

KORUNK

SZOCIALIZMUS ÉS MUNKÁSOSZ-
TÁLY • AZ ÜZEM MINT NEVELŐ
KÖZÖSSÉG • FALU ÉS IPAR •
TÁRSADALOMLÉLEKTANI FEL-
MÉRÉS • KOLOZSVÁRI MUNKÁS
SZABADISKOLA • DORTMUNDER
GRUPPE 61 • VÁLSÁGIRODALOM
ÉS HAGYOMÁNY • NEW YORK-I
TELEFONOS KISASSZONYOK •
AZ ÍRKÉRDÉS TÖRTÉNETI HÁT-
TERÉRŐL • KUNOVITS ANDRÁS
MŰVÉSZI ÖRÖKSÉGE • • •

1971 | 11

E SZÁM MUNKATÁRSAI

BUCUREȘTI

Cseke Gábor
Herseni, Traian
Niri, Angara
Rostás Zoltán

KOLOZSVÁR

Balogh Edgár
Csehi Gyula
Csetri Elek
Dáné Tibor
Gáll Ernő
Imreh István
K. Jakab Antal
Kádár Bogárka
Kántor Lajos
Király László
Kiss János
Murádin Jenő
Roth Endre
Sztrányiczki Gábor
Tar Károly
Várhegyi István

ARAD

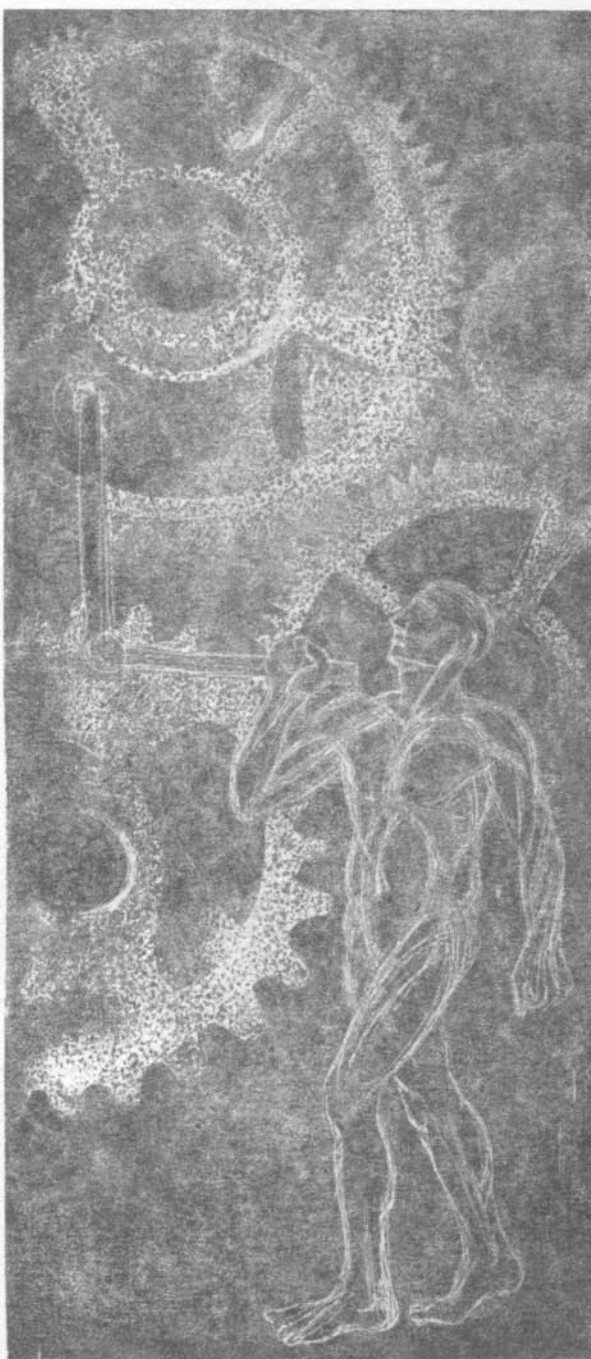
Molnár Jakab

RESICA

Bogáthy Zoltán

KÜLFÖLDI SZERZŐK

Garavini, Sergio
Herzum Péter
Langer, Eleanor
Runge, Erika
Szilágyi Dezső
Voznyeszenszkij, Andrej

Kopacz Mária: Indulás

HOSSZÚ ÚTRA SZÓLÓ MUNKAPROGRAM

A Román Kommunista Párt Központi Bizottsága november 3—5-i teljes ülésének munkálatai és dokumentumai a legmagasabb fokon képviselik pártunk politikájának azokat a fő erényeit, amelyek különösen a IX. kongresszus óta a párt főtitkárának, Nicolae Ceaușescu elvtársnak személyes hozzájárulása nyomán jellemzik a Román Kommunista Párt elméleti és politikai vonalát, tevékenységét. Gondolunk itt az elvi szilárdságnak és a merész alkotókészségnek, a forradalmi múlt hagyományai folytatásának és a modern idők szelleme érvényesítésének, szocialista társadalmunk nemzeti érdekeinek s a kommunista és munkásmozgalom, a szocializmus ügye nemzetközi érdekeinek, a távlatok messzire tekintő feltárásának és a népi problémák megoldásának, a forradalmi romantikának (Lenin szavaival: a forradalmi álmódosásnak) és a tudományosan megalapozott realista szemléletmódnak arra a harmonikus egybeötvöződésére, amely népünk tudatában a Román Kommunista Párt politikájával és tevékenységével asszociálódik.

„Az igazi marxista—leninista — mondotta Ceaușescu elvtárs a plenáris ülésen elhangzott beszédében — merész és gyakorlott feltárója annak az új útnak, amelyet a szocializmus és a kommunizmus nyit meg az emberiség előtt, olyan ember, aki a mai nap valóságából és égető követelményeiből, valamint a tegnap és a ma tapasztalatainak elméleti síkon általánosított konklúzióiból kiindulva bátran szemléli a holnapot.“ A november 3—5-i teljes ülés munkálataiban, a párt kidolgozta programdokumentumokban az igazi marxizmus—leninizmusnak ezt a szellemét fedezzük fel.

Pártunk vezetősége mindig azt hangoztatta — és ezt a figyelmeztetést Lenin egyik igen ismert megállapítására hivatkozva Nicolae Ceaușescu elvtárs a teljes ülésen is megismételte —, hogy az alkotó marxizmus nem elégedhet meg, a szocialista építés időszakos feladatai, a napjainkat foglalkoztató sokrétű, bonyolult, teljesen újszerű kérdések nem oldhatók meg csupán klasszikus tételek ismételtetésével. Ezeknek a tételeknek természetesen felbecsülhetetlen elvi és módszertani értékük van; Nicolae Ceaușescu november 3-i

expozejája is számos ilyen klasszikus tételt idéz, amelyek megvilágításában erőteljesen kidomborodik pártprogramunk marxi—lenini elvhűsége. De mint az iránytű, amely megjelöli a helyes utat anélkül, hogy mentesítené a vándort a leginkább megfelelő, legcélravezetőbb út keresésétől és az úttöréssel járó erőfeszítésektől, a klasszikus tanítások és tételek sem végzik el helyettünk azt a munkát, amelyet ránk rótt a történelem.

A teljes ülésen elhangzott expozejában például Nicolae Ceaușescu elvtárs idézi Engels jól ismert fejtegetését arról, hogy a szocializmus megvalósítja a történelmi ugrást a szűkségszerűség birodalmából a szabadság birodalmába. Mindenki, aki ismeri a marxizmus—leninizmus alapkérdéseit, tudja, hogy a szocializmusban, a szabadság birodalmában nagymértékben növekszik a szubjektív tényező szerepe. De mennyivel vinne bennünket előre, mennyire segítene társadalmi fejlődésünkben e tételek változatlan ismételtetése? Minden ilyenszerű történelem- és társadalomfilozófiai problémának van egy úgynevezett metafizikai és egy úgynevezett operacionális vetülete. Metafizikai (a szó nem pejoratív értelmében) az ilyen kérdésfeltevés: mi a szabadság?, mi a szubjektív tényező?, hogy alakul ezek szerepe a szocializmusban? Az effajta kérdésekre a válasz mindig egy adott filozófiai rendszer egészéből, a mi esetünkben a marxi—lenini filozófia alaptételeiből következik. Ebből a szempontból, a *legmagasabb általánosítási szinten* csak hosszú történelmi időszak tapasztalatainak a lepárlása alapján tudunk majd — mi vagy az utánunk következő nemzedék — valami lényegesen újat hozzáadni a klasszikus tételekhez. A történelmi gyakorlat és cselekvés szempontjából a hangsúly az operacionális vonatkozásokra tevődik: mihez kezdünk ma ezzel a szabadsággal? Mit kell tennünk ahhoz, hogy *itt és most* élhessünk — helyesen, hasznosan élhessünk — ezzel a szabadsággal? Mit jelent a jelenlegi gyakorlat síkján a szubjektív tényező szerepének növekedése? Mi a *mi* feladatunk ezzel kapcsolatban? Hiszen éppen a marxizmus tanít bennünket arra, hogy — Marx szavaival — a történelem semmit sem tesz, ellenkezőleg, „az ember, a valóságos eleven ember az, aki mindenben tesz, rendelkezik és harcol“, hogy nem a történelem az, amely az embert eszközül használja fel céljainak keresztülvitelére; a történelem nem egyéb, mint a maga céljait követő ember tevékenysége.

Nem véletlenül feszegetünk társadalom- és történelem-filozófiai problémákat egy olyan nagyfontosságú gyakorlati-politikai esemény kapcsán, mint pártunk Központi Bizottságának november 3—5-i teljes ülése. Ennek az ülésnek a munkálatai és dokumentumai készítenek erre, mert meggyőződésünk, hogy a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom építésének az a programja, amelyet a júliusi-novemberi párt-dokumentumok tartalmaznak, messze túlnő a napi politika körén. Lényegében arról van szó, hogy a júliusi-novemberi párt-dokumentumok megadták a romániai kommunisták, a román nép és a vele együttélő nemzetiségek operacionális válaszát arra a kérdésre, hogy milyennek kell lennie a fejlett szocialista társadalomnak, milyenné akarjuk tenni ezt a társadalmat. Ez a program részletesen és átfogóan taglalja, mit tettünk, és mit kell tennünk azért, hogy a szocializmus valóban a szükségszerűség birodalmából a szabadság birodalmába tett ugrás legyen, mit kell tennünk azért, hogy a szubjektív tényező valóban betölthesse megnövekedett és egyre növekvő szerepét.

A marxizmus, a kommunista és munkásmozgalom történetéből jól ismert a marxizmus klasszikusainak és különösen Leninnek a harca azok ellen, akik a mozgalom nagy elvi és távlati kérdéseit alábecsülve kizárólag a napi feladatok megoldására fordítottak figyelmet. Lenin kimutatta „a végcél semmi, a mozgalom minden” jelszavának és az ennek megfelelő politikai gyakorlatnak antimarxista, tudománytalan és rendkívül káros jellegét. „Végső fokon — írta Lenin — az átfogó elvi politika az egyetlen valóban gyakorlatias politika . . . Aki az általános kérdése előzetes megoldása nélkül nyúl a részletkérdésekhez, az feltétlenül, lépten-nyomon, akarva, nem akarva »belebotlik« ezekbe az általános kérdésekbe. Ha viszont minden különálló esetben vakon beléje botlunk, akkor politikánkat szármalmas botorkálásra és elvtelenségre kárhozzatjuk.” Nos, éppen ez a jelentősége pártunk júliusi-novemberi programdokumentumainak. Az, hogy a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom építésének napi kérdéseit, ezek tudományosan megalapozott, alkotó szellemű megoldását egy átfogó, elvi programba ágyazza, annak keretében veti fel és végzi el.

Éppen ez teszi Nicolae Ceaușescu elvtárs november 3-i beszédét a Román Kommunista Párt egyik legnagyobb jelentőségű programdokumentumává. Innen e dokumentum

belső harmóniája, a nagy jelentőségű elméleti kérdéseknek (az ellentmondások jellege, megoldási módja, az új és a régi harca, általános és sajátos, szükségszerűség és szabadság, objektív és szubjektív, hagyomány és újítás, nemzeti és nemzetközi viszonya a szocializmusban) és a politikai gyakorlat konkrét kérdéseinek, a szocialista építésben elért történelmi tapasztalataink elemzésének és történelmi fejlődésünk távlatai körvonalazásának szerves, természetes összefonódása.

Az átfogó, elvi politika az egyetlen valóban gyakorlatias politika. E lenini tétel érvényét látjuk messzehangzóan igazolva pártunk politikai vonalában, legyen szó a gazdaság fejlesztéséről, a szocialista társadalmi viszonyok, az emberek közötti együttélés formáinak szüntelen tökéletesítéséről, a nemzeti kérdés megoldásáról, a szocialista kultúra felvirágoztatásáról, a szocialista erkölcs és méltányosság elveinek következetes érvényesítéséről, külpolitikánkról.

Mint a szocialista tudat fejlesztésében közreműködni hivatott minden tényező a *Korunk* is átfogó, pontos, a nagy elvi kérdéseket és az azonnali tennivalókat egyaránt megvilágító munkaprogramot kapott a párt Központi Bizottságának november 3—5-i teljes ülésétől, Nicolae Ceaușescu elvtárs pártdokumentumként elfogadott expozéjában. Az elméleti, tudományos, irodalmi-művészeti, ismeretterjesztési tevékenység terén elért eredmények elemzéséből kiolvastuk eddigi munkánk pozitív oldalainak az elismerését is, mint ahogy a lemaradások, hibák mélyreható, elvszerű és javító szándékú bírálata éles fényel világította meg munkánk fogyatékoságait, gyenge oldalait és kiváltképpen az előttünk álló feladatokat.

Amint azt Nicolae Ceaușescu elvtárs is mondotta beszédében, hosszú útra indulunk ezzel a programmal, a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom megvalósulásához, a kommunizmus építéséhez vezető útra. Szilárd elhatározásunk mindent megtenni azért, hogy e hosszú úton a *Korunk* is eleget tegyen a pártprogramból reá háruló feladatoknak.

KORUNK

KORUNK

havi szemle

LUKÁCS GYÖRGY	A munka mint teleologikus tételezés (K. Jakab Antal fordítása)	1615
SZTRÁNYICZKI GÁBOR	Szocializmus és munkásosztály	1627
VÁRHEGYI ISTVÁN	Falusiak az iparban	1636
KISS JÁNOS	Kékruhások	1644
TRAIAN HERSENI	Az üzem mint nevelő közösség	1648
ANDREJ VOZNYESZENSZKIJ	Két ajánlás a „Mesterek“ című poémához (Király László versfordításai)	1654
BOGÁTHY ZOLTÁN	Egy társadalomlélektani felmérés tanulságai Resicán	1656
TAR KÁROLY	„Vigyél az öregednek három szál piros rózsa- zsát...“	1661
CSEHI GYULA	A „Dortmunder Gruppe 61“ és ami utána következik	1667
ERIKA RUNGE	Jegyzőkönyv a bottropi Möller-Rheinbaben bánya gyűléséről (Lengyel György for- dítása)	1675
IMREH ISTVÁN	Válságirodalom és hagyomány	1679
LU HSZÜN	„Az elfeledettek emlékére...“ (Herzum Péter fordítása)	1687
ANGARA NIRI	Lenin a kis és közepes országok helyéről a nemzetközi életben	1697
ELEANOR LANGER	New York-i telefonos kisasszonyok	1708

JEGYZETEK

KÁNTOR LAJOS	Jancsó Elemér hűsége	1715
BALOGH EDGÁR	Vox humana	1716
SZILÁGYI DEZSŐ	Művészet vagy pedagógia?	1717
CSEKE GÁBOR	Kórházi történet	1720

NEMZETKÖZI ÉLET

SERGIO GARAVINI	Vadsztrájkok	1722
CSETRI ELEK	Az írkérdés történelmi háttéréről	1727

ÉLŐ TÖRTÉNELEM

KADÁR BOGÁRKA A kolozsvári Munkás Szabadiskola 1738

SZEMLE

GÁLL ERNŐ Munkások és értelmiségiek Nagy István
önéletrajzában (A dialógus jegyében) 1743
MURÁDIN JENŐ Kunovits András művészi öröksége 1748
ROTH ENDRE A francia szociológia antológiája 1755
ROSTÁS ZOLTÁN A három diktatúra 1757

LEVELEK A SZERKESZTŐSÉGHEZ

DÁNÉ TIBOR Mit kell tudnunk Károly Irén Józsefről? 1769
MOLNÁR JAKAB Tudós fiát köszöntötte Tornyá 1771

TÉKA, LÁTÓHATÁR

Műmellékleten Kopacz Mária és Cseh Gusztáv grafikái

Györkös Mányi Albert és Kunovits András festményei, Löffler Béla szobra, Feszt László, Gedeon Zoltán, Miklós János, Paulovics László és Gy. Szabó Béla grafikái, Kabán József és Kovács László fotokompozíciói

Gévelt kéziratokat kérünk.
Kéziratokat nem őrzünk meg.

K O R U N K

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926), SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929–1940)
Szerkesztőség: Kolozsvár, Szabadság tér 4–5. Telefon: 114 68, 138 05
Postacím: Cluj, Căsuța poștală 65, Republica Socialistă România.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG: Balogh Edgár, Gáll Ernő (főszerkesztő), Gáll János, Kántor Lajos, László Béla, Lázár József, Rácz Győző (főszerkesztő-helyettes), Ritoók János (szerkesztőségi főtktár), Szabó Sándor.

Bukaresti szerkesztő: Aszódy János, B-dul Hristo Botev 26. Telefon: 56 09 22.

A MUNKA MINT TELEOLOGIKUS TÉTELEZÉS

Marx a következőket mondja a már megfelelővé vált munka lényegéről: „Mi a munkát olyan formájában tételezzük fel, amelyben kizárólag az ember sajátja. A pók a takácséihoz hasonló műveleteket végez, a méh viaszsejtjeinek felépítésénél nem egy emberi építőmestert megszégyenít. De a legrosszabb építőmestert már eleve a legjobb méh fölé helyezi az, hogy a sejtet a fejében már felépítette, mielőtt viaszból megépítené. A munkafolyamat végén olyan eredmény jön létre, amely megkezdésekor a *munkás elképzelésében*, tehát *eszmeileg* már megvolt. A munkás nemcsak létrehozza a természeti dolog formaváltozását, hanem egyúttal a természeti dologban *megvalósítja saját célját*, amelynek *tudatában van*, amely törvényként meghatározza cselekvésének útját, módját, s amelynek alá kell rendelnie akaratát.“ (A *tőke* I. Kossuth Könyvkiadó. 1961. 171.) Ezzel kimondták a munka lételméleti alapkategóriáját: a munka révén az anyagi léten belül teleologikus tételezés valósul meg valamely új tárgyiasság létrejövéséeként. Így a munka egyfelől mintájává [Modell] válik minden társadalmi gyakorlatnak, azáltal, hogy ebben — ha mégoly szerteágazó közvetítésekkel is — mindig teleologikus tételezéseket valósítanak meg végeredményben anyagilag. Természetesen, amint majd később látni fogjuk, a munkának ezt a minta-jellegét az emberek társadalmi cselekvésére nézve nem szabad sematikusan túlfeszíteni; éppen a legfontosabb különbségek figyelembevétele tárja föl a lényegi lételméleti rokonságot, mivel éppen ezekben a különbségekben mutatkozik meg, hogy a munka azért szolgálhat mintául a többi társadalmi-teleologikus tételezés megértésére, mert léte szerint ősfarmája ezeknek. A pusztá tény, hogy a munka valamely teleologikus tételezés megvalósítása, elemi élménye minden ember hétköznapi életének, amiért is ez a tény kiküszöbölhetetlen összetevőjévé vált mindenfajta gondolkodásnak, a napi társalgástól a gazdaságtanig és filozófiáig. Az itt fölmerülő probléma tehát nem a munka teleologikus jellegének igazolása vagy cáfolása, a tulajdonképpeni probléma inkább abban áll, hogy ezen elemi tény csaknem korlátlan általánosítását — ismét csak: a mindennapoktól a mítoszig, vallásig és filozófiáig — igazán kritikai lételméleti vizsgálódásnak vessük alá.

Így egyáltalán nem meglepő, hogy olyan nagy és erősen a társadalmi létre összpontosító gondolkodók, mint Arisztotelész és Hegel, a munka teleologikus jellegét a legvilágosabban felfogták, s hogy struktúra-elemzéseik csupán néhány kiegészítésre és semmiképpen sem döntő helyesbítésekre szorúlnak avégett, hogy a ma számára is megőrizték érvényességüket. A tulajdonképpeni lételméleti probléma abból ered, hogy a teleologikus tételezésmódot nem korlátozzák — még Arisztotelész és Hegel sem — a munkára (vagy tágitott, de jogosult értelemben az emberi gya-

korlatra általában), hanem egyetemes kozmológiai kategória rangjára emelik, s ebből a filozófia egész történetén végigvonuló versenyviszony, feloldhatatlan ellentmondásosság támad okság és teleológia között. Ismeretes, hogy a szerves lény elragadóan működő célszerűsége olyannyira lenyűgözte Arisztotelészt, akinek gondolkodását tartósan és mélyen befolyásolta a biológiával és orvostudománnyal foglalkozás, hogy rendszerében a valóság objektív teleológiájának döntő szerep jut. Hasonlóképpen ismeretes, hogy Hegel, aki a munka teleologikus jellegét Arisztotelésznél is konkrétan és dialektikusabban mutatta ki, a maga részéről a teleológiát a történelem s ezáltal az ő egész világképe motorjául tette meg. (E problémák egyikére-másikára utaltunk már a Hegel-fejezetben.) És így vonul keresztül ez az ellentét a filozófia kezdeteitől Leibniz eleve megállapított összhangjáig a gondolkodás és a vallások egész történetén.

Ha itt a vallásokra utalunk, akkor ez a teleológiának mint objektíve lételméleti kategóriának a természetén alapul. Míg ugyanis az okság az önmagán nyugvó önmozgás elve, amely ezt a jellegét akkor is megőrzi, ha valamely okozati láncnak tudati ténykedésben van a kiindulópontja, a teleológia, lényege szerint, tételezett kategória: minden teleologikus folyamat célkitűzést és ezzel célkitűző tudatot foglal magában. Tételezni ennél fogva ebben az összefüggésben nem pusztán tudatba emelést jelent, mint a többi kategóriánál, mindenekelőtt az okságnál, hanem a tudat kezdeményez a tételezés aktusával egy valóságos folyamatot, éppen a teleologikusait. A tételezésnek tehát óhatatlanul ontologikus jellege van itt. A természet és a történelem teleologikus felfogása következésképp nem pusztán célszerűségüket, célra irányultságukat jelenti, hanem azt is, hogy létezésüknek, mozgásuknak, összefolyamatként éppúgy, mint részletekben, tudatos alkotója kell hogy legyen. A szükséglet, amely ilyen világfelfogásokat hív életre, nemcsak a XVIII. század teodiceáinak nyárspolgári szerzőinél, hanem olyan józan és mély gondolkodóknál is, mint Arisztotelész és Hegel, elemien és ósien emberi: a szükség az ittlétnek, a világ folyásának az értelmes voltára, le egészen — és ide elsősorban — az egyéni élet eseményeiig. Még azután is, hogy a tudományok fejlődése szétzúzta azt a vallásos lételméletet, amelyben a teleologikus elv zavartalanul élhette ki magát kozmikus méretekben, ez az ősi és elemi szükséglet tovább él a mindennapi élet gondolkodás- és érzésmódjában. Nemcsak az ateista Niels Lyhnére gondolunk itt például, aki haldokló gyereke betegágyánál imával próbálta befolyásolni az istentől rendelt teleologikus végkimenetelt, ez a magatartás a mindennapi élet alapvető lelkiileg ható erőihez tartozik általában. Nicolai Hartmann a teleológiai gondolkodásról szóló elemzésében igen pontosan írja le ezt a helyzetet: „Itt van mindjárt az a tendencia, hogy minden alkalommal azt kérdezzük, »mi végre« kellett éppen így történnie. »Mi végre kellett ennek velem megesnie?« Vagy: »Mi végre kell így szenvednem?« »Mi végre kellett olyan korán meghalnia?« Minden történés esetében, ami valamiképpen »érint« bennünket, könnyen adódik az ilyen kérdés, mégha csupán tanácstalanságunk és tehetetlenségünk kifejezése is. Hallgatólagosan feltételezzük, hogy annak, ami történt, mégis jónak kell lennie valamire, az ember igyekszik valami értelmet, valami igazolást találni benne. Mintha olyan bizonyos volna, hogy mindennek, ami történik, értelme kell hogy legyen.“ (Nicolai Hartmann: *Teleológiai gondolkodás*. Akadémiai Kiadó. 1970. 61.) És azt is kimutatja, nyelvilleg és a gondolkodás kifejezésbeli felszínén, hogy a *mi végre* gyakran *mi okból*-lá alakulhat át, anélkül, hogy a lényegileg uralkodó célszerűségi érdeket bármiképpen háttérbe szorítaná. Hogy olyan körülmények között, amikor az ilyen eszmék és érzések mélyen a mindennapi életben gyökerezettek, a legritkábban megy végbe radikális szakítás a teleológia uralmával a természetben, az életben stb., az könnyen érthető; ez a

mindennapokban oly konokul hatékony maradó vallásos szükséglet önkéntelenül erősen átszinez egyéb területeket is, mint a közvetlenül személyes tulajdon élet.

Ez a megosztottság világosan megfigyelhető Kantnál. Meghatározásával a szer- ves életről mint „cél nélküli célszerűségről“ zseniálisan írta körül a lét szerves szférájának lételméleti lényegét. Helytálló kritikával zúzza szét a teodiceák felszines teleológiáját elődeinél, akik egyik dolog pusztá hasznosságában a másik számára mindjárt egy transzcendens teleológia megvalósulását látják. Ezzel megnyitja az utat e létszféra igazi megismerése felé, azáltal, hogy lehetőknek tűnik föl olyan lét- struktúrák előállása a pusztán kauzálisan szükségszerű (és ezért egyúttal esetleges) kapcsolatokból, amelyekben a belső mozgatottság (alkalmazkodás, az egyed és a faj újratermelése) olyan törvényszerűségek gyanánt jut érvényre, amelyeket az ember joggal minősíthet objektíve célszerűnek a szóban forgó komplexumokra nézve. Mind- azonáltal Kant saját maga torlaszolja el maga előtt az utat, hogy e megállapítások- tól a valódi probléma felé hatoljon előre. Közvetlenül módszertanilag azáltal, hogy amint ez szabály nála, lételméleti kérdéseket ismeretelméletileg próbál megoldani. És mivel elmélete az objektíve érvényes megismerésről kizárólag a matematikára és a fizikára irányozott, arra a következtetésre kell jutnia, hogy saját lángeszű meg- látása semminemű megismerésbeli következménnyel nem járhatna a szerves lények tudományára. Így szól az egyik híressé vált mondanban: „az emberek számára kép- telenség, hogy valami ilyesmit akár csak tervbe is vegyenek, vagy hogy reméljék, hogy még valamikor feltámadhat egy Newton, aki akár egy fűszál természeti tör- vények szerinti olyan létrehozását tudja majd érthetővé tenni, amelyet nem szán- dék rendezett el“ (Immanuel Kant: *Az ítélőerő kritikája*. Akadémiai Kiadó. 1966. 369). E kijelentés problematikája nemcsak abban mutatkozik meg, hogy nem egés- zen egy évszázaddal később megcáfolja a fejlődés tana, ennek már első, darwini megfogalmazásában is. Darwin-olvasmányai nyomán Engels ezt írja Marxnak: „A teleológia egyik részben eddig még nem szenvedett vereséget, ez most történt meg.“ És Marx, jóllehet fenntartásokkal él Darwin módszerével szemben, megállapítja, hogy Darwin műve „szolgáltatja a természeti-történeti alapvetést szemléletünkhöz“ (Engels Marxnak, kb. 1859. dec. 12-én és Marx Engelsnek, 1860. dec. 19-én. MEGA, III. 2, 447. és 553).

A lételméleti kérdések ismeretelméleti fölvetését és megválaszolását célzó kanti kísérletnek további, még súlyosabb következménye az, hogy maga a lételméleti probléma végeredményben eldöntetlen marad, és a gondolkodást hatáskörének „kri- tikailag“ megvont határán leállítják, anélkül, hogy a kérdés pozitíve vagy negatíve, az objektivitás keretei között megválaszolható volna. Ezzel éppen a megismerés- kritika révén nyitva hagytak egy ajtót a transzcendens spekuláció előtt, a teleoló- giai megoldások lehetőségének végső elismerése előtt, még ha Kant nem ismerte is el ezeket a tudomány területére tartozóknak. Gondolunk mindenekelőtt a — ké- sőbb Schelling számára döntően fontos — koncepcióra az intuitív „intellectus archetypus“-ról, amely nekünk, embereknek nem sajátunk ugyan, amelynek létezése azonban Kant szerint „nem tartalmazna ellentmondást“ (Immanuel Kant i. m. 377), és amely e kérdések megoldására képes lenne. Emiatt a kauzalitás és teleológia problémája ugyancsak a — számunkra — megismerhetetlen magánvaló dolog alak- jában jelenik meg. Bármilyen gyakran utasítja is vissza Kant a teológia követe- léseit, ezt a tagadást a „mi“ tudásunkra korlátozza, mert hiszen a teológia is azzal az igénnyel lép föl, hogy tudomány legyen, és ezért amennyiben tudomány akar lenni, a megismerés-kritika tekintélyuralmának alávetett marad. Maradunk csu- pán annál, hogy a természet megismerésében az oksági és a teleologikus kifejtés- módok kizárják egymást, és amikor Kant az emberi gyakorlatot vizsgálja, figyelmét

kizárólag ennek legmagasabb rendű, legkifinomultabb, társadalmilag leginkább származtatott alakjára összpontosítja, a tiszta erkölcsre, amely emiatt nála nem az élet (a társadalom) tevékenységeiből ered dialektikusan, hanem lényegi és feloldhatatlan ellentmondásban van ezekkel a tevékenységekkel. A sajátságosan lételméleti probléma tehát itt is megválaszolatlan marad.

Miként a lételmélet minden igazi kérdésében, itt is a helyes válasz a maga közvetlenségében látszólag triviális jellegű, mindig egyfajta Kolumbusz tojásaként hat. Mindazonáltal csupán valamivel alaposabban kell szemügyre vennünk a munkateleológia marxi megoldásában foglalt meghatározásokat, hogy észrevegyük, milyen messzemenő és a hamis kérdéscsoportokat feloldva eldöntő következményekre vezető erő rejlik bennük. Marx állásfoglalásából Darwinnal szemben világosan kitűnik, ami persze gondolkodásának minden ismerője előtt magától értetődik, hogy ő a munkán (az emberi gyakorlaton) kívül mindenféle teleológia létezését tagadja. Marxnál tehát a munkateleológia megismerése már azért messze fölülmúlja olyan nagy elődök megoldási kísérleteit is, mint Arisztotelész vagy Hegel, mert Marx számára a munka nem egyik megjelenésformája a sok közül a teleológiának általánosságban, hanem az egyetlen pont, ahol teleologikus tételezés az anyagi valóság reális mozzanataként lételméletileg kimutatható. A valóságnak ez az igazi megismerése egész sor kérdést világít meg lételméletileg. Először is a teleológia perdöntő jelentőségű reális jellemzése, hogy: csakis tételezésként válhat valóságra, egyszerű, magától értetődő, reális alapot kap: nem kell elismételni marxi meghatározását annak belátásához, hogy mindenféle munka lehetetlen volna, ha meg nem előzné ilyen tételezés, folyamatát ennek minden szakaszában meghatározandó. A munkának ezt a lényegi sajátosságát természetesen Arisztotelész és Hegel is világosan felfogta, mégis miközben a szerves világot, a történelem menetét szintúgy teleologikusan próbálták értelmezni, mindenüvé oda kellett költeniük a szükségszerű tételezés alanyát (a világszellemet Hegelnél), s ezáltal a valóságnak kényszerűen át kellett változnia mítosszá. Azonban Marx-féle, pontosan és szigorúan elhatároló korlátozásával a munkára (a társadalmi gyakorlatra), egzisztenciájának megkülönböztetésével az összes többi létmódtól a teleológia nem veszít jelentőségéből, ellenkezőleg, ez megnő azáltal, hogy be kell látni: a lét számunkra ismert legmagasabb fokozata, a társadalmi, majd csak a teleologikusnak benne kifejtett ilyen valóságos működése révén hozza létre önmagát mint sajátzerűt, emelkedik ki abból a fokozatból, amelyen egzisztenciája alapul, a szerves életből, s válik új, önálló létmóddá. Csak akkor beszélhetünk értelmesen a társadalmi létről, ha megértjük, hogy genezise, fölemelkedése alapjáról, önállósulása a munkán, azaz teleologikus tételezések folyamatos megvalósításán nyugszik.

Ennek az első mozzanatnak azonban igen messzemenő bölceleti következményei vannak. Ismeretes a filozófia történetéből, micsoda szellemi harcok dúltak kauzalitás és teleológia mint a valóságnak és mozgásainak a kategoriális alapjai között. Hogy istenét eszmeileg összhangba hozza a kozmosszal, az ember világával, minden teológiai irányú bölcseletnek a teleológia magasabbrendűségét kellett hirdetnie az oksággal szemben; még ha isten csupán csak felhúzza a világórát és ezzel mozgásba hozza az oksági rendszert, akkor is elkerülhetetlen teremtő és teremtmény ilyen hierarchiája és ezzel a teleologikus tételezés elsőbbsége. Másfelől minden premarxista materializmusnak, amely tagadta a világ transcendens mivoltát, ezzel egyszersmind egy valóságosan működő teleológia lehetőségét is kétségbe kellett vonnia. Láttuk, hogy Kantnak is — természetesen a maga ismeretelméleti irányú szaknyelvén — okság és teleológia összeegyeztethetlenségéről kell beszélnie. Ha ezzel szemben, miként Marxnál, a teleológiát kizárólag a munkában ismerik föl valóban

hatékony kategóriaként, akkor ebből szükségképpen következik okság és teleológia konkrét reális és szükséges együttlétezése; ellentétek maradnak ugyan, ám csak egy egységes reális folyamaton belül, amelynek mozgatottsága ez ellentétek kölcsönhatásán alapul, s amely e kölcsönhatásnak a valóságra váltásáért az okságot, egyébként lényege megsértése nélkül, hasonlóképpen tételezetté változtatja át.

Hogy ezt egészen világosan lássuk, bevonhatjuk a munka Arisztotelész- és Hegel-féle elemzéseit is. Arisztotelész az elgondolás és az előállítás összetevőjét különbözteti meg a munkában. Az előbbi révén tűzik ki a célt és kutatják föl megvalósításának eszközeit, az utóbbi révén válik valóra az így kitűzött cél (Aristoteles: *Metaphysik*, Berlin, 1960. VII. 163—164). Ha mármost Nicolai Hartmann az első összetevőt analitikusan két ténykedésre, tudniillik célkitűzésre és az eszközök felkutatására bontja föl, úgy helyes és tanulságos módon konkretizálja Arisztotelész úttörő gondolatát, közvetlenül azonban semmi döntőt nem változtat ontológiai lényegén (Nicolai Hartmann i. m. 133—134). Ez ugyanis abban áll, hogy egy gondolatbeli terv anyagilag megvalósul, hogy egy kigondolt célkitűzés megváltoztatja az anyagi valóságot, olyasfajta anyagot iktat be a valóságba, ami a természethez képest minőségileg és gyökeresen újat jelent. Igen szemléletesen mutatja meg ezt a házépítés Arisztotelész-féle példázata. A ház éppúgy anyagi létező, mint a kő, a fa stb., ennek ellenére a teleologikus tételezésben egy az elemektől teljesen különböző tárgyiasság jön létre. A kő vagy a fa pusztá magánvalóságából tulajdonságaiknak, a bennük ható törvényszerűségeknek és erőknak semmiféle belsőleges továbbvitelével sem lehet egy házat „levezetni“. Ehhez az emberi gondolat és akarat hatalmára van szükség, amelyek ezeket a tulajdonságokat elvileg teljesen új összefüggésbe helyezik anyagilag-ténylegesen. Ennyiben Arisztotelész volt az első, aki ennek a természet „logikája“ szerint elképzelhetetlen tárgyiasságnak a sajátosságát lételméletileg felismerte. (Már itt látható, hogy a természeti teleológiának, a természetnek mint isten alkotásának valamennyi idealista vagy vallásos formája ezen egy valóságos minta metafizikus kivétítése. Az Ótestamentum teremtéstörténetében ez a minta olyannyira világosan kivehető, hogy isten nemcsak hogy állandóan felülvizsgálja az eredményt — akár a munka emberi alanya —, hanem éppúgy, mint a dolgozó ember, a pihenőt sem sajnálja magától a végzett munka után. Más teremtés-mitoszoknál, még ha már közvetlenül filozófiai formát kaptak is, ugyanilyen könnyen felismerhető a földi-emberi munkamodell, gondoljunk csak ismét a világórára, amelyet isten húzott föl.)

Mindemellett nem kell alábecsülni a Hartmann-féle különbségtétel értékét. A két ténykedés különválasztása, nevezetesen a célkitűzés az eszközök felkutatásától a legnagyobb fontosságú a munkafolyamat megértésére, különösképpen ennek jelentőségére nézve a társadalmi lét ontológiájában. És éppen itt mutatkozik meg a magánvalóan ellentétes, elvontan tekintve egymást kizáró kategóriák: az okság és a teleológia megbonthatatlan összetartozása. A célkitűzés megvalósítására szolgáló eszközök felkutatásának ugyanis magában kell foglalnia ama tárgyiasságok és folyamatok okhatásainak [Verursachung] objektív megismerését, amelyeknek mozgásba hozása valóra tudja váltani a kitűzött célt. Ennyiben itt a célkitűzés és az eszközök felkutatása semmi egyéb újat nem hozhat létre a természeti valóságnál mint olyanánál, amely az kell hogy maradjon, ami magánvalóan, olyan összességek rendszere, amelyeknek törvényszerűségei teljes közömbösségben maradnak meg minden emberi törekvés és gondolat iránt. A kutatásnak itt kettős a szerepe: egyfelől azt fedi föl, ami magánvalóan, bármely tudattól függetlenül hat az illető tárgyakban, másfelől új kombinációkat, új működési lehetőségeket tár föl bennük, ezeknek mozgásba hozásával válik majd csak megvalósíthatóvá a teleologikusan kitűzött cél. A kő

magánvalósága semminemű szándékát, sőt semminemű jelét nem foglalja magában annak, hogy késként vagy baltaként lehessen használni; mindazonáltal csakis akkor nyerheti el ezt a szerszám funkciót, ha objektíve meglévő, magánvaló tulajdonságai olyfajta elrendeződést nyernek, amely ezt lehetővé teszi. Ez már a legkezdetlegesebb fokon is lételméletileg egyértelműen fönnáll. Ha az őseMBER fölszed egy követ, hogy baltául használja, akkor helyesen kell főismernie ezt az összefüggést a kő — sokszorosan véletlenül kialakult — tulajdonságai és mindenkori konkrét felhasználhatósága között. Csakis ezáltal hajtotta végre az Arisztotelész és Hartmann által elemzett megismerési műveletet; minél fejlettebbé válik a munka, annál világosabban mutatkozik meg ez a tényállás. Hegel, aki mint tudjuk, a teleológia-fogalom kitágításával sok zavart okozott, már korán helyesen ismerte föl a munkának ezt a lényegi sajátosságát. 1805—1806-os jénai előadásában arról van szó: „hogy a természet saját tevékenysége, az órarugó rugalmassága, a víz, a szél felhasználtatik, tennének érzéki ittlétükben egészen mást, mint amit tenni akartak, hogy [a természet — ford. megj.] vak cselekvése célszerűvé tétetik, önmaga ellentétévé...“, és az ember „megmunkáltatja a természetet önmagával, nyugodtan szemléli és kormányozza csupán fáradság nélkül az egészet...“ (Hegel: *Jenenser Realphilosophie* II. Leipzig, 1932. 198—199). Figyelemre méltó, hogy az ész cselének Hegel történelemfilozófiájában később oly fontos fogalma itt, a munka elemzésénél merül föl talán első ízben. Hegel helyesen látja e folyamat kétoldalúságát, egyfelől, hogy a teleologikus tételezés „pusztán“ kihasználja a természet saját tevékenységét, másfelől, hogy átváltoztatása önmaga ellentétévé teszi ezt a tevékenységet. E természeti tevékenység tehát alapjainak természetlételméleti átalakulása nélkül átváltozik tételezetté. Ezzel Hegel lételméletileg döntő oldalát írta le annak a szerepnek, amelyet a természeti okság tölt be a munkafolyamatban: anélkül, hogy belső átalakulásnak volnának kitéve, a természeti tárgyakból, a természeti erőkből valami egészen más támad: a dolgozó ember tökéletesen új kombinációkba illesztheti tulajdonságait, mozgásuk törvényeit, tökéletesen új szerepeket és hatásmódokat kölcsönözhet nekik. Mivel ez mégis a természeti törvények lételméleti elkerülhetetlenségének körülményei közepette mehet csupán végbe, a természeti kategóriák egyedüli módosítása pusztán abban állhat, hogy — lételméleti értelemben — tételezik őket; tételezett voltuk a közvetítése a meghatározó teleologikus tételezés alá rendeltségüknek, miáltal egyszersmind kauzalitás és teleológia tételezett egymásbanlevőségéből egységesen egynemű tárgy, folyamat stb. válik.

Természet és munka, eszköz és cél tehát ily módon valami önmagában egyenműt eredményez: a munkafolyamatot és befejezésül a munkaterméket. Azonban a különeműségek megszüntetésének az egységesség által, a tételezés egyneműségének megvannak a világosan meghatározott korlátai. Éppen nem arról a kimutatott magától értetődő dologról beszélünk, hogy az egyneműsítés előfeltételezi a valóságban nem egynemű oksági összefüggések helyes felismerését. Ha ezeket a kutatás folyamán elvétik, akkor — lételméleti értelemben — egyáltalán nem tételezhetőek; a maguk természetszerű módján továbbra is hatékonyak maradnak, a teleologikus tételezés pedig magamagát számolja föl, azáltal, hogy mint meg nem valósítható a természettel szemben szükségképp tehetetlen tudati tényre korlátozódik. Itt kézzelfoghatóan megragadható a különbség a lételméleti és az ismeretelméleti tételezés között. Ismeretelméletileg a tárgyat elhibázó tételezés még mindig tételezés, ha ki kell is mondani rá a hamisság vagy esetleg csak a hiányosság értékítéletét. Az okság ontologikus tételezése azonban valamely teleologikus tételezés összességében helyesen kell, hogy megragadja tárgyát, vagy különben — ebben az összefüggésben — egyáltalán nem tételezés. Mégis, nehogy túlhajtás miatt a valótlanságba csapjon át, ez a meg-

állapítás dialektikus korlátozásra szorul. Mivel minden természeti tárgy, minden természeti folyamat a tulajdonságok, a környezethez való kölcsönös viszonyok hathatós végtelenségét tárja elénk, az éppen kifejtettek a hathatós végtelenségnek azokra a mozzanataira vonatkoznak csupán, amelyeknek a teleologikus tételezésre nézve pozitíve vagy negatíve jelentőségük van. Ha a munkához e hathatós végtelenségnek mint olyannak akár csak megközelítő ismerete is szükséges, sohasem jöhetett volna létre a természet-megfigyelés (hogy a megismerésről tudatos értelemben ne is beszéljünk) kezdetleges fokain. Ez a tényállás nemcsak azért figyelemre méltó, mert benne foglaltatik a munka korlátlan továbbfejlődésének objektív lehetősége, hanem azért is, mert világosan kitűnik belőle, hogy a helyes tételezés, az a tételezés, amely a mindenkori célhoz szükséges oksági mozzanatokat annyira adekvátan ragadja meg, amennyire ez a konkrét célkitűzés szempontjából konkrétan kívánatos, még olyan esetekben is sikeresen megvalósítható marad, amikor a természetnek a tárgyairól, összefüggéseiről, folyamatairól stb. alkotott általános képzetek mint ennek a maga egészében való megismerései még teljességgel meg nem felelők. Ez a dialektika a szigorú helyesség között a konkrét teleologikus tételezés szűkebb területén és a lehetséges, igen messzemenő hamisság között a természetnek a maga teljes magánvalósága szerinti megragadásában igen messzeható jelentőségű a munka területére nézve, s ezzel később még tüzetesen foglalkozunk.

A cél és eszköz korábban leszögezett egyneműsítését azonban még egy másik szempontból is dialektikusan korlátozni és ezáltal konkretizálni kell. Már a célkitűzés kétszeresen társadalmi jellege: éppúgy társadalmi szükségletből ered, mint ahogy ilyen szükséglet kielégítésére hivatott, míg a megvalósítására szolgáló eszközök alapjainak természeti volta közvetlenül egy másfajta környezetbe és tevékenységbe vonja a gyakorlatot, elvi különmeműsítést okoz cél és eszköz között. Ennek megszüntetése az egyneműsítés által a tételezésben, mint éppen láttuk, fontos problematikát rejt magában, s ez arra vall, hogy az eszközök egyszerű alárendelése a célnak nem olyan egyszerű, amilyennek első közvetlen ránézésre látszik. Sohasem szabad ugyanis szem elől téveszteni azt a póre tényt, hogy a célkitűzés megvalósíthatósága vagy hiábavalósága általában attól függ, mennyire sikerült az eszközök felkutatásában a természeti okságot átváltoztatni — lételméletileg szólva — tételezetté. A célkitűzés társadalmi-emberi szükségletből ered, mégis hogy valódi célkitűzéssé váljék, az eszközök felkutatásának, azaz a természet megismerésének meghatározott, nekik megfelelő fokot kellett elérnie; ha ezt még nem vívták ki, akkor a célkitűzés pusztán utópikus terv marad, egyfajta ábránd, amilyen a repülés Ikarosztól Leonardo da Vinciig és őtána is még sokáig. Az a pont tehát, ahol a munka a tudományos gondolkodás létrejöttével és fejlődésével a társadalmi lét ontológiájának szempontjából összefügg, éppen az a terület, amely az eszközök felkutatásaként jelöltetett meg. Rámutattunk már az újdonság elvére, amely még a legkezdetlegesebb munkateleológiában is bennerejlik. Most hozzáfűzhetjük, hogy az új szakadatlan létrehozását, miáltal a munkában a társadalminak mondhatnánk a terület-fogalma megjelenik, ennek világos kiemelését minden pusztán természetiségből a munka eme keletkezés- és fejlődésmódja foglalja magában. Ennek az a következménye, hogy minden konkrét egyszeri munkafolyamatban a cél uralkodik az eszközökön és szabályozza őket. Mindazonáltal, ha a munkafolyamatokról a maguk történelmi folytonosságában és fejlődésében van szó a társadalmi lét valóságos komplexumain belül, előáll e hierarchikus viszonyoknak egyfajta, bizonyára nem abszolút és teljes, a társadalom, az emberiség fejlődésére nézve mégis a legnagyobb jelentőségű megfordítása. Mivel a munkához elengedhetetlen természetkutatás mindenekeelőtt az eszközök kimunkálására összpontosul, ezek a legfőbb

hordozói a társadalmi biztosítéknak a munkafolyamatok eredményeinek rögzítésére, a munkatapasztalat folytonosságára, valamint kiváltképp ennek továbbfejlődésére. Emiatt fontosabb sokszor magára a társadalmi létre nézve ez az eszközök alapjául szolgáló megfelelőbb megismerés, mint a mindenkori szükségletkielégítés (célkitűzés). Ezt az összefüggést már Hegel helyesen ismerte föl. Ezt írja róla *Logikájában*: „Az eszköz azonban külsőleges közepe a befejezésnek, amelyik a cél véghezvitele. Ennélfogva ugyanitt az ésszerűség benne mint olyanban nyilvánul meg, éspedig, hogy ebben a külsőleges másokban és éppen e külsőlegesség által tartsa fenn magát. Ennyiben az eszköz magasabbrendű a külső célszerűség végső céljainál; — a repülés becsebb, mint amilyenek közvetlenül az általa szerzett élvezetek, amelyek a célok. A szerszám fenntartja magát, míg a közvetlen élvezetek továbbtűnnek és feledésbe merülnek. Az ember szerszámaiban birtokolja a hatalmat a külsőleges természet fölött, ha céljait tekintve inkább ennek [a természetnek — ford. megj.] alárendelt is.“ (Hegel: *Logika*, III. 2, 3, c.)

Noha a Hegel-fejezetben idéztük már ezt a gondolatmenetet, megismétlése azért nem tűnik előtünk feleslegesnek, mert ezen összefüggés néhány igen fontos mozzanata világosan kifejeződik benne. Hegel először is, nagyjában-egészében joggal, az eszközök nagyobb tartósságát hangsúlyozza a közvetlen célokhoz, beteljesülésekhez képest. Természetesen ez az ellentét a valóságban távolról sem olyan éles, amilyenek Hegel feltűnteti. Mert az egyes „közvetlen élvezetek továbbtűnnek“ ugyan és feledésbe merülnek, de a szükséglet-kielégítésnek a társadalomban egészen véve szintűgy van tartóssága és folytonossága. Ha visszaemlékszünk a Marx-fejezetben kifejtett kölcsönös viszonyra termelés és fogyasztás között, akkor világos, hogy emez nemcsak fenntartja és újratermeli magát, hanem a maga részéről bizonyos befolyást is gyakorol amarra. Persze, amint ott már láttuk, e kölcsönhatásban a termelés (itt: az eszköz a teleologikus tételezésben) a döntő mozzanatot, a hegeli szembeállítás azonban a túlzottan éles ellentételezések következtében mégis elmellőzi némileg valóságos társadalmi jelentőségét. Másodszor, megint csak joggal, „a külső természet fölötti“ uralom mozzanata hangsúlyozódik az eszköznél, azzal az ugyancsak helyes dialektikus megszorítással, hogy célkitűzésében az ember mégis alávetett marad [ti. a természetnek — ford. megj.]. A hegeli kifejtést itt annyiban kell konkretizálni, amennyiben ez az alávetettség közvetlenül a természetre vonatkozik ugyan — az ember, amint már kimutattuk, igazából csak olyan célokat tűzhet ki, amelyek megvalósításának eszközein ténylegesen uralkodik, holott végül is valójában társadalmi fejlődésről van szó, arról a komplexumról, amelyet Marx az embernek, a társadalomnak a természettel való anyagcseréjeként jelöl meg, ahol kétségtelenül a társadalmi mozzanatnak kell döntővé válnia. Mindenestre ezzel az eszköz előbbrevalósága még erősebben hangsúlyozódik, mint magánál Hegelnél. E tényállás következtében, harmadszor, az eszköz, a szerszám a legfontosabb kulcs az emberiség-fejlődés ama szakaszainak megismeréséhez, amelyekről semmi egyéb dokumentum nincs birtokunkban. E megismerési probléma mögött mégis, mint mindig, lételméleti [probléma — ford. megj.] rejlik. A szerszámokból, amelyeket az ásatások gyakran egy teljesen elsüllyedt korszak csaknem egyedüli dokumentumaiként hoznak felszínre, sokkal többet tudhatunk meg az őket használó emberek konkrét életéről, mint amennyi közvetlenül látszatra rejlik bennük. Ennek az az alapja, hogy helyes elemzés esetén a szerszám nemcsak saját keletkezéstörténetét árulhatja el, hanem széles kitekintéseket nyit használóinak életmódjára, sőt világfelfogására stb. A továbbiakban ilyen problémákkal is foglalkoznunk kell majd, csak a természeti korlát hátrábbtolódásának társadalmilag legmagasabb fokon egyetemes kérdésére utalunk, amelyet Gordon Childe

az általa neolitikus forradalomként jelölt korszak fazekasságának elemzésében pontosan leírt. Ő mindenekelőtt a középpontra utal, az elvi különbségre a munkafolyamat között a fazekasságban és a szerszámoknak kőből vagy csontból való előállításában. Ha az ember, fejtegeti [ti. Gordon Childe — ford. megj.], „kőből vagy csontból állított elő szerszámot, mindig kötötte az eredeti anyag formája és nagysága; csak eltávolítani tudott belőle darabokat. Semmi ilyen korlátozás nem szűkíti le a fazekasság tevékenységét. Egészen olyanná formálhatja agyagcsomóját, amilyenné kívánja; további részeket toldhat hozzá, s nem kell attól tartania, hogy az eresztékek szilárdsága megszenvedí ezt.” Ezzel fontos ponton világítják meg a különbséget két korszak között, és pedig megmutatják azt az irányt, amelyben az ember kiszabadítja magát a kötöttségből az eredetileg használt természeti anyaghoz, és használati tárgyainak pontosan azt a minőséget kölcsönzi, amely társadalmi szükségleteiből ered. Gordon Childe azt is látja, hogy a természeti korlát hátrábbtolódásának ez a folyamata fokozatos. Az új formát ugyan nem köti már a talált anyag, azonban mégis hasonló feltételek között jön létre: „Emiatt a legrégebbi fazekak nyilvánvaló utánezatai a már ismert edényeknek, amelyeket más anyagokból készítettek — tőkből, hólyagból, bőrből és irhából, kosárfélékből és fűzfaveszsző fonadékból, vagy éppen emberi koponyából.” (Gordon Childe: *Man Makes Himself*. London, 1937. 103.) Negyedszer, ki kell még emelni, hogy a természet tárgyainak és folyamatainak a felkutatása, amely az okság tételezését az eszközök megteremtése során megelőzi, lényegileg, még ha hosszú ideig tudatosan fel nem ismertem is, valódi megismerési műveletekből áll, és ezzel objektíve magában foglalja a tudomány kezdetét, genezisét. Itt is érvényes Marx meglátása: „nem tudják, de teszik.” Az így létrejövő összefüggések igen nagy horderejű következményeivel csak később foglalkozhatunk majd e fejezetben. Itt előzetesen csak arra lehet utalni, hogy az oksági összefüggések minden kikapasztalása és felhasználása, tehát valamely valóságos okság minden tételezése a munkában mindig valamely egyszeri cél eszközeként szerepel ugyan, mégis objektíve megvan az a tulajdonsága, hogy egyebekre, közvetlenül teljesen különemű dolgokra is alkalmazzák. Ha ez hosszú ideig tisztán csak gyakorlatilag vált is ismertté, ténylegesen mégis minden sikeres alkalmazás rendjén valamely új területre, helytálló elvonatkoztatásokat visznek véghez, amelyek objektív belső szerkezetükben a tudományos gondolkodás fontos ismertetőjeleit viselik már magukon. Már a tudományok eddigi története is megmutatja, jóllehet ritkán veti föl teljesen tudatos módon ezt a problémát, mily sok esetben származtak legnagyobb mértékben elvont egyetemes törvényszerűségek a gyakorlati szükségleteknek, kielégítésük legjobb módjának a felkutatásából, azaz a munka legjobb eszközeinek a feltárásából. Azonban ettől eltekintve is, a történelem nem egy példát kínál arra, hogy a munka vívmányai, tovább absztrahálva — s éppen utaltunk rá, hogy a munka folyamatában szükségszerűen létrejönnek ilyen általánosítások — a természet immár tisztán tudományos szemléletének az alapjaivá léphetnek elő. A mértan ilyen eredete például általános ismert. Nem itt a helye, hogy közelebbről belemélyedjünk e kérdéskomplexumba, legyen elegendő egy érdekes esetre utalnunk, amelyet Bernal említ az ókínai csillagászatban kapcsolatban, Needham szakkutatásaira támaszkodva. Azt mondja, hogy csak a kerék feltalálása után vált lehetővé pontosan ábrázolni az ég körmozgását a sarkok körül. Úgy tűnik, hogy a kínai csillagászatban a kőforgáshoz ezzel az eszméjével kezdődött. Addig az égi világot úgy kezelték, mint a földet. (J. D. Bernal: *Science in History*. London, 1957. 84). A munkafolyamat előkészítése és véghezvitele rendjén az eszköz felkutatásában bennerejlő önállósulási tendenciából támad tehát a tudományos irányú gondolkodás és később a különféle

természettudományok. Természetesen itt nem a tevékenység új területének a másiktól való egyszери létrejövéséről van szó, hanem ez a létrejövés meg-megismétlődik, persze a lehető legkülönbébb formákban, a tudomány egész története során, napjainkig. A kozmikus, fizikai stb. hipotézisek alapjául szolgáló mintaképzeteket meghatározzák — többnyire tudattalanul — a mindenkori hétköznapiok lételméleti képzetei is, amelyek megintcsak szorosan összefüggenek a mindenkori időszerű munkatapasztalatokkal, munkamódszerekkel, munkaeredményekkel. A tudományok nem egy nagy fordulata gyökerezik abban, ami fokozatosan jön létre, de meghatározott fokon radikálisan, minőségileg újnak mutatkozik a mindennapok (a munka) világképében. A jelenleg fennálló helyzet, miszerint a már elkülönült és messzemenően szervezett tudományok látják el az előkészítő munkát az ipar számára, sokak előtt elleplezi ugyan ezt a tényállást, azonban lételméletileg nem módosítja lényegesen ténylegességét, ha mégoly érdekes volna is ontológiailag-kritikailag közelebről szemügyre venni ezen előkészítő működés befolyását a tudományra.

Már a munka eddigi, távolról sem teljes leírása is mutatja, hogy a szervesen és a szerves korábbi létformáihoz képest minőségileg új kategória jelent meg vele a társadalmi lét ontológiájában. Ilyen újdonság a megvalósítás mint a teleologikus tételezés megfelelő, kigondolt és akart eredményéé. A természetben csak valóságos dolgok [Wirklichkeiten] vannak és mindenkori konkrét formáik szakadatlan változása örökös másfél. Éppen a munkának mint a teleologikusan előállított létező egyedül fennálló formájának a marxi elmélete alapozza meg ezzel elsőként a társadalmi lét sajátzerűségét. Mert ha a teleológia egyetemes uralmának különféle idealista vagy vallási elméletei helyesek volnának, akkor, végső elemzésben, ez a különbség egyáltalán nem léteznék. Akármelyik kavics, akármelyik légy éppúgy az isten, a világsszellem stb. „munkájának“ a megvalósítása volna, mint az éppen ecsetelt megvalósítás az emberek teleologikus tételezéseiben. Következésképpen ezzel el kellene enyésznie a döntő lételméleti különbségnek társadalom és természet között. Ha az idealista filozófiák mégis dualizmusra hajlanak, akkor túlnyomórészt szembeállítják az ember — látszólag — tisztán szellemi, az anyagi valóságtól — látszólag — teljesen elszakadt tudati funkcióit a pusztán anyagi lét világával. Nem csoda, ha eközben az ember tulajdonképpeni tevékenységének a tere kell hogy a rövidebbet húzza, anyagcseréjéé a természettel, amelyből ered, amelyen gyakorlata, mindenekelőtt munkája révén egyre inkább úrrá lesz; ha az egyedül igaziként felfogott emberi tevékenység lételméletileg készen hull alá az égből; s „idő felettinek“, „időtlennek“ tüntetik föl, a kellés világának, ellentétben a léttel. (Nemsokára szóba hozzuk majd a kellés valóságos létrejövését a munkateleológiából.) Az ellentmondások e felfogás és az újkori tudomány lételméleti eredményei között oly közismertek, hogy nem kell őket kimerítően taglalni. Vannak, akik éppenséggel az egzisztencialista „bedobottságot“ próbálják lételméletileg összhangba hozni a tudománynak az ember eredetéről kialakított képével. Ezzel szemben a megvalósítás helyreállítja mind a származásbeli összetartozást, mind a lételméletileg lényeges különbséget és ellentétet. Az ember nevű természeti lény tevékenysége a szervesen és a szerves lét alapján, belőlük keletkezettként, a létnek sajátzerű, új, bonyolultabb és teljesebb fokozatát hívja életre, éppen a társadalmi létet. (Hogy egy-egy jelentékeny gondolkodó már az ókorban ráeszmélt a gyakorlatnak meg az új benne véghezvitt megvalósításának a sajátzerűségére, és éleselméjűen felismerte némelyik meghatározását, az nem változtat semmi lényegeset ezen az összhangban.)

A megvalósítás az új létforma kategóriájaként ugyanakkor egy fontos következménnyel jár: a munkával az ember tudata nem kíséző jelenség többé az onto-

logikus létben. Az állatok tudata, különösen a magasabb rendűeké, tagadhatatlan tényyszerűségnek látszik ugyan, ez azonban mégsem egyéb, mint élettani alapokon nyugvó, a biológia törvényei szerint lezajló újratermelődéjük folyamatának egyszerű kiszolgáló részmozzanata. Mégpedig nemcsak a filogenetikus újratermelődé-
ben, ahol teljesen magától értetődően nyilvánvaló, hogy ez [az újratermelődé-
ford. megj.] a tudatosság mindennemű közreműködése nélkül játszódik le, olyan törvények szerint, amelyeket tudományosan ma még nem ragadtunk meg, csupán kénytelenek vagyunk tudomásul venni mint ontologikus tényeket — hanem így van ez az ontogenetikus újratermelődé-
s folyamatában is. Az utóbbin kezdünk átsiklani, amennyiben az élettani tagozódásnak, az élő szervezetek növekvő bonyo-
lultságának a terméke gyanánt kezdjük felfogni az állati tudatot. A kezdetleges szervezetek és környezetük kölcsönös viszonyulásai túlnyomórészt biofizikai és bio-
kémiai törvényszerűségek alapján folynak le. Minél magasabbrendű, minél bonyo-
lultabb jellegű valamely állati szervezet, annál nagyobb szüksége van kifinomul-
tabb, tagozottabb szervekre, hogy fönntarthassa magát a környezetéhez való köl-
csönös viszonyban, hogy újratermelhesse magát. Nem itt a helye akár vázlatosan is megrajzolni ezt a fejlődést (és a szerző nem is tartja magát illetékesnek erre),
arra kell csupán rámutatni, hogy az állati tudat fokozatos fejlődése a biofizikai és biokémiai visszahatási módoktól az idegek által közvetített ingereken és reflexe-
ken át az elért legmagasabb fokig mindvégig az élettani újratermelődé-
s keretei közé marad zárva. Természetesen ez mindegyre növekvő rugalmasságot mutat a
visszahatásokban a környezetre és ennek esetleges változásaira; ez igen világosan
megmutatkozik bizonyos háziállatoknál vagy a majmokkal folytatott kísérletek
során. Nem szabad azonban megfeledkezni arról, amire utalás történt már, hogy
itt egyfelől rendes körülmények között soha elő nem forduló biztonságos környe-
zet jön létre az állatok számára, s hogy másfelől a kezdeményezés, az irányítás,
a „szerszámok“ előteremtése stb. itt mindig az embertől indul ki, sohasem maguk-
tól az állatoktól. Az állati tudat a természetben sohasem lép túl a biológiai létezés
jobb kiszolgálásán és az újratermelésen, tehát — lételméletileg tekintve — kísérő
jelensége a szerves létnek.

A munkában, a célnak és eszközeinek a tételezésében tér először át a tudat
egy önirányított ténykedéssel, a teleologikus tételezéssel arra, hogy ne csupán
alkalmazkodjék a környezethez — ide tartoznak az állatoknak olyan ténykedései
is, amelyek a természetet objektíve, szándéktalanul változtatják meg —, hanem
a természetben magában efelől lehetetlen, sőt elképzelhetetlen változtatásokat
hajtson végre. Amennyiben tehát a megvalósítás átalakító, újraformáló elvévé
válík a természetnek, a tudat, amely erre ösztönzést és irányt adott, nem lehet
többé kísérőjelenség lételméletileg. Ezzel a megállapítással különül el a dialek-
tikus materializmus a mechanikustól. Mert emez objektív valóságnak csak a ter-
mészetet ismeri el a maga törvényszerűségében. Marx mármint nagyon határozottan
hajtja végre ismert Feuerbach-téziseiben az új materializmus elválasztását a régi-
től, a dialektikusét a mechanikustól: „Minden eddigi materializmusnak (Feuerbach
materializmusát is beleszámítva) az a fő fogyatéksége, hogy a tárgyat, a valóságot,
érzékelését csak az *objektum vagy a szemlélet* formájában fogja fel; nem pedig
mint *érzéki-emberi tevékenységet, gyakorlatot*, nem szubjektíven. Ezért a *tevé-
keny* oldalt elvontan a materializmussal ellentétben az idealizmus — amely termé-
szetesen nem ismeri a valóságos, érzéki tevékenységet mint olyant — fejtette ki.
Feuerbach érzéki — a gondolati objektumoktól valóban megkülönböztetett objek-
tumokat akar: de magát az emberi tevékenységet nem fogja fel *tárgyi* tevékeny-
ségnek.“ A továbbiakban pedig világosan kimondja, hogy a gondolkodás valósága,

a tudatnak immár nem kísérőjelenségi jellege csak a gyakorlatban lehető föl és igazolható: „Az olyan gondolkodás valóságáról vagy nem-valóságáról folytatott vita, amely el van szigetelve a gyakorlattól — tisztára *skolasztikus* kérdés.“ (Marx: *Tézisek Feuerbachról*. Karl Marx és Friedrich Engels *Művei* III., Bp. 1960. 7.) Hogy mi itt a munkát a gyakorlat ösformájaként ábrázoltuk, az teljesen megfelel e marx-i megállapítások szellemének; hiszen sok évtizeddel később Engels éppen a munkában látta meg az ember emberré válásának legfőbb motorját. Természetesen ez a mi állításunk eddigelé nem sokkal több kijelentésnél, persze olyan-nál, amelynek pusztá helyes kimondása már magában foglalja, sőt megvilágítja a tárgykomplexum nem egy döntő meghatározását. Azonban magától értetődik, hogy ez az igazság, mint olyan, csakis lehetőleg teljes kifejezetté-válásával bizonyosulhat és igazolódhat be. Már a pusztá tény, hogy a valóság világába megvalósítások (az emberi gyakorlatnak a munkában elért eredményei) lépnek be új, a természetből le nem vezethető tárgyiassági formákként, amelyek azonban mégis és pontosan ilyenekként éppúgy valóságos dolgok, mint a természet termékei, már ezen a kezdőfokon is állításunk helyessége mellett tanúskodik.

K. Jakab Antal fordítása

Gedeon Zoltán: Vaskapu

SZOCIALIZMUS ÉS MUNKÁSOSZTÁLY

A munkásosztály lényegének, sajátosságainak kérdése a szocializmus körülményei között távolról sem öncélú probléma; belőle ered és beléje torkollik a szocialista építést irányító politika valamennyi elvi és gyakorlati követelménye. Összetettsége és sokrétűsége ellenére ez az összefüggés nyomban beláthatóvá válik, mielőtt meggondoljuk, hogy a szocialista munkásosztály fogalmi ismérveinek tisztázása szervesen összefügg a szocialista termelési, illetve tulajdonviszonyok sajátosságának meghatározásával, fejlődésük irányának felvázolásával. De mindezeket túl, ha a szocializmus az osztálytársadalomból az osztályok nélküli társadalomra való áttérést megvalósító, társadalomtörténeti korszakot (vagy, ha úgy tetszik, történelmi folyamatot) jelenti, akkor az egész folyamat fő meghatározóját abban az objektív társadalomtörténeti tendenciában találjuk meg, amely a munkásosztályt mint osztályt önnön osztálylété megszüntetésére ösztönzi, sőt kényszeríti.

A feladat közvetlenül és elsődlegesen politikai természetéből egy alapvető módszertani követelmény is adódik, amely úgy tűnik, kulcsjelentőségű a kérdés megoldása szempontjából; nevezetesen az, hogy az osztályfogalom tartalmát, jelenlétét mint „a gazdaság koncentrált, sűrített kifejezését” értelmezzük. Persze, korántsem arról szó, hogy a konkrét szociológiai felmérés ne volna ebben a vonatkozásban is szükséges, sőt elengedhetetlen. Az utóbbi években a marxi hagyaték feltárására kibontakozott széles körű kutatások kimutatták, hogy ilyen természetű felmérést maga Marx is kezdeményezett, sőt ismerjük az erre a célra készült kérdőívet is. Egy pillanatra sem szabad szem elől téveszteni, hogy az áttérés az osztály „szociologizált” (vagyis operacionalizált) fogalmáról annak történelmi materialista koncepciójára egyszersmind episztemológiai szögváltást is jelent: dialektikus ugrást a „rész” vizsgálatáról — tulajdonképpen lényegének megértése végett — az egésznek mint ellentmondásos egységnek az elemzésére.

*Az osztály mint a társadalmi termelés
történelmileg meghatározott rendszerének lényegi oldala*

Az antagonisztikus osztálystruktúra és a szocializmusra jellemző osztálytagozódás megkülönböztetése — noha mennyiségi szempontból a szakirodalom igazán nem maradt adós a kérdés tárgyalásával — véleményem szerint korántsem teljes. Már megszokottan és egyszerűen — vagy inkább egyszerűsítően — hangzik az a megállapítás, hogy a szocializmussal a termelőeszközök feletti tőkés tulajdont a társadalmi tulajdon váltja fel. Ne tévesszük szem elől azonban, hogy e tétel precedens nélküli történelmi és mélyreható társadalmi átalakulást jelöl. Arról van ugyanis szó, hogy e folyamat eredményeként a korábbi értelemben vett osztálytársadalom szűnik meg. Elemi követelmény tehát, hogy a szocialista társadalom struktúráját alkotó osztályok vizsgálatakor feltétlenül szem előtt tartsuk a

fogalom tartalmi változását. Úgy véljük, szocialista társadalmunk viszonyai között a munkásosztály sajátosságainak, szerepének megértéséhez elengedhetetlen a marxizmus osztályelméletnek két döntő jegye, nevezetesen a történelmi és társadalmi meghatározottság szempontjából történő elemzése.

Aligha férhet kétség ahhoz, hogy *A nagy kezdeményezés* című cikkből jól ismert lenini meghatározás mindenekelőtt az antagonisztikus társadalmak osztálymodelljét veszi alapul. Magát a tulajdonképpeni meghatározást kiegészítő magyarázat, amely az idézetekből többnyire kimarad, nyilvánvalóan erre utal, hiszen egyértelműen kimondja: „Az osztályok az emberek olyan csoportjai, amelyek közül az egyik eltulajdoníthatja a másik munkáját annak következtében, hogy a társadalmi gazdaság adott rendszerében különböző a helyzetük“ (*Művei*, 29., 528). Ha a szóban forgó részt egészében vesszük szemügyre, kiderül, hogy voltaképpen két meghatározást tartalmaz: egy történelmileg tágabb és egy szűkebb értelmű definíciót. Bár a kettő nem választható el egymástól, bizonyos értelemben külön-külön is önálló jelentése van, amennyiben az első az osztálytagozódás ismérveit a társadalmi termelés történelmi meghatározottsága függvényeként kívánja meghatározni, a második (amelyet idéztünk) egy meghatározott típusú — pontosabban a magántulajdonon alapuló — gazdasági rendszer lényege szempontjából ragadja meg az osztályviszonyt.

Azzal, hogy a szocialista építés folyamatában a tőkés gazdasági rendszert felszámoltuk, a második lenini definíció értelmében vett osztályviszonyokat is társadalmilag meghaladtuk. Csakhogy ez a változás korántsem azonos az osztálytagozódás történelmi meghaladásával. Amint azt Marx Weidemayerhez írott híres levelében kimutatta, az osztálylét a társadalmi termelés meghatározott történelmi szintjének függvénye. Köztudomású, hogy e történelmi szint gazdasági meghaladása olyan termelőerők kifejlesztését tételezi, amelyek lehetővé teszik a szükségletek szerinti elosztást.

Burzoá és proletár a tőkeviszony két oldala — fejtette ki Marx *A tőkés*ben. Ezzel lényegében azt is kimutatta, hogy az osztálymeghatározottság történelmileg tételezett társadalmi formameghatározás. Jellemző, hogy a polgári szociológia az osztályviszonyt az emberi társadalom lényegéből eredő funkcionális kapcsolatként értelmezi, s ennek megvannak a maga jól meghatározott társadalom-episztemológiai gyökerei. A polgári szociológia szótárába bevonult osztályfogalom ugyanis nem más, mint a munkamegosztásnak a társadalmi formameghatározástól elvonatkoztatott általánosítása. Valójában az osztálymivoltot nem az adott közösség funkcionális részekre tagolódása szabja meg, mivel ez maga is csupán egyike az egész rendszer létét hordozó alapmechanizmusoknak. Pontosabban szólva, a társadalmi osztály, noha az adott emberi közösségen belül annak egyik „csoportját“ jelöli, sohasem csupán egyik része a társadalomnak, hanem egyidejűleg magának az egésznek lényegi oldala, amelyben a rendszer egész mozgása, létezési módja jelen van. Szocialista rendszerünkben a munkásosztály társadalmunknak csupán egy részét, mintegy 3 600 000 tagját (az aktív lakosság 38,4%-át) öleli fel, de osztálymeghatározottságából eredően átfogja egész rendszerünket. Kifejezi lényegi azonosságát egész társadalmunkkal.

Az osztálymivoltban kétfajta, illetve kétirányú meghatározottság fonódik egybe. Lényegét ezért a történelmileg szükségszerű viszonyok és az azokat meghatározott gazdasági rendszerbe foglalt társadalmi forma, a gazdaság és politika együttes síkján kell kutatni és megragadni. Az a körülmény, hogy a munkás a tőkés termelési formában proletár, nem termelői mivoltából ered, hanem abból, hogy a társadalmi termelés történelmileg meghatározott rendszerében tulajdon munkája tőle idegen

és vele szembenálló társadalmi dolgokban tárgyasul. A munkásban mint objektíve meghatározott személyiség-típusban a modern termelőerők jellegéből sarjadó, történelmileg szükségszerű viszonyok öltenek testet. E viszonyok azonban meghatározott lényegüket attól a társadalmi formától nyerik, amely történelmileg valóságos létezési módjukat megszabja. Ezért a munkásosztály kapitalizmusbeli jellemzésében egyáltalán nem az a döntő, hogy a jellegükben társadalmivá forradalmasult termelőeszközökhöz kapcsolódó termelők nagy csoportja (hiszen ez még nem osztály-meghatározottság), hanem az, hogy olyan egyének sokasodó tömege, akiknek társadalmi létformáját munkaerejük árubabocsátásának tőkehatalmi viszonyt involváló fizikai kényszerűsége határozza meg. Az osztálymeghatározottság mindig politikai-hatalmi viszonyt is kifejez. „Mindig a termelési feltételek tulajdonosainak a közvetlen termelőhöz való közvetlen viszonya“ — sommázza Marx *A tőke* III. kötetében a tőkeviszony elemzéséből adódó alapvető társadalmpolitikai konkluziókat —, e viszony mindenkori formája természetszerűen mindig a munkamód meghatározott fejlettségi fokának, ennél fogva a munka társadalmi termelőerejének felel meg — az a viszony, amelyben az egész társadalmi szerkezetnek, következképpen a szuverenitási és függőségi viszony politikai formájának, egyszóval a mindenkori sajátos államformának legbensőbb titkát, rejtett alapját megtaláljuk“ (759).

A szocializmus véget vet munka és tulajdon lényegi kettéhasadásának, a magát állammá szervező munkásosztály osztálymivólában megvalósítja a termelő és a tulajdonos lényegi egységét. Kézenfekvő tehát, hogy a szocializmus viszonyai között sajátos osztálylétét és szerepét csakis akkor lehet valóban tudományosan megérteni, ha termelői mivoltának sajátosságából kihámozzuk azt a történelmileg keletkezett társadalmi viszonyt, amely egyszemélyben tulajdonosi minőségének lehetőségét és szükségszerűségét megszabja. Márpedig ez megkívánja — még ha csak vázlatosan is — a munka azon formájának szemügyrevételét, amelyhez a modern munkás léte történelmileg kapcsolódik.

A társadalmi termelőmunka és a modern munkás

Minden olyan kísérlet, amely a modern munkás lényegi jegyeit valamely meghatározott munkafajtából próbálja levezetni, menthetetlenül zsákutcába jut. Még akkor is, ha ez a munkafajta nem célirányultságában, hanem egy adott társadalmi munkamegosztással való összefüggésben meghatározott. A termelőmunka és hasznos munka megkülönböztetése — különösen, ha maga ez az elhatárolás osztálykritérium rangjára tart igényt — akarva-akaratlan magán viseli az adott gazdasági rendszer jegyét. Ily módon a termelő-, illetve hasznos munka alapján legfeljebb kérdőjelekkel lehet jelölni a munkásosztály társadalmi határait.

Ismeretes, hogy Marx, különösen főművében, *A tőkében* (valamint az ehhez készült nyersfogalmazványokban) számos összefüggésben vizsgálta meg az emberi munkát. Történelmi módszerének lényege azonban éppen az, hogy annak a munkának a tanulmányozásából indult ki, amely maga is történelmi termék, és a maga egyszerű közvetlen valóságában szubsztancializálja a „munkát egyáltalában“ mint az emberi — vagyis a tőgyökeres marxi értelemben vett — létnek örök, a társadalmi formától független feltételét. A munkának a modern gépi termelési feltételei között kialakult formájáról pedig a következőt írta: „Munka itt nemcsak a kategóriában, hanem a valóságban is létrejött az egyáltalában-való gazdagság megalkotásának eszközeként, és nincs többé mint meghatározott, az egyénekkal egy különösségben

összenöve" (*Marx—Engels Művei*, 13., 170). Olyan történelmi formája ez a munkának, amelyben az egyéni létevékenység mint partikularitás feloldhatatlanul egyesül az ember közvetlen társadalmi lény mivolta tárgyiasulásának egyetemességével.

A munkának mint olyannak a létrejötte voltaképpen a modern értelemben vett munkás kialakulását határozta meg. Kétségtelen, hogy ez a jelenség elválaszthatatlan a tőkés-termelés formájától, de az is bizonyos, hogy ebben a formában a társadalmivá nőtt termelőerők fejlődésének történelmi szükségszerűsége tört magának utat. A munka jogi felszabadítása tehát — végső soron — mégiscsak a termelőeszközök fejlődésének történelmi szükségszerűségéből fakadt.

A politikai gazdaságtant — és ezzel egyben az egész társadalmi gondolkodást — forradalmasító marxi módszer egyik sarkköve az a — mélységeket feltáró — gondolat, hogy a munkának mint elvont munkának nem pusztán kategoriális (az elmélet síkján), hanem gyakorlatilag valóságos jelentkezése is szervesen összefügg a termelés — pontosabban a munka — korábbi formájának történelmi meghaladásával. Nevezetesen azzal, hogy az egyéni munkán alapuló társadalmi termelést a formájában, illetve módjában is társadalmi munkán alapuló, közvetlenül társadalmi jellegű termelés váltotta fel. Nem is akármilyen összefüggésről van itt szó, hanem egyenesen arról, hogy a társadalmiság mint szükségszerű történelmi forma, és az elvontság mint valóságos gyakorlat, létviszony — három különböző, de belsőleg összetartozó szinten — ugyanazon folyamat két oldalaként mutatkozik.

A legegyszerűbb szinten a modern termelést jellemző munka társadalmi módja abban jut kifejezésre, hogy viszonylag nagy tömegeket egyesítő üzemben, gyárban folyik, amely joggal tekinthető a modern munka „társadalmi szervezetének”. Nos, az üzemen belüli munkamegosztás eredményeként a munkás végezte részfolyamat tulajdonképpen elvont munka, egyelőre csak abban az értelemben, hogy az egész folyamat célmeghatározottsága nincs közvetlenül jelen benne.

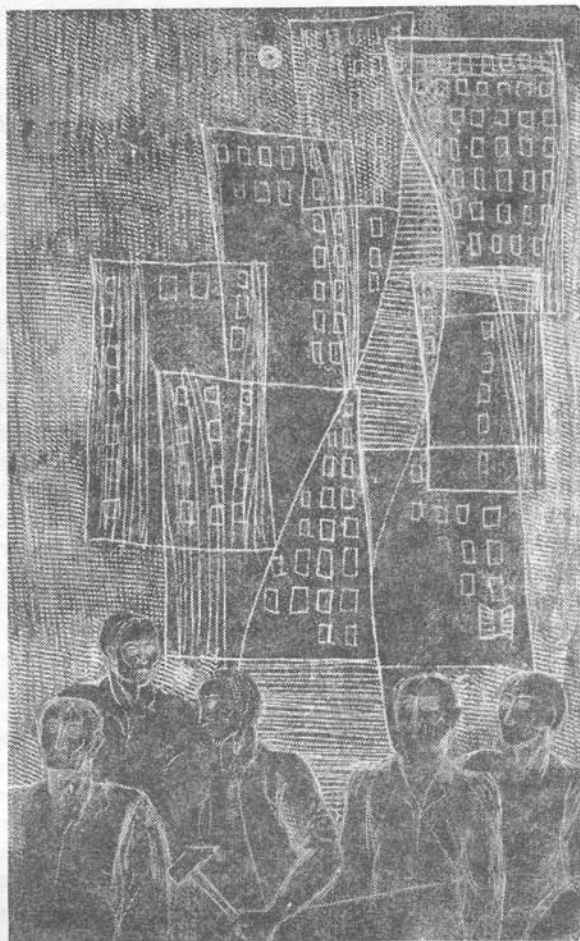
Ám a korszerű termelés nem csupán az üzemen belüli munkát tagolja részfolyamatokra, hanem össztársadalmi méretekben is, mégpedig oly módon, hogy az egész termelést különböző tevékenységi ágak és egységek mindenoldalúan összefüggő szervezetévé fejleszti ki. Ha az ipari nagyvállalatot, a gyárat a közvetlen formájában társadalmi munka követelményei szerint szerveződő társadalmi intézménynek tekinthetjük, akkor — fenntartásokkal bár — mégiscsak azt mondhatjuk, hogy a modern termelőerők, jellegüknél fogva, a gazdaságot a társadalmi munka szervezetévé forradalmasítják. Mint ahogy a modern termelés egy összefüggő „rendszer” alkotó, hatalmas társadalmi testé formálódik, ugyanúgy létrejön az össz-munkás (így nevezi maga Marx), amelynek szervei átfogják a gazdaság egészét. Marx is kimutatta, az összmunkáshoz való tartozás e hatalmas anyagi-műszaki alap működtetési és szüntelen újratermelési munkájában való közvetlen, illetve közvetett részvétellel egyenlő. Mivel újratermelést mondtunk, az összmunkás fogalmát a legtagabb értelemben határoztuk meg, hiszen ennek az anyagi-műszaki alapnak az újratermelésébe beletartozik a műszaki-mérnöki személyzet, a szolgáltató-ipari személyzet, sőt a termelőmunka szubjektív feltételeinek biztosításához hozzájáruló oktatói-nevelői testület munkája is. A meghatározást csak akkor lehet szűkíteni, ha szem előtt tartjuk, hogy a mérnök, illetve a pedagógus munkája a gép mellett dolgozó munkás munkájához viszonyítva mégiscsak a munkának egy meghatározott, közvetlenül is, az egyéni lét síkján is célirányos tevékenység. Ezzel szemben az a munka, amelyet a munkás végez, a maga partikularitásában (mint szövőgyári munka vagy acélöntés), mint az össztermelési folyamat társadalmilag megosztott része és alapmozzanata, a maga mezítelenségében, közvetlenségében jelentkező társadalmi viszony. Maga az érték csak az össztársadalmi folyamatban reali-

zálódhat. A munkás munkája társadalmilag elvont tevékenység, s ez azt jelenti, hogy egyéni (személyi) értelmet, célt csupán ösztársadalmi síkon, az összefolyamat összefüggésében kap mint társadalmilag meghatározott tevékenység.

Kiderül tehát, hogy a munkás nem valamely meghatározott foglalkozást űző egyént jelöl, hanem társadalmi viszonyt, amelynek lényegét, éppen azért, mivel a vállalat szintjén gazdaságilag, a társadalmi össztermelés szintjén politikailag elvont „részeget“ tételezi, csupán mint osztály-meghatározottságot ragadhatjuk és érthetjük meg. Csak-hogy ez az osztályminőség a közvetlenül társadalmivá forradalmasuló munka jellegétől való elválaszthatatlanságában, történelmileg egyedülálló, társadalmilag merőben sajátos. Igaz, empirikus szociológiai vizsgálatok segítségével aligha mérhetők fel e sajátosság valódi dimenziói, de legalább annyira igaz az is, hogy mi-helyt a társadalomkutató a marxi módszerrel közelíti meg a munkás kategóriáját, joggal így kiált fel: „Ecce homo!“ A

munka ugyanis, ha az állati tevékenységtől minőségileg megkülönböztető, sajátosan emberi jegyéből indulunk ki, célkitűző és célmegvalósító tevékenység a maga egységében. Kézenfekvő tehát, hogy a közvetlen jellegében, létmódjában társadalmi termeléssé forradalmasult munka csak akkor jogosult az emberi jelzőre, ha társadalmi célkitűző és társadalmi célmegvalósító tevékenységgé emelkedik. Egyszóval a társadalmi jellegű termelés kérdése — emberi lényege szerint — a vak természeti szükségszerűséget meghaladó társadalmi szabadság megszervezésének kérdése. Nos ez a feladat a munkásnak mint osztályegyénnek a lényegéből fakad.

Az elvontság és társadalmiság szerves összetartozásának van egy harmadik szintje is, amelyen a jellegében társadalmiasult munka a maga szükségszerű történelmi dimenziójában bontja ki emberi lényegét. Arról van szó, hogy akármilyen is társadalmi formája — tőkés vagy szocialista —, a modern termelés egyszersmind bővített újtermelés. Kibernetikai nyelven szólva, ez a bővülés a termelésnek mint viszonylag önálló rendszernek nyitott voltára utal, és a jellegében társadalmiasult munkának korlátokat nem ismerő, egyetemes-emberi hatalmát vetíti előre a ter-

Kopacz Mária: Hajnali váltás

mészet elsajátításában. De ha így van, akkor mi más ez a nyitottság, ha nem maga a történelmi mozgás, mint szüntelen fejlődés, társadalmi elvontságában, meghatározatlanságában. Ebben az értelemben a gép mellett dolgozó munkás tevékenysége a maga közvetlen elvontságában az egész történelmi folyamat részmozzanata, és ezért egyéni értelmét csak a történelmi fejlődés irányának meghatározása révén, munkájának elemi-emberi mivoltát érvényesítő történelmi célban találja meg.

A munkáosztályban a közvetlen társadalmi termelőknek azt a történelmi közösséget ismerhetjük fel, amelyben a társadalmiasult ember személyiség-típusa őt testet. Azoknak a társadalmi viszonyoknak az összességét ragadhatjuk meg benne, amelyek a jellegüknek megfelelő társadalom-gazdasági formát a szocialista termelési viszonyokban, a társadalom-politikai formát a szocialista államiságban találják meg. A tőkés termelés történelmi laboratóriumában ez a személyiség csupán mint negatívum lehet jelen, mert az a sajátos mechanizmus, amelynek folytán társadalmi termelő-ereje a tőke termelőerejeként elidegenül tőle, egyszersmind ki is sajátítja a munkás személyiségét, hogy idegen akaratként állítsa vele szembe. Csak a magát államházi szervező osztály közösségében, az osztály aktív tagjaként szerezhetheti vissza és teljesítheti ki ezt a személyiséget mint egyéni életfolyamatának, önn nyilvánításának közvetlen társadalmi lényegét. A holt munka uralma az élő munka (a munkás) felett a dolgok társadalmának természettörvénye; Marx zseniális éleslátása felfedezte azonban benne „a feje tetején álló“ munkatársadalom rejtett körvonalaait, a munka társadalmát, amelynek „talpraállítását“ egyet jelent a munkának társadalmi tulajdonná, a munkásnak tulajdonos osztállyá emelkedésével.

A munkáosztály mint termelő és tulajdonos

A munkáosztály mint tulajdonos és mint termelő a szocialista termelési viszony két oldala. Bár ezt a gondolatot így leírva nem találjuk meg a politikai gazdaságtani kézikönyvekben, pártunknak — különösen legutóbbi — dokumentumaiból világosan kiolvasható. Hadd idézzünk csupán két mondatot pártunk főtítkárának a Szakszervezetek Általános Szövetsége kongresszusán elhangzott beszédéből: „A romániai dolgozóknak kettős minőségük van — termelők és ugyanakkor a termelő-eszközöknek, a nemzeti vagyonnak tulajdonosai... éppen ebben különbözik a romániai munkáosztály helyzete a kapitalista országokbeli munkáosztályétól...“

A tulajdonosi és termelői minőség feloldhatatlan egysége, azaz a munkáosztály szocialista jellegének és a szocialista rend osztálylényegének egybeesése azonnal szembeötlök, mihelyt kísérletet teszünk arra, hogy az osztály termelői minőségét viszonylag önállóan meghatározzuk. Mert noha a meghatározásban szigorúan a modern termelés jellegének szempontja érvényesül, a szocializmusban a munkáosztály fogalma azt a történelmileg létrejött társadalmi viszonyrendszert jelöli, amely a jellegében és módjában társadalmivá forradalmasult modern termelés szubjektumait a meghatározott társadalmi és történelmi céltartalommal telítődött munka társadalmi szervezeteinek alapján, egységes, határaiban szüntelenül táguló, az osztálytagozódás meghaladásának irányában fejlődő közösséggé fogja össze. Ennél fogva a termelői minőség viszonylag különálló jellemzése, amelyet az elemzés módszertanilag megkövetel, közvetlenül egyúttal a tulajdonosi mivolt jegyeinek a kihámozása is, és fordítva.

Ha a munkás termelői mivoltának sajátos osztálymeghatározottsága történelmileg a termelőerők fejlettségi fokával függ össze, akkor aligha kétséges, hogy e minőségének maradéktalan, extenzív és intenzív kibontakozása a szocialista termelés mozgásának, fejlődésének első számú törvénye. Ahhoz, hogy az összmunkás valóban

társadalmi-történelmi dimenziókat nyerjen, a legkorszerűbb technika kezelésére hivatott, elsősorban a termelőeszközök iparában alkalmazott osztagai kell hogy megszabják egész termelői profilját. A munka társadalmiasuló jellege nem pusztán valamiféle mellékes velejárója a korszerű termelőeszközöknek, hanem az egész modern termelés objektíve meghatározott tendenciája. Ez pedig korunkban, a tudományos-műszaki forradalom körülményei között, a munkásságnak új meg új osztagokkal történő bővítése, határainak folytonos kitágítása révén vetíti előre a fejlődés szükségyszerű irányát. Pártunk következetes iparosítási politikája, többek között, éppen e tendencia sajátos hangsúlyú követelményeinek felismerésén és érvényesítésén alapszik. Az eredmény valóban sokatmondó, hiszen 1950 és 1970 között munkásosztályunk létszáma megháromszorozódott, és ezzel részaránya a dolgozó összlakossághoz viszonyítva 14%-ról mintegy 42 százalékra emelkedett. Már maga az a tény, hogy ugyanabban az időszakban a mezőgazdaságban foglalkoztatott munkaerő 74,1%-ról 49,1%-ra csökkent, félreérthetetlenül körvonalazza a munkásosztály számbeli túlsúlyba kerülésének tervszerűen érvényesülő tendenciáját*. Termelői minősége szempontjából az osztály összetételének szakmai szerkezete egyáltalán nem közömbös, már csak azért sem, mert ez közvetlenül vagy közvetve egyúttal a társadalmi munkamegosztás fejlettségi szintjének történelmi függvénye. Ha megfigyeljük, hogy munkásosztályunk összetételében az egyik legjellemzőbb változást a vegyiparhoz, a fémfeldolgozó és gépjárató-, valamint energetikai iparhoz kapcsolódó derékhadának kialakulása és gyors ütemű növekedése jelzi, akkor ebben sajátos termelői minőségének hovatovább határozottabb körvonalazódását fedezhetjük fel. Részint más összefüggésben és más hangsúllyal, de végső fokon ugyancsak erre mutat az is, hogy 1970-ben a szakképesített munkások részaránya 82%-ra emelkedett. Anélkül, hogy a gyors ütemű szocialista iparosítás eredményeként szinte napról napra formálódó és körvonalazódó sajátos termelői osztályjegyek kimerítő összefoglalására igényt tartanánk, elmondhatjuk, hogy mai munkásosztályunkat mint termelőt a nagyfokú koncentrálttság, a mind erőteljesebb szervezettség és fegyelmezetség, a szak-képzettség egyre magasabb foka, a műszaki és tudományos felkészültség emelkedő szintje, a szakosodás változatos szerkezete, az osztály különböző osztagai közötti kooperáció mind átfogóbb mérete jellemzi. A termelői osztálymivolt felsorolt jegyeinek tagadhatatlanul szocialista jellegét tanúsítja az, hogy kirajzolódásuk és izmosodásuk az osztály mind sokoldalúbban, változatosabban tagolt és ezzel párhuzamosan egyre átfogóbban egységes közösséggé forrását vetíti előre. Ebből a szempontból a nemzetiségek lakta területeken az iparosítás sajátos hangsúlyú szorgalmazása és ezzel együtt a munkásosztály új meg új osztagainak a létrehozása alapvető mozzanat az egység további kiteljesedésében, abban, hogy az osztály nem-belien emberi lényegéből sarjadóan olyan forradalmian új típusú személyiséggé, illetve közösséggé nője ki magát, amely a költő gyönyörű szavaival méltán vallhatja magáról: „Moshatja vér is — ilyenek vagyunk. / Új nép, másfajta raj. / Másként ejtjük a szót, fejünkön / másként tapad a haj.“

Történelmi távlatokat nyitó szükségyszerű kibontakozásukban a munkásosztály termelői minőségének jegyei félreérthetetlenül bizonyítják, hogy a termelői minőség valódi emberi dimenzióját csakis a tulajdonosi osztálymivoltban nyerheti el.

A termelés tőkés formájában a termelőeszközökhöz való viszony mint munkaviszony nem tulajdonviszony, és fordítva, mint tulajdonviszony nem munkaviszony. Mihelyt a tőkéstulajdont a munkásosztály osztálylényegét megtestésítő és megvaló-

* *Elegendő ehhez csak annyit hozzáfűzni, hogy a jelen ötéves terv előirányzatai értelmében 1975-ben a munkások létszáma mintegy 4,6 millió fő lesz, miközben a mezőgazdasági dolgozóké jóval 4 millió alá csökken.*

sító szocialista állami tulajdon váltja fel, a termelőeszközök vonatkozásában e két viszony egybeesése gazdasági szabállyá, társadalmi követelménnyé és politikai elvvé lép elő. Nos, éppen ez az egybeesés avatja a szocialista termelést olyan egységes rendszerré, amelyben a társadalmivá forradalmasult munka — mint az anyagi javak sokoldalú létrehozása — és a társadalmi tulajdon — mint e javak feletti társadalmi rendelkezés — szükségképpen egyazon folyamatnak kölcsönös összhangban álló két oldala.

A társadalmi javak feletti rendelkezés szocialista állami formája a munkásosztály tulajdonosi, és ezzel egyszersmind vezetői osztályminőségét nyugtázza. A tulajdonviszony mindaddig, amíg a társadalmilag szükséges és az egyénileg szükséges munkaidő nem esik egybe, közvetlenül vagy közvetve osztályviszony. A munkás viszonya a géphez csupán egyik oldala, mozzanata annak a viszonyrendszernek, amely őt az összmunkás tagjává, részévé avatja. Csak az osztály révén, szervezeteinek közvetítő funkciója alapján „szelídhetheti meg a gépet“, hogy az „kezes állat“ módjára akarátának engedelmesskedjék. Ha a munka az embernek ama nembeli lényegét meghatározó képessége, hogy közte és a természet közti anyagcserét közvetítse, szabályozza és ellenőrizze, akkor a társadalmivá forradalmasult munka a munkásosztálynak mint osztálynak azt a társadalmi képességét jelenti, hogy társadalmi méretekben és történelemformáló célzattal, illetve céltudattal vállalja a javak társadalmi termelésének, elosztásának, cseréjének és fogyasztásának közvetítő, szabályozó és ellenőrző funkcióját. Ebben az értelemben a szocializmust mint azt a rendszert határozhatnók meg, amelyben a fenti funkciók a hovatovább társadalmiasuló munka funkcióiként, a munkásosztály lényegét megtestesítő szocialista államiság alakjában és közvetítésével nyerik el társadalmi módjukat. Távrolról sem egyszerű feladat ez, annál kevésbé, mivel a termelés és a fogyasztás és elosztás és a csere társadalmiasult mozzanatainak közvetítésében az áru- és pénzviszonyokra kell támaszkodnia. Igaz, e viszonyoknak csupán eszköz-szerepük van, de mivel mozgásukban a társadalmi munka, illetve a társadalmi vagyon mindinkább bővülő újatermelését közvetítik, helyel-közzel ellentmondásokat, visszásságokat, feszültségeket okozhatnak a termelő egységek és az egyének kölcsönös viszonyaiban, eszközökből céllá is hamisulhatnak. Az állami és a közvetlen társadalmi ellenőrzés ezért az osztálytulajdonosi minőség alapvető követelménye.

Tulajdonosi minőségében a munkás gazdaságilag, politikailag és történelmileg egyaránt elvont, meghatározatlan, negatív előjelű rész-egyénből — a politikai hatalmat megtestesítő osztály, illetve annak élcsapata, a vezető marxi—lenini párt révén — merőben új típusú, gazdaságot szervező, közügyeket intéző, a történelem mozdonyát vezető politikai személyiséggé magasodik. Csakhogy ez a személyiség objektív társadalmi viszonyösszesség, amelyet neki mint egyénnek termelői mivolta talaján gyakorlatilag el kell sajátítania, mert tulajdonosi osztályminősége csak így konkretizálódhat törvényben szentesített jogból és kötelezettségből tényleges társadalmi létformává.

A vállalat szintjén munkája csak annyiban hordja magán a termelői és tulajdonosi minőség egységének meghatározó jegyeit, amennyiben cselekvő részese mindazoknak a tevékenységeknek, amelyek a tervfeladatok mennyiségi és minőségi körvonalazását, az egész termelési folyamat ésszerű megszervezését és irányítását szolgálják.

A termelés össztársadalmi szintjén termelői és tulajdonosi mivoltának elsajátítása azt kívánja, hogy közvetve és közvetlenül részt kérjen és részt vállaljon a termelés összcelájának és feladatainak, méreteinek és részarányainak megvitatására hivatott szervezeti formákból, a gazdasági tevékenység valamennyi mozzanatának

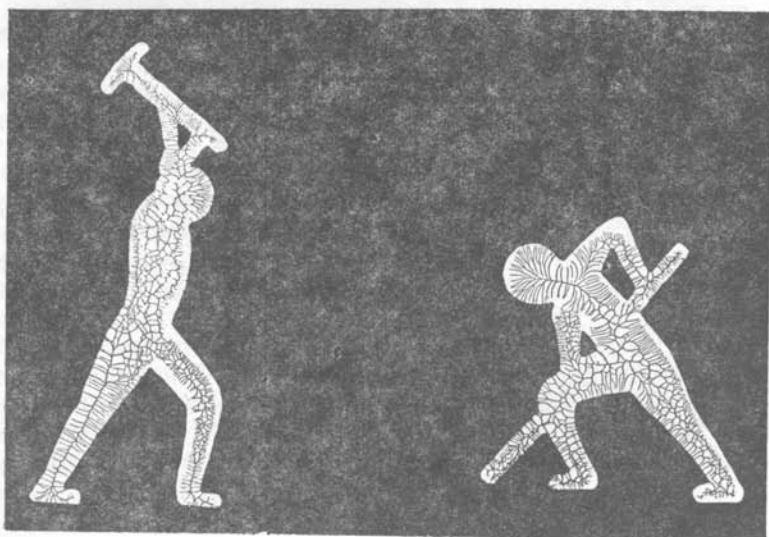
állami és társadalmi ellenőrzéséből, valamint a társadalmi méretű döntések kollektív intézményeit kezdeményező, szervező és valóságos tartalommal telítő munkából.

A politika legátfogóbb, közvetlenül történelmi dimenziójú szintjén az állam- és pártpolitika kollektív kimunkálásába való mind sokrétűbb cselekvő bekapcsolódása jelenti azt a társadalmi és történelmi méreteiben egyaránt forradalmi gyakorlatot, amellyel termelői és tulajdonosi osztályszemélyiségét a legmagasabb fokon elsajátíthatja.

Ha a munkásosztály tulajdonosi mivolta azt a történelmi tényt nyugtázza, hogy a társadalmi termelőerők jellegüknek megfelelő társadalmi formát nyertek, akkor ez a tulajdonosi funkciót érvényesítő politika nem más, mint a termelőerők jellegében objektívalódott társadalmi-történelmi célnak a munkásosztály álláspontjáról történő tudatos megfogalmazása. Mint ilyen, ez a cél híven kifejezi a munkásosztály kettős, termelői és tulajdonosi lényegét a maga sajátos egységében.

A sokoldalúan fejlett szocialista társadalom felépítésének pártunk X. kongresszusán elfogadott programja az irányelvek és az adatok nyelvén egyaránt arról vall, hogy az elkövetkező, mintegy húszesztendő időszakban egész társadalmi tevékenységünk főiránya a munkásosztály termelői és tulajdonosi mivoltának kiteljesítése oly módon, hogy egységük mind átfogóbb és sokoldalúbb jelleget kapjon. A termelőerők gyors ütemű gyarapítása, az anyagi-műszaki alap nagyarányú fejlesztése és korszerűsítése a munkásosztálynak mint termelőnek nemcsak rohamos számbeli gyarapodását, koncentráltágának fokozását, élenjáró osztagainak túlsúlyba kerülését eredményezi majd, hanem munkájának feltételeiben, természetében is olyan változásokat hoz, amelyek lépésről lépésre az alkotó tudományos tevékenység közvetlen szintjére emelik, és ezzel munkája fejlett egyéniségének közvetlen megnyilatkozása lesz. Ez a folyamat tulajdonosi minőségének határait is mérhetetlenül kitágítja: nemcsak azzal, hogy óriási társadalmi vagyon felett rendelkezik majd, s a munka termelőékenységének ma még szinte felmérhetetlen növekedése nyomán felszabaduló jelentős idő mind közvetlenebb és sokoldalúbb részvételt engedélyez számára a társadalomszervezés és -irányítás munkájában, hanem azzal is, hogy fokozatosan lehetővé teszi képességeinek sokoldalú kifejlesztését.

Kovács László fotógrafikája

FALUSIAK AZ IPARBAN

I.

Korunk társadalmának alapvető ténye az általános és világméretű iparosodás. Az emberiség történetében mind ez ideig egyedülálló, de civilizációnk jövőjére nézve *végső következményeiben* még teljesen fel nem ismert hatású folyamattal állunk szemben. A marxista szociológiai szemlélet e rendkívüli összetett társadalmi folyamat lényegét a gazdasági fejlődés két alaptényezőjének: a termelőeszközöknek és a munkaerőnek a tudományos és műszaki fejlődésre alapozott egyre gyorsuló növekedésében konkretizálja. A termelőerők strukturális fejlődése, az iparosítás és a mezőgazdaság gépesítése útján, a társadalmi munkaerő egyre fokozódó differenciálódását, szerkezeti tagoltságát és integrálódását hozza létre. E szerkezeti, mennyiségi változásból kiindulva közelíthetjük csak meg vizsgálódásunk tulajdonképpeni tárgyát, a *társadalmi munkaerő mozgási tendenciáit*, és ezen belül a *mezőgazdasági eredetű munkaerőnek az ipari struktúrába való beilleszkedését*.

*

A modern ipari fejlődés két irányban befolyásolja a munkaerő mozgását: egyrészt a gyárakban, építőtelepeken, üzemekben létrejövő ipari *munkaerőszükséglet vonzó* — másrészt pedig, a mezőgazdaság gépesítése és a munkatermelékenység növekedése következtében kialakuló *agrár munkaerőfelesleg taszító* hatásában. E két tényezőhöz még hozzá kell adnunk a demográfiai növekedésből (amely általában nagyobb ütemű falun, mint városon) származó agrár-népszaporulat munkaerő-potenciálját. Az ipari fejlődés és a demográfiai növekedés együttes hatásából származó feszültség az a dinamikus hajtóerő, amely szerkezeti eltéréseket létrehozó társadalmi mozgáshoz vezet. E társadalmi mozgás lényege: *egyéneknek vagy csoportoknak térben és társadalmi struktúrában megvalósuló helyváltoztatása*. Ezt a jelenséget fejezzük ki a *társadalmi mobilitás* fogalmával.

A vízszintes irányban végbemenő társadalmi mozgás egyik jellegzetes formája a *munkaerő-elvándorlás*. E jelenség két pólusának — ipari jellegű *munkaerőkereslet* és agrár jellegű *munkaerőkínálat* — dinamikus erőviszonyából érthetjük csak meg a szakmai struktúraváltozás és a faluról jött munkaerő beilleszkedésének bonyolult folyamatát. Az iparba való integrálódást, még ha csupán mennyiségi szempontok alapján próbálnók is egyszerűsíteni, megnehezíti az, hogy az ipar munkaerőszükséglete és a mezőgazdasági munkaerő diszponibilitása közé *nem tehetünk egyenlőségi jelt*. Elsősorban azért, mert az ipar, a gyorsuló *műszaki fejlődés* kényszerítő hatására, viszonylagosan mennyiségileg csökkenő arányú, de minőségileg egyre emelkedőbb tendenciájú *munkaerőigénye nem egyenlő* a mezőgazdaságból feléje áramló, tömegében nagyobb arányú, de alacsonyabb képzettségű munkaerővel. Másodsorban, a fenti két tényező mennyiségi és minőségi aránytalansága fokozottabb mértékben mutatkozik meg a termelés magasfokú gépesítésé-

nek és automatizálásának térhódítása idején, amikor majd az ipar még differenciáltabb és magasabb szakképzettséget követelő, szelektív ellenállásával kell számolnunk. E ponton azonban a szociológiai elemzésnek már a gazdaságpolitikával és munkaerőtervezéssel érintkező határvonalára jutottunk.

Az ipari integrálódás folyamatának vizsgálatában lényeges mozzanat, hogy a faluról jött emberek tömegei nemcsak *munkahelyet és szakmát változtatnak*, hanem egyszersmind évszázados hagyományokat kifejező sajátos norma- és értékrendszerben kifejeződött *társadalmi kötelekekből bomlanak ki*, és *költöznek át* a régitől térben és társadalmi struktúrában eltérő *új környezetbe*. S ezt az új környezetet, a történelem anyagi fejlődésének objektív szükségszerűsége folytán a gyárkérmények erdejében született ipari társadalom jelenti. Mint ismeretes, a tőkés társadalom gazdasági fejlődése együtt járt a mezőgazdasági termelőerők és elsősorban az agrármunkaerő beolvasztásával. Klasszikus példaképpen Anglia ipari fejlődésére emlékeztetünk, ahol a földművelők kisajátítása útján — Marx szavaiival — a „termelőknek a termelőeszközöktől való elszakítása történeti folyamatában jöhetett csak létre a kezdeti tökefelhalmozás“. Ugyanez a folyamat bizonyos módosulásokkal, a feudális maradványokkal és megkötöttségekkel terhelt kelet-európai országok kapitalista fejlődésében is végbement. Így például Romániában, a konkrét történelmi és társadalmi feltételektől befolyásolt és sajátos formában kibontakozó kapitalista termelési viszonyok alapján a mezőgazdaságban erőteljes differenciálódás indult meg. Ez különösen a két világháború közti időszakban meggyorsult. Ezzel magyarázható a kisparaszti gazdaságok felmorzsolódása. A mezőgazdaság kapitalista fejlődésének Lenin által klasszikusan megrajzolt „porosz“ útja nálunk is kitermeli a maga proletár és félproletár tömegeit. Az agrárproletariátus városba özönlése és felszívódása eredményeként 1930 és 1941 között a városi lakosság csaknem 91 százaléka falusi beköltözőkből származott (*Dezvoltarea economică a României, 1944—1964*. București, 1964. 193). A társadalmi migráció okait, az elaprózódott kisparaszti gazdaságok életképtelenségét, a nagybirtoktól megnyomorított agrártömegek pauperizálódását híven tükrözi ez időszak szociológiai irodalma (Miron Constantinescu: *Bogații unui sat de negustori de fructe și emigranți din Dimbovița, a 60 sate românești. Contribuții la tipologia satelor românești*, 1942 című kötetben és I. Meașnicov: *Migrațiile interioare în România. Sociologie românească*, 1942). E valóságfeltáró és harcos társadalomtudományi írások mellett ugyanakkor számos maradi szellemű, poporanista mű is születik, amelyek a *román paraszt elproletarizálódását, elvárosiasodását* poporanista és a faji mítosz köréből vett érvekkel támadja. Ezekben az írásokban a hagyományos paraszti életforma misztifikálása és apoletetikája mögött az ipari proletariátus számbeli növekedésétől és forradalmi elégedetlenségétől való félelem húzódik meg (Dr. C. Grofseanu: *Influența industrializării asupra țăranului român. Sociologie românească*, 1939. 4).

A burzsoázia — a gyors és könnyű profit reményében — mohó kézzel nyúl a nagy tömegben jelentkező, olcsó munkaerőt jelentő agrárproletariátus felé. Az uralkodó osztály egyes teoretikusai a munkásság számbeli növekedéséből képződő forradalmi erő veszélyét jelzik, és állami beavatkozást sürgetnek az iparosítás folyamatába, de magának a munkásosztálynak, illetve a munkásmozgalomnak is számolnia kell a sorait hirtelen felduzzasztó paraszti tömegek spontaneitásával. A hazai szociológiai kutatásra vár az az eléggé szövevényes, de fontos feladat, hogy a két világháború közti időszakban gyorsan megnövekedett *munkásosztály*

társadalmi összetételében és tudatában végbement pszicho-szociológiai folyamatokat feltárja. A nemzeti kérdés kutatóinak pedig emlékeztetniük kell arra, hogy Erdélyben a feudális maradványok jelenlétében kibontakozó ipari fejlődés nemcsak társadalmi, de nemzetiségi problémákkal is megnehezítette a munkásosztályba való beilleszkedés folyamatát.

Tekintettel a két világháború közti romániai magyar társadalomtudományi kutatás falu-központú orientációjára, vizsgálódásait ki kell egészítenünk a magyar munkásság szociográfiai, szociogenetikai vizsgálatával. Éppen ezért igen figyelemre méltónak tartjuk azokat a (ha nem is kifejezetten szaktudományos jellegű) kísérleteket, amelyek „in statu nascendi” rajzolják meg a munkásosztályal való találkozás szociográfiai portréját, „A munkásság oly sokféle, és annyira mozgásban van még, s oly sok hatásnak van kitéve, hogy jelleme folytonos változáson megy át” — írja erről az időszokról Nagy István a *Bérmunkások* című, kitűnő szociográfiai és lélektani megfigyeléssel megírt könyvében. Az egykori famunkás a maga szókimondó őszinteségével tárja elélnk a jelentkező dilemmát: „Felmerül a kérdés, és erre választ kell adnunk, hogy ez a friss munkástömeg feloldja-e a régi munkástömegek kialakult jellemét, vagy pedig maga formálódik a magyar ősmunkásság arculatára, mint ahogy ez a múltban is történt” (*Bérmunkások*. Kolozsvár, 1945. 5). S a munkásság, amely a tőkéssekkel szemben folytatott bérharcában *kezdetben* csak konkurrenciát lát a jövevényekben, fokozatosan áttér a szívós szervezeti és nevelőmunkára. „Elkeseredett, néma küzdelem dúl minden olyan gyárban, ahol az... ősmunkások közé félparaszt elemek kerültek. A küzdelem természete aszerint változik, hogy a régi munkások mennyiben szervezettek vagy szervezetlenek” — írja ugyanott Nagy István. A kapitalista kizsákmányolás, a társadalmi és nemzeti elnyomás feltételei között sajátos kétfrontos harcra volt szükség. Egyrészt szét kellett törni a *jövevény-munkásokkal szembeni előítéletek* béklyóit, másrészt pedig a még ingatag, a bérharc, illetve osztályharc törvényeit egyelőre nem ismerő, s így a munkáltatóktól könnyen manipulálható tömeget a szervezett munkásság iskolájában lehetett átnevelni. Az uralkodó kizsákmányoló osztályok *diverziós célokra felhasznált nemzetiségi politikájával*, a sovíniszta uszítással szemben közös összefogásra kellett nevelni. A harc közös frontjának kiépítését elősegítette viszont, hogy a falvak bevándorló fiai az együttélés és sorsközösség élményét hozták magukkal a gyárba. Ezzel is magyarázható, hogy viszonylag rövid idő alatt a két világháború közti munkásosztály nemzeti különbség nélkül egygyéforrott harcában.

II.

Hogyan alakul ma a faluból városba irányuló munkaerő migrációs folyamata? Hogyan megy végbe az iparba integrálódás? A szocialista társadalom gazdasági alapjának megteremtése, a termelőerők magas szintű továbbfejlesztése szükségszerűen együtt jár a társadalmi munkaerő növekedésével, szerkezetbeli differenciálódásával. A szocialista iparosítás, a termelési kapacitás állandó bővítése a fejlődés szintjének és ütemének megfelelő ipari munkaerőállomány növelését teszi szükségessé. Ugyanakkor a mezőgazdaság szocialista átalakítása, a gépesítés útján megvalósított termelékenység a mezőgazdaságban lekötött munkaerő fokozott felszabadításával jár. E folyamat a szocialista gazdaság két alapvető szektorában a *munkaerő átcsoportosulásához* vezetett és vezet egyre fokozódó mértékben. Ennek eredményeképpen az ország aktív népességének szerkezetében alapvető változások

jönnek létre: az iparban és az ezzel kapcsolatos tevékenységi ágakban dolgozók száma állandóan növekszik, a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma pedig állandóan csökken. *A faluról eltávozó népesség döntő többsége a munkásosztályba ment át: az 1948—1963 közötti időszakban a faluból bevándorolt munkaerő a munkásosztály kétharmadát foglalta magába, 1965—1970 között 900 000-rel nőtt a fizetéses alkalmazottak száma, és ebből 400 000 a mezőgazdasággal foglalkozó népességből származik. 1975-ig, a jelenlegi ötéves terv előirányzata alapján, 1 010 000-rel növekszik az alkalmazottak száma, s ebben, a migrációs folyamat növekvő tendenciája alapján, a falusi munkaerő fokozott arányú térhódítására számíthatunk. A munkaerő-struktúra alakulásában számolnunk kell továbbra is az agrárnépesség állandó és folyamatos földrajzi és társadalmi helyváltoztatásával az ipari és szolgáltatási foglalkozások körébe való felvétel útján. Ez a munkahelyi átváltás mélyreható gazdasági, kulturális és lélektani következményekkel jár mind az egyén, mind a társadalom életében. Elsősorban gazdasági, hiszen az ipari munkaerő növekedése a társadalmi össztermelés értékében az ipari mutató ugrásszerű növekedését eredményezi; s ez lehetővé teszi az *éleletszínvonal emelését biztosító nemzeti jövedelem gyarapodását*. Az anyagi következmény mellett döntő fontosságú és az egyén elidegenedését vagy harmonikus integrálódását alapvetően befolyásoló tényezőként kell figyelembe vennünk az *ipari munka lélektani dimenzióját*. A munkahely és szakmai tevékenység megváltoztatása, ismeretlen gépek és emberek, ezek megismerése és a hozzájuk való alkalmazkodás az új munkás egész belső lényét, tudati-lelki világát mozgásba hozza, reagálásra készíti.*

Az integrálódás folyamatának fontos lélektani momentumai, az új foglalkozás- és munka-sztereotípiák kialakítása és a munkahelyi személyközi kapcsolatok megteremtése. A faluról jött munkásnak fokozatosan asszimilálnia kell a városi civilizáció és műveltség elemeit. Ha azonban a migrációs tömeg aránytalanul nagy és hirtelen zúdul új környezetére, ez *zavaróan hathat az integráló közösség kulturális életére*. Az integrálódási folyamat különösen kezdeti, átmeneti szakaszában az újonnan létesült ipartelepeken a falusi és városi normák, a régi és az új, külső fizikai és belső morális jegyei sajátos keveredésével találkozunk. Úgy gondoljuk, elodázhatatlan — a szocialista állam kulturális és nevelő funkcióját elősegítő — feladattá vált az új városnegyedek és a beilleszkedő városlakók (ruházkodás, táplálkozás, lakás és egészségügyi berendezések használata, ízlés és életmód, szabad idő, az utcán, közlekedési eszközökön, nyilvános helyiségekben megnyilvánuló viselkedésmód) társadalmi-kulturális mérlegének elkészítése. A beilleszkedés három dimenzióban vázolt jelenségeiről megállapíthatjuk, hogy csakis valóság-hű szociológiai kutatás alapján tehetjük lehetővé a konfliktus-helyzetek elkerülését és az egész folyamat megkönnyítését elősegítő gyakorlati javaslatok kidolgozását.

III.

A mezőgazdasági eredetű munkaerő szakmai beilleszkedésének folyamata számos elméleti és gyakorlati fontosságú kérdést vet föl. Ezek tudományos kutatása összetett, szakmaközi (antropológiai, közgazdasági, egészségügyi, pszichológiai, jogi és szociológiai) módszereket igényel. E kutatások lehetővé teszik az integrálódás folyamatában szereplő oksági tényezők feltárását, s ennek birtokában a tudatos és tervszerű irányítás és ráhatás módjainak kidolgozását. A faluról jött munkások szakmai integrálódását majdnem minden országban tanulmányozzák, hiszen ez mindenütt, az iparosítás fokától függően, kisebb vagy nagyobb mértékben társadalmi problémaként jelentkezik. Még a fejlett iparú kapitalista országokban

is számos szociológiai munka foglalkozik e kérdéssel (A. Touraine—O. Ragazzi: *Ouvriers d'origine agricole*, Paris, 1961. és *Adaptation et formation de la main d'oeuvre des régions rurales au travail industriel*, O.C.D.E., Paris, 1962). Ipari fejlődésük eredményeképpen a szocialista országok szociológiai irodalmában is jelentős helyet foglal el a mezőgazdasági eredetű munkaerő vándorlásának és integrálódásának kérdése. Ezzel kapcsolatban Maria Jarosinska lengyel szociológus monográfiáját kell megemlítenünk, amely a lengyel munkásosztályban a migráció hatására végbement változások problémája mellett igen jelentős elméleti és módszertani megfigyelésekre hívja fel a figyelmet. A magyarországi szociológusok szintén fokozott figyelemmel kísérik a mezőgazdasági munkát és falusi életmódot elhagyó és városba telepedő, ipari munkát vállaló társadalmi nagycsoportok kialakulásának folyamatát (Hanák Katalin, *Valóság*, 1966. 8). Maria Jarosinska a faluról jött fiatal fémipari munkások integrálódásában a munkásosztályra jellemző *lényeges tulajdonságok* átvételére, Hanák Katalin az integráló csoportok *tipológiai meghatározására* hívja fel a figyelmünket.

Az integrálódás *fogalmi meghatározásával* foglalkozó s még eléggé ellentmondásos szociológiai szakirodalom ismertetésére itt részletesen nem térhetünk ki, csupán néhány kísérletet jelzünk, bár egyik szerző sem jelentkezik a teljesség igényével. Alain Birou szerint az integrálódás a társadalom területén valamely résznek (egyének, kiscsoportok) egy adott *egészhez* (nagycsoport, globális társadalom) való alkalmazkodásaként jelentkezik (*Vocabulaire pratique des sciences sociales*, Paris, 1966). Az amerikai szociológusok úgy vélik, hogy az integrálódást az egyéni, illetve kiscsoport-magatartásnak a *közösséggel*, illetve az integráló nagycsoport elvárásaival, normáival való *összehangoltságban* fogalmazhatjuk meg. Érdekes vita alakult ki az *adaptáció* és *integráció* fogalmi viszonyával kapcsolatban. Maria Jarosinska szerint a munkásosztályra jellemző *lényeges tulajdonságok* konstans átvétele *lényegében* nem más, mint a faluról jött munkások alkalmazkodása, azaz *adaptálódása*. Egy másik lengyel szociológus, Nowakowski szerint az alkalmazkodás és integrálódás *lényegében* egybeeső folyamat, mely végül is különböző csoportok együttélésén, kulturális szintkiegyenlítésén át *egységes társadalom* felé vezet. Ezzel szemben Emilio Willems rámutat arra, hogy bár az integrálódás az adaptálódás körébe tartozik, nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy ez utóbbi magában foglalja a fizikai környezethez való alkalmazkodást is, amely biológiai jellegénél fogva már nem tartozhat a szociológia körébe. Ugyanezt az álláspontot képviseli Maria Popescu (*Integrarea în întreprindere a muncitorilor veniți de la sat*, București, 1971), és csakis az integrálódás fogalmát fogadja el, oly értelemben, hogy magát a szociológiai kutatást is az adaptálódástól elhatároltan, kizárólagos értelemben kell alkalmaznunk. Úgy véljük, vitatható az az álláspont, amely a szociológiai kutatásnak az adaptálódástól elhatárolt és az integrálódást tisztán kifejező folyamatokra történő leszűkítéséhez vezet. Az iparban elhelyezkedő munkás integrálódási folyamatában ugyanis nem mellőzhetjük azt a ténytet, hogy neki elsősorban alkalmazkodnia kell új környezetéhez. A természeti-fizikai környezetváltoztatásból származó tényezők nemcsak szociológiai jellegűek, hanem alapvető biológiai és pszichológiai mozzanatok is magukban foglalnak. Például a táplálkozás, mint olyan, bio-fiziológiai folyamat, s vizsgálata természetesen természettudományi jellegű. *De az integrálódó munkás táplálkozásmódja* már számunkra *lényeges munkaszociológiai kategória* (táplálkozhat-e kaszáslegény módjára egy finommechanikai üzem nagyfokú ideg-, s nem izomenergiát és figyelmet igénylő munkása?). Az integrálódó munkás selejt- és hiba-grafikonját okságilag és korrelációs módszerrel elemző szociológus figyelmét nem kerülhetik el a bio-pszichikai tényezők.

IV.

Hazánkban a munkásosztály szociológiai vizsgálata a IX. és X. kongresszus útmutatása nyomán indult meg, s bár még kezdeti stádiumában van, máris igen jelentős eredményekre vezetett (*Profilul spiritual al clasei muncitoare*, 1964; *Integrarea profesională*, 1967), és különösen figyelemre méltó elméleti és módszertani következtetéseket vonhatunk le az 1967 és 1970 közötti években a Miron Constantinescu professzor irányította konkrét szociológiai kutatások eredményeiből (*Procesul de urbanizare în R. S. România. Zona Slatina—Olt; Zona Braşov*). E felmérésekben a kutatások fő irányát az iparosítás következtében kibontakozó urbanizálódás általános, gazdaságföldrajzi, egészségügyi és kulturális jelenségei alkotják, lényeges helyet kap a társadalmi mobilitás vizsgálata is. Itt kell megemlítenünk a mai román társadalom szerkezetében beállott változásokkal foglalkozó tanulmánykötetet (*Structura socială a României socialiste*. Bucureşti, 1971).

A munkásosztály társadalmi mobilitásában, számbeli növekedésében döntő súllyal részt vevő falusi származású tömegek integrálódása napjainkban, szemünk előtt lejátszódó reális jelenség-komplexum. E nagy horderejű *társadalmi tény* mégis sincs mind ez ideig kellőképpen feltárva sem tudományos, sem gazdasági és társadalompolitikai jelentőségében.

A már jelzett idevágó kísérletek sorában figyelemre méltó előrehaladást jelent Maria Popescu bucureşti-i szociológus említett tanulmánya (*Integrarea în întreprindere a muncitorilor veniţi de la sat, a Resurse umane ale întreprinderii* című tanulmánykötetben, Bucureşti, 1971). A tanulmány szerzője elismerésre méltó, jól kidolgozott módszertani apparátussal konkrét szociológiai felmérést végzett a galaţi-i Kohászati Művek és a bacăui Faipari Üzem munkásai között. A két üzemen dolgozó, faluról származó munkások integrálódási folyamatát vizsgálva, Maria Popescu arra a következtetésre jut, hogy az idevágó szociológiai kutatások jelenlegi szakaszában még nem lehet általános érvényű törvényszerűségeket megállapítani, s még kevésbé lehet kvantifikálni magát a beilleszkedést valamilyen szintetikus index-méréssel. Ebben a helyzetben a szociológiai vizsgálat eredményét csakis a tanulmányozott ipari egységben végbemenő integrálódás folyamatára tekinthetjük érvényesnek. Még kevésbé lehetséges az integrálódás folyamatában vizsgált kategóriák (munkateljesítmény, szakképesítési igény, munkahelyi fluktuáció és hiányzás, munkaerkölcs) általános érvényű és abszolút értékelése objektív viszonyítási rendszer hiányában. (A bacăui Faipari Üzem faluról jött dolgozói például lelkiismeretesebbek, pontosabbak a munkahelyen való megjelenés tekintetében, a galaţi-i Kohászati Művek ugyanazon kategóriához tartozó munkásai azonban a fegyelmetlenek többségét alkotják.) E módszertani nehézségek ellenére is miben sikerült a tanulmány szerzőjének az integrálódás lényeges tényezőit szintetizálnia? Az ipari munkássá való átalakulás folyamatában Maria Popescu szerint elsősorban a szubjektív jellegű, a tudat mezején végbemenő változásokat kell felismernünk és meghatározni, s ezek: a) a munka iránt tanúsított szubjektív magatartás; b) a munkával szembeni elvárások; c) új magatartásbeli normák és modellek asszimilálása; d) a munkás társadalmi presztízsének képe. Az erre adott válaszokból kiderül, hogy az említett tényezők révén (az ipari munkával és a munkással kapcsolatos objektív társadalmi értékítéletek) szubjektív (életkortól, iskolázottságtól, szakmai képzettségtől, a falu elhagyásának okaitól), erősen differenciált tükröződésekkel találkozunk. A munkával szembeni elvárásban (Lucien Karpik szerint) különböző kategóriák műveltségi foka, társadalmi helyzete és szerepe fejeződik ki. Tehát arról van szó, hogy milyen érdeklődést tanúsít a faluról jött munkás, a

munka tartalma, a szakmai képzés lehetőségei, a munkakörülmények és a munkatársak iránt. Maria Popescu a munkával kapcsolatos elvárás, illetve megelégedettség alapvető motívumaként a *fizetést* és a *munkafeltételeket* jelöli meg (függetlenül a munkacsoport eredetétől vagy a szakmai kategóriától). Továbbmenve felteszi a kérdést: mi a magyarázata annak, hogy a falusi származású munkások a gyár régi munkásaival szemben viszonylag kevesebb fontosságot tulajdonítanak a munka tartalmának, a munka folyamán kialakuló emberi kapcsolatoknak. Az ipari munkával kapcsolatos magatartásmodell vizsgálatának eredményeiből kitűnik, hogy az erkölcsi kritériumok nagyobb fontosságúak a nem faluról jött munkások között, a falusi származásúak azonban viszonylag kevesebb fontosságot tulajdonítanak a munka erkölcsi elemeinek. A meg nem szilárdult társadalmi státusz és még ingatag szakmai helyzet, a közvetlen felettes irányában megnyilvánuló függőségi érzés miatt többnyire személyes érdekű problémákkal foglalkoznak, s nem eléggé nyíltak a munkahelyi hiányosságok feltárásában (Maria Popescu: *Resurse umane ale întreprinderii*. 147).

Az integrálódás folyamatát kedvezően befolyásoló tényező a munkás társadalmi presztízséről kialakult vélemény. A szocialista társadalomban egyforma tiszteletnek és megbecsülésnek örvend mind a munkás, mind a földműves. A befogadó, integráló csoport pozitív értékelése a falusi származású munkás társadalmi származásával szemben többé-kevésbé lehetővé teszi az integrálódás lélektani konfliktusainak elkerülését. Ezzel magyarázható a jövedény-munkások körében uralkodó egyenlőségi érzés, és mindennemű alacsonyabbrendűségi komplexus hiánya.

*

A beilleszkedés objektív folyamatának döntő láncszeme a faluról jött munkás szakmai felkészültsége. A ipari termelésben való közvetlen részvétel felé az első lépés a munkához szükséges ismeretek elsajátítása, különböző szakképzési formák (munkahelyi betanítás, inasiskola, szakmai és műszaki iskola) segítségével. A szakképzettség hiánya a mezőgazdasági munkaerő csak bizonyos százalékát jellemzi (a két kombinát felmérési csoportjában például 22 százalék az arány). A mezőgazdaság szocialista fejlesztése, gépesítése lehetővé tette, hogy a faluról jövő és az iparban elhelyezkedő munkások bizonyos fokú szakmai képzéssel rendelkezzenek. A szakképzés különböző formáinak vizsgálatából kitűnt, hogy a jövedény-munkások többsége a munkahelyén kapott szakképzést. Ez a tényező döntő módon kihat a faluról jött, betanított munkás teljesítményére. Az említett felmérés adataiból kitűnik, hogy a faluról jött munkások csoportteljesítménye az ugyanazon az osztályon dolgozó, de előzetesen nem mezőgazdaságból jött munkások teljesítménye mögött marad. Egyes szociológusok a munkateljesítményt a szakmai és társadalmi integrálódás fokmérőjének tekintik. E tényezőt, a munkateljesítményt szorosabban össze kell kapcsolnunk a szakmai képzés, illetve továbbképzés vizsgálatával; különös tekintettel az újonnan jött munkás opciójára valamely őt érdeklő és képességeinek valóban megfelelő szakmában való képesítésre, illetve átképzésre.

Ebből az is következik, hogy az integrálódás minden szakaszában szükség volna szélesre kiépített képességvizsgáló munkapszichológiai és szociológiai apparátusra, amely az iparba áramló tömeges munkaerőt kiválogatná és szakmailag irányítaná. Ennek hiányában azonban egyelőre csupán mint társadalmi tény, nem pedig mint értékítélet fogadhatjuk el Maria Popescu konklúzióját, mely szerint a faluról jött munkások viszonylag passzívak és közömbösek a szakmai képzés

problémájával szemben. A munkás szakmai képzésének és továbbképzésének igényvizsgálatát össze kellene vetnünk az illető iparvállalat jellegéből eredő sajátos arcélű munkaerőszükséglet objektív meghatározottságával. Fel kell tételeznünk, hogy a munkás (egyéni képességeiből adódó) szakképzési szubjektív igénye nem minden esetben találkozik az őt alkalmazó vállalat objektív szükségletével.

*

A munkatermelékenységnek mint a beilleszkedés abszolút értékű mutatójának elfogadását nehezíti az, hogy az említett tanulmány szerzője csupán kísérőjelenségként, nem pedig mint a munkatermelékenységet meghatározó előfeltételként kezeli a munka minőségi megváltozását. A munkatevékenység megváltoztatása azonban nemcsak az integrálódás kezdeti szakaszára jellemző, hiszen maga az integráló közeg, az ipari technika is állandóan fejlődik, s ez menet közben is a munkások szakmai átképzését, továbbtanulását követeli. A szociológusnak nem szabad szem elől tévesztenie a beilleszkedő munkás (mind az élő, mind a tárgyiasult munka viszonylatában) konkrét tevékenységi módjának célirányos minőségi megváltoztatását. Az a körülmény, hogy a faluról jött munkások viszonylag passzívak a szakmai képzés és továbbképzés igényével kapcsolatban, arra enged következtetni, hogy az újonnan jött munkaerő tömege bizonyos inerciát jelentene az ipari fejlődés hajtóerőinek viszonylatában.

Úgy véljük, az idézett tanulmány szerzője módszertani merevségéből juthatott erre a konklúzióra. Maria Popescu csupán a különböző idő- és energiamennyiséget igénylő szakképzési formákkal szembeni opciókra, szubjektív válaszokra (illetve az ezekben kifejeződő mennyiségi támpontokra) építi a beilleszkedő munkások bizonyos százalékát negatívan értékelő megállapítását. E módszerrel ellentétben úgy véljük, helyesebb, ha nem a tanuláshoz, a különböző szakképzési formákhoz szükséges idő- és energiamennyiség, hanem a faluról jött és beilleszkedő munkás életkorától függő idő-diszponibilitás vizsgálatából indulunk ki. „Amit János meg nem tanult, azt János sem tanulja meg” — ezt nem szabad szem elől tévesztenie a szociológusnak sem. Annál is inkább, s itt rejlik a fenti jelenség dialektikussága, mert bár vannak a szakmai képzéssel szemben passzív magatartású munkások is, ezek kisebbségben maradnak a nagy tömegű, szakmát igénylő „János”-okhoz képest. Nem a tanulás objektív, a szocialista rendszer lényegéből fakadó lehetőségét, csupán annak az életkortól függő, szubjektív meghatározottságát és társadalmi-gazdasági rentabilitását tesszük kérdésessé. A szocialista társadalom tervszerű építése és fejlesztése nem zárja ki, hanem szükségszerűen magában foglalja a fejlődés összes dialektikus mozzanatait, s ennek alapján rá kell mutatnunk a mezőgazdaságból az iparba átáramló munkaerő átvándorlási sebességének objektív határvonalaira.

A munkaerőképzés, illetve a faluról jött munkás szakmai átképzésének a társadalmi ráfordítás és hatékonyság kritériuma alapján történő vizsgálata arra enged következtetni, hogy a túlhajtott ütemű elvándorlás a mezőgazdaságból nemcsak a hirtelen összezsugorodó falusi népesség, azaz mezőgazdasági munkaerő struktúrájában, hanem az ugrásszerűen növekvő ipari munkaerő összetételében is (életkor—szakképzettség dilemma) kedvezőtlen eltolódásokhoz vezethet. Az ebből adódó gazdasági és társadalmi következmények vizsgálatára itt nem térhetünk ki, csupán jelezjük azt a tényt, hogy a rohamosan fejlődő technika nemcsak a termelőeszközöket, hanem a munkaerőt is állandóan fenyegető erkölcsi kopásnak teszi ki.

KÉKRUHÁSOK

I. Csíra

A csíra árulkodik a növényről. Magába rejtí a termés minden ígérétét. A csíra lehetőség: olyanná nő, amilyenné a körülmények alakítják.

A szakiskolás ilyen csíra. Munkás-csíra.

Milyen lesz a holnapi munkás? Aki átveszi a hatalmat. Aki tovább viszi mindazt, amit azok, akik ehhez az osztályhoz tartoznak, elkezdtek. A betetőzésről van szó. A munka kényesebb és pontosabb részéről. Olyan munkáról, amely nemcsak magas szakmai képzettséget, hanem politikai érettséget is követel. Politikum és termelés ma már elválaszthatatlanul összefonódott. A munkás nemcsak az anyagi javak termelője, hanem saját sorsának irányítója is.

A szakiskola afféle munkás-csemetés. Csíramelengető, csírafejlesztő.

A csíra duzzadóan erős.

Nézz körül egy ilyen iskolában, és hozzávetőleges képet formálhatsz a holnapi munkásról.

II. Kép

A kolozsvári Tehnofrig iskolacsoport udvara szűk, aszfaltozott, akkora, hogy az épületek árnyéka teljesen eltakarja. Hátul, az udvar mélyén a salakborítású kézilabdapálya viszont fényben fürdik.

Az udvar tele kékruhásokkal. Az egyenruha éveleji friss. Térdben még nem fenyésedett ki a nadrág, és tartja magát a vasalás. A kékruhások csoportokban állnak, beszélnek, gesztikulálnak. Figyelmesen végighallgatják egymást, s egy-egy kimért mozdulat diplomáciai tárgyaláson is helyet kaphatna... Hiába keresed az inasokra jellemző erő-próbálgatást. Egy-két megugrás, gyorsabb mozdulat csak. A zaj tömör, nem hasítja kamaszos vihogás.

Az iskola mérnökigazgatójával megyünk közöttük.

Örömmel regisztrálok: nem jut végig az izgalom, a csoportok nem nyílnak sorfallá. Köszönnek, de nincs feszengés a mozdulatukban, nincs terhes szertartás. Az idegenre sem bámulnak leplezetlenül. Felpillantanak csak, annyira, amennyire az igazgatónak kijáró tisztelet megköveteli, s aztán folytatják a megkezdett mondatot.

Kerülgetjük a csoportokat.

III. Lehetőség

Az iskolacsoport az egykori inasiskola utódjának tekinti magát. Az első ilyen inasiskola 1874-ben alakult Kolozsváron. „Igazi” születési éve azonban 1955. Hét szakmára készített fel akkor szakmunkásokat. Az első tanévben 577 tanulója volt. Tíz évvel később (az 1965—1966-os tanévben) 1317. Az idén elérték a 2200-at.

A növekedés — amint mondják — szükségszerű. De még így sem tudják az ipar egyre fokozódó igényeit kielégíteni. Helyiség hiányában. Ugyanis (ezt is meg kell

említeni!) az eredeti épület fogadja be a közel négyszeres többletet: dugig tömve, minden négyzetcentiméternyi területét — váltásokban — kihasználva. Továbbfejlesztésükhöz új épületek kellenének. A mostani területen erre nincs lehetőség. Az öt-éves terv előirányzatai új iskola ajándékát ígérik. Csak így tehetnek majd eleget a fergeteges ütemben fejlődő üzemek kérésének: minél több magas képzettségű szakmunkást adni!

Van ugyan üzemi inaskodási lehetőség is, de úgy tartják: egyre kevésbé elégíti ki a korszerű termelés támasztotta igényeket.

A tegnapi inasiskola utódjának tekintik magukat, de lényegében különböznek attól. Az egykori inasiskolában nem volt szakmai differenciáltság, ugyanazt tanulta a csizmadia, a lakatos és az asztalos is — az általános műveltség alapjait. Ma minden szakmának más a tanrendje, az elmélet—gyakorlat egységét igyekszik megvalósítani.

A szakmunkásképzésnek mindenből ízelítőt kell adnia. Alapot. Olyant, amely továbblépésre ösztönöz.

Nem tudom, készült-e felmérés a szakiskolák végzettjeinek sorsáról, de biztos vagyok benne, hogy jelentős részüik elméleti liceumok esti tagozatán képezi tovább magát. Ismerőseim között is van néhány, aki innen indult el, s a szakma csúcsáig — a mérnökségig — is eljutott! A szakiskola izlettette meg velük a szakma szépségét, ébresztette fel bennük a tudásvágyat, a megismerés izgalmát.

Az iskolának több mint száz alkalmazottja van: tanárok, mérnökök, technikusok, mesterek, adminisztratív személyzet. Akárcsak a fiatalok, ez is hadseregnyi erő. Lehetőség-gazdagító erő.

Húsz osztályterem áll a rendelkezésükre.

Persze, az idegen szemében egy kissé nehéz keresztretjvénynek tűnhet, hogyan lehet 63 osztályt tanítani ennyi teremben? Az iskola vezetősége számára valóban majdnem ilyenszerű feladat zökkenőmentessé, zavartalaná tenni a tanítást, úgy el- és beosztani az osztályokat, laboratóriumokat, műhelyeket, hogy ne legyen ütközés. És mindenre találtak megoldást. Gondjaik mellett az osztályok csinosítására, gazdagítására is jutott idejük. Csak egy példa: műanyaggal borították az összes padokat. No, meg a laboratóriumok! Jól felszereltek. Igaz, az elméleti liceumokkal szemben helyzeti előnyben vannak. Patronáló üzemük mindig segít. De saját erőből is képesek — szakmai gyakorlatokon — a szükséges készülékek, műszerek előállítására. Van fizika- és kémia-laboratórium, technológiai és mérési laboratórium, ahol az anyagszerkezettel ismerkednek, műszerekkel barátkoznak. Van két rajzterem és tornaterem is — a már említett salakpálya mellett. Sokezer kötetes könyvtár, vetítőterem (televízióval, vetítőkészülékkel), klub (magnetofonnal, lemezjátszóval, társasjátékokkal, folyóiratokkal), tanulószobák. Mindezt kiegészíti a szakoktatás nélkülözhetetlen része: az iskola-üzem. Kilenc műhelyt foglal magába: két esztergályos, egy marós-gyalus, egy szerszámkészítő, négy lakatos és egy villanyszerelő műhelyt. Na és persze: négyszáz férőhelyes bentlakás meg kázin.

Lehetőségek, amelyekkel élni lehet.

És ők ezeket még Kolozsvár kínálta lehetőségekkel is tárgyják — színházakat, operákat, filharmónia-hangversenyeket, filmszínházakat, múzeumokat látogatnak. Minden olyan intézményt, ahol egy ecsetvonást húzhatnak a holnapi munkás szellemi portréjához. Minden olyan helyet, ahol lehetőség van tanulóik pallérozására.

De kezük ügyében vannak az iskolai körök, műkedvelő együttesek, a sport- és szakmai vetélkedők — lehetőségek.

Felsorolás csak? Tudnod kell, mid van ahhoz, hogy fel is használhasd céljaid érdekében.

Györkös Mányi Albert: Ifjú építő

IV. Honnan?

Kiből lesz a szakmunkás? Egyáltalán nem mellesleges kérdés.

Nem mindig a tehetség dönt. A felvételi szűrővizsga, de még mindig nem ad — nem adhat — teljes képet az adottságról. És vannak „menős” szakmák. De olyanok is, ahol betöltetlenül marad a hely... Vannak szakmák, amelyeknek nincs vonzásuk. Ezekre a „minden mindegy” marad.

Az iskolában döntő többségben vannak azok, akik faluról jöttek. Vidékről. Ebben az iskolában 2200-ból 1700-an. Közöttük meglehetősen sokan akadnak olyanok is, akik gyárat vagy szerszámgépet csak a falusi mozi ütött-kopott híradójában láttak. A szakmáról, amelyet választottak, gyak-

ran elképzelésük sem volt. Nem is lehetett. Választották, mert valaki mondta, valahol hallották. Mert oda sikerült.

A tapasztalat szerint többségük megtalálja a helyét mégis. Megragad a szakmában. De elég gyakori a csere-kérés. Amikor az ismeretkör már tágul. Mikor túl vannak a bejutás bizonytalanságán.

A faluról jöttek számára hosszabb az út a munkásöntudatig. És nemcsak a hazuról hozott szemlélet miatt. Néhányuknak másmilyen nehézséggel is meg kell küzdeniük. Göröngyösebb úton jutnak el a munkássá válásig, mint szerencsésebb helyzetben lévő városi kollégáik.

Az iskola internátusa nem bírkozik meg hatalmas létszámukkal. Marad a kvártély vagy az ingázás. És a kázinó befogadóképessége is korlátozott: 900 tanulóra méretezett. Pillanatnyilag 1200-an kosztolnak itt. A kintlakók közül tehát az már szerencsésnek mondhatja magát, aki legalább a kázinóban kosztolhat. Egyébként szárazat esznek, hazait vagy ami akad. Ritka az olyan kvártélyon lévő, akinek külön szobája van. Négyen-öten, de beszéltem olyanokkal is, akik hatan laknak egy szobában. Általában 150—200 lejt fizetnek havonta. Nem könnyebb a dolguk az ingázóknak sem. Egy Szamosújvár mellől ingázó I. éves tanuló például reggel 4 óra 50 perckor ül vonatra, és este 7 körül érkezik haza.

Kérdeztem: nehéz?

Megszokjuk — mondták.

A többi tanuló munkásszülőktől s jelentéktelenebb részüket értelmiségi szülőktől származik.

Külsőségek erről a „honnan jöttem“-ről nem árulkodnak. És nemcsak az egyenruha teszi. Már a felvételin sem lehet megkülönböztetni a városit a falusitól. Legfeljebb a magatartás árulkodik valamicskét. Az első napokban. Bizonytalan az egyik, magabiztos a másik. A paraszti gyanakvást, óvatos ismerkedést hozza az egyik, egy bizonyos munkásmentalitás csíráit a másik.

Nos, az iskolának ilyen anyagból kell szakmára, emberségre tanítania ezt a hadseregnyi fiatal. Formátlan kavicsok még, de gondos csiszolással össze lehet hozni azt a kezdőalakot, amelynek kemény érintése alatt majd alakíthatóvá szelídül az anyag.

V. Vizsga

A szakiskolás igazi vizsgája a termelés. Amikor az, amit csinál, pontos szerkezetként illeszkedik az egészbe. Egy ország termelési vérkeringésébe. De vizsgázik az iskola is. Itt kérelhetetlenül kiderül: miként éltek lehetőségeikkel. Az adottakkal. Miként sikerült azt a bizonyos elmélet—gyakorlat kapcsolatot megvalósítani. S mert valójában a gyámüzem is vizsgázik, hát különös labdázás kezdődik a leméretett és híjával találtatott újdonsült szakmunkás feje fölött. Az üzemek kiforrott, minden tekintetben bevetésre kész szakembereket kérnek számon az iskolától. De éppen ők nem segítenek megfelelően — vág vissza az iskola.

A szakiskolásokról mondott üzemi véleményeket három csoportba lehet sorolni. A türelmetlen: legalább egy év kell, amíg így-úgy belerázódnak a munkába. A tárgyilagos: elméletileg jól felkészültek, de — teszik hozzá gyorsan — az üzemben termelő munka folyik! A rokonszenvezők úgy vélik, hogy az a fiatal, aki egy évig kibírja az üzemiek „törődését“ (termelési értekezleten bírálják őket, szakszervezeti gyűlésen, KISZ-gyűlésen állandó és nem éppen éppen simogató megjegyzések kísérik mindaddig, amíg a rendkívül szoros termelési ritmussal meg nem birkóznak), és nem megy más szakmára, abból jó szakmunkás lesz. Márcsak azért is, mert többségük azonnal beiratkozik a líceum esti tagozatára.

Vizsont az iskolában ilyeneket lehet lejegyezni — az üzem számlájára: a gyámüzemek általában kiselejtezett gépeket adományoznak az iskola-műhelyeknek. (A Tehnofrig iskolacsoportnak egyetlen, viszonylag új típusú esztergája van — SN 400 —, de olyan büszkék rá, hogy minden látogatónak azonnal megmutatják.) Aztán: a szakmai képzettségért csak önmaguknak tethetnek szemrehányást (már-mint az üzemiek), mert másodévtől a gyakorlatokat holt napi munkahelyükön végzik a tanulók! („Olyanok lesznek a szakmunkások, amilyenek maguk nevelik!“) Csak-hogy terhesnek, kényelmetlennek, munkagátlónak érzik a gyakorlatokat. Minden év elején huzavona van a gyakorlatok megszervezése körül.

A fiatal szakmunkás pedig, aki elméletben tudja, hogy mit és hogyan kell tennie, lassan ráébred a gép és az anyag titkára is. Előbb-utóbb otthon lesz a gépek között.

VI. Ruha

Az évkezdés első napjaiban jártam az iskolában. A tanulók akkor kapták az új munkaruhákat. Csoportba verődve próbálgatták az iskola udvarán. Billegték, egyensúlyoztak, ahogy a nadrágot húzták. Hunyorogva méricskéltek egymást a kék holmiban, a kolléga szeméből próbálták kiolvasni, hogyan is festenek. Senkinek sem jutott eszébe gúnyolódni a változáson. Talán a pillanat ritkasága tette bizonytalanná a mosolyt, s félig kérdővé a mozdulatot: most mi legyen?

Vajon tudták, hogy egy életre elkötelez ez a kék ruha?

AZ ÜZEM MINT NEVELŐ KÖZÖSSÉG

A kívülálló számára a mai ipari vállalat csupán műszaki-gazdasági egység. Az utóbbi időben azonban jelentősen tágították ezt a felfogást a gazdaságtudományok; bebizonyították, hogy az üzem nemcsak ipari, hanem a beszerzés és ellátás fontos műveletei révén kereskedelmi és ezenkívül készpénzzel, különböző hitelekkel, könyvviteli nyilvántartással rendelkező pénzügyi egység is.

A társadalomlélektan kibővítette ezt a felfogást, mégpedig azzal, hogy a figyelmet fokozottan az ember felé fordította, az ember felé, aki bár elsősorban termelőerő, ezen túl biopszichológiai valóság is. Elméletben természetesen az üzem nem „embereket“, hanem csupán „munkaerőket“ alkalmaz, akiket nem lehet képességeiktől, gondjaiktól, törekvéseiktől, céljaiktól függetleníteni, és így ezek a tényezők velük együtt behatolnak az üzembe.

Az üzemszociológia bebizonyított két fontos igazságot: a) az ipari vállalat — a különböző szociológiai áramlatok terminológiájának megfelelően — társadalmi szervezet, egység vagy intézmény is, b) az ember viszont nem csupán biopszichológiai létét hordozza magában, hanem társadalmi-kulturális lényegét, társadalmi viszonyainak és értékeinek rendszerét is, az új társadalmi értékek megfellebbezhetetlen kétirányú szervezési szükségletét: amely a vállalatok felé mint egyedeket tartja meg őket, az egyének felé pedig, mint annak az egységnek integrált elemeit, amelyben tevékenykednek.

A filozófiai antropológiával kiegészített társadalmi és kulturális antropológia egyre inkább az ipari vállalatok felé tájékozódik; ezek a modern ember életében betöltött fontos szerepük révén mindinkább olyan jelentőségre tesznek szert, mint amilyen hajdan az önellátó családoknak vagy a középkori kézműves céheknek volt.

Az ünnepnapokat nem számítva, a mai ember napi nyolc órát munkahelyén tölt, a másik nyolcat pihenésre fordítja, s a huszonnégyből még fennmaradó „szabad időnek“ számító nyolc óra jó részét a „szolgálatba“ menésre és az onnan való visszatérésre, illetve szakmai továbbképzésre szánja. Tehát életére a nap háromszor nyolc órájából a legjelentősebb, a legállandóbb hatást a munkaidő gyakorolja. Ez a jelenség feltétlenül rányomja bélyegét a modern ember lényére, akit a szó szoros értelmében úgy jellemezhetünk, mint „szervezeti embert“.

Ebből ered — mint önálló tudományos foglalatosság — a nevelés-antropológia, amely a társadalmi-kulturális környezettől befolyásolt emberi változásokat tanulmányozza.

Ez a tudomány kutatja az ipari társadalmak nevelési formáit is, ezen belül pedig a modern ipari vállalatok spontánul és gyorsan érvényesülő oktató-nevelő funkcióit. E kérdésesoporttal kapcsolatos kutatásokat magunk is végeztünk a Fogarasi Vegyi Műveknél. Az eredmények említésre méltóak, sőt talán egy rendkívül időszerű problémára is felhívják a figyelmet (különösen a szocialista egységek dolgozóinak szakmai továbbképzéséről szóló nemrég megjelent törvényre gondo-

lunk). Olyan modern üzem esetében, mint amilyent mi tanulmányoztunk, a következő nevelési alakzatok és hatások várnak felvázolásra:

— az a nevelés, amelyet az üzem alkalmazottai eredeti társadalmi-kulturális környezetükben kaptak (család, vidéki vagy városi települtségtől);

— az a nevelés, amelyben az iskolától (általános, közép- és főiskolától), de még az üzemtől függetlenül részesülnek;

— az a nevelés, amelyet szabad idejükben folyamatosan kapnak a különböző kulturális intézmények és eszközök közvetítésével (művelődési házak, népi egyetemek, múzeumok, könyvtárak, sajtó, mozi, rádió, televízió), valamint a vállalatoktól független esti és látogatás nélküli iskolák útján.

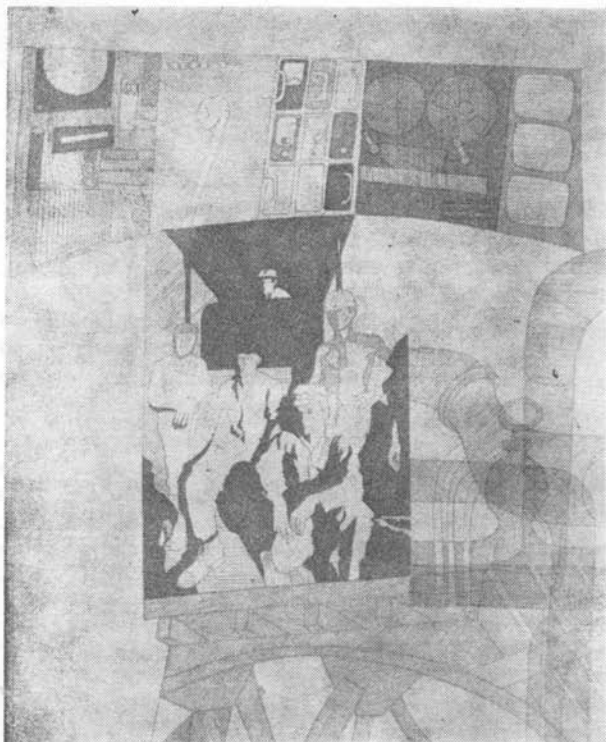
A vállalat az említett esetek mindegyikében egyszerűen csak haszonélvező, amennyiben nem vesz részt ezeknek a nevelési, oktatási és kultúraterjesztő formáknak a megszervezésében és működésében.

Vannak viszont olyan nevelési formák, amelyek legalábbis anyagilag és szervezetiileg az üzemtől függenek:

— Az üzem pártfoglalta iskolák; a Fogarasi Vegyi Művek esetében a Vegyipari Iskolacsoport, melyhez szakiskola, mesterképző, technikum és ipari középiskola tartozik, s amelyek a munkástól az almérnökig biztosítják a szakmai utánpótlást. Az üzem gondoskodik az iskolacsoport műszaki-anyagi alapjáról, szerződést köt vele az igényelt szakemberek felkészítésére, akiket az iskola elvégzése után azonnal el is helyez. Ez az iskolaközpont 1949 és 1970 között több mint 2000 szakiskolai végzettest, 600 szakképzett munkást és 500 mestert nevelt, akiknek nagy részét a Vegyi Művek alkalmazta.

— Az üzemi párt- és KISZ-alapszervezet, valamint a szakszervezet indította tanfolyamok és nevelési kezdeményezések. Az 1970—71-es iskolai évben a Fogarasi Vegyi Műveknél 23 ilyen jellegű tanfolyamot tartottak, többnyire az ipari vállalatok időszzerű gazdasági kérdéseiről. A vezető beosztású szakemberek részére a pártbizottság szervezett tanfolyamot „A vállalatvezetés tudománya” címmel. Az említett előadásokon 3000 hallgató vett részt. A KISZ szervezte rendezvényeket 800-an hallgatták, előadásokat tartottak a szakmai etikáról, konkrét gazdasági kérdésekről, valamint a tudományos-ateista nevelés tárgyköréből. A szakszervezet 18 kört szervezett, melyeken 2500 résztvevő az állami és pártdokumentumokat tanulmányozta.

— Az üzemi pártbizottság irányította és a szakszervezethez tartozó kulturális létesítmények, illetve tevékenységfajták, amilyenek a hatalmas épületben székelő Munkásklub és a termelési részlegek kulturális együttesei. Az említett Munkásklubnak 440 férőhelyes színházterme van, vetítővászna, 100 férőhelyes rádió- és televíziós terme, könyvtára, sportcsarnoka; a művészeti körök tevékenységéhez szükséges számos más helyiséggel és megfelelő felszereléssel is rendelkezik. A klub mellett működik filmkör, műszaki rajzkör, képzőművészeti, gépiírói, szabászati és többféle zene- és tánckör. Az alkalmazottak gyermekei részére hasonló köröket szervezett a Vegyi Művek vezetősége. Az ideológiai színvonal emelésére és a tudományos műveltségi látóhatár szélesítésére a Munkásklub az általános és műszaki műveltséget gazdagító lektorátusokat szervez. A klub műkedvelő csoportjai mellett az egyes üzembrészek szintjén hat agitációs brigád, három népi táncsoport és három dalkör működik. A szakszervezeti könyvtár 1970-ben csaknem 20 000 kötetet számlált; tevékenységére jellemző, hogy a szükségleteket az üzem összes részlegeibe kiszálló 18 mozgó téka elégíti ki. Az üzemi KISZ-bizottsággal karöltve ugyancsak a könyvtár szervezi a különböző kulturális rendezvényeket: irodalmi esteket, szimpozionokat, kiállításokat.

Cseh Gusztáv: Vaskapu IV.

— A jogi személyként is bejegyzett, önálló anyagi javakkal rendelkező „Chimia” sportegyesület, melynek labdarúgó-, kézilabda-, ökölvívó-, röplabda- és tekecsapata nagyszámú fiatalat tömörít magába.

Léteznek más nevelési formák is, melyek részben az üzemhez, részben más intézményekhez tartoznak. Az ilyen jellegű együttműködések közül — mint mindenütt — a munkahelyi tanonckodás a leghatékonyabb. A Vegyi Művek alkalmazta tanoncok munkaidejük egyik felében szakmunkások irányításával az üzemben dolgoznak munkabér ellenében, a nap másik részében pedig az Oktatásiügyi Minisztériumhoz tartozó, de a Vegyi Művek védnöksége alatt működő iskolacsoport előadásait látogatják. Az 1967 és 1970 közötti iskolai években az itt

képesített öntők, lakatosok, villanyszerelők, hegesztők, esztergályosok száma évente 17 és 115 között váltakozik. Az 1970—71-es tanévben számuk 194-re emelkedett.

Mint az üzem és egyéb intézmények közös nevelési tevékenységének másik formáját meg kell említenünk a technikumok diákjainak és a főiskolák hallgatóinak üzemi gyakorlatát. A Fogarasi Vegyi Műveknél a helybeli iskolacsoport 1500 diákja és az ország különböző felsőfokú intézeteinek több száz hallgatója végez évente gyakorlatot.

Léteznek még olyan nevelési és szakoktatási formák is, amelyeket az ipari vállalatok önállóan szerveznek és saját tanszemélyzetükkel látnak el. A tárgyalt téma szempontjából kétséget kizáróan ezek a legérdekesebbek, hiszen e téren jelentkeznek a tulajdonképpeni sajátos üzemi-nevelési formák, amelyeket mostanig nem vizsgáltak; ezért tudományos és metodológiai megalapozásuk sem történehetett meg eddig. Rendkívül aktív, de ugyanakkor kevésbé ismert és tudományosan alig irányított terület ez, amely voltaképpen az illető üzemre, annak felsőfokú gazdasági szerveire van utalva.

A szocialista iparosítás méretei, irama, a technológiai eljárások szakadatlan tökéletesítése, magas műszaki színvonalú berendezésekkel való ellátása és folyamatos automatizálása arra készítette az ipari vállalatokat, hogy önállóan oldják meg szakembereik előkészítését és továbbképzését, hogy így egészítsék ki a szakiskoláktól kapott műszaki személyzet állományát. Némelykor új gépegységek üzembe-

helyezése, a régi berendezés újjal történő kicserélése során egész műhelyek, részlegek és szakcsoportok válnak alkalmatlanná, s hogy ne kelljen leállítani a termelést és bezárni a gyárat, ezeknek személyzetét kell újraképesíteni, továbbképezni — legtöbbször „menet közben“. Ilyenformán az ipari vállalatok újfajta feladattal találják magukat szemben — legalábbis méreteit és sürgősségét tekintve újjal —, és pedig azzal, hogy saját erejükből készítsék elő azokat a szakembereiket, akikre azonnal szükségük van. Ilyen döntő szakaszokban a vállalat amellett, hogy termelő egység, sui generis szakmai tan-egységgé válik, intézményesített és törvényes státus nélküli. A Fogarasi Vegyi Művek 1962-ben és 1964-ben szinte egész személyzetét — munkásokat és műszakiakat — maga képezte ki anélkül, hogy ezeknek a munkában szerzett gyakorlaton kívül képzettségi oklevelet is tudott volna adni. Számuk az első szakaszban 614-re, majd a másodikban 942-re emelkedett. Ezt a gyakorlatot a konkrét szükségleteknek megfelelően folytatták, így 1965-ben 88 munkást szakképesített az üzem, 1966-ban 58-at, 1967-ben 240-et és 1970-ben 73-at, kilenc év alatt tehát 2000 főt képeztek ki önerőből.

A Fogarasi Vegyi Művek szakmai kurzusokat szervez ama részlegek munkásainak, melyeket automatizálnak, és továbbképző tanfolyamokat az összes tevékenységi területek technikusainak, mestereinek és mérnökeinek. A Vegyi Művek ezekkel a nevelési módzatokkal 1960 és 1970 között 400 munkását, 373 mesterét és technikusát és 159 felsőfokú végzettséggel rendelkező szakemberét (mérnököt, vegyészt, közgazdászt), tehát több mint 900 alkalmazottját részesítette továbbképzésben.

Az 1971-es tanulmányi év során a gyár I. fokú szakmai besorolásra jogosító tanfolyamán 18 munkás vett részt (akik előzőleg szakképzetlen munkások voltak), 273-an ugyancsak hasonló tanfolyam elvégzése nyomán nyerték el a II. fokú szakmai besorolást. 208-an vettek részt a szakmunkások részére szervezett tanfolyamon, 44-en a középkáderek (almérnökök, mesterek, technikusok) továbbképzőjén, a felsőfokú végzettséggel rendelkezők közül pedig 29-en látogatták a továbbképző tanfolyamokat.

Hasonló céllal szervezte meg az üzem 18 000 kötetes műszaki könyvtárát és rendelt több mint 40 hazai és külföldi szakfolyóiratot. Ezenkívül létesített dokumentációs központot, amelynek havi kiadványa a Műszaki Tájékoztató (Bulletin de informare tehnică).

Az 1971—1975 közötti időszakban a zökkenőmentes termelési folyamat biztosítása végett „a személyzet felkészítését előirányzó terv“ — melyet az ötéves terv alapján dolgozott ki a Fogarasi Vegyi Művek vezetősége — előírja 955, a szakiskolába járó és a munkahelyen tanonckodó szakmunkás, 7 líceum utáni tanfolyamot végző almérnök, 33, iskolában tanult mester, tehát egy 995 tagú személyzet képzését részben iskolai intézményekben, részben a munkahelyen, saját erőből. A tervzetben szerepel még 523 munkás, 184 közép- és 74 felsőfokú szakember továbbképzése, vagyis összesen 1281 alkalmazott szakmai képzettségének növelése.

A terv említett mutatószámai rendkívül beszédesek: egyfelől jelzik az iskolától független üzemi szakemberképzés állandósításának, másfelől kiterjesztésének és általánosításának igényét. Ezt pedig: a) a meglévő szakemberek állandó továbbképzésének szükségessége, b) a vállalat konkrét igényeinek inkább megfelelő felkészítés lehetősége és c) az üzemi szakképzésnek a gazdasági hatékonyságban azonnal megnyilvánuló gyakorlati, operatív fölny indokolja.

A főiskolákat nem számítva ma az ipari vállalatok közvetlen versenytársai a szakiskoláknak. Ez a jelenség az eddigieknél sokkal gondosabb tanulmányozást érdemel, minthogy kétségtelenül jelentős társadalmi-nevelési kísérlettel-tapasztalat-

tal állunk szemben, amely a tudománynak széles általánosítási alapot, a gyakorlatnak pedig állandóan gyümölcsöző megoldásokat kínál.

Végül, de nem utolsósorban meg kell említenünk az üzemi nevelésnek azt a módját is, amellyel kutatásaink során behatóan foglalkoztunk, s amely tulajdonképpen impliciten benne rejlik minden munkafolyamatban. A következtetés, amelyre jutottunk, nem új, viszont lényeges benne az, hogy minden kétséget kizáróan bebizonyosodott: nincs olyan munka, amelynek már gyakorlásánál fogva ne volna nevelői jellege is. Az egy bizonyos anyagra ható munka egyre jobban megismerteti velünk az illető anyag tulajdonságait, segít abban, hogy feldolgozásának eljárásait tökéletesebben elsajátítsuk, hogy a szerszámokat, gépeket és berendezéseket fokozottabb hatékonysággal kezeljük. A másokkal való közös munka megtanít az együttműködésre, hogy ne csak a nyersanyagok, gépek, technológiai eljárások jellegzetességeit ismerjük meg, hanem az emberek tulajdonságait, a munka megosztását és egységben látását, szervezését és vezetését is. A műszaki-gazdasági távlat ily módon egybekapcsolódik a pszicho-szociológiai távlattal, szakmai ismereteink pedig kiegészülnek és meggazdagodnak alkalmazásuk során, és szakmai jártasságga fejlődnek.

A korszerű társadalomlélektan itt állapítja meg az emberek alakításának legalapvetőbb mechanizmusait, a kísérlet területén folytatva a marxizmus ismert tételét a munka révén megvalósuló antropogenezisről, a majom szerszámkészítő képességének köszönhető emberré válásáról, meghosszabbítva így a természetet a kultúra sajátos szociális-emberi területével. A mai kutatások azt igazolják, hogy nemcsak az antropogenezis köszönhető a munkának, hanem az antropoevolúció is. Egyszerűbb szavakkal: az ember elsősorban a munkának köszönhetően lett emberré, marad ember és fejlődik mint ember (szakadatlanul emberiesül). Az ember racionális lény, de nem csupán amiatt válik észlénnyé, hogy gondolkodik, hanem mert az értelem adataival is strukturálja saját személyiségét. A társadalmi-emberi kutatások azt mutatják, hogy egyetlen tevékenységi forma sem annyira racionalizált, mint éppen az emberekre tömeges méretekben ésszerűsítően ható ipar, amiatt, hogy a technikára és a szervezésre épül, amelyek a tudományból és a számításból, fejtörésből erednek. A tudósok és a technikusok a lehető legnagyobb ésszerűség elveire építik a gépeket, berendezéseket, technológiai eljárásokat, tehát ezeknek a hatékony kezelése a racionalitás megfelelő szintjét követeli meg az emberek részéről: figyelmet, pontosságot, gondolkodást, számítást, ellenőrzést, fegyelmet. Így az emberek maguk is ésszerűbbé, figyelmesebbé, pontosabbá, áttekinthetőbbé válnak. Nem a pusztá szemlélődés alakítja az embereket, hanem különféle tevékenységek, amelyek megkövetelik, meghatározzák és segítik őket abban, hogy egyre inkább emberré váljanak.

Ebből a szempontból az ipari vállalatok egyéb jellegzetességekre is felhívják a figyelmet:

— A nagyfokú koncentráció, az egy munkahelyen tömörülő nagy számú ember tömeges nevelésének hatékony lehetőségére.

— Az illetékesség szabályaira épülő sokszintű és az együttműködés szabályaira építő sokoldalú szervezésre. Ebből ered az állandó oktató-nevelő hatás, mely a kifejezett igények és utasítások révén részben szándékos, az élő példa követése révén pedig a kevésbé szándékos nevelői ráhatás alakjában valósul meg.

— A termelési tervek nagyfokú mennyiségi és minőségi precizítására, amely lehetővé teszi e tervek végrehajtásának szigorú ellenőrzését. Ezért az iparban pontosan meg lehet állapítani valamennyi alkalmazott és munkaközösség képességi fokát, ezen az alapon pedig megfelelő módon változtatni, helyesbíteni, javítani lehet bármilyen nemű tevékenységen.

— A tudomány fejlődésére és gyakorlati alkalmazására épülő merész és szakadatlan műszaki haladásra. Ilyen körülmények között ma senki sem maradhat meg hosszú ideig a szakmai hierarchia bizonyos fokán csupán azzal, amit egyszer megtanult; mindenkinek állandóan tovább kell képeznie magát, hogy ne nőjenek fölébe az állandóan növekvő igények. A tudomány, a technika fejlődése maga után vonja az üzemi alkalmazottak szakmai továbbfejlődésének és egyre magasabb szakmai képesítésének igényét.

— Az iparnak az életszínvonal emelésében, a társadalom műszaki-anyagi alapjának fejlesztésében betöltött óriási szerepére. Innen ered az a sokrétű oktatási rendszer, amely segítségére van minden ipari vállalatnak: a különböző fokú iskolai intézmények, kulturális létesítmények, a mass media, valamint a párt, a KISZ és a szakszervezet életre hívta belső tanulmányi formák vagy az egyes részlegek, műhelyek, munkaközösségek nevelési egységei.

A modern szocialista üzemi óriási termelő egység, a beszerzés és ellátás fontos funkcióival, de ugyanakkor gazdasági, társadalmi és politikai hatásának sine qua non-ja, hogy az emberek állandó alakításának is rendkívüli nevelő egysége legyen.

Igy fejlődtek és így mutatkoznak a jelenségek nálunk. Bemutatásuk kétségtelen kockázattal jár. A legjelentősebb megállapítás, amellyel adósok vagyunk, így fogalmazható meg: az intézményes iskolák oktatói-nevelői tevékenységétől eltérően az ipari vállalatoknál a nevelői tevékenységet általában a szakma követelményeinek megfelelő mérnökök, technikusok, mesterek végzik, akiknek azonban nincs kellő képzettségük a neveléstudományok területén is, ezért közülük nem mindegyik képes átadni másoknak azt, amit tud és arra sem, hogy maximális hatékonysággal érvényesítse nevelői funkcióit.

A Fogarasi Vegyi Műveknél — a vezetőséggel egyetértésben — két fontos utat jelöltünk meg a helyzet orvoslására: először is szükséges, hogy minden oktatói-nevelői munkát végző alkalmazott számára pedagógiai és neveléslélektani tanfolyamokat indítsanak, főként a mestereknek — és ez lenne az elsőhöz szervesen kapcsolódó második út —, hogy kikísérletezzünk s létrehozzunk üzemi pedagógiai laboratóriumot; ez állandó szervvé válna és az üzemi nevelési tevékenység valamennyi vonatkozásával foglalkozna. Mindkét megoldás csak most van kibontakozóban, úgyhogy sokat ez alkalommal még nem mondhatunk róluk. Az eddig elért eredmények ígéretek, reméljük, hogy hamarosan kidolgozhatjuk — legalábbis alapelveiben — természetesen a mi társadalmi-gazdasági, kulturális-nevelési valóságunk sajátosságainak megfelelően az üzemi nevelés tudományát.

ANDREJ VOZNYESZENZKIJ

Két ajánlás
a „Mesterek” című poémához

ELSŐ AJÁNLÁS *Harangok, fúvósok hangszerei ...
Zúgjatok, zengjetek ...*

*Minden időknek
Művészei,
Értetek!*

*Teérted, Michelangelo,
És Bramante, érted!
Kik a tehetség elhamvasztó
Villám-tüzeiben égtek.*

*Kiknek vésője-kalapácsa
Nem szobrot faragott s oszlopot —
Koponyákról vert le koronákat
S trónokat ingatott.*

*A művész — ki annak született —
Mindig népvezér.
Benne változás szelleme
S örök lázadás tüze ég.*

*Falakba falaztak benneteket,
És elemésztett a máglya.
Kavargott csontjaitok felett
Papok hangya-tánca.*

*De halálból-kivégzésből
A művészet életre támadt,
S erőre kapva, kőhöz
Vágta e Moabitákat.*

*Vér a bütykein, ujján.
Hamu és verejték,
S akár Zóját, a múzsát
Vérpadra vezették.*

*De szent szavaira
Nincsen ellenméreg.
Faragók,
 bajvívók,
Dicsőség tinéktek!*

**MÁSODIK
AJÁNLÁS** *Moszkva zúgatja harangjait
S kavarog, mintha forrna . . .*

*Hozzátok szólok,
Barbárai
Minden kornak!*

*Zsarnokok, cárok
Tűzvész-palástokban,
Tojáshéj-tiarások,
S te cilinderes horda!*

*A trónt mentettétek
A tűzből, s kasszátokat.
S a Pegazust rettegtétek,
Mint trójai lovat.*

*Ellenségeitek — a véső, az ecset,
És a kisiütött szemek
Égtek
Az éjben,
Mint izzó bélyegek.*

*Szavam ítélet fölöttetek.
Gyalázat legyen a nevetek,
S szálljon
Rátok
Mindörökre átok!*

Király László fordításai

EGY TÁRSADALOMLÉLEKTANI FELMÉRÉS TANULSÁGAI RESICÁN

A munkaszociológiai, munkalélektani szakirodalomban fontos helyet foglal el a munkamotiváció, a munka iránti elvárások, a munkahellyel kapcsolatos igények vizsgálata.

A munkamotivációs vizsgálatok eredményeit elemezve szembetűnik az elégedettséget és elégedetlenséget kiváltó tényezők szerepének kiemelkedő jelentősége. E tényezők nagy szerepet játszanak a munkaerővándorlás, a dolgozók általános üzemi magatartása s azon belül különösen a munkához való viszonyuk alakulásában. Az együtthatók megismerése és befolyásolása döntő fontosságú lehet egy-egy vállalat szempontjából.

A resicai kohászati művekben végzett általános felmérés eredménye nagyjából megegyezett a szakirodalomban ismert tendenciákkal, ami azt jelenti, hogy a munkamotivációs tényezők differenciáltan jelentkeznek, az üzemi társadalmi rétegenként (munkás—művezető—mérnök) más-más rangsor-struktúrában.

A megkérdezett munkások általában a jó munkakörülményeket, jó kereseti lehetőséget, állandó munkát és hozzáértő főnököt választották legfontosabb tényezőkként egy 18 motivációs tényezőt tartalmazó kérdőívből. A vezetők viszont a jó információs lehetőséget, az erkölcsi megbecsülést, az igazságos főnököt és — csak 4—5 helyen — a jó kereseti lehetőséget jelölték meg.

Eddig minden rendben is volna, de a felmérés eredményeinek alaposabb elemzése nagyon érdekes dolgot hozott felszínre: az acélöntöde előkészítő részlegének dolgozói — rendhagyó módon — nagy többségükben a pszichikus önérvényesítő, társadalmi, erkölcsi elismerési tényezőket részesítették előnyben az anyagi motivációs tényezőkkel szemben.

Amikor érdeklődni kezdtünk az acélöntöde vezetőinél — akik mellelég mindenben nagy segítségünkre voltak e felmérés lebonyolításában —, az előkészítő részlegről eléggé furcsa vélemények hangzottak el: „Minden valamire való munkás már rég átment más részlegre“; „Itt dolgoznak a leggyengébb szakmunkások“; „Nehezek a munkakörülmények, csak az ingázók maradnak“; „Ide gyűlnek a legfegyvelmeztelebb munkások az egész részlegről.“

Tanáccsal is szolgáltak: „Ha komoly dolgot akar művelni, menjen a kemencék részlegéhez; az olvasztárokát már annyit filmezték, fényképezték, kérdeztették, már úgy hozzá vannak szokva a látogatókhoz, újságírókhoz, interjúkhoz, hogy könnyen kezelhetők, udvariasak, és szívesen válaszolnak bármilyen kérdésre.“

Megjegyeztem a tanácsot, megköszöntem és... hozzákezdtem az előkészítő részleg tanulmányozásához. Nap nap után több órát töltöttem ott, figyeltem a munkát, beszélgettem az emberekkel (sok darukezelőt már személyesen ismertem a pszichológiai vizsgálatok után). Közben áttanulmányoztam a „papírokat“, elbeszélgettem néhány „semleges“, máshová tartozó szakemberrel, régi mesterrel, mérnökkel, akik

valamikor dolgoztak e részlegen, valamint a különböző társadalmi szervek vezetőivel. És kialakult a következő kép, amely mintegy munkahipotézisül is szolgált.

Az acélöntődét alkotó osztályozó, előkészítő, olvasztó, öntő és tisztító részlegek közül az előkészítő „utcahosszal“ vezet (56,8%) az igazolatlan hiányzások terén; itt van a legtöbb, betegszabadság miatt történt munkanap-kiesés, műszaki és emberi baleset; itt a legrosszabb a munkamorál és a munkalélgkör.

Az előkészítő részlegen az acélöntéshez szükséges öntő-padokat készítik elő. Feltörik a már elhasznált eszközöket, letisztítják a padok felületét, és új berendezéseket (hőálló anyagok) szerelve be, előkészítik a padokat a következő öntéshez.

Orvosi-fiziológiai szempontból az itt végzett munka a légző—vérkeringési rendszert és a mozgásszerveket veszi különösebben igénybe. A munkapozíció álló, gyakori testhelyzet-változtatásokkal. Két kézzel egyszerre történő mozgásokat végez itt a munkás közepes erőfeszítéssel, váltakozó és együttes eljárásokat alkalmazva. A munkahely rossz térkiképzése — a szűk munkaterület, az emberek és gépek torlódása —, a jelentős ipari zaj, por és rezgések erősebben igénybe veszik a szervezetet.

Pszichikai szempontból az itt végzett munka egyszerűnek mondható. Nincs szükség különösebb képességekre vagy tulajdonságokra, elegendő a közepes megosztott figyelem és a kétkezi mozgásügyesség.

Munkacsoportokban dolgoznak itt, a kapcsolatok gyakoriak, állandók vagy időlegesen, váltakozó jelleggel. A bérezési kategóriák általában alacsonyak. Az átlagfizetés itt elmarad az üzemi átlagtól, de jóval az országos szint fölött áll.

A munkaerővándorlás igen nagy, több mint 20%. Általában egy év letelte előtt elmegy a „vándorok“ 40 százaléka. 25 éves szolgálati időt betöltő munkás nincs a részlegen.

Iskolázottság és szakképesítés tekintetében a részleg dolgozói nem különböznek különösebben az acélöntőde többi dolgozójától. (Nem helytálló tehát a részleg vezetőségének erre vonatkozó „magyarázata“.)

A munkások többsége fiatal. Sok köztük nyolc osztályt vagy szakmai iskolát végzett. Türelmetlenek, igényesek, „nem állnak be a sorba“, néha hadilábon állnak a fegyelemmel, de... nem rosszindulatúak, vannak elképzeléseik a részleg dolgairól, javítani iparkodnak ott, ahol lehet, és nem szeretik, hogy elhanyagolják őket. Panaszkodnak a szekció vezetőségére, hogy az új alkalmazottakkal — különösen a fiatalokkal — gyakorlatilag senki sem törődik, nem foglalkozik velük; egy-egy előmunkás vagy régebbi munkás jóérzésére, segítőkészségére, hangulatára vannak bízva. (A munkabalesetek nagy részét az új alkalmazottak okozzák.)

A jutalmazásokból, prémiumokból nekik jutó rész az acélöntőde többi részlegéhez viszonyítva a legkisebb. Az utóbbi évek során egyszer sem részesültek dicséretben, csak megrovásban, bírálatban. Legjobb esetben nem beszélnek róluk, meg sem említik őket.

Az acélgyártás szempontjából az előkészítő részleg nagyon fontos. Forma nélkül (nálunk) nem lehet acélt önteni. A formák milyensége döntő mértékben befolyásolja az előállított acél minőségét. A formázók—előkészítők mégis a „belső hierarchia“ legalsó fokán állanak. Ide helyezik például büntetésből — hosszabb-rövidebb időre — a kihágásokat elkövető olvasztárokat vagy acélöntőket.

A statisztikai adatok figyelembevételével, a kapott értesülések és megfigyelések eredményeinek birtokában összeállítottunk egy kérdőívet, amely — címszavakban — a következő kérdéseket érintette: munkakörülmények, fizikai és pszichikai igénybevétel, munkabiztonság, munkavédelem, munkamotiváció, elvárások a munkahelyvel kapcsolatosan, szervezési és technológiai hiányosságok, munkafegyelem, a bére-

zés, a jutalmazás, büntetés, az erkölcsi elismerés helyénvalósága, a szakmai tudás megbecsülése, a munkatársi viszony megítélése, a vezető értékelése, a munkakörülmények megjavítására tett javaslatok elbírálása, figyelembevétele a vezetőség részéről, munkaidőn kívüli gondok, ingázók problémái és a munkával, az önérvényesülési lehetőségekkel kapcsolatos más fontos kérdések.

Az adandó válaszok több típusúak lehettek: igen, nem, nem tudom feleletekkel; előre megadott (általában 5) fokozati válasszal és a személyes véleményt kifejtéssel, nyílt feleléssel, amely esetben javaslatokat kértünk a kérdések jobb megismeréséhez, a helyzet megjavításához (ilyen, nyílt választ váró kérdés 15 volt).

A kérdőívek névtelenek voltak: „Nem az önök neve, hanem az önök véleménye érdekel bennünket“ (a kérdőív zárómondata), de aki akarta, aláírhatta.

A kérdőíveket egyénileg töltötték ki.

Kétségtelen, hogy a széles problematika nem tette lehetővé az elmélyülést az egyes résztermékben, az összefüggés-keresést, mégis a feldolgozó és az értelmező tevékenység igyekezett túllépni a válaszok egyszerű statisztikai megoszlásának tanulmányozásán, felszínre hozva egyes emberi-társadalmi kérdések további, alaposabb tanulmányozásának szükségességét, a vizsgálódás problematikájának differenciált és rangsorolt körvonalazása segítségével.

A válaszok nagy többsége a munkával, a munkakörülményekkel, a szervezési és technológiai kérdésekkel, a fegyelem és jelenlét, a munkaidő jobb kihasználásának kérdéseivel állt kapcsolatban. Elkerülték az emberi kapcsolatokra vonatkozó kérdéseket, célzásokat, és szinte senki sem válaszolt a közvetlen fölöttesét érintő értékelési kérdésekre.

A kapott feleletek tartalmi elemzéséből kiderült, hogy a dolgozók többsége a jobb kereseti lehetőség (a kohászati mű az átlagkereset szempontjából az első között áll az országban), a szülőkhöz való közelség vagy egyszerűen az üzem hírneve miatt jött ide dolgozni. A megkérdezettek 95,4%-a igennel válaszolt az „elégedett-e jelenlegi munkájával?“ kérdésre. Ez azt jelenti, hogy a dolgozók nagy része tisztában van az üzem, a részleg helyzetével, az itt található munkakörülményekkel (a világ bármelyik részén, ahol Siemens-Martin módszerrel gyártják az acélt, az acélöntödék egyformák: füst, por, zaj), dolgozni akar, általában meg van elégedve a munkájával, de nincs megelégedve a munkaszervezéssel, az anyagellátási hibákkal, a munkavédelem elhanyagolásával, a művezetők basáskodásával, a munkavédelmi oktatás formális jellegével, a szekció vezetőinek velük szemben tanúsított nemtörődöm magatartásával (a legrégebb munkás sem látta még az acélöntöde vezetőjét az előkészítő csarnokban).

A munkások többsége elítéli a fegyelmezetleneket, szigorúbb és hatékonyabb fegyelmi eljárásokat követel a kihágókkal szemben (erre vonatkozóan érdekes javaslatokat tettek).

A részleg dolgozói igénylik a szakmai továbbképzés lehetőségeinek megteremtését. Nem olyan érdektelenek a munkájuk iránt, mint ahogy a vezetők gondolják. Még az ingázók közül is többen — bár egyesek naponta 4—5 órát utaznak — hajlandók lennének részt venni szakmai továbbképző tanfolyamokon.

A részleg dolgozóinak azonban az erkölcsi elismerés hiánya fáj leginkább. Az öntöde vezetősége nem értékeli munkájukat, nem törődik véleményükkel, panaszokkal. Újítási, ésszerűsítési javaslatokat minden komolyabb indoklás nélkül visszautasítják (a munkások e felmérés során is több ésszerű javaslatot tettek a munkatér jobb kihasználására, a munka jobb megszervezésére, a körülmények megjavítására; ezeket a részleg vezetőinek nehezményezése ellenére továbbítottuk az üzem vezetőségéhez).

Javasolták például a régi hagyomány — a nyugdíjba vonulók ünnepélyes búcsúztatása — felújítását (mellesleg az üzem, de az acélöntöde több részén is ápolják ezt a hagyományt). Megjegyezték, hogy a fizetési osztályba való besoroláskor a jutalmazásban, előléptetés alkalmával nem mindig a szakmai hozzáértést, a munkában eltöltött éveket, a fegyelmezettséget, a gyár és a részleg iránti hűséget tartják szem előtt, hanem más szempontokat vesznek figyelembe, ami nem járul hozzá a megfelelő magatartás kialakításához.

A fentiek birtokában már távolról sem tűnik különösnek az előkészítő részleg munkásainak válasza, az, hogy ők az emberi kapcsolatok megjavítását, a velük való törődést, munkájuk morális megbecsülését fontosabbnak tartják az anyagi juttatásoknál.

Nem arról van szó, hogy e részleg munkásait nem érdekli a pénz. A morális értékelés, a munkához való viszony, a pszichikus önérvényesítési tényező legalább olyan fontos a munkás számára, mint a munkakörülmények, vagy a jó fizetés. Sőt, egyes esetekben, a sajtóságos munkakörülmények folytán (amelyeket nemigen lehet megváltoztatni, tehát ritkán szerepel mint óhaj) bizonyos anyagi juttatási szint mellett (amely elég magas másokhoz viszonyítva) a végzett munkára épülő erkölcsi-társadalmi-emberi értékelés kerül előtérbe. Ennek hiánya munkaerő-vándorláshoz (inkább valamivel kevesebbet keres, de „jól érzi magát“), igazolatlan hiányzásokhoz, gyakori betegszabadsághoz, munkanap-kiesésekhez vezet.

Ismeretes, hogy minden termelési folyamatban van egy fontos szakasz, részleg, amely döntő módon befolyásolja az egész folyamat menetét, ahol lényegében eldől a termelés sikere, „áll vagy bukik“ a prémium.

Az acélgyártás döntő szakasza az olvasztókemencékben zajlik le. Ez a legfontosabb részleg, vitathatatlanul. Az acélolvasztárok 200 éve hallják, hogy ők a legfontosabb emberek az üzemben, nélkülük megáll a gyár. Náluk a legkevesebb az igazolatlan hiányzás (az elmúlt év első negyedében mindössze 2 volt), itt a legritkább az igazolt orvosi hiányzások száma (ami a legbiztosabb mutatója a munkához fűződő viszonynak). Az acélöntő 37,2 fokkal lázzal már bejön dolgozni, és fel van háborodva, ha nem úgy talál valamit, ahogy ő hagyta. „Nézzé meg, csak két napot hiányoztam, és ezek...“ Vagyis ő tényleg meg van győződve arról, hogy nélküle megáll a gyár. Ez nagyon jó, mindenkinek ezt kellene hinnie a saját munkahelyén. A baj az, hogy ez a magas fokú önértékelés bizonyos fokig más munkájának a rovására történik, annak lebecsülésével jár együtt. Ez pedig már nem jó.

Akár beosztott, akár vezető emberről legyen szó, a személyiségdinamikájában működő motivációs tényezők bonyolult kontextusban jelennek meg. Az önérvényesítésre, a személyközi viszonyokra és a munkakörülményekre vonatkozó motivációs faktorok együttesen hathatnak, de strukturálisan más-más fontossági sorrendben jelennek meg a munkabeosztási tevékenység függvényében.

Amikor a kereset olyan határok között mozog, hogy az egyéni-családi problémák az anyagi alap megteremtésének szintjét túlhaladták, akkor jelennek meg a pszichikus önérvényesítési, „személyközi“ munkamotivációk.

A munkahely sajtóságos (tárgyi, környezeti) és emberi szociális hatásai vagy szembekerülnek a személyiség sajtóságos munkamotivációival, és összetűzéshez vezetnek (amelynek egyik levezetési módja az igazolatlan hiányzás, a gyakori betegszabadság vagy kilépés), vagy összhangba kerülve fedhetik egymást, és az ember—munka viszony egymást kiegészítő, jótékony hatású objektív és szubjektív összetevőit alkotják.

Az összegyűjtött tények és adatok birtokában az üzemi pszichológiai laboratórium az acélöntöde vezetőségének a következőket javasolta:

1. Azonnali intézkedésekkel megszüntetni a munkások jelezte hiányosságokat, kiegészíteni a munkavédelmi felszereléseket, megjavítani a munkakörülményeket (a porelszívó berendezés felszerelésének tanulmányozása, a kiégett világítótestek kicserélése, a munkatér jobb kiképzése).

2. Fordítsanak nagyobb figyelmet a művezetők szakmai képzettségének fokozására, tevékenységük ellenőrzésére.

3. Vizsgálják felül az előkészítő részlegről kialakult, begyökeresedett — alapvetően hibás és káros — véleményeket anélkül, hogy az ellenkező végtelbe esnének. Adják meg ennek a részlegnek, ami az övé, mind anyagi, mind morális téren.

4. Fordítsanak nagyobb gondot az új alkalmazottak — különösen a fiatalok — szakmai beilleszkedésére.

5. Becsüljék meg jobban a gyárhoz és a részleghez hű idősebb munkásokat.

6. Általában legyenek fogékonyabbak a dolgozók gondjai, bajai, panaszai, javaslatai, észrevételei iránt.

Az acélöntöde vezetői különbözőképpen reagáltak e felmérés eredményeire. A mérnökök véleménye megoszlott: „Tendenciózus kérdéseket dobtak be“; „Direkt rámentek egyes dolgokra“; „A legsúlyosabb kérdéseket csak érintették“ és más, ehhez hasonló vélemények hangzottak el.

Az üzemi pártszervezet és a kohászati mű vezetősége azonban nagyon is világosan reagált e szokatlan felmérésre. Összehívták a vezetőséget, igazgatókat, főmérnököket, részlegvezetőket, és a pszichológus — a vezérigazgató jelenlétében, aki mindvégig nagy érdeklődéssel követte a felmérést — aprólékosan beszámolt a vizsgálódás indítóokairól, az alkalmazott módszerről, az eredményekről. Mindkét fél számára termékeny és tanulságos vita alakult ki.

A vizsgálat mindenesetre megmutatta azokat az óriási, eddig kihasználatlan lehetőségeket, amelyeket egy társadalomlélektani felmérés rejteget. Maga a módszer, különböző célokhoz igazítva, különböző módon alkalmazva nagyon érdekes és hatékony, gyors tájékoztató eszközként szolgálhat az üzem és bármely részleg vezetősége számára a pillanatnyi vagy távolabbi, megoldásra váró kérdésekről, az alkalmazottak véleményéről, hozzájárulásáról, a jó üzemi légkör kialakításának lehetőségeiről.

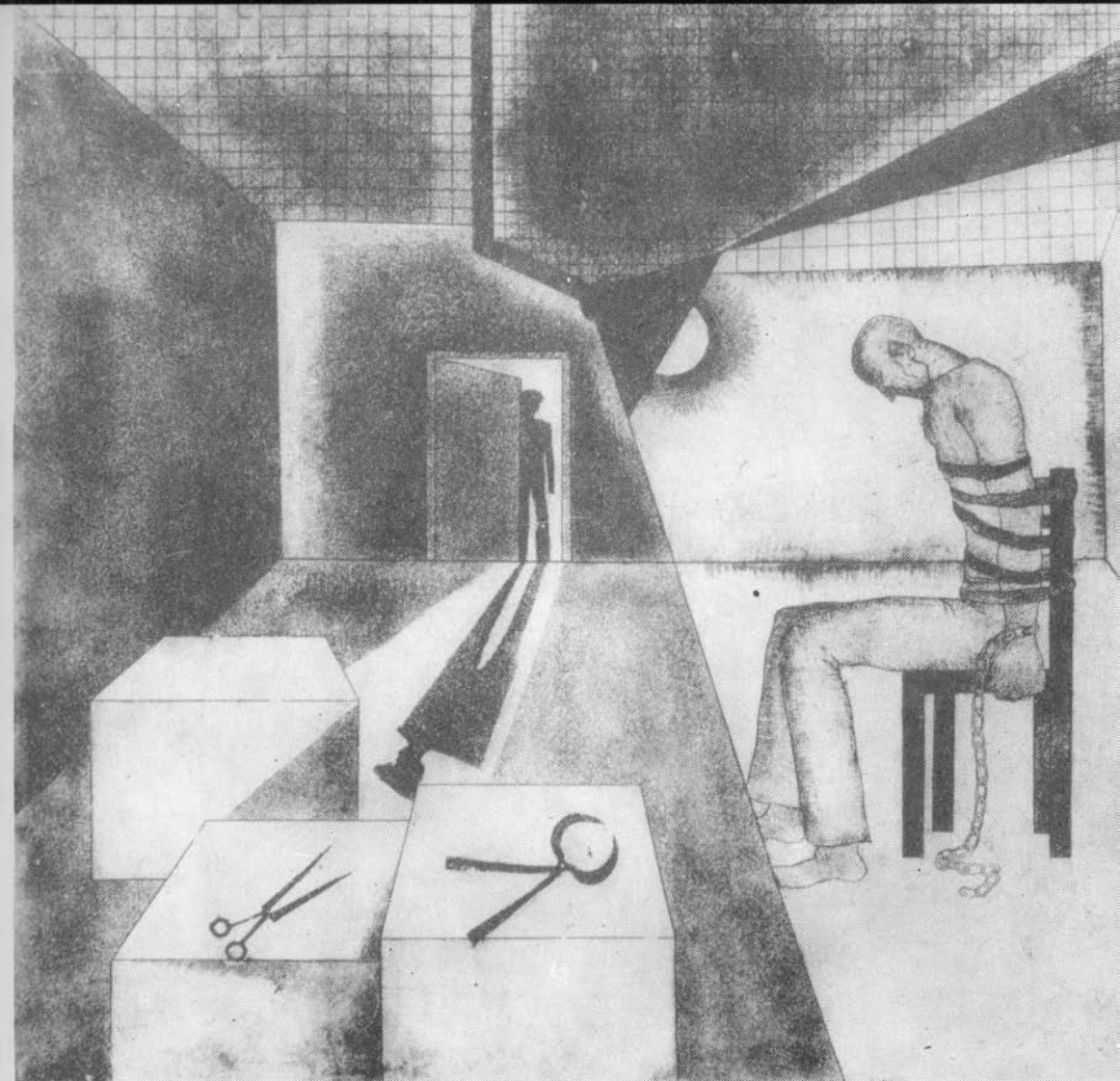
Kiderült, hogy a munkásközvélemény megismerése, a vélemények, állásponatok és javaslatok összegyűjtése, elemzése és exponálása nélkülözhetetlen a vállalat döntési jogkörrel felruházott gazdasági és társadalmi vezetői számára a tájékozódáshoz, a kérdések feltárásához.

Egyes gazdasági vezetők gyakran kifakadnak: „Elég bajom van nekem a termeléssel, nincs időm az emberek gondjaival-bajaival is törődni!“ A gyakorlat azonban újra és újra igazolja azt a tényt, hogy a termelés sokkal jobban megy ott, ahol a vezetők (művezetők, mérnökök, részlegfőnökök) az „emberi“ tényezőkkel is törődnek, és általában sokkal több a termelési kiesés, zavar, műszaki és emberi baleset ott, ahol csak a termeléssel törődnek.

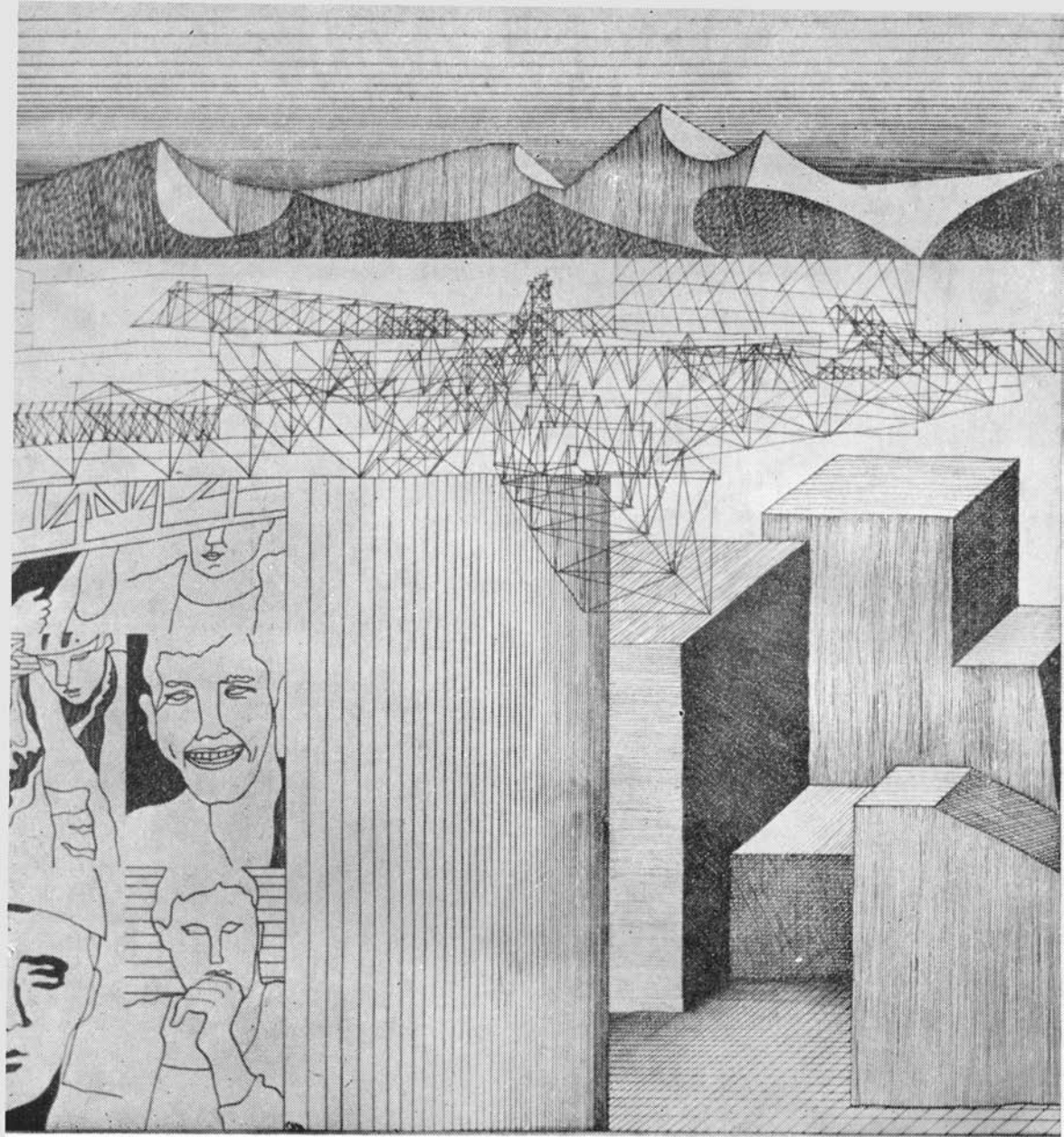
Gyárainkban modern gépeket szereltünk fel. Ismerjük e berendezések potenciális teljesítményét, optimális olajozási és pihentetési szükségleteit, a legjobb környezetet, és ezeknek megfelelően működtetjük is őket. Mérnökeink nagyon sokat tudnak gépeink tulajdonságairól. Ismereteik azonban nemritkán csak a gépek fogantatójáig terjednek, addig, ahol a szerkezet az emberekkel, kezelőkkel érintkezik.

Tudásunk és érdeklődésünk tehát sok esetben megáll annál a pontnál, ahol az ember szerepe kezdődik, holott égetően szükséges az iparban dolgozó ember tudományos tanulmányozása.

Ily módon az ipari termelés két tényezőjének — embernek és gépnek — a hatékonyságát a legmagasabb szintre emelhetnők.

KOPACZ MÁRIA: VALLATÁS, 1933

CSEH GUSZTÁV: VASKAPU II.

„VIGYÉL AZ ÖREGEDNEK HÁROM SZÁL PIROS RÓZSÁT...”

Egy kolozsvári: A gyerekét meg úgy készíti az ember, mint valami baltát.

Vadas Gábor: De némelyik gyerek úgy jár, csapkod, mint a mesebeli megveszekedett balta. Már mindent összetört, s még mindig nem akar a sarokba menni.

NÉMETH LÁSZLÓ: APÁCZAI

Az öregnek rózsza a kedvenc virága. A piros rózsza. Micsoda szirupos lelkű vénember az öregem: szereti a rózsákat. Amióta az eszemet tudom, így van ez, pedig most szeretném fölmenteni, szeretném a korával magyarítani elérzékenyüléseit. Jön, hogy odavágjam a selyempapírba csomagolt csokrot. Dehát nem lehet, megígértem anyámnak, hogy viszek az öregnek három szál piros rózsát. Anyám nem magyaráz, nem prédikál, szelíd szemével néz rám, az öreg minden születésnapja előtt megkér: vigyek virágot.

Furcsa ember az öregem. Legalábbis én furcsának tartom. Mostani feleségével együtt. Ezt a sváb nőt Aradról hozta az öregem. Csendes, elmélázó asszony, amíg mi vitatkozunk, kitartóan nézi a semmit, a levegőbe bámul. Komolyan mondom, ilyenkor meg lehet ijedni tőle, olyan, mint aki kábítószerrel zabál. De különben csendes, nagyon csendes Klári néni.

— Sehr nett von dir ... Sehr nett von dir ... mein Kind — mondja, és elveszi tőlem a virágot; azt hiszem, tudja, hogy nem szeretek rózsákat cipelni, s hogy a legszívesebben földhöz verném a születésnap csokrot.

Tudta ezt Lidi néni is, apám második felesége. Csakhogy ő nem vette el tőlem a virágokat, nem tette vázába, nem babrált vele, hogy mutatóssá tegye. Beteges volt, mindig gyenge, leginkább a főzőkemma mellett ült, s ha rotyogott valami a fazékban, odaszólt a szoba másik felében szöszmötölő apámnak, jöjjön már, kavarja meg. Ilyen volt Lidi néni, de azért leélt apámmal vagy harminc évet, gyermekeket is szült, Viktort, a félöcsémet.

— Du-te că te așteaptă taică-tău — intett a szoba felé, ahova az öregem híreket hallani begubózik. Még születésnapján sem hagyja a híreket, mindenféle rádiót meghallgat, a protokoll-híreket is, érdekli, hova utaznak a politikusok, hogyan zajlanak le a fogadások, ki mit mondott. Miután eltemette Lidi nénit, tévét vásárolt, rájött arra, hogy nem mindig az a lényeg, mit mondanak a politikusok, hanem az: hogyan mondják.

Így lett az öregemből csalhatatlan, a politikai eseményeket előrelátó jós Lakatos szakmáján kívül ehhez van hajlama.

— Bitte... menni tessék, előttem — kedveskedik Klári néni, és hozza mögöttem a vázába szépített virágokat.

— Éljen... — mondom az öregemnek, és nem hagyom, hogy elérzékenyüljön. — Éljen a munkásosztály nyugalmazottan is hú fia!

Az öreg lassan kapcsol, Viktorral sakkozik. Néz egy darabig, aztán válaszol:

— Tisztelni kell az öregeket! Ők építették nektek ezt a jó világot. Meg sem tudjátok nekünk köszönni... micsoda életet teremtettünk nektek! Mi voltam én a ti korotokban? Egy lakatossegéd... Heti béremből szűkösen éltem. Most pedig úgy élünk... hogy jobb-se-kell!

— Ámen! — mondja Viktor erőltetett komolykodással.

— Na, na — kételkedésem benzin a tűzre. Az öreg gesztikulál, szónokol. Vigyorgásunkat látva csendesedik, legyint, és visszaül a sakk-tábla elé. Folytatásnak is jó az, ahogyan Viktor lecsap rá.

— Ha én magának sakkot adok, maga engem nem bánt!

— Neveletlen kölykei! — sziszegi az öreg, dörzsöli az állát, gondolkodik.

— Tekergő, nagyszájú banda! — Dörög, nem tudja, mit lépjen. Ezt az egész ifjúságra érti, s most benne vagyunk a pácban, mert kiközösített gondolatban, már nem tartozunk hozzá, hanem egy valamiféle ellen-táborba. Olyanok közé, akiket sürgősen meg kell győzni arról, hogy vesz-tükbe rohannak.

— Inkább rendesebben nyiratkoznál — akad meg tekintete az öcsém nyakára omló, dús haján.

— Na mi lesz?! Lép vagy nem lép? — sürgeti Viktor az öreget, mintha nem is hallotta volna megjegyzését.

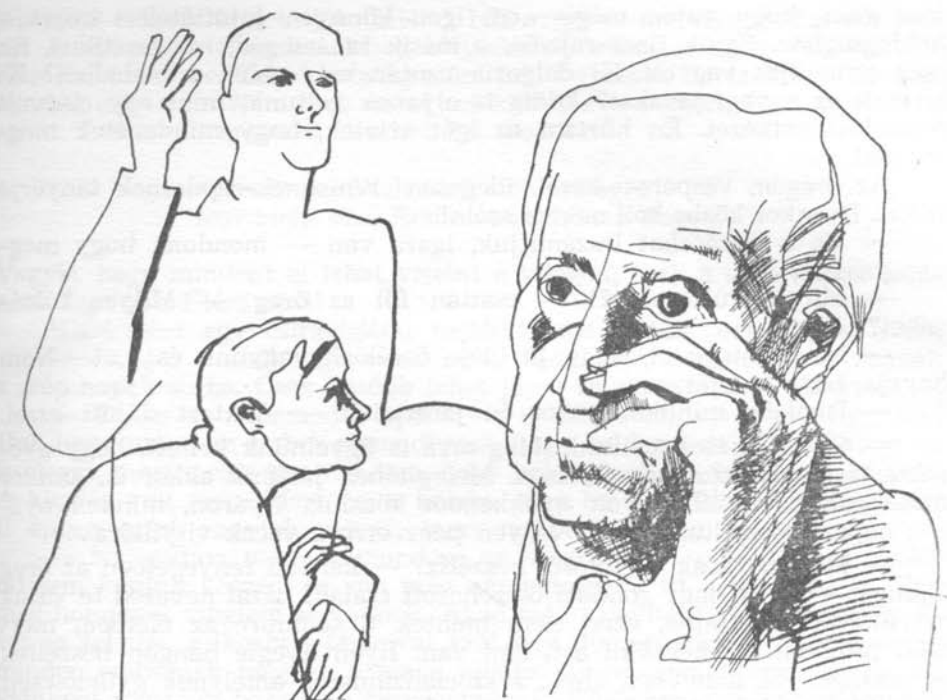
Az öreg még egyszer körbenéz a táblán, látja, hogy mattja elkerülhetetlen. Úgy tesz, mint aki véletlenül borítja föl a táblát, egy darabig sajnálkozik, aztán hív, menjünk ebédelni.

Az ünnepi ebéd a szokásos, talán még anyám vezette be, hogy ilyenkor hosszúlaskás tyúkhúsleves, prézlis szeletet és ludaskását kell enni. Lidi néni kihagyta az ételekből a paprikát, Klári néni mézes pogácsát is sütött ráadásul. Ennyi változtatást megbírt a születésnap hagyomány, többet az öregem máskor sem engedett meg. Az asztalnál a koccintás, az ünnepelt érényeinek fölemlítése és a hűségnyilatkozatszerű nagyotmondás volt engedélyezve. A rokonok is tudták ezt, ehhez igazodtak. Amióta Lidi néni meghalt, nem jött több rokon, nem bírták Klári néni szigorú csendességét.

Négyesben ebédelünk. Felköszöntőink rövidekre sikerülnek. Viktor, hogy hangulatot teremtsen, lekaszt egy történetet nyolc csinos lányról, akik eltérítenek egy repülőt, csakis azért, hogy valahol nyugaton tartós körömlakkot és más piperecikket, valamint elsőosztályú parókat szerezzenek. Sikerült-e a lányoknak a hiánycikkek beszerzése vagy sem, nem tudom meg. Apám néhány mondat után rendre inti öcsémet.

— Magyar ember, mikor eszik, nem beszél — mondja, és olyan képet vág, mint aki tudja, hogy okos dolgot cselekszik.

Viktort ezzel nem lehet elhallgattatni.

Cseh Gusztáv illusztrációja

— Rám ez nem vonatkozik. Ha apám félig magyar, akkor én háromnegyed részben román vagyok, ha pedig lennebb mászunk a családfán, akkor százalékban kifejezve . . .

— Kit érdekel a százalékod? Az a lényeg, hogy ember légy! — Ezt nagyon szépen mondja az öreg. Mindig nagyon szépen mondja az ilyen szöveget. Csak az a kár, hogy az ismétlések lerontják mondásainak értékét.

Viktor tanársegéd az egyik vidéki főiskolán. Szerencsére van annyi esze, hogy nem erölteti tovább a témát. De az öreg kap a dolgon, és kivág egy tanítómesét.

— Nálunk a falu végén lakott egy cigányember. Kicsi sárházuk mellett folyt a patak. Télen ott csicsonkáztak a gyermekek. A cigánynak sok gyermeke volt; télen beszorultak a házba, nem volt cipőjük. Pedig a rajkók nagyon szerettek volna csúszkálni. Az egyik nap azt mondta a cigányember: MenjeteK, ha kedvetek tartja! Erre a rajkók kiszaladtak a jégre. Rossz cipőben, ki féllábán cipővel, ki csak úgy, kapcával vagy mezítláb. Boldogok voltak. Ezt akarta látni az apjuk is. A boldogságtól, vagy mert eléggé edzett kölykök voltak, egy sem betegedett meg azon a télen. Magam is erre törekedtem, így neveltelek benneteket. Bele a nehezébe, hogy erő és kitartás legyen bennetek a boldogsághoz, hogy emberek legyetek. Nem tartottam egyikőtöket sem magam mellett, mindig azt akartam, menjeteK, lássatok. Amióta nyugdíjas vagyok, sokat gondolkoz-

tam azon, hogy vajon mégis nem igen könnyen jutottatok-e hozzá a boldogsághoz. Egyik fiam rajzoló, a másik tanársegéd, matematikus. Én meg nyugdíjas vagyok. Ki dolgozik ezután már ebből a családból? Ki termeli az anyagi javakat? Eddig is olyanok voltunk, mint egy elárvult termelőszövetkezet. Én húztam az igát értetek, hogy mindenetek legyen!

Az öregem vasporos kezei idegesen remegnek-repdesnek tányérja fölött. Ilyenkor közbe kell nekem szólni.

— Ha a túlzásokat leszámítjuk, igaza van — mondom, hogy megnyugtassam.

— Milyen túlzásokat?! — csattan föl az öreg. — Milyen túlzásokat?!

— Ne felejtjük el, hogy jó ideje önállóak vagyunk és... — Nem hagyja, hogy befejezzem.

— Iskolába mindkettőtöket én járattalak. — Viktort dühíti ezzel.

— Ösztöndíjasok voltunk. Még arra is ügyelnünk kellett, hogy gyerektartást helyettünk ne fizessen. Melegítőben jártunk akkor is, amikor másoknak már szabad volt nyakkendőt kötniük. Nyáron, minden nyáron napszámoskodtunk, hogy legyen pénz erre a vacak vityillóra...

— Milyen vacak vityillóról beszélsz? — kérdezi fenyegetően az öreg Viktort. — Ezt a nagy gonddal összehozott családi házat nevezed te vacak vityillónak?! Látjátok, ezért nem mentek ti semmire az életben, mert nem tudjátok megbecsülni azt, ami van. Ilyen nyegle hangon beszéltek az országról is, amelyben éltek, a szocializmusról, amelynek gyümölcseit élvezitek. Az elégedetlenség, a lebecsmérlés után, a cinizmus következik. Hát ezen az úton járnak a mai fiatalok?!

— Nacsak! Nyugdíjas korban ilyen könnyen jön az általánosítás? Ha jól emlékszem, fiatalember korában nem tartozott az angyalok közé, de a lelkesek közé sem. De arra volt esze, hogy lapos pörge kalapban, csokornyakkendővel, kamáslival és sétabottal mázkáljon a lányok után? Fénykép is van róla. Erről a múlttól sohasem beszél nekünk. Miért csak a nehezét említi?

Az öreg szuszog, iszik a söréből, látszik rajta, hogy kényelmetlen neki a védekezés.

— Nem részegeskedtem, nem pazaroltam, szépen öltöztem, divat szerint. És mindig dolgoztam, örökké dolgoztam... És egyáltalán nem volt könnyű ez, régen sem, és most sem. Ezt én mondom nektek, taknyosok, aki szeretek dolgozni. Én, aki összeraktam egy szövőgyárra való gépet, ezzel a két kezemmel. Engem mindig tiszteltek és becsültek. Mindig...

— Ugyan már, hát ezért is kell szólni? Én városnyi házat rajzoltam. Ezzel a két kezemmel — utánozom az öreget. Most Viktor következik.

— Vagonnyi matematikai feladatot megoldottam. Ezzel a szép eszemmel. Mégsem vagyok úgy oda vele.

— Nem is lehetsz te még elégedett. És különben is, hol vagy te még az öntudatos embertől, az öntudatos munkásembertől? — kérdezi győzedelmesen az öregem.

Viktor készséggel megmagyarázza:

— Az öntudat bennem van. És a lelkesedés is. Ezek nem kokárdák, hogy az ember mindegyre kitűzze a mellére őket. Sokan hajlamosak arra, hogy minden napot ünnepnapnak tekintsenek, ezért az új dolgok serkentő-

jében az elégedetlent látják. Miért? Hát szégyen ma elégedetlennek lenni? A nyugdíjas elégedett lehet, elégedettek lehetnek egyes főnökök, de nem a ma embere. Ennek mindig előre kell figyelnie. Persze, hogy én sem lehetek elégedett. Nem erre nevel minket? Ne is várjon tőlem hosszánát senki. Tudja, mit mondott Goethe? Ezt mondta:

Alles in der Welt lässt sich ertragen
Nur nicht eine Reihe von schönen Tagen.

Vagyis, hogy mindent el lehet viselni a világon, csak a szép napok sorát nem. Így van, Klári néni?

Klári néni egy csirkeháttal bajlódik, azt hittük, nem figyel ránk.

— Ja, ja... csakhogy nem lehet tudni azt, hogy mikor vannak a szép napok sorba. Csak később lehet jönni rá arra. Miután elfogyott...

— Ez az — vidámodik apám —, ez az, erről van szó! Úgy kell élni, hogy utána az ember elmondhassa, hogy boldog volt. Küszködtem én is eleget, most mégis azt mondom, hogy boldog voltam, és hogy szép volt. A küzdés volt szép. Mert én a készbe soha be nem ültem. Félek, hogy ti éppen ezért vagytok mások, mert mindent készen kaptatok.

— Nyugodjon meg — mondom az öregemnek —, a „fényes jövőt“ mi sem kapjuk készen, és van még némi dolgunk itt a jelenben is. Van még homályos szöglete az életnek. Akad még kijavítani való hiba elég. És azt se feledje, miközben társaival kiül egy dumapartira a főtérre, hogy minden embernek megvan a maga hibája. Az öregeknek sem ártana, ha időnként a maguk házatáján sepregetnének. Különben oda lesz az irántuk való mélységes tiszteletünk.

— Egy húron pendültök ti mind a ketten. Lakatost kellett volna csinálnom mindkettőtökből. Akkor jobban tisztelnétek. Tudjátok, mit mondott a szakszervezeti elnök, amikor nyugdíjba jöttem? Az összes szerelek előtt azt mondta...

— Mondott egy nagy sablont. Egy vonalas sablonszöveget. A legjobb dolgozónkat búcsúztatjuk... ésatöbbi, hogy a magkészítőnök szipogjanak. Mint egy elsőosztályú temetésen. Közben alig várták, hogy megszabaduljanak az öreg tutyimutyitól... Ezt akarta mondani. Vagy nincs igazam? — kérdezem rámenősen.

Az öreg belepirul, de nem hagyja magát.

— Ha akarod tudni, egyáltalán nem volt sablonszöveg. És ha akarod tudni, tényleg sajnálják, hogy nyugdíjba mentem. Tegnap is ezt mondták, amikor bent jártam. Viszont az biztos, te azt nem éred meg, hogy rólad is annyi jót és szépet mondjanak, mint rólam. Elsőosztályú temetésed sem lesz; ha még egyszer így szemtelenkedsz, porrá verlek. Te, hálátlan...

— Rendben van — mondom súlyosan. — Most az egyszer még megbocsájtok! Ha pedig véletlenül megnősülök — ami különben a jövő héten be is következik —, és gyereket csinálok — aki már útban van —, az olyan nagyszívú lesz, mint az apja, és olyan nagyszájú, mint a nagyapja. Vagy fordítva... Rendben?

— Ne marhaskodj, József! És ezt csak most mondod?! — Nem szeretem, hogy az öregem Józsefnek szólft. Sokszor mondtam neki, hogy inkább szólítson elvtársnak, az is jobban esik, mint a rideg józsefezés. Meg-

győzni persze nem tudtam, mert szerinte a gyermek nem arra való, hogy kényeztessék.

— Ha fiú lesz, csak akkor nevezem Józsefnek, ha ezután mindket-
tönket Jóskának hív. A fiam lesz a kicsi Jóska! Rendben?

Bevonulunk a szobába, valami töménnyel akarunk ünnepelni. Még Klári néni is azon gondolkozik, hogy nagymama lesz-e ő a fiam születése-
kor, vagy csak Nagymama III.

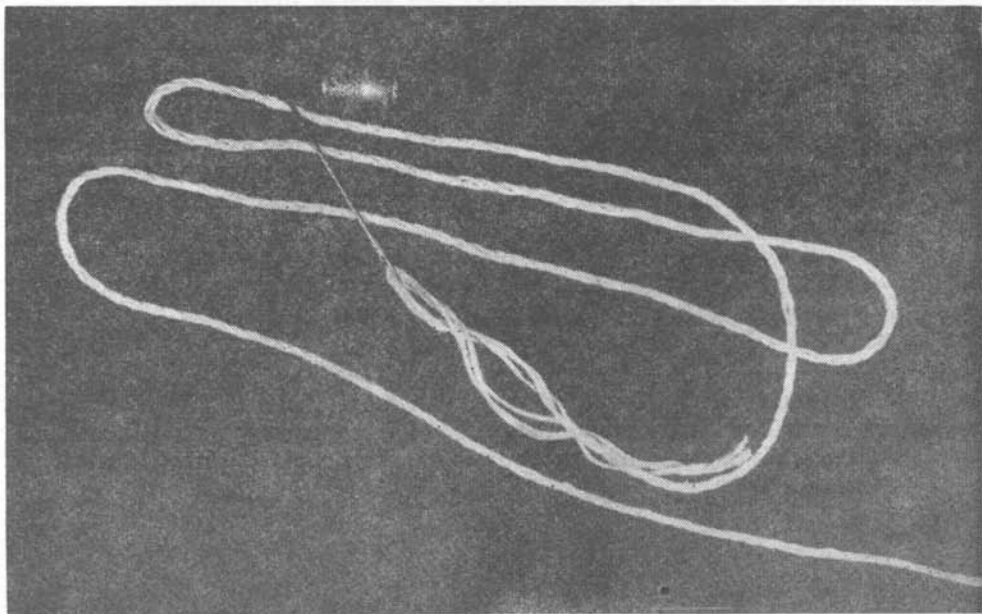
— Hát József... ízé, Jóska fiam... mit is mondjak — apám ragyog az örömtől.

Viktornak sincs kedve tovább politizálni. Konyakozunk, sakkozunk. Az öregem eltervezi a jövőmet. Azt mondja, ezután engem és Viktort is gyakran meglátogatnak, lehet az is, hogy végképp búcsút mondanak a városnak, falura költöznek, s ketten Klári nénivel vállalják az unokát, sőt az unokákat. Az asszonyról is szó esik, mondom, hogy kolléganőm, majd elhozom, bemutatom, és így tovább.

Este későn indulok vissza. A vonat üres. Két órányit gondolkozom a boldogságról és az életről úgy általában. Elhatározom, hogy csakugyan meginterjúvolok egy kislányt, hozzám jönne-e feleségül? Merthogy nekem nem muszáj fölkelnie korán reggel, nem föltétlenül kell kávé és tíz-
órait készítenie, elég, ha velem egyszerre ébred, és mosolyog egy kicsit, aztán besétál a gyárba, az irodába vagy az iskolába, és délután újra mosolyog nekem. Este is szakíthat erre egy kis időt, és arra is, hogy ne csak fölnezzen rám, hanem ellenkezzen, ha tud, mégpedig okosan, csakis okosan. Közben sziporkázhat és tündökölhet, lesz ideje rá, mert nem fogom követelni, hogy bálványozzon, azt viszont igen, hogy szüljön egy kis Jóskát, gyorsan és fájdalommentesen, mert terveim vannak a fiammal.

Először is azt szeretném, ha gyorsan gyarapodó, erős gyerek lenne. Olyan, aki már kicsi korában elbír egy csokor virágot. Három vagy mit-tudomén hány szál piros rózsát kell vinnünk az öregnek. Minden szüle-
tésnapjára.

Kabán József fotokompozíciója

A „DORTMUNDER GRUPPE 61” ÉS AMI UTÁNA KÖVETKEZIK

Egy irodalmi csoportosulásról írok. Most, 1971 őszén. Tehát mint a címből is kítűnik, e csoportosulás első évtizedéről. A megszokott eljárás az volna, ha az irodalmi adatolással kezdeném, művekkel folytatnám és értékeléssel zárnám ezt az írást. Szerencsére azonban témám eltér a megszokottól, ezért jelentős. És ezért nem lehet e helyen csupán irodalomról szólni.

Nem is volna célszerű egyenesen az irodalommal kezdenem. Különben azt ajánlom: kísérelje meg bárki bármely elismerten jelentékeny irodalmi jelenségről, mozgalomról vagy alkotóról Homérosztól Gorkijig, Galsworthy-ig vagy Sartre-ig, a „latin aranykor“ irodalmától a klasszicizmuson, romantikán, realizmuson át a szür-realizmusig, csak mint irodalomról írni. Tüstént kítűnik, hogy ez lehetetlen. Éppilyen kilátástalan vállalkozás lenne ez a Gruppe 61 esetében. Nem mintha a csoport esztétikai teljesítménye lenyűgöző volna, vagy máris biztosítottnak tekinthetők utóéletét. Nem: ennek részben az ellenkezője igaz. A csoport teljesítménye kétségkívül számottevő, kétséges azonban, hogy kinő-e belőle akár egyetlen, valóban kiemelkedő irodalmi életmű. Bizonyos viszont, hogy a Gruppe 61 nem jelent fordulatot a jelenkori német irodalomban.

*A Ruhr-vidék
az irodalomkivüliség állapotában*

A 20-as évek végén és a 30-as évek elején jónéhányszor megfordultam a Ruhr-vidéken. Előbb csak átutazóban. Majd egy bécsi és egy budapesti diáktársammal néhány hetet töltöttem ott forradalmi proletárok vendégeként. Mivel egyes nyugatabbra eső országokból kissé erélyesen, életfogytiglani kiutasítási végzéssel tessékelték ki bennünket, átmenetileg politikai menekülteknek számítottunk. Így részesültünk a nemzetközi munkásszolidaritás cselekvő megnyilvánulásaiban. A Vörös Segély kérésére bányászok fogadtak bennünket szerény otthonukba. Megosztották velünk szegényes kosztjukat. Egyesek a keresetükből éltek. Mások — csaknem a többség — a munkanélküli segélyből. A kereset nyomorúságos volt, a munkanélküli segély kevés a megélhetéshez, sok az éhenhaláshoz. Az állás bizonytalan. Új munkát kapni reménytelen. Ekkoriban a Ruhr-bányászok, kohó- és vasmunkások jó része, időnként a fele munkanélküli volt. Élt, éberen élt még az I. világháborút követő osztálycsaták, különösen a Kapp-puccs elleni fegyveres felkelés emléke. A Ruhr-proletárok szervezetségét, erejét, radikalizmusát és elszántságát látva a fenyegető fasizmus kikerülhetőségében bíztunk. De a közeljövő már előrevetítette sötét árnyékait. A munkás-külvárosok, a telepek „vörösek“ voltak. A Kommunista Németországi Pártja mindenütt számottevő szervezeti és politikai erőt képviselt. De a belvárosokban a náci párhelyiségeken, Stammlokalokon horogkeresztes zász-

lók lengtek. Az úttesten gyakran meneteltek az SA-osztagok. Ezek voltak az élet és a közélet szembeszökő epifenoménei. Az egész vidék pedig hatalmas kohóival, fűjtatóival, ágaskodó szénbánya-tornyaival, a gépek mindenütt érezhető lüktetésével és a levegőben terjedő penetráns füst- és kénszaggal mintha elvont marxista gazdasági ismereteim illusztrálásául szolgált volna. Láthatóvá tette a tőke horizontális és vertikális koncentrációját, a kapitalista gazdasági rendszert alapjaiban megrázó periodikus válságok pusztításait, az akkor még régi formáiban érvényesülő relatív és abszolút elnyomorodást. Bányász- és munkás elvtársaink személyében és szervezeteiben pedig „a kapitalizmus sírásójának” felkészülését láthattam és képességét arra, hogy teljesítse történelmi hivatását.

Szégyenlem bevallani: de filológus *in spe* létemre a valóságnak ezek a hatalmas anyagi megtestesülései kötötték le érdeklődésemet és nem esetleges irodalmi tükröződésük. Pedig valószínű, hogy még személyesen is találkozhattam a munkásból lett újságírókkal, akik a KPD lapjainak dolgozva lassan-lassan írókká értek és a német proletárirodalom munkásíróinak csoportját alkották. Ugyanis a pártlapoknak a bányavidéket bejáró teherautóin, amelyek hajnalonként szerte szállították a közeli bányatelepekre és városokba a friss lapszámokat, ingyenesen közlekedhettünk. Velük is úgy jártam, mint a francia felvilágosodás íróival és kiadványaival: nem éltem a közvetlen ismeretség lehetőségével. Párizsi diákoskodásom idején a Bibliothèque Nationale-ban alig olvastam régebbi szerzőket. Helyettük az októberi forradalom körül kibontakozott pro és kontra írásokat faltam. Így azután, mikor később már itthon sorra felébredt érdeklődésem előbb a proletárirodalom, majd a felvilágosító hagyaték iránt, csak tetemes nehézségek árán juthattam hozzá a munkámhoz nélkülözhetetlen kiadványokhoz. A II. világháború kitöréséig mindenestre már híve és ismerője lettem a modern forradalmakat kísérő irodalmi mozgalmaknak. Ennek a tájékozódásnak a keretében kapták meg tudatomban az őket megillető helyet a német proletárirodalom képviselői is, testvéri egységben, a valóságnak megfelelően, a polgári világból jött s kommunistává lett írókkal. Hogy csak a legkiemelkedőbbeket említsem a németek közül: Brechtel, Becherrel, Renn-nel, Seghersszel.

Az a Ruhr-vidék, amely ott-tartózkodásom idején fogalmaim szerint az „irodalmon kívüliség” állapotában leledzett, egyáltalán nem volt az irodalomtól annyira illetlen terület, mint amilyennek gondoltam. Erről hamarosan meg is győződtem, Carl Grünbergnek, Hans Marchwitzának a Kapp-puccs ellen harcoló munkásosztagokról szóló regényeit olvasva. Ők ketten munkásból lettek íróvá. Ezek és más hasonló olvasmányaim természetesen önmagukban nem bizonyíthatták, hogy a maga módján a Ruhr-vidék is „klasszikus földje” a forradalmi irodalomnak, ahogyan Egon Erwin Kisch a Van Gogh és Meunier járta Borinage-bányavidékben felfedezte a társadalmi művészet klasszikus földjét: *Borinage, vierfach klassisches Land* című riportjának meggyőző tanúsága szerint. De felvilágosítottak arról, hogy ez a gigantikus ipari táj, ahol 3300 km²-en közel 5 millió ember él, s ahol évente jóval több mint 100 millió tonna szenet bányásznak és 20 millió tonna acélt olvasztanak, nem volt a múltban sem fehér folt az irodalom térképén. Így valóban nem véletlen, hogy éppen ezen a vidéken született meg a II. világháború után egy olyan írócsoportosulás, amelynek célja, hogy korábbi hagyományokra támaszkodva megszóltassa az ipari korszaknak és e korszak dolgozó emberének problémáit is.

A Dortmunder Gruppe 61 létezéséről irodalmi forrásokból értesültem. A csoport tagjai egyes műveinek előzetes ismeretében, egy nyugat-németországi tanul-

mányút során, amelynek főcélja a filológiai tudományok újabb eredményeinek és jelen állapotának megismerése volt, kerestem a csoporttal a közvetlen találkozást. Tulajdonképpen nem tettem egyebet, mint azt, hogy kiterjesztettem az irodalmi múlt és az irodalom-értelmezés iránti érdeklődésemet a jelenre. Mégpedig ennek az irodalmi jelennek egy olyan területére, amely rendszerint kívülreked kartársaim érdeklődésén. Csak sajnálni lehet, hogy ez így van.

*A Ruhr-vidék
irodalmi múltjáról és jelenéről*

A Dortmunder Gruppe 61-ről rengeteget írtak a két Németországban, s határainkon túl is. Ez egyik bizonyítéka jelentőségének és jelentkezése időszerűségének. Vigasztaló példája e csoport keletkezése annak is, hogy parancsoló szükséglet, társadalmi rendelés, spontaneitás és tudatos kezdeményezés jól megférhet egymással. Kiváltképp, ha az irodalmi dolgokban olyasmi történik, ami nem az irodalom kitaposott útjait követi, vagy aminek vannak ugyan előzményei, de csak úgy nyúlhat vissza ezekhez, ha előbb összebogozza a fejlődés valamilyen okból megszakadt szárait.

A Dortmunder Gruppe 61, ahogy ezt már ezerszer megírták, 1961 tavaszán alakult meg — Dortmundban. Leginkább Walter Jens jénai irodalomprofesszor (mellékesen jelentős regényíró) szónoki kérdését szokták közvetlen előzményként idézni: vajon a nyugatnémet valóságban nem dolgoznak-e emberek és a dolgozó emberek élete méltatlan-e az irodalmi ábrázolásra?

Ez a kérdés tulajdonképpen azért válhatott nevezetessé, mert a legjobb időben hangzott el, amikor már művek formájában is fogalmazódtak rá a válaszok. Talán nem lesz fölösleges Jenstől szöveg szerint is idéznem néhány sort, amelyből kitűnik, hova célzott kérdésével: „A világot, amelyben élünk, az irodalom még nem rögzítette, a munkásvilág, úgy tűnik, még nem került be az írók látókörébe. Hol van egy munkás arcképe, hol van egy vázlat a kőművesről, hol tesznek-vesznek leányok egy gyárban, hol őrzik pirosló lámpák a robotokat? (Csak a tisztviselőkről írtak — Kessel, Fallada, Rehmann — és természetesen az orvosokról, különösen az aranykezű sebészekről...) Összefoglalva: leírják az egyént, aki megengedheti magának, hogy érzései legyenek, az embert, az örökös ünnepnap állapotában, a minden idők magánzóját. Hát nem dolgozunk? Valóban nem történik semmi gyárkapu és szerelőcsarnok között? Csakugyan érdektelen lenne egy kantinbeli beszélgetés? Egyetlen laboratórium sem teszi próbára életfogytiglani rabszolgáit?” (*Die Kultur*, 1960. 9.).

Jens nézetei dicséretesek, hiányérzete indokolt. De hiányosak ebben a vonatkozásban az irodalomtörténeti ismeretei. Hiszen Kessel, Fallada, Rehmann regényeivel egyidőben a német proletárirók már megszólaltatták a dolgozó embert. Elsősorban Willi Bredelre kell utalnom e vonatkozásban, de mellette számos más író is megnevezhetnék, akik a munkásharc, a forradalmi összeütközések feszült, többnyire tragikus témái mellett a realista vagy a dokumentáris ábrázolás eszközeivel a gyár-csarnokok, bányák, munkástelepek, külvárosi utcák, bérkaszárnnyák hétköznapjait is megszólaltatták. Inkább arról a nem dicséretes hagyományról van szó — s annak áldozata a különben annyira jóindulatú Jens is —, hogy ezt az irodalmat a hivatalos irodalmiság, a hagyományos irodalomtörténet egyszerűen ignorálta.

A Gruppe 61 céljait rövid kiáltványban fogalmazta meg: „A csoport a következő feladatokat tűzi ki maga elé:

Irodalmi-művészi szembenézés a jelen ipari munkásvilágával és annak társadalmi problémáival.

Szellemi szembenézés a technikai korrall.

Kapcsolat más népek szociális költészetével.

Kritikai foglalkozás a korábbi munkásirodalommal és annak történetével.**

A program befejező, a munkásirodalom múltjának feltárására vonatkozó része rendkívül időszerű. Hiszen Jens idézett sorai is bizonyítják, de bizonyítja a terjedelmes irodalomtörténeti művek némasága is, hogy ezt a kérdést, az irodalom történetének ezt az egész tartományát az egyetemi filológia szinte teljesen elhanyagolta. (E téren a Német Demokratikus Köztársaság tudományossága hozott változást. Számos ezirányú kiadvány közül, mint összefoglaló és újabb kutatások kiindulópontját, elsősorban a német szocialista irodalom lexikonját említem: *Lexikon sozialistischer deutscher Literatur, von den Anfängen bis 1945. Monografisch-biographische Darstellungen. Leipzig, 1964.*)

Ennek a feladatnak a szolgálatába állította Fritz Hüser, a dortmundi városi könyvtár igazgatója a maga szervezte és a maga gyűjtötte gazdag könyvtári és levéltári anyaggal rendelkező *Archiv für Arbeiterdichtung und soziale Literatur* (Fritz Hüser levéltáráról lásd rövid beszámolómat *Munkásirodalmi központ Dortmundban* címen a *Korunk* 1969. 8. számában). A „szembenézés” szóval, jobb híján, az eredeti szövegben szereplő „Auseinandersetzung” kifejezést fordítottam, amely a fenti jelentése mellett a „megvitatás”, „megtárgyalás” jelentéssel is bír. Ily módon az elméleti tisztázás mellett a művészi ábrázolás általi „megvitatás”-ra is kiterjeszthető.

A program, amint ez a csoport szellemi atyjának, Fritz Hüsernek számos írásából, s a Gruppe 61 reprezentatív tagjának, Max von der Grünnek, a Ruhr-bányászából lett regényírónak nyilatkozataiból kitűnik, szándékosan elkerülte a kötelező politikai nézőpont leszögezését, valamint az „ipari munkásvilág”, a „technikai kor” fogalmainak szigorúbb értelmezését. Ezzel tudatosan törekedett arra, hogy mind tematikailag, mind politikailag kaput tárjon minden haladó törekvés előtt, de egyiknek se kötelezze el magát kizárólagosan. Ez a szándék eleinte szerencsés eredményekre vezetett. Hiszen a Gruppe 61-ben felsorakoztak régi kommunista és szocialista írók a két világháború közötti időszakban jelentkező idősebb évfjártokból, az új írónemzedékek munkás és nem munkás alapfoglalkozású tollforgatói, kommunisták, szocialisták, kontesztáló fiatalok, baloldali katolikusok és pártonkívüliek. Egy szóval a politikai népfront híján a Gruppe 61 keretében és körülötte afféle szellemi egységfront alakult ki. A széles körű csoportosulás azonban már kezdettől fogva magában rejtette az ellentétek veszélyét. Ezek a veszélyek idővel olyasmire vezettek, amit jobb szó híján szakadásnak is nevezhetnénk, bár a szakadárak eleinte dicséretes módon igyekeztek kikerülni az ellentétek kiélezését és nyitva tartani a Gruppe 61-gyel való további együttműködés lehetőségét. Ilyen körülmények között került sor 1970 elején egy újabb csoportosulás megalakulására, amely a *Werkkreis Literatur der Arbeitswelt* elnevezést vette fel. (Ezt az elnevezést nehezen sikerül pontosan tolmácsolnom. Talán a „munkásvilág irodalmának munkaköre” közelíti meg leginkább az eredetit.) Kiáltványa, amelyet 1970. március 7-én fogadtak el, a következőképpen hangzik:

* A kiáltványnak csak bevezető sorait idézem, mivel a különben is rövid folytatás már csak szervezeti intézkedésekre tér ki.

„A Werkkreis Literatur der Arbeitswelt munkások és alkalmazottak egyesülése, amely helyi »műhelyekben«, írókkal, újságírókkal és tudósokkal működik együtt. Feladata a függő munkaviszonyban dolgozók helyzetének leírása, elsősorban nyelvi eszközökkel. Ilyen módon törekszik a Werkkreis a munkásvilág emberi és anyagi-technikai problémáit mint társadalmi problémákat tudatosítani. Hozzá kíván járulni a társadalmi viszonyok megváltoztatásához a dolgozók érdekében. Ezért munkáját egybehangolja olyan csoportok és erők törekvéseivel, amelyek a társadalmi viszonyok demokratikus átalakítására törekednek. A Werkkreis szükségesnek tekinti a megfelelő együttműködést a szakszervezetekkel mint a dolgozók legnagyobb szervezeteivel.

A Werkkreis Literatur der Arbeitswelt-ben létrejött művek elsősorban a dolgozókhoz fordulnak. A dolgozók kibontakozási lehetőségeit, elfojtott kritikai és alkotó képességeiket a Werkkreis elméleti irányítással és gyakorlati példamutatással igyekszik hatékonyan támogatni. Társadalombíráló, társadalmilag elkötelezett irodalmat termelünk, vitatunk meg és hozunk nyilvánosságra. Az informatív, dokumentatív, leíró és alakító alkotások kritikailag és alkotó módon néznek szembe a mindennapi munka- és életfeltételekkel. Felhasználjuk a realista megformálás minden kipróbált és új formáját.

A Werkkreis Literatur der Arbeitswelt kihasználja a társadalom-kritikai irodalom terjesztésének meglévő lehetőségeit, elsősorban a munkások számára hozzáférhető kiadványokat; céljainak szellemében az ilyen irodalmi termékek terjesztési és befogadási módozatainak megváltoztatására törekszik; nem alkalmazkodik az irodalom kommercializálódásához a kevesek kezében és érdekében; a kulturális előjogok kiküszöbölésén munkálkodik.

Az idézett programot az akkor már működő helyi Werkkreisok két-két képviselője egy Kölnben tartott értekezleten fogadta el. A Werkkreisok jó része ugyan a Ruhr-vidéken alakult, de ma már a Német Szövetségi Köztársaság minden részén működnek ilyen csoportosulások. Az alakuló értekezlet kinyilvánította, hogy a Werkkreis nem ellenvállalkozása a Dortmund Gruppe 61-nek, hanem a Gruppe 61 irodalmi munkamódszere haladó, a gyakorlat felé forduló kiegészítésének szánják.

Ezek az őszintén jószándékú nyilatkozatok, melyekre válaszolva a Gruppe 61 nevében Max von der Grün szögezte le a csoport együttműködési szándékát a „műhelyekkel“ — nem rejthetik el azt a tényt, hogy a munkásvilág irodalmi képviselőinek, a „munkásvilág“ és az „ipari társadalom“ mai kérdéseivel való szembenézésnek két, elvileg nem feltétlenül ellentmondó, de minden jószándék ellenére sem könnyen összeegyeztethető értelmezéséről van szó.

Ezt a leginkább két írói pálya, pontosabban indulás vázlatos összehasonlításával érzékeltethetem.

Max von der Grün, a bányászíró —
Günter Wallraff, a radikális riporter

Max von der Grün, a bányászíró —
Günter Wallraff, a radikális riporter

A történelem folytatódik, de nem ismétlődik gépiesen. Tanulságai levonhatók, de ritkán vonják le őket. Különben egyik alapvető tanulsága éppen az, hogy mindennek újból meg kell adni az árát, mivel a régi hibák is új formában ismétlődnek, tehát újból és újból, de csak új módon korrigálhatók.

A német proletárirodalomban a két világháború között lezajlott egy emlékezetes vita, amelyben Lukács György is részt vett. A nézetek akörül csaptak össze szenvedélyesen, hogy milyen irodalom szolgálhatja hatékonyabban a forradalmi proletariátust: a hagyományos regényformából kiinduló, azt továbbfejlesztő irodalom, avagy a riport, a dokumentumregény, a tényregény irodalma. A polémiák akkor nem

dőlhetnek el, mert időközben bekövetkezett a történelmi tragédia: a német munkásmozgalom és az egész német demokrácia — most már tudjuk — szerencsére időleges veresége, a fasiszta diktatúra ugyancsak időleges, de irtózatos áldozatokat követelő uralma.

A háború után, a szocialista építés útjára térő Német Demokratikus Köztársaságban az irodalom is új utakon indult. Nyugat-Németországban a konzervált és korszerűsített kapitalista társadalom viszonyai között kialakult az az új helyzet, amelyel valamilyen módon „szembe kellett nézni“. A munkásirodalom, a változtató szándékú ábrázolás, a leleplező dokumentumirodalom újjászületésére elég későn került sor. Még a Ruhr-vidéken is, ahol ennek az irodalomnak messze a múltba nyúló hagyományai voltak, a munkásélet eleinte teljesen kívülrekedt az irodalmi ábrázoláson.

A Gruppe 61 nyitott újból teret ennek az irodalmi hagyománynak. Mérlegében egyaránt szerepel a hagyományos forma: a társadalomábrázoló, társadalombíráló regény, és a dokumentáris forma: a leleplező riport. Az előbbi fő képviselője, különben nem kevés társa élén, Max von der Grün; az utóbbié, jóideig egymagában, Günter Wallraff.

Még a történelmi fejlődés egyedi sajátosságainak ismeretében sem mondhatunk le az irodalomtörténeti analógiákról. Ezen az alapon von der Grünt inkább Bredel, Wallraffot — ha fenntartásokkal is — Egon Erwin Kisch utódjának és követőjének tekinthetjük. A Gruppe 61 körül kialakult élénk érdeklődésnek köszönhetően, mint a csoport minden más tagjáról, e kettőről is bőségesen állnak rendelkezésünkre megbízható életrajzi és elemző-értékelő adatok. A legcélravezetőbbnek tűnik — mivel a legkisebb téren a legtöbb és legmegbízhatóbb információt nyújtja — egyszerűen lefordítanom a két szerzőnek azt a rövid önéletrajzát, amely a csoport más tagjainak curriculum vitae-jével együtt közös almanachjukban jelent meg (*Almanach der Gruppe 61 und ihrer Gäste, Aus der Welt der Arbeit*. Herausgegeben von Fritz Hüser und Max von der Grün, in Zusammenarbeit mit Wolfgang Promies. Luchterhand, 1966). Max von der Grün ezt írja életútjáról, nem megfogalmazott szövegben, hanem inkább jelzésekben: „Születés 1926. V. 25. Bayreuthban, nevelkedés Oberfrankenben, elemi polgári iskola, kereskedelmi iskola, kereskedelmi tanoncokodás a Rosenthal porcelángyárban, Selb/Oberfranken, katonáskodás (ejtőernyős vadász), három év hadifogság Amerikában, szabadulás után 1947-ben kőműves, 1951-től a Ruhr-vidéken bányász, tárnamunkán, legutóbb bányamozdony-vezető 1964-ig. Azóta író.

1962: *Männer in zweifacher Nacht* (Férfiak kettős éjszakában), regény, Paulus-Verlag Recklinghausen, 1963. 1963: *Irrlicht und Feuer* (Lidérc és tűz), regény, lefordítva 14 nyelvre Keleten és Nyugaton, folytatásokban képeslapokban, a keletnémet televízió jelenleg kétrészes filmet készít róla, bemutató 1966. augusztus, Rowohlt-zebkönyvben megjelenik ősszel. 1965: *Fahrtunterbrechung* (Utazás, megszakítással), elbeszélések, Europäische Verlagsanstalt, Frankfurt/Main. Rövidesen megjelenik Törökországban, Magyarországon, egyes indiai nyelveken, Japánban.

Ezenkívül képviselve több antológiában. Előkészületben a *Smog* című hangjáték a rádió számára, két televíziós film.

Publicisztikai tevékenység lapokban, folyóiratokban, többek között a Frankfurter Rundschau, Deutsches Panorama. Jelenleg új regény készül *Ein Mann unterwegs* (Ember útközben). Hobby? Szenvedélyes autóvezető és Spiegel-olvasó.“

Günter Wallraff párhuzamos életrajza a következő:

„Született 1942, Köln. Gimnázium, majd könyvkereskedői kiképzés. Közben mint katonai szolgálatot megtagadó újonc a Bundeswehrben. Erről publikációk

folyóiratokban. 1967 tavaszán megjelenik az *Atomblitz von links* (Atomvillám balról) Rütten und Loeningnél, Heinrich Böll előszavával. Lírai publikációk és forgatókönyv a televíziónak. Azután elhatározás: munkásként és segéd munkásként gyárakba menni és beszámolni erről. Összesen két évig futószalagmunkás Fordnál, Köln; akkordmunkás Siemensnél, München; hajógyári munkás Blohm und Vossnál, Hamburg; kohómunkás Thyssennél, Duisburg és a Benterer Műveknél, Schloss/Neuhaus.

A riportok első ízben a Metall című szakszervezeti lapban jelentek meg, hazai és külföldi lapok vették át őket. 1966-ban könyvalakban is, Rütten und Loeningnél, Münchenben. Meghívás a Gruppe 61-be, Dortmundba. Hosszabb munkát tervez a hajléktalanokról *Asil 1966* címmel.

Mindkét író továbbhalad pályáján. Mindkettőjük műve szakadatlanul gazdagodott 1966 óta. Am útjuk nem párhuzamos. Anélkül, hogy megtagadta volna meggyőződését, von der Grün a befutott írók közé került (kérdés, hogy ez valóban végzetes fordulat-e pályáján). Wallraff ezekben az években egyre radikálisabban fordult szembe a Szövetségi Köztársaságban uralkodó (nemcsak társadalmi, hanem irodalmi) állapotokkal. Mindkettőjük esetében hasznos lehet ideiktatni néhány könyvészeti adatot pályafutásuk 1966 utáni szakaszából.

Max von der Grüntől 1968-ban jelent meg a *Zwei Briefe an Pospischiel* (Két levél Pospischielhez) című regény, amelyet azonnyomban több nyelvre lefordítottak, a Német Demokratikus Köztársaságban pedig kétrészes televíziós filmben is feldolgoztak. 1970-ben a recklinghauseni Ruhr-ünnepi játékokon az utcán és az üzemek előtt előadták a *Notstand oder das Strassentheater kommt* (Nyomorállapot, avagy jön az utcai színház) című darabját. Gazdagodott publicisztikai termése, számos televízió-programot dolgozott ki, melyek középpontjában a Ruhr-vidék, a szénbányászok élete és problémái állanak.

Wallraff 1966-ban még riporter és írói pályafutásának elején állott. Azóta már nem egykönyvű író. A nyugatnémet nagyüzemekben szerzett tapasztalatait a *Wir brauchen dich* (Szükségünk van rád) című kötetben is megírta. A Kiepenheuer und Witsch kiadónál megjelent a *13 unerwünschte Reportagen* (Tizenhárom nem kívánatos riport) című könyve.

Mindenekelőtt azonban a Werkkreis-gondolat fő képviselőjévé lett, és amit a Werkkreis-konferenciák óvatos udvariassággal fogalmaznak meg, azt Wallraff cikkeiben és tanulmányaiban félreérthetetlen nyíltsággal mondja ki. Véleménye lényegében az, hogy a Gruppe 61-et már megemésztette a hivatalos irodalom, a könyvkiadói üzletvilág, a rádió és televízió látványossági üzeme, egyszóval elvesztette társadalmi jelentőségét:

„A munkás — általában a termelés köre — ily módon lassanként társaságképesé válik az irodalmi parketten, sőt beszívárog még a tévé műsoraiba is, jól adagolva és általánosítva, mindenesetre ellenőrizhetetlenül, s a legtöbbek számára minden kötelező következtetés nélkül, kihúzott fogú, kiszakított körmű párdúc, vagyis *tévé-játék és művészet*.

Bizonyos értelemben divatjelenség, amely szükségletté vált, mivel a piac túl van telítve nagypolgári fogásokkal, az emberek már undorodnak a túl sok és túl finom mártástól és fűszertől, s ezért a változatosság kedvéért fekete kenyeret esznek, hogy azután megnövekedett étvággal fordulhassanak ismét az ingyenc falatokhoz. Azt akarom mondani, hogy mennél inkább befogadják a tudatgyártó ipar apparátusai ezeket az ún. ipari és munkásvilágból vett témákat, annál könnyebben válnak emészthetővé és elfogyaszthatóvá. A minit a maxi követi, az absztraktot a pop, a pop-artot a realizmus. A formák szakadatlanul újulnak és leplezik, hogy a

tartalmak, az állapotok viszont változatlanok maradnak. A művésznek, az írónak ebben a társadalmi rendben a divattervező, a designer feladata jut, vagyis neki kell arról gondoskodnia, hogy az önmagával mindig azonos rendszer esetenként új csomagolásban mutakozzék.

Allamunk lakosságának hozzávetőlegesen csupán 5 százaléka van abban a privilegizált helyzetben, hogy időnként könyvkereskedésben tájékozódjék és könyveket vásárolhasson. A lakosság több mint 45 százalékának egyáltalán nincs könyv a tulajdonában. E mögött az az állandó tény rejtőzik, hogy az egyetemi hallgatóknak mindössze 5 százaléka származik munkáscsaládból. Ezek a számok határozzák meg az író helyzeti értékét ebben a társadalomban. Nem sokkal több, mint az udvari bolondé a feudális társadalomban.“ (Előadás a Werkkreis-„műhelyek“ 1970 júniusában, a Ruhr-vidéki Gelsenkirchenben tartott munkaértekezletén; megjelent *Wirkungen in der Praxis* [Hatások a gyakorlatban] címmel az *Akzente* című folyóirat 1970. 4. számában.)

Félelmetesen találó, cáfolhatatlan diagnózis. Egyetlen, ugyancsak ijesztő hibája, hogy az irodalom és a művészet önmagában döntő hatásának tagadásával Wallraff egy nem irodalmi forma elképzelhető hatásának mérhetetlen eltúlzását állítja szembe. Az a mód pedig, ahogyan ezt teszi, mint egyébként egész riporterri és publicisztikai tevékenysége, szintén irodalom, mégpedig kitűnő, eredeti irodalom, de mégis „csak“ irodalom. Éppen úgy nem több ennél, mint von der Grün regényei, vagy akár a Gruppe 47 bármelyik tagjának bármelyik műve. A hivatalosság, az establishment által befogadott és megemésztett „iparvilág“-irodalommal, a „technikai kor irodalmával“ Wallraff a munkáslevelezők által művelt tényirodalmat állítja szembe. Éppen ilyen irodalom istápolását tűzi ki célul a Werkkreis-mozgalom az egyes központokban alakított „műhelyeivel“, „pályázataival“, kollektív köteteivel. Az ilyen nem-irodalom irodalomnak kitűnő példái Wallraff riportjai: a cselekvés irányába törő akcióinak szövegekben való lecsapódásai. A nyugatnémet nagyüzemek világában szerzett tapasztalatait közlő könyve, amely különben kiválóan alkalmas arra, hogy meggyőzően s véglegesen lerombolja a késői kapitalizmus gyáraiban uralkodó viszonyokra vonatkozó illúziókat és bemutassa az elidegenedés mai formáit, éppoly kevésbé „segít“ és viszonylag éppúgy ki van szolgáltatva a szándékaikban esetleg haladó, de ugyancsak üzleti szellemű kiadóknak, mint annak idején a Gruppe 47, vagy most már a Gruppe 61 szerzőinek művei. Anekdotikus példa, de attól nem kevésbé meggyőző Wallraffnak egy olyan akciója, amelyből csak részben lett irodalmi beszámoló, de rá és az általa képviselt ügyre dicséretes, sőt dicsőséges módon a törvényszéki krónikákat annál inkább gazdagította. A belügyminisztérium magasrangú tisztviselőjének adva ki magát, végigtelefonálta a legnagyobb üzemeket s felvilágosításokat kért a vállalatok által fenntartott magánrendőrségek, biztonsági és kémszolgálatok szervezetről és létszámáról. Megkapta ezeket az adatokat. Amikor pedig nyilvánosságra hozataluk után az érdekelt vállalatok beperelték csalásért — a bíróság felmentette. Mégpedig azzal az indoklással, hogy Wallraff ugyan helytelenül járt el, visszaélt informátorai bizalmával, de ezt közérdekből, a visszaélések leleplezésének szándékával tette. A történet csattanója érdekes lenne, talán egyenesen megható vagy lelkesítő is, ha nem tudnánk, hogy egyetlen tröszt sem szüntette meg magánrendőrsége spicli-apparátusát. Minden marad a régiben. Az eredmény csupán az, hogy Wallraffnak ez esetben is sikerült kimondania az életbe való aktív beavatkozással megismert igazságot.

A megfigyelő csak a következőképpen tehet ideiglenesen igazságot a Gruppe 61 és a Werkkreis pörében: nem elhanyagolható eredmény, hogy a Gruppe 61 immár több mint egy évtizede tudatosítja a munkásság, a dolgozók létezését és problémáit Nyugat-Németország „ipari világában“, e világ „technikai szakaszában“, vagyis a jelenkori monopolkapitalizmusban. Az, hogy ehhez a tudatosító munkához a sajtó, a rádió, a televízió, sőt a Német Demokratikus Köztársaság segítségével a film is hozzájárul, nem tekinthető pusztán divatnak vagy éppenséggel e törekvések kisajátításának a közvélemény-alakítás, a monopolkapitalista hatalmi politika érdekében. Ezek a veszélyek fennállnak ugyan, de nem döntöek. A Werkkreis hirdette valósgirodalom sem képes megváltoztatni az általa feltárt és leleplezett valóságot. De a helyzetet magát ő is tudatosíthatja. Mind a Gruppe 61, mind pedig a Werkkreis esetében továbbra is irodalomról van szó, akár költeményeket, regényt, hangjátékot, drámát írnak, akár beszámolókat „termelnek“, „nyelvi eszközökkel“. Csak irodalomról van tehát szó, és ez nem olyan sok, mint ahogy az irodalom hívei gondolhatnák, de nem is olyan kevés, mint ahogy a „dokumentum-előállítás“ receptjei alapján hihetnők.

Különben ez az irodalmi pör még bírái előtt van. Érdemes lesz követni fejleményeit.

ERIKA RUNGE

JEGYZŐKÖNYV A BOTTROPI MÖLLER-RHEINBABEN BÁNYA GYŰLÉSÉRŐL

Az embernek nem természetes közege a bányatárna. Távol a napfénytől, bányalég, bányaomlás, baleset, halál fenyegeti. Ennek a reális fenyegetésnek vált jelképévé a legendás bányarémm. Újabb, valósabb rémek is léptek oldalára: a bércsökkentés, a munkanélküliség, a nyomor kiváltotta összeütközések. Zola *Germinál*jában a bánya mint szimbólum — élő, lüktető lény; a föld alatti világ szörnyeivel küzdő emberek a társadalom igazságtalan szervezete ellen is felveszik a harcot. A telep és az akna világában kivirágoznak az emberi érzések is. A bányász-regény ily módon a modern korokban, a természet kifürkészhetetlenül alattomos erői, az igazságtalanság és az elnyomás elleni dramatikus, tragikus küzdelem témáit ragadta meg, a boldogságkeresés témáival együtt. Ebben a zolai hagyományban írta meg Max von der Grün egyik regényében a bányászrencsétlenséget; ez a témája a Gruppe 61 egy másik tagja, Bruno Gluchowski *Der Durchbruch* című regényének is.

De legújabbban új bányarémmek is jelentkeznek. Der Zechentod, a bányahalál — ez a nevük. Az energetikai célokra olcsóbb kőolaj versenye folytán Nyugat-Európában csökkenteni kell a széntermelést, bányákat kell bezárni, bányászok tizezreit kell átcsoportosítani, átképezni, gyakran lakóhelyüktől távol munkába helyezni. Ezt a témát is megragadta már az irodalom a maga hagyományosabb formáiban. De a legformatöröbb, a régi irodalom eszközeitől legtávolabb eső ábrázolásra, pontosabban regisztrálásra is van már példa. Erika Runge magnetofonjával bejárta Bottrop Ruhr-vidéki bányavárosát, a bányabezárások izgalmainak közepette. Magnetofonszalagra vette egy bányászgyűlés vitáit (ebből közlünk rövid szemelvényeket). Megszólaltatott ezen felül bányászokat, háziasszonyokat, egy tanítót, plébánost, egy takarítónőt, egy futballistát, egy beat-énekest. Így írta meg, pontosabban így állította össze a

Bottroper Protokolle című könyvét (Edition Suhrkamp). Több is, kevesebb is ez, mint irodalom: dokumentum, melyet azonban nagyobb izgalommal, feszültséggel olvasunk a legérdekesebb regénynél. Jelzi az irodalomnak azt az igényét, hogy még ha mágneses szalagra regisztrálja is az ember hangját, ne ragadjon meg a jelenségek gépies, lélektelen számbavételénél.

L. GY.

August S., az üzemi bizottság elnöke:

Amikor először hallottuk, hogy a Möller-Rheinbaben leállításáról van szó, ezt a jelentést és ezt a hírt rossz viccnek tartottuk. Elképzelhetetlen volt számunkra, hogy egy bányát, amely teljesen gépesítve van, amely a teljesítmény tekintetében szakadatlanul fejlődik... egyszerűen leállítanak. De a szénhegyek növekedtek, kartársaim, jöttek a szabadnapok, 20 millió tonna kőszén kitermelésének leállítása fenyegetett. Ha 20 millió tonna termelési kapacitást kell megsemmisíteni, könnyű kitalálni, hogy ennek 17—20 közepes nagyságú bányatelepet kellene sújtania. Tudatosan mondom: kellene sújtania, mert nem látom be, hogy ennek be kell következnie. Márpedig, kartársaim, az utóbbi hetekben és hónapokban megsokasodtak a híresztelések arról, hogy a Hiberniánál a telep vagy egy telep bezárására gondolnak. Az utóbbi időben minden a Schlagel und Eisen és a Möller-Rheinbaben bányatelepekre koncentrálódott — azt hiszem, ez nem titok. Hogy miért erről a két telepről volt szó, gondolom, erről mindjárt beszámolnak nekünk az igazgatóság részéről. Nos, kartársak, az utóbbi időben sok részről, úgy is mondhatnám, hogy az utóbbi napokban még sok részről és személyesen a Möller-Rheinbabentől is azt a reményt csillogtatták meg, hogy a bányaleállításnak ez a keserű pohara el fogja kerülni a mi tárnánkat. Valóban, így volt, és a változás arra vett irányt, kartársak, és még kevés idővel ezelőtt, azt hiszem, ezt egészen nyíltan és becsületesen megmondhatom itt, még üzemigazgatónk, Doktor S. úr is azon a véleményen volt: az esélyek 80:100 arányban kedveznek a Möller-Rheinbabennek. Ez volt a helyzet, és ezért olyan kemény a csapás, amely most hirtelen mindnyájunkat ér. De a személyzet és az üzemi tanács elviselhetetlennek érezte a bizonytalanságot. Kartársak, tudjátok, hogy milyen volt a helyzet az üzemben: híresztelések, sugdolózás, a helyzet egyszerűen kibírhatatlan volt. A bizonytalanság odavezetett, kartársaim, hogy lent csökkent a munkafegyelem. De a felszínen sem volt másként. Továbbá meg kell állapítani, hogy viszonylag rossz balesetstatisztika volt megfigyelhető ezeknek a híreszteléseknek és annak az állandó bizonytalanságnak az alapján, amelyben éltünk. Ezért az üzemi bizottság követelte az igazgatóságtól, hogy valljon színt végre, és mondja meg: milyen bánya kerül sorra! Kérem, mondják meg nekünk, a bizonytalanság elviselhetetlen. Nos, kartársaim, szerdán, november 2-án az igazgatóság döntött: Möller-Rheinbabent március 30-ára leállítják. (Közbekiáltás: August! Leállítani — nem helyes szó! Megsemmisíteni — ez a helyes szó.) A hirdetőment... Emil, kérlek, ne okoskodj, hagyd, hogy mondjam el, amit akarok, és akkor majd jöhetsz te és mondhatod: Megsemmisíteni! (Derületség). A hirdetőment, hogy minden munkásnak és alkalmazottnak munkahelyet biztosítanak a Hiberniánál, már megkaptátok. Kartársaim, az én véleményem szerint ez nekünk sovány vigasz... Mi a teendő, bajtársaim? A döntő és utolsó szót a felügyelő bizottság november 18-i ülésén fogják kimondani. Ki fogjuk használni az időt, és előzetesen megkísérlünk beszélni a felügyelő bizottság elnökével és a helyettessel. Rajta lesznek, hogy minél előbb fogadjanak bennünket. Azt, hogy sikerül-e a határozatot megváltoztatni, nem ígérhetem meg itt magamtól, kartársaim. Nem szeretnék és nem szabad hamis reményeket keltenem, amelyek azután annál fájdalmasabbak lennének mindnyájunknak. Ha már nem volna lehetőség ezt a sors-

csapást elhárítani, úgy az üzemi bizottság, gondolom, minden lehető meg fog tenni, hogy egy ésszerű, rendes és méltányos tervet, szociális tervet vivjon ki, amely minden itt süjtöttnek, a lehetőséghez képest, a legjobb tudás és szándék szerint, igazságot szolgáltat. Megkísérlem, kollégáim, a helyzetet röviden kifejteni, hogy időt hagyjak a vitára és a kérdésekre. Készen vagyok, és ez a feladatom, mint az üzemi bizottság elnökének, hogy itt, ezen a szinten is helytálljak és feleljek. Ezen túlmenően, úgy gondolom, az igazgatóság is köteles lesz helytállani és felelni. Gondolom, jó és helyes volna, ha most kérnénk az igazgatóságot, hogy itt fejtse ki az okokat és tényeket, amelyek ehhez a döntéshez vezettek. Gondolom, hogy H. úrnak most és itt ki kellene fejtenie az igazgatóság okait a Möller-Rheinbaben személyzete előtt. Mindenesetre köszönöm nektek, kartársaim, az eddig tanúsított fegyelmeteket, és remélem, hogy ezt az ülést... (Tartós helyeslés)

H. bányatanácsos úré a szó, a Hibernia RT Vezérigazgatóságától:

Uraim! A Hibernia történetében ritkán állott e társaság igazgatósága ilyen súlyos döntés előtt, emberileg és gazdaságilag nézve ilyen súlyos döntés előtt, mint ezekben a legutóbbi hónapokban és hetekben, amikor a Hibernia egy további bányájának a léte és a sorsa forgott kockán. Tudjuk, hogy az igazgatóság a határozatát, miszerint a felügyelő bizottságnak javasolja a Möller-Rheinbaben bánya leállítását, II. hó 2-án hozta... (Közbekialtások) Most pedig az a feladatom, hogy kollégáimmal együtt megjelenjek az Önök színe előtt, s hogy Önök előtt megindokoljam, miért jutott az igazgatóság erre a súlyos következményeket maga után vonó döntésre. Ebben a leállítási döntésben nincs kevesebbről szó, mint dönteni egy bányáról, amely létezése során, 1901-től közel 80 millió tonna szenet termelt, és egy olyan bányáról van szó, amelynek különben német személyzete lényegében csupa régi Hibernia-emberből áll, akik még kevéssel ezelőtt valóban feltételezhatték, hogy megfelelő teljesítmény-növelés esetén elkerülhetik a végleges leállítás sorsát. Ez így van. Az igazgatóság tehát rendkívül súlyos emberi és gazdasági döntés előtt állott. Az alapos vizsgálat és számos tanácskozás több hónapon át húzódott, mielőtt ez az egész vállalatunkra, különösen a Möller-Rheinbabenben dolgozó személyzetünkre nézve oly súlyos következményekkel járó döntést meghozhattuk volna. Magától értetődik, hogy mindezekben a kellő tárgyilagossággal, nagy komolysággal, de ugyanakkor forró szívvel is vezetett tárgyalásokban minden gazdasági, személyzet-politikai és községgalpolitikai természetű érdeket is kölcsönösen, gondosan le lehetett mérni, és valóban kölcsönösen, gondosan le is mérték. És itt nem arról a kérdéstről volt szó, ahogy egyes gonosz nyelvek állították, hogy pénz, vagy bányai-*ipar*; nem, nálunk is egészen világosan arról a kérdéstről volt szó: a Hibernia mint konzern, mint egész, eléggé ismert széngazdálkodási helyzetében vállalatja-e tovább, ha más nagy, a jövőbe mutató terveire és szándékaira gondol, ha ez a Hibernia arra a szükségszerűségre gondol, hogy ezeket a szándékait finanszírozni is kell tudnia, valamint ha ez a Hibernia továbbra is mind a 30 000 főnyi személyzetének munkahelyére, mind az egész konzern jól felfogott érdekére gondol, vállalatja-e tehát ez a Hibernia tovább, hogy mind több és több szenet termeljen a saját szükségletein és az elhelyezési lehetőségeken felül, s ezt a lerakódókra dobassa, ahol egyedül a Hiberniánál már több mint 1,3 millió tonna fekszik és — ezt meg kell egyszer mondani — ezáltal majd 80 millió márka tőkét köt le...

Kartársak, meghallgattuk H. bányatanácsos úr fejtegetéseit és meg szeretném szívélyesen köszönni a bányatanácsos úrnak. (Felháborodás, közbekialtások.)

Közben már jelentkeztek is az első szókérők, és azt hiszem, hogy innen előlről beszélni sokkal hatásosabb. Elsőnek K. kollégám a szó, utána következik B. kolléga a Möller-aknától.

Szerencse fel! Bajtársak (Szerencse fel! — a teremből), másodszor gyűlünk össze ebben a tornacsarnokban különleges alkalomból. Először öt évvel ezelőtt, amikor a Hibernia igazgatósága elbocsátotta az akkori üzemi bizottsági elnökünket, Clemens K.-t. (Hangos fújozás) ... Másodszor, ma, azért gyűlünk össze, mert a Hibernia úgy döntött, hogy halálos csapást mér a Möller-Rheinbabenre (Fújozás). És azt gondolom, hogy itt ma azért gyűlünk össze, hogy megindítsuk harcunkat a mi két bányánk megtartásáért. Ez a harc, bajtársak, természetesen nehéz lesz. De arra kötelez bennünket, hogy szorosan fogjunk össze, mindegy, hogy mi vár ránk. De azt is hiszem, hogy ebben a harcban nem leszünk egyedül, hogy ebben a harcban a két város, Bottrop és Gladbeck tanácsának a támogatásában is bízhatunk, hiszen ez a két város milliós összegeket veszít adókban, amelyek szükségessé ahhoz, hogy a lakosság igényeit kielégítsék. De, bajtársaim, ebben az összefüggésben néhány kérdést kell intézni részvénytársaságunk igazgatóságához. Miért mulasztotta el az igazgatóság, noha a törvény kötelezi arra, hogy az üzemi bizottsággal és a felügyelő bizottsággal tanácskozzék? Ha az igazgatóságnak helytálló érvei lettek volna, úgy gondolom, hogy előbb tanácsot kellett volna kérnie ettől a két szervtől, és nem befejezett tények elé állítania bennünket, mint ahogy tette. Különbösen is fel akarom vetni a kérdést, hogyan fordulhat elő, hogy egy szövetségi tulajdonban levő vállalat lábbal tiporja a jogot és a törvényt ...

Lengyel György fordítása

Paulovics László: Üzenet

VÁLSÁGIRODALOM ÉS HAGYOMÁNY

A munkásmozgalmat születésétől kezdve kíséri hite az *emberré* nevelés nagy lehetőségében. Eszközei bőségesek, vagy miután harcban megvalósuló lehetőségekről van szó, hadd mondjuk így: fegyvertára gazdag. Leltárában ott található a hagyományok tudománya, a történelem is. Ma, amikor az új, szocialista tudatú fiatalság formálásának kérdését pártunk mindnyájunk elsőrendű feladatává avatta, igen nagy a súlya, jelentősége a múltismeretnek is. Meg kell vizsgálnunk, miként használható jól, s ehhez talán úgy is közelebb kerülhetünk, ha megtekintjük, hogyan éltek vele botorul vagy gonosz módra. Természetesen nem lehet időben és térben sokat felölelni, és nem térhetünk ki a legszembetűnőbb formára, a sovén uszítás eszközeiként használt históriára. Nem mintha mérgező italként nem kínálnák még ma is, csupán azért nem, mert most másról kívánunk szólni. A következőkben elmondanánk, a múltbeli válságirodalomra emlékezés rendjén, csapongva sorjázó gondolatainkat. Előrebocsátva (a célkitűzés nyílt megvallása után) azt is, hogy a válságirodalom csupán ürügy ahhoz, hogy demonstrálhassuk: a történelem megismételhetetlen, a múlthoz visszatérni nem lehet, valamint azt, hogy a múltidéző hogyan lehet a haladásellenesség szállásmestere is.

Ismételjük, mindezt azért, hogy a marxi—lenini nevelőmunkában még nagyobb hittel fogadják az emberi társadalom fejlődésének valóságos tudományát.

Az olvasó Európát századunkban sok olyan ideológiai irányzat kísértgette, amely valaminő harmadik utat ajánlgatott. Forrásvidékük feltérképezése nem nehéz: ezek az eszmék a válságirodalom tájairól eredtek. E „minden világok legjobbjának“ uralkodó társadalmi formációját már nem csupán a szocializmus érv-rendszere és megvalósuló nagy kísérlete minősítette és tette válságossá; egyre több „antikapitalista“ műben vallották polgárok is: kiutat kell keresni.

Ennek a — főleg a két világháború közé eső — irodalomnak egy része érzékelő, ténymegállapító, valóságfeltáró. Közli a tragikus életérzést, beszél a kultúra hanyatlásáról, a művelődés avuló, kiürülő formáiról, az életformák betegségtüneteiről és így tovább. Nem vitatható, hogy a polgári társadalmi szerkezet súlyos belső zavarai készítették a gondolkodókat arra, hogy a „megszámláltattál“ ősi fenyegetését, a próféták bűnöst ostromozó jajszavait hallassák. Egyre többen voltak, akik arról a tőkés struktúráról, amelyet apologetái még nem is olyan régen örökéletűnek, a fejlődés csúcsának minősítettek, elmondották, hogy halandó, súlyos betegségek gyötrik.

Voltak, akik — Oswald Spengler nevét kissé megkésve említjük — egy kultúrformát láttak annyi elődjéhez hasonlóan hullámhegyről hullámvölgybe zuhanni, vagy örök körforgásban — megújuló és pusztuló változatokban — ismételni ugyanazt a reménytelen emberi tragédiát; spengleri megfogalmazásban: fausti nagyra-

törést. Johann Huizinga „a holnap árnyékában“ szemlélődve döbbsent rá, milyen gyorsan tűnt el a világ nyelvhasználatából ez a szó: „haladás“, és valóban rémiti az összegezés: a mítosz kiszorítja helyéből a logoszt. Siratja — miként azt Lukács György elnevezte — az ész trónfosztását. Ortega y Gasset a tömegek lázadását, az állam elhatalmasodását, az élet elállamosodását, a szűk nemzeti és államhatárok fojtogatását s annyi mást lát riasztónak. Wilhelm Röpke úgy véli, hogy a nagyipari életmód és munkarendszer megfosztja az embereket életerejüktől. „Ezen pedig sem a nagyobb bérek, sem a még nagyobb mozik nem segítenek... A munka militarizálódott. Névtelenül, a gépóriás láthatatlan ostora alatt, szakadatlan fegyelemben, a beláthatatlan egész eltörpülő részeiként végzik az emberek munkájukat, amely így elveszti értelmét és méltóságát.“ A *harmadik út* című könyvének vannak ilyen fejezetcímei: „A kapitalizmus tündöklése és hanyatlása“; „Vége a kapitalizmusnak?“ Ferdinand Fried könyvének címe is ez: *Das Ende des Kapitalismus*.

Igaz, ez az írás korábban, a gazdasági válság kezdő éveiben hirdette a véget; s igaz az is, hogy míg Röpke egy újjáteremtett, szabadversenyos korszakához visszafiataltított kapitalizmusról, a svájcihoz hasonló demokráciáról álmódott, a véget beharangozó friedi írás a Tat-kör berkeiből indult ki, ott pedig nem a harmadik utat, hanem a totális diktatúra útját készítették elő, éppen azt, amelytől Röpke és annyi társa is visszariadt.

Nem akarunk osztályozgatni s az említett gondolati rendszerek elemeit minősítgetni, még kevésbé merészelünk ítélkezni. Csak emlékezni és emlékeztetni kívánunk arra, hogy hányféle figyelmeztetést hallhatott a század első felének olvasó fiatalja arról, hogy beteg társadalomban él, a válságból kiutat kell találnia. És arra is, hogy hányféle finoman kötött hálót feszítettek a serdülő értelemnek, hogy foglyul ejtsék. Talán nem is minden esetben volt rossz a szándék, s nem egy gondolkodó tisztább embernek bizonyult idők múltán, mintsem hogy ma csalátket vető lélekhorgásként idézzük meg. Hatásukat tagadni szintén hiba volna. Sőt, azt is el kell ismernünk hogy sokakban tudatosították — és először éppen ők — a válságot. Azt, hogy nem egyéni élmény a rossz közérzet, hanem sokak közösségi megrázkódtatása, és érdemes okát kutatni. Ugyanakkor azonban, amikor a valóság felé — s így nemegyszer éppen a marxizmus—leninizmus felé — tereltek, növelték a valóságérzékelés nehézségét és gyakran irányítvesztő vezetőnek bizonyultak. Annál is inkább, mert sokan közülük nemcsak a jobboldalt ostorozták, hanem a szocializmust is bírálták.

Az egyértelmű ítélkezést megnehezíti már az is, hogy a válságosnak látott világ írónként eléggé változóan tárja fel sebeit, és ezért a gyógyírt igen sokoldalúan írják elő. Egyesek az individualizált gazdaságot kárhoztatják, és szívesen látnának szövetkezés útján lassan alakulató szocializmust. Őseik között Proudhon vagy Sismondi és más, tőkést nagyban tagadó, kicsinyben dédelgető gondolkodó egyaránt fellelhető. Nemegyszer, haló poraiból elevenítve, a céhes kismestert küldték harcba a tőkés nagyipari termelés nyomorító erői ellen; természetesen idillivé szépítve világát és őt magát is. Az önálló kisparaszti lét bukolikus szépségeit sem volt nehéz illúziók forrásává tenni, hiszen a természettől elszakított, városokba, géptermekbe és irodákba zárt embert még könnyebben lehetett gionói képekkel nosztalgikussá tenni. A polgári liberalizmus csődje, jelszavainak devalválódása, a politikai megvesztegethetőség és züllés példáinak feltárása növelhette a vágyódást Carlyle nagy emberei, a héroszok, a tiszta, a közösségnek áldozott életű

hősök iránt, akik rendet teremtenek a demokrácia elszabadította „csőcselék“ londoni vásárában.

A gyorsuló ritmusban, a városiasodásban az ember társadalmi létezése új formákat, főként anyagi és hatalmi érdekeket szolgáló szárazabb, hidegebb szervezeteket formált. A hűbéri kötelékek unt nyűgétől megszabadult végre az ember, de kapcsolatai is lazultak, hagyományos együttélési csoportjai a felbomlás útjára léptek — és ő a nagy tömegben elárvult, elmagányosodott. Véle kívántatták vissza az ősi, melegebb, zárt emberi közösségek világának életét levegőjét, a társas kapcsolatok rendiségben csiszolódott szép együttélési szabályait.

Szaporodott azok száma is, akik Észisten uralmának, a racionalizmus hosszas diktatúrájának csődjét tárták fel, sőt (a felvilágosodás óta) az önnön szép-, józan-csétől, logikájától részegült ember tévelygéseinek, hibázásainak tulajdonították a kor minden baját. Javallták a mindent tudó és merő életbenyúlás, beavatkozás helyébe a spontaneitásba vetett hitet, ajánlották az irracionálist, a misztikát, mindent, ami valaminő természetfölöttihez térítené, véle békítené meg az embert.

Az anyagi művelődés fejlődése, a technika hihetetlenül gyors új és új csodákat termelő lendülete sokakban a luddisták gépromboló dühét élesztette. Az embert megkínzó, elgépiesítő eszközök, tárgyak és ezek bonyolult rendszere számukra nemcsak irtóztatóvá vált, hanem gyanússá is, hogy szökni készül, és kimódolóját, a *homo fabert*, létében is fenyegeti.

A polgár még Zenith városában is csak „babbitti“ formában lehetett büszke. Különben Európában a hűbérurakat elsöprő, az új világokat felfedező, a merészen vállalkozó, magát a reneszánszban ősi szép mintákhoz mérő győzedelmes osztály ekkor már vagy elnyomó, harácsoló burzsujjá változott, vagy korlátolt, előítéletei rabságában nevetségessé váló kispolgárrá, tömegemberré alacsonyult. Lenézett kasztja bőven termelte az irodalmi antihóstit, és ellene, miatta, az ő megrettentésére vagy világa tagadására — képzőművészeti iskolák teremttek.

Hajdan volt forradalmi, márciusi napokat fiataloknak felidézve Tamási Áront hallottuk — van három évtizede is — a szabadság, az egyenlőség, a testvériség szép fogalmi rendjének érvényvesztéséről, hitelvesztéséről keserű-keményen szólni. „Ezért látja úgy a lélek — mondotta —, hogy a jövő társadalma a szocializmus elvére épül, s hogy olyan értékrendet teremt, amelyben a lélek, a szellem és a tehetség megillető helyére jut.“ Az itten, a mi tájaink akkor még egy évszázadot sem töltött rendet születésnapján elagotttnak minősítette ő is, és azt hirdette: „Tehát újra kell teremteni az életet.“

Nincs sok döbbenetesebb eleme legújabbkori történetünknek, mint az új életre vágyakozóknak, a hitre éhezetteknek becsalogatása emberellenes politikai „boldogságrendszerekbe“. Századunk jövőjét kémlelve Lenin a tőkés társadalom számára két utat látott járhatónak: az első a liberalizmus, a reformok, az engedmények útja, a második a nyílt diktatúra, a terror, a fegyveres elnyomás útja. Különösen ezen az utóbbi csapáson indulók voltak nagy válság-idézők, ők számoltak ügyesen a közhangulatban, a közérzetben rejlő elégtelenséggel, és ha kellett, antikapitalista hittételeket is vallottak.

A német fasizmus „ideológiájának“ alapozgatásában, kidolgozásában számottevő szerepet játszott Gottfried Feder. Könyvét maga Hitler nevezte a nácizmus katekizmusának. Nos, sokan „szélsőséges antikapitalista“-ként idézik őt, s ha ez semmivel sem igazolható is, egy ilyenszerű hangulat („Stimmung“) bizony átítatta nézeteit. Feder kárhoztatta a banktőkét, kidolgozta a kamatrabszolgaság téziséit,

hirdette az adók nélküli állam eljövételét, amelyben a köz java, a köz haszna fölötté áll az egyén hasznának („Gemeinnutz geht vor Eigennutz“). Az 1920-as náci pártprogramban következképpen még ilyen követelmények szerepeltek: a szocialitás elve igényli, hogy minden állampolgár köteles munkáját és tevékenységét alávetni a közjónak; a nem munkából szerzett jövedelem eltörölendő; a kamatrab-szolgaság megszüntetendő; a profitból részesülnie kell a munkásnak is; a trösztöket államosítani kell.

A szociális demagógia — tudjuk — lassanként kilúgozódott a programból és propagandából. A vezérkedésért folyó harcban Strasserék, majd Röhmék veszi-tenek azokkal szemben, akik a valóság másik elemére is építeni kívánnak — érzé-kelek, hogy a nagytőke és a hadsereg urai nélkül gyors sikerre nem számíthat-nak —, s a kábulatot, a mítoszt növelik az őrjöngés szintjére. Élen azzal a Hitler-rel, akinek Hans Bernd Gisevius szerint rendkívüli volt a tudatos és intuitív érzéke az egyénekben és a tömegekben rejlő negatívum iránt.

Az antiindividualizmus és a kapitalizmus-ellenesség azonban továbbra is sze-repelt a sámánok ráolvasó ígéiben. S gyógyírként ígérték: közösségi sorsba forraszt-ják, együttes akarásba, másokért élésbe, közjó szolgálatába vonják a német embe-reket, azokat, akik elmagányosodtak, az individualizmusba, atomizálódottságukba belefáradtak, akiket a szegénység megalázott, a gazdasági válság meggyötört, s a világháború csapásai és a weimari köztársaság politikai viharai elkábitottak.

Közösségi típusú tőkés társadalom mint az individualista ellentéte: ez szere-pelt alternatívaként, holott a magántulajdonra alapozott termelési-társadalmi viszo-nyok közt ez eleve lehetetlen. A betegségtől meggyötört tőkés világot gyógyítani és a marxizmustól — vagyis a gyökeres forradalmi fordulattól — megoltalmazni akarók így formálták ki a korporációk, a hivatásrendek tanát is. Ez rendkívül sokcélú társadalmi alakulatként véget vetett volna szerintük az osztályharcnak, rendet teremtett volna a tőkés gazdaság válságokat teremtő anarchiájában, vissza-adta volna az élet elvesztett színeit, szervességét, a munkát hivatássá avatta volna.

Ma már lassanként belepi a feledés ezt a sokat népszerűsített intézményt, holott Európa délnyugati tájain (Franco, Salazar révén) még éldegél.

A katolikus hivatásközösségek bölcsője Mainzban ringott. De la Tour du Pin, De Mun aacheni közvetítéssel vették át e nézeteket s ültették át francia földbe, és nem véletlen, hogy az előbbi a párizsi kommün után dolgozta ki osztrák mun-katársaival, a „természetes közösségekre, rendekre“ felépített hivatásrendi állam tervét. Pápai enciklikák több ízben is vallották hasznát, és javallták bevezetését. Gyakorlatilag talán először az első világháború után, az ún. quarnerói olasz kormányzóságban, Isztria-félsziget peremén építették be a d'annunzianista alkot-mányba. Gondolkodási rendszer elemévé Othmar Spann avatta, aki az univerza-lizmus gazdaság- és társadalomfilozófiáját alkotta meg. Tételeink bizonyítása ked-véért időzzünk el kissé az ő nézeteinél is. Spann nem az egyénből, hanem a társa-dalomból mint egészből indul ki. Halálra ítéli tehát a klasszikus polgári gazdaság-tan nagy leleményét, a *homo oeconomicus*-t. Tagadja az absztrakt egyént, az auto-nóm gazdálkodóknak a piacon való találkozását, ahol önérdüküket követve való-sítják meg a legjobb rendet, a „l'ordre naturel“-t, a „göttliche Ordnung“-ot.

Az univerzalizmus ismét szerves kötöttségeket kíván. Célként lebeg előtte a kapitalizmus megbontotta rendiség helyreállítása, új formájú, de régi tartalmú korporatív gazdaság megalkotása. Mert szerinte az emberi társadalom számára

a kötöttség a természetes állapot. A kapitalizmus-szerű fellazulás, a szabadság mindig csak rövid és káros közjáték. Spann rendszerében individualizmus, liberalizmus, manchesterizmus és demokrácia kerül axiológiai mérték alá, és elmarasztaltatik. Foglalkozási rendek, hivatásrendek lépnek az osztályok helyére, a szabadversenyt a szervezettség váltja fel, ami a gazdasági életet állandóan fenyegető válságveszélyt is kiküszöböli.

Érdekes, ahogyan az egyik univerzalista, Heinrich Walter először válságelméletet ír, azután a rendi gazdaságot, majd ezt követően az olasz fasizmust ismer-teti, a *stato corporativó*ban a rendi állam megvalósulásának kezdeteit ünnepelve. Válság — rendiség — fasizmus: ez az egymásutániség és kapcsolatrend igen-igen jellemző. Az univerzalizmusról sokan írnak úgy, mint a fasizmus és náciizmus egyik elméleti forrásáról. Igaz, 1920-ban Othmar Spann Bécsben már felvonultatta és harcba küldte a marxizmus ellen a nemzeti eszmét, a rendi gondolatot, az „igazi állam”-ról pedig könyvet írt. Mégis, a későbbi években mind az olasz, mind a német szélsőjobboldal vitába szállt a spanni tanokkal. Számukra túlságosan kato-likus, a központosítással szemben az önrendelkezést hirdető, és így lemondanak róla. (Spann elképzelésében: a rendek a maguk életszférájára szóló érvénnyel elnye-lik a gazdálkodó-, az igazgató- és az adó-államot. A központi társadalmi hatalom az államé. Az államnak azonban a rendek és ezek vezetői az ő érdek- és létkörü-ket illetően szaktanácsokat adhatnak. Az állam azért megmarad önmagában való társadalmi képletnek, a rendek rendjének, és ethoszától függ, hogy arisztokrá-ciája vagy oligarchiája-e a rendi társadalomnak.)

Erich Zöllner új osztrák történetében hatásosnak és látványosnak nevezi a spanni tanítást; mások úgy vélik, hogy a *Der wahre Staat* tantételei szerepet ját-szottak Dollfuss rendi államának kiépítésében. Az 1934 májusában életbe léptetett osztrák alkotmány nyolc foglalkozási csoportja, hivatásrendje szindikalista, pápai, olasz fasiszta és salazari elvek és minták mellett kétségtelenül a spanni tanítások-nak is köszönheti létét. Spann nem vállalta a közösséget velük — pedig ez a hitleri vitorlákból a szelet kifogni akaró, a német nemzetiszocializmussal „konkurráló”, sajátosan osztrák totalitarizmus nagyon univerzalista jellegű volt; ahogy propa-gandája nyomán ironikusan jellemezhető: ebben az államban „a rendek bölcs vénei nyájas és jóakaró egyetértéssel intézik a haza sorsát, az iparosok időnként szép, hagyományos ünneplőjükben vonulnak fel céhzászlaik alatt, a földművesek róják a barázdát és dicsérik az Urat, a munkások pedig lojálisan engedelmesked-nek. Mindnyájuk felett ott lebeg a kancellár, aki fölé viszont a pápa emeli áldásra a kezét.”

A rajzó gondolatok nyomon követéséről, a kínálkozó eszmetörténeti elemzések lehetőségéről lemondva csak azt szeretnők hangsúlyozni, hogy az univerzalizmus társadalomfilozófiája vagy a sajátosan osztrák rendi állam megalkotásának kísér-lete egyaránt tanúsítja: kellett az embernek a melegebb, a szervezettebb, a közössé-gibb élet, kellett a munka öröme, megbecsülése, kellett a rend, a biztonságérzet és annyi más, s mindezt a múltból, a hagyományokból újjáépített formában nyúj-tották át nekik, a ráéhezetteknek. Hazug, haladásellenes tanok voltak, mégis sokan kapva kaptak rajtuk, mert volt a kiábrándult, a keserű, a várakozó lelkekben finom érzékenységű antenna a felfogásukra.

Az első világháború után írta Prohászka Ottokár: „Rettenetes az európai kul-túra helyzete; a vérét már lecsapolták, most pedig a lelket veszik. Az az érzésünk, mintha valami végzetes földrengés reszketné meg a nyugati világot. Recseg és ropog benne minden, felfordul és beszakad, s az egész kultúra a szellemi s gazda-sági tönk szélesen forgó örvényében sodródik.” Nos, ha egy hajdani német lelkész

azt mondhatta, hogy a gép lényegében van valami protestáns, had kockáztassuk meg mi, az idézettek nyomán azt az állítást, hogy a felvilágosodás és az azt követő liberalizmus válságának bíráló kórusában van egy bizonyos katolikus „lám megmondtam“ szólam is. Az értékek hagyományos rendjével — tehát a középkori, valójában az egyházközpontú világgal — szembeesülő ember elmarasztalása klerikális önvédelem is; az értékek átrendeződésének újabb lehetőségét látván, ez a kárhoztatás csap át a középkort hívogató, magasztaló reakciós lelkendezésbe.

A középkort beborongó árnyakat a születő kapitalizmus valóban túl feketére festette. Így több hitelre lehetett a sötétségbe bevilágító mind több fény, a valóságot igazabban tükröző, a történeti képet áthangoló melegebb színek felragyogtatása. Csoda-e, ha hívekre tudott találni az a vallási vagy más bázisú újromantizmus, amely a hagyományos értékek világát követeli vissza, és Bergyajev szavaival magát az új rendiséget, az új középkort?

Történeti anyagon modellt, mintát keresni a ma társadalmának nem lehet. A történelem ilyen értelemben is irreverzibilis. A ma kérdéseire a válasz a ma erőiben, készenlétségében, felelni tudásában van. Századunk első felének eszmei viharzásában a történeti múltból, a hagyományokból is megkíséreltek kivonni gyógyító hatóanyagokat. Sokszor hatástalanul, nemegyszer zavart, kárt okozva, tudatot mérgezve.

Ezt előre kellett bocsátanunk, mind e veszélyeket fel kellett idéznünk azért, hogy arról is szót ejthessünk: a valósággal, a mi korunkban is felhalmozódó válságérzetekkel, tünetekkel számolnunk kell. Figyelniük kell a társadalmi valóságra, mert jelzései büntetlenül nem mellőzhetők. Nálunk Szabédi László így fogalmazott: „Nem igazságok termelésére és propagálására, hanem igazságok felfedésére és tudatosítására kell törekednie a szellem emberének.“ Ilyen társadalomtudományi igazságnak, s mert nem csupán mai, így hát egyben történettudományi igazságnak, valóságnak tűnik az is, hogy minél inkább halad egy társadalmi struktúra az iparilag legfejlettebbnek nevezett szint felé, annál inkább számolhat bizonyos kísérőjelenségekkel, tünetekkel, amelyek károsak, nem használnak sem az egyéneknek, sem az őt egybefogó társadalmi csoportoknak. Olyan válságjelenségekről van szó — úgy gondoljuk, most már félreértés veszélye nélkül használhatjuk ezt a fogalmat —, amelyeket a szociológia és a lélektan ma módszeresen vizsgál. Van tehát napjainknak is „válságirodalma“. Igaz, elsősorban Nyugat bajait elemzi. Legutóbb az elidegenedést és természetesen sok más olyan igen lényeges oldalát a társadalmi valóságnak, amely I. Sz. Kon, C. Wright Mills, D. Riesman vagy mások könyveiben feldolgozottan nagyon is igazságnak tűnik, és számtalan olyan lelki betegséget, amely nemcsak Erich Fromm, hanem Harry K. Wells elemzésében is tömegeket, jövődőt fenyegető. (Válságtünetek és hagyományok, társadalmi funkciózavarok és történetiségből hozott gyógyszerek — olyan kérdéskör ez, amely nem tárgyalható meg néhány szóban. Vissza kell térni rájuk.)

Ha a történelem nem is volt mindig egészséges nyersanyag- és készáruszállítója szociálpolitikusoknak, ha ferdítették, ha gyógyírként kínálva mérgeztek is véle, az ősi szép hagyományokat emberellenes mítoszokba építették bele, vajon most már gyanússá vált a hagyomány, kerülendővé a történelem? Németországban például rögtön a háború után volt egy olyan időszak, amelyben a történelem is fellösnek tűnt egy értékrend, egy eszménytár romlásáért és azért a súlyos tudati válságért, amit ez okozott. Theodor Schieder írta: „Mélyreható történelemfáradtság

fogta el a legtöbb embert, és elszakadt a nemzeti politika és a történelem közötti kötelék, mióta a klasszikus történelem emelkedett fogalmai, nemzet, állam és haza kifosztva és kiegészve a háború egyetemleges romhalmazán heverték.“ Hermann Heimpel nem kevésbé borúlátó: „Mindannyiunknak voltak pillanatai, amikor gyűlölöttük a történelmet“ — hiszen 1945 csapásai alatt széthulltak magyarázatai! Ennek visszahatásaként — úgy tűnik számára — csak a múlt tanításai iránti bizalmatlanság és ezzel együtt fáradtság maradt meg. Még csak Wolfgang Mommsent idéznők, aki szerint: „A jelenben még sokkal inkább észlelhető a történelemnélküliségbe való visszavonulás, a történelem előtti fegyverletétel“ — s ez az egyetemes jelenség sehol sem olyan elterjedt, mint az NSZK-ban.

Egyes német történészeknek a háborút követően indokoltan erős kételyei teljes mértékben azóta sem szűntek meg. Az 1965. évi bécsi nemzetközi történészkongresszust megelőzőleg az osztrák sajtó is a történettudomány szükségességét kérdőjelezte meg. „Mit segíthetnek nekünk a múlt tanulmányozása során feltárható törvényszerűségek és modellek, amikor az életfeltételek ma oly tökéletesen megváltoztak?“ — tették fel a kérdést.

A választ sokan megfogalmazták és e kihívásra bizakodóan feleltek. A legfőbb és legmeggyőzőbb érv azonban nem is a szakmájukat szerető, munkájukat hivatás-ként felfogó és szolgálatot tenni vágyó historikusok meggyőző okfejtése, hanem az a nagyfokú és egyre növekvő érdeklődés, amely a történeti munkák iránt mutatkozik, a német nyelvterületen éppen úgy, mint világszerte mindenütt. Igény, szükséglet tartja tehát életben múlt és jelen párbeszédét. Az ember ismét és ismét keresi a múltnak, a megtett útnak jellemzőit, és éppen a mai kérdések mai megválaszolása közben nem nélkülözheti a történelmet mint az önismeret eszközt, a tudatosan élés és jövőformálás egyik oly szükséges elemét.

Mindezen és a még hosszan sorolható szakmai fogantatású érveken túl, hadd tegyük hozzá: soha ennyire, mint éppen ebben a legújabb kornak nevezett időszakban, nem kellett a valóságos, az igaz történeti hagyomány megismerése. A fiataloknak, de nekünk, a legújabb korrallal együtt öszülőknak is rendeznünk kell viszonyunkat a társadalommal, a természettel. El kell döntenünk, mi végre, milyen értékrend szolgálatába szegődve élünk, és ennek a vizsgálata sok mindent felvet. A válaszadáshoz, az egyéni célrendszer, a világnézet kialakulásához jó tudni a már megtett útról, a sikerekről, a kudarokról. Tanulni belőlük, sajnos — erre is a történelem tanít —, amúgy sem tanul sok-sok nemzedék. De gondolkozzék, és ne hagyja veszni talmi divatickekért azt, ami értékes, ami őt jellemzően gazdagítóan kincs. Értékekről, hagyományos értékekről szólnunk — nem félve immáron, hogy középkorhívogatonak minősülünk —, és igényeljük fokozottabb közvagyonná tételüket. A tiszta víz volt jó az embernek régen is, az jó ma is. Ha ma az ipari szennylé fertőz vizeket, helyébe nem középkori tiszta vizet, csak az ahhoz hasonlóan ma is tisztát javallhatjuk. A tiszta levegő jó az embernek, az volt hajdan, az ma is. S ha ma fojtó az ipari góccok szennyezett levegője, nem feudális légkört ajánlunk (a tímárok utcájabeli jó lélekkel nem is kínálhatnók), csak a tudatát annak, hogy ma a tisztát kell igényelnünk, hogy ez jó, az emberi egészség fenntartásához mindenkor kellő.

Emberre szabottat, embernek valót kutatva múltunkban nem valaminő metafizikusan örök emberire keressük a mindenkoron megfelelőt. Pierre Goubert a mából múltba nézve vette számba a francia parasztasszony valószínű termékenységének határát — mondván, akkor sem volt oly nagyon más. Később feltárt konkrét anyag bizonyította, igaza volt. Perjés Géza a harmincas évek háborúiban ide-oda mozgatott haderő katonájának kalóriaszükségletét számítgatva szintén abból indul

ki, nincs olyan nagy különbség a múlt és napjaink embere között. Ha igaz az, hogy nem változtunk meg gyökeresen, akkor vannak állandó, keveset változó szükségleteink is.

Ha a szorosabb emberi kapcsolat múltbeli formáiról (vagy mi magunk szívrünk szerint éppen a székely faluközösségről) szólnunk, nem anakronizmust propagálunk, suba alatti célokért hevülten, hanem szólnunk, mert tudjuk egyebek között azt is, hogy nagyobb veszélyben vannak azok az embercsoportok, amelyekben lazábbak az emberi kapcsolatok. A szolidaritás, az összefogás viszont erőt ad, egészségesebb fejlődésnek teremt jó alapot. A mai kapitalista nagyvárosok külső negyedeiben, az ún. dezorganizációs területeken eléggé nagy az elmebetegek és bűnözők száma. A jelenség kutatói okként azt jelölik meg, hogy itt a személyiség nem szövdődik bele olyan szervesen a közösségi, emberi viszonylatokba, mint másutt.

Egyén és társadalom viszonya a személyiség és történelem kapcsolatának tisztázása nélkül nem rendezhető. S vannak időszakok, amikor egyes társadalmak, társadalmi csoportok számára mindez létszükséglet is.

Sokan, akik a marxista társadalomfejlődésben a történetírásnak nem azt a szerepet szánják, hogy — mint nem is oly régen — bizonyos napipolitikai gyakorlatot igazoló példatárként szállítsa az illusztrációs anyagot, hanem azt, hogy önismertetre és önértéktudatra, vagyis önvizsgálatra lehetőséget szolgáltasson, azt is tudni vélik, hogy éppen a szocialista társadalom nyújthatja a humanizmus legújabb kori megvalósulásának jó kereteit. Új típusú, korszerű kollektívizmusról van szó, és ez olyan mai értékrend megvalósulását teszi lehetővé és igényli, amelytől nem idegen az emberi szolidaritás, a közösségért vállalt felelősségtudat, a mind több autonómiát nyújtó közéleti demokratizálódás, amelynek célja és értelme az alkotóképességét szabadon kibontó, a személyiségét kötetlenül sokoldalúan kifejlesztő ember. Nos, mindennek van hagyománya is minálunk, más keretek közt megvalósult formában, nagy kísérletekben, több kiváló értelmű elődünk álomlátásában. Mindez pedig időben is közelebb van hozzánk, mint az iparilag fejlettebb s ezt a fejlődést jóval korábban kezdő Nyugaton. Hagyományosabb itt még a világ, őrzi múltunk sok szokását, erkölcsi téziséit. Meg kell találni benne a pusztítani valót, az új útjában álló maradt, de az olyat is, ami mind szokásban, mind erkölcsben megkönnyítheti a kapcsolódást egy közösségi és emberközpontú, új, egészséges értékrendű világhoz.

Miklós
János
grafikája

„AZ ELFELEDETTEK EMLÉKÉRE...”

Az itt következő megemlékezés* írója, Lu Hszün (1881—1936) a huszadik századi kínai irodalom világirodalmi rangú alakja, de ha a fordító a magyar nyelvterület olvasóinak ajánlja művét, ezt nemcsak e rang miatt kell megtennie, hanem azért is, mert Lu Hszün alapos ismerője és terjesztője volt a kelet-európai kis népek irodalmának. Számtalanszor hangoztatta, hogy az imperiaalista gyarmatosító törekvések és a hazai Kuomintang-rezsim korrupciója alatt nyögő kínai nép biztatást és példaképeket találhat a lengyel, cseh, magyar, román és délszláv irodalmak alkotásaiban; fogalmazása pedig a magyar József Attila és a román dr. Petru Groza fogalmazásaival rokon.

Lu Hszün neve már nem ismeretlen a magyar olvasóközönség előtt sem, noha még igen távol állunk attól, hogy az életmű teljes bemutatásáról beszéljünk. (Rövid írásainak gyűjteményes kötetei négy ízben jelentek meg magyarul: a budapesti Szépirodalmi Könyvkiadónál 1951-ben, az Új Magyar Könyvkiadónál 1959-ben és 1961-ben.) Lu Hszün magyar nyelvű publikációinak említésekor mindenekelőtt hivatkozni szeretnék egy műre, melynek szerzője, dr. Galla Endre, tudományos igényrel dolgozta fel a nagy kínai író és a kelet-európai irodalom kapcsolatának emlékeit (*A magyar irodalom Kínában* címmel, 1968-ban jelent meg a budapesti Akadémiai Kiadónál). Ez a munka hívta fel figyelmemet Lu Hszünnek *Az elfeledettek emlékére...* című írására is. Lu Hszün ezt a novellát egy író- és költőtársa emlékére írta, akit a sanghaji háromhatalmi rendőrség kivégeztetett, mert forradalmi tevékenysége során „felforgató” verseket publikált. A kínai „bennszülött” lakosság feje felett gyarmatosítói magasságban trónoló amerikai, angol és francia hatalom a halálos ítéletek meghozatalakor még annyi figyelmet sem fordított a kínai nyelvű versekre, hogy észrevegye: azok Petőfi Sándor költeményeinek kínai nyelvű fordításai! Így lett e versek fordítója, Pai Mang (ismertebb írói álneven: Jin Fu) Petőfi Sándor költészetének kínai vértanújává. A fordítások alapjául szolgáló német nyelvű Petőfi-kötetet maga Lu Hszün adta Pai Mangnak, ő beszélte rá a Petőfi-fordításokra, és a fiatal költő kivégzése után két évvel írta meg keserű hangú megemlékezését: *Az elfeledettek emlékére...* címmel. (Pai Mangról, illetve Jin Furól csak annyit jegyzek meg, hogy három versét magyarul is megjelentették az Európa Könyvkiadó gondozásában 1961-ben közzétett *Modern kínai költők* című kötetben. Mindhárom verset Demény Ottó fordította. Sajnos, e kötet szerkesztői jegyzetei csak Jin Fu néven emlegetik, a magyar nyelvű kínai irodalmi tanulmányok pedig következetesen Pai Mang néven írnak róla. A kínai irodalomban kevésbé tájékozott magyar olvasó számára így nem világos, hogy a két név azonos személyt jelöl.)

Noha ez a Lu Hszün-írás magyarul még nem jelent meg, majdnem valamennyi magyar nyelvű Lu Hszün-kötet előszavában megemlítik, sőt, két esetben idézeteket is közöltek belőle. 1950-ben a budapesti Szikra Könyvkiadónál jelent meg Agnes Smedley baloldali amerikai író *Kína harci dala* című könyve (*Battle Hymn of China*), mely szószerint idézi a megemlékezés utolsó bekezdéseit. Sajnos, az amerikai író — mint számára érdektelen — kihagyja a megemlékezés magyar vonatkozásainak említését. Idéz belőle dr. Galla Endre is (említett könyvében), sőt felhívja figyelmünket arra az irodalomtörténeti érdekességre, hogy az írásban olvasható Petőfi-szöveg a „Szabadság, szerelem...” című vers első kínai fordítása volt.

* A fordítás a *pekingi Felsőoktatási és Nevelési Könyvkiadó 1955. évi, Kínai irodalmi nyelv című gyűjteményes kötetében közzétett, eredeti kínai szöveg alapján készült.*

A tragikus sorsú írójáról szóló Lu Hszün-írásnak, mely ha csupán néhány esetvonalással is, hű képet rajzol az általunk olyannyira ismeretlen kínai irodalmi élet belső epizódjairól, a szerzőnek és megemlékezése tárgyának Petőfi-rajongásán túlmenően is van némi magyar vonatkozása. A Kínától elszakított Sanghaj Nemzetközi Komitéjának élén ugyanis magyar származású ember állott: Komor Pál, akit csak Sir Victor Sassoon, a Konzuli Tanács feje előzött meg a ranglistán. Ő volt egyben a gyarmati kereskedelem és nemzetközi kábítószercsempészet koronázatlan királya, gyakorlatilag Sanghaj „államfője”, Komor pedig végrehajtó hatalom. Ha figyelmet fordít arra, kiket is végeznek ki rendőrlegényei, talán megkegyelmezett volna Petőfi Sándor kínai fordítójának.

Komor nevével a romániai magyar irodalomban is találkozhatunk. Markovits Rodion *Szibériai garnizon* című regényében a következőket olvashatjuk róla (sajnos, tévesen, mert Markovits Komor Gyulának nevezi, pesti rokonságát egyébként pontosan ismerteti): „Tovább folytak a kurzusok, tovább magyarázták a századosok a térképek előtt a taktikát, Lusztig úr tovább panamáztott a beteg-kosztosok tejével, folyt a szobatréning a tavaszi szezonnyitó mérkőzésekre, Nagy hadnagy úr új skatulyába fogott, Held főhadnagy úr írt haza, hogy jövő télire okvetlenül küldjenek trikót, mások Komor Gyula úrhoz fordultak Sanghajba, hogy küldjön egy kis pénzt otthoni megfizetésre.

Komor Gyula, ez egy titkos cím volt, eleinte csak a beavatottak tudták, de csak a legkétségbeesettebbek vették igénybe. Nem volt hivatalos cím, magáncég volt, pesti színházi családból való vállalkozó. Mindig küldött, ha kértek. Komor Boriska pár sort is írt a küldeményekhez, ez alighanem a húga volt Komor úrnak, és a beavatottak úgy beszéltek Komor Boriskáról, mint valami védőszenről...”

Elhisszük Markovits Rodionnak, hogy ilyen volt Komor Pál (nem pedig Gyula!), amíg nem volt „hivatalos cím”. De később, idős korára, amikor Sanghaj második embere lett és igencsak hivatalos hatalommal bírt, nagyon megváltozott. Frank László dokumentumregényéből tudjuk (*Sanghajba menekültem*. Budapest, 1960), hogy a második világháború előestéjén ő szüntette meg Sanghaj nemzetközi zónájába a vízum nélküli szabad bevándorlást, biztos pusztulásra ítélve azokat a menekülőket, akiknek a Gestapo csak néhány hét haladékot adott, hogy a Birodalomból külföldre távozzanak. Amíg Sanghaj szabad bevándorlási terület volt, mindazok, akik a rendelkezésükre álló rövid idő alatt nem szerezhettek külföldi vízumot, egyszerűen felültek a Nord-deutscher Lloyd sanghaji hajójáratára, és megmenekülhettek. Komor azonban rossz üzletnek találta, hogy a pénztelen menekültek tömegei gyarapítsák Sanghaj fehér lakosainak számát, és a bevándorlást leállította.

Pai Mang elutasított kegyelmi kérvénye és az életét kioltó sortűz szintén Komor lelkiismeretét terheli; a kivégzett kínai költő életrajzának ezt a „magyar vonatkozását” azonban nem érezzük a magunkénak, nekünk semmi közünk ahhoz, amit Komor Pál valaha is képviselt, de közünk van mindahhoz, amit Petőfi hagyatéka jelent.

H. P.

I.

E néhány fiatal író emlékéről korábban írtam már egy cikket. Azért tettem, mert érzem, hogy a felejtés hamuja még most is le hull a szívemről, az emlék nem hagy nyugodni. Valahányszor végiggondolom, mi is történt velük: megborongok! Néha ugyan elhatározom, hogy jobb eltemetnem a bánatot, jobb, ha a felejtésben keresek enyhülést, de hát éppen a felejtés az, amire sehogy sem tudom elszánni magam!

Az öt fiatal író végzete napra pontosan, két évvel ezelőtt, 1931. február 7-éről 8-ára virradó éjjel teljesedett be. A sanghaji sajtó nem tette közzé az esetet: vagy nem merte, vagy nem volt módjában, de meglehet, hogy nem is akarta. Egyedül

az „Irodalom és művészet“ című folyóiratban jelent meg az ötök egyikéről egy igen burkolt, homályos fogalmazású cikk...

A folyóirat tizenegyedik számában — május 25-i kiadási dátummal — Lin Mang úr egy cikke, mely „Impressziók Pai Mang emlékére“ címet viselte, a következőket írta:

„...írt jó néhány költeményt, valamint lefordította egy Petőfi nevű magyar költő több száz versét. Az »Áradat« című, egykori folyóirat szerkesztőségébe, Lu Hszün nevére küldötte be kéziratait. Levélben kért találkozót Lu Hszüntől, de nem ment el, úgy látszik, nem mert mutatkozni a közismert írók között. Lu Hszün látogatott el hozzá, és további irodalmi munkára buzdította, de nem sok eredményt ért el. Pai Mang türelmetlen lett, nem volt képes arra, hogy lakásában maradva dolgozzék, minduntalan az utcákat róttá, és nem sokkal később letartóztatták...“

Amit ez a cikk a mi kapcsolatunkról ír, nem felel meg a valóságnak. Pai Mang nem volt ilyen gátlásos ember, sőt! ő látogatott meg engem, és nem én kerestem meg őt; no, nem mintha méltóságomon ejtett volna csorbát egy ilyen látogatás, vagy ragaszkodtam volna ahhoz, hogy ő tegyen elsőnek tisztelgő látogatást! Csak éppen így hozták az események. Az az igazság, hogy egy levelet írtam neki, melyben közöltem, hogy beszélni szeretnék vele. A találkozás időpontját nehezen tudtuk összeegyeztetni, mert német közvetítőnyelv segítségével akkor kezdett dolgozni Petőfi-fordításán. Levelemben javasoltam, hogy a németül tudó közönség számára mellékelje a kínai fordítás alapjául szolgáló szöveget is. Többszöri levélváltás után sem döntöttük el, hogy mit állítunk össze a végleges kiadás számára, ezért összeszedte az addig elkészült kéziratokat, és személyesen hozta el, hogy valamennyit bemutassa.

Huszzonegynéhány éves, hosszúkas arcú fiatalember jelent meg nálam; sápadt bőre sötétes árnyalatú volt. Nem emlékszem már, hogy miről folyt a szó, de arra igen, ahogy a nevét mondotta. A hegyvidéki emberek kiejtésével beszélt. Azt hiszem, érdeklődtem: ki volt az az asszony, aki lakásán átvette leveletem, mert nagyon különleges neve volt. (Fura história ez is: kérdezősködésemre emlékszem, de az asszony nevére már nem!) Olyasfélét felelt erre, hogy az az asszony szereti a furcsaságokat és igen romantikus lélek. Azt is elmondotta, hogy rendkívüli komoly szándékai vannak vele...

Nagyon rövid ideig maradt nálam.

Éjjel egybevettem a fordítás alapjául szolgáló német szöveget a végleges kinaival. Észrevettem, hogy néhány hibásan fordított szó mellett a szövegben szándékos változtatások is találhatók, mint például a „nemzeti költő“ kifejezés, melyet nem szerethetett, és átváltoztatott a „nép költőjé“-re...

Két nap múlva levelet kaptam tőle. Arról írt, hogy múltkori találkozásunk tekintetében kétségei vannak: nem fecsegett-e túlon-túl sokat, hiszen hozzá képest én olyan hallgatag voltam. Érdeklődött, nem bántott-e meg valamivel. Levelére azonnal válaszoltam, és megmagyaráztam, hogy nálam megszokott dolog, ha keveset beszélek; megnyugtattam, hogy a szerinte kétségesnek ítélt szövegrészleteket nem kell újra fordítania. Figyelmeztettem, hogy nálam felejtette fordításainak eredeti példányát, melyet visszakap, ha érte jön, sőt kap tőlem két új kötetet is. Végezetül megkérdeztem tőle, hajlandó lenne újabb verseket fordítani, melyeket mindenképpen szeretnék a kínai olvasóknak bemutatni.

Következő látogatásakor is hozott fordításokat. Átvettem a kéziratokat, de ekkor sem beszélgettünk sokkal többet, mint előző alkalommal...

Később ezeket a kéziratokat, verseket és prózát, egyszerre jelentettük meg az „Áradat” című folyóirat második évfolyamának ötödik számában.

Amikor harmadszor találkoztunk, rekkenő nyári hőség volt...

Kopogtatást hallottam a bejárat felől, kinéztem, és Pai Mangot pillantottam meg. Vastag gyapjúruhában, csuromvizesre izzadt arccal állt az ajtóban. Még köszönéskor is képtelen volt elmosolyodni. Mihelyt beeresztettem, bevallotta, hogy egy forradalmi csoportba került, nemrégien letartóztatták, és bár hamar kieresztették, lefoglalt holmiját: ruháit és könyveit nem kapta vissza. Azt a két kötetét is elvették, melyet én adtam neki. Vastag gyapjúruháját egy barátjától kérte kölcsön, mert hirtelenében nem szerezhetett mást. Nemhogy a kínai értelmiségiek körében akkor divatos hosszú ruhára nem telt neki, de még egy inge sem maradt. Ezért verejtekezett a vastag gyapjúban.

Íme, így festett a valóságban az a történet, melyet Lin Mang úr rövid mondata így intézett el: „...nem sokkal később letartóztatták...”

Nem tudom magamban tartani ezeket az emlékeket.

Azonmód kiutaltattam neki az összes kifizethető honoráriumot, sőt, némi előleget is adtam, hogy legalább inget vehessen magának. Kimondhatatlanul bosszantott, hogy a neki ajándékozott köteteim a börtönparancsnok kezében maradtak. Elégedetlen voltam magammal, és úgy éreztem, hogy még mindig nem bántunk el ezekkel a fickókkal úgy, ahogy megérdemelnék!

Könyveimet egyébként könnyen pótolhattam. Egyik prózakötet volt, a másik meg versgyűjtemény. Előszavukban azt írta a német fordító, hogy bár Magyarországon a költő hazája, ott sem található az övékhez hasonló válogatás. A Reclam's Universal-Bibliothek elnevezésű német cég hozta forgalomba ezeket a könyveket, és a kínai könyvesboltokban is mindenfelé láthatók voltak, nem egészen egy jüanért. Harminc évvel ezelőtt, amikor megszerettem Petőfi költészetét, a japán Maruzen Könyvügynökséggel hozattam meg Németországból a költeményeket, és egészen mostanáig könyvtáram díszai voltak. Emlékszem: már akkor olyan olcsó árú volt, hogy amikor megrendeltem, attól féltem, a kereskedők nem foglalkoznak majd a meghozatallal, és méltatlankodni fognak. Azonban nem telt el hosszú idő, és boldogan vihettem haza a kért köteteket...

A hangulatok együtt változnak a környezettel. Fiatalon feladtam egykori műfordítói elképzeléseimet, és inkább úgy döntöttem, hogy másvalakivel fordítatom le a verseket. Olyan fiatal költőt kerestem, aki ugyanolyan forrón lelkesedik Petőfiért, mint én. Később, megunva a keresgélést, Zsou Sit bíztam meg a fordítással, aki megbízhatóan és becsületesen dolgozott. [Zsou Si egyike volt a Pai Manggal együtt kivégzett öt fiatal írónak. — Ford. megj.] Személyesen vette át a verseket...

Ki gondolta akkor, hogy ezek a kötetek a háromhatalmi ellenőrzés alatt álló sanghaji rendőrség kezébe kerülnek majd! Látva, hogy ennyire nem bízhatok saját szerencsémben, erős kétségeim támadtak magam iránt.

II.

Amikor Zsou Si elhozta kéziratát, nagyon nehezen tudott bejutni hozzám, nemcsak mert szerény volt, hanem mert nagyon sokan vesznek körül azok közül, akik legszívesebben megfojtának egy kanál vízben mindenkit, aki a hazai irodalom előbbrevitelén fáradozik. Rég meggyőződtem arról, hogy a fiataljaink — kiváltképp az irodalommal foglalkozó ifjú barátaink — között minden tízből kilenc

rendkívül értelmes fickó, de mert rátartiságuk igen nagy, gyakran esnek félreértések áldozatául, gyakran szenvednek ebből eredő mellőzöttséget. Attól félnek, hogy az idősebbek nem bíznak majd tehetségükben.

Sanghajban olyan fiatalal is találkoztam, akivel nemcsak bármikor komolyan elbeszélgethettem, hanem bármikor, bármilyen fontos munkát képes volt meglet emberként elvégezni. Ilyen volt Zsou Si is, Pai Mang barátja. Nem emlékszem pontosan, mikor, milyen körülmények között ismerkedtünk meg, csupán arra, hogy elmesélte, miket hallott rólam Pekingben úgy nyolc, kilenc évvel korábban. Azt sem tudom, mi hozhatott össze bennünket, mert ő bizony nagyon a fellegeekben járt. Mivel Sanghajban tölem a negyedik vagy ötödik házban lakott, megismerkedésünk után átjárogatott hozzám látogatóba. Még első találkozásaink egyikén történhetett, hogy elárulta igazi nevét, melyben a „Csoa“ szótagot használta családi névként, személynévként pedig a „Ping-fu“-t. Utóbbiakat a „békét helyreállító“ jelentésű „ping“ és „fu“ írásjelekkel jegyezte le. Ahogy belemelegedett a beszélgetésbe, a falusi nemesek szokása szerint ízesen anekdotázott arról, hogy állítólag valahol volt egyszer egy „shen-shi“ rangban levő nemes, aki fejébe vette: gyermekeire — mint legdrágább örökséget — a családi nevét hagyja. Ezért megkért mindenkit, hogy ne szólongassák a családi nevén, mert ennek a névnek meg kell maradnia a gyermekei számára.

Anekdótázásáról gonoszkodva gondoltam, mi lenne övele hasonló helyzetben akkor, ha nevét a másik, a „gazdagságát felosztó“ jelentéssel bíró „ping“ és „fu“ írásjelekkel írták volna. Mert hát akkortájt a falusi nemesek bizony nem nagyon törték már magukat a régi „béke helyreállításá“-ért...

Családja a Taj-csou tartomány Lie-haj vidékéről származott, amit egyébként le sem tagadhatott volna, hisz annyira lerítt róla a Taj-csou-beliekre jellemző makacsság és az, hogy igen bizott önmagában. Sokszor arra gondoltam: ilyesforma férfi lehetett egykoron Fan Siao-zsu! [A nevezett Fan Siao-zsu szintén Lie-haj-beli ember volt, és a Ming dinasztia korában — európai időszámítás szerint: a XIV—XVII. században — élt. A trónbitorló Jen Vang-cu arra akarta kényszeríteni, hogy hódolateljes manifesztumot írjon, ő azonban megtagadta. Kivégezték. — A kínai kiadó megj.] Gyakran bezárkózott szobájába, és nem törődött másval, mint irodalmi munkájával: írással és fordítással. Napokig vitattuk a beadandó kéziratokat, majd kiszemeltünk néhány hozzánk közel álló fiatal költőt, akik a Hajnal Társaság kiadványaiban sikerre számíthattak. Célunk volt — többek között —, hogy bemutassuk Kelet- és Észak-Európa irodalmát, valamint az, hogy meghonosítsuk a külföldi litográfiai módszereket. Meggyőződésünk szerint Kínának szüksége volt erre az új, életerős irodalomra. Amilyen gyorsan csak lehetett, kiadásra bocsátottuk a Hajnal Társaság új antológiáját, melynek „Modern külföldi, rövid prózai művek válogatása“ címet adtuk. Alcímnek a „Hajnal Társaság Litográfiai Albumá“-t választottuk. Reméltük, hogy kezdeményezésünk követőkre talál majd. Persze, az ellentábor is megszólalt, és ellenségeink egyike, az úgynevezett „Lou-je-hung Album“ szerkesztőse „végigkotorta“ a sanghaji művészvilág „mocsarát“, kiemelte és velünk szembefordította Je Liu-fent, ezt a tehetségtelen embert, akinek gyorsan kiadták a műveit.

Zsou Sinek nem volt elegendő pénze, hogy új könyvét kiadhassa, ezért kénytelen volt kétszáz jüan kölcsönt felvenni. A papírvásárlás intézésén kívül ő másolta a kéziratokat, ő rajzolta az illusztrációkat, de neki kellett önmaga lektorálására is vállalkoznia! Azonnal észrevettem, ha munkájában valahol megakadt, mert olyankor összevont szemöldökkel járt-kelt...

Ismertem régi munkáit, melyekről tudtam, hogy csupán látszólag pesszista művek, valójában nem azok. Nagyon mélyen hitte, hogy az emberek jók!

Gyakran beszélgettem vele arról, mi is viszi rá az embereket, hogy másokat becsapjanak, miért bocsátják áruba a barátságukat és mi viszi rá őket arra, hogy embertársukat kiszipolyozzák. Az ilyen beszélgetésekkor megborzongott, haragosan meresztette rövidlátó szemét, és e témában soha engedményeket nem ismerő határozottsággal ismételte saját kérdését: „Dehát hogyan is lehetséges mindez? Vajon csakugyan elkerülhetetlen?...“

A Hajnal Társaság nem sokkal ezután megszűnt — senki nem tudja, miért — és emiatt Zsou Si elképzelései, valamint tervezett vezető szerepe komoly akadályokba ütközött. Igaz, hogy ő is makacsul ragaszkodott az új irodalmi nyelv bevezetéséhez, no meg a papírvásárlásokból is fennmaradt vagy száz jüan tartozása.

Csipkelődés nélkül jegyzem meg, hogy ettől kezdve egyre ritkábban emlegette „az emberiséget fenyegető veszedelmet“, csupán azon tanakodott magában, hogy miért így alakultak az események. Persze, továbbra is hitt abban, hogy az emberek jók.

Később, már a jelenlegi kiadónk számára összegyűjtötte az egykor tőlem alapított Hajnal Társaság régi kiadványainak jegyzékét, abban a reményben, hogy elmaradt honoráriumából megkaphat valamit, majd összeállította fordításait, hogy előleget kapjon. Minden igyekezetével azon volt, hogy a kiadó megrendelje Dumas rövid prózai írásainak gyűjteményes fordítását, valamint Gorkij „Artamonovok“ című kisregényét. Biztos vagyok benne, hogy ezek a kéziratok is ott kallódnak valahol a börtönparancsnokok keze között...

Fordulatot jelentett életében az a pillanat, amikor végre rá merte szólni magát, hogy egy falujabeli nőismerősével végigmenjen az utcán; — no persze, nem mellette, hanem három-négy méteres távolságban előtte! Engem igen zavart ez a viselkedése, mert valahányszor találkoztunk, mindannyiszor árnyként követett minket egy fiatal, csinos nő, akiről gyanítottam, hogy együtt él vele. Ha séta közben beszélgettünk, a hölgy olyan közel jött hozzánk, hogy a sarkunkat taposta, mert attól tartott, hogy az autók vagy villamosok elütik valamelyikünket. Valahányszor közelünkbe került, szemügyre vettem, és megfigyeltem, mennyire aggódik másokért. Persze ilyenkor mindannyian állandóan kapkodtuk a fejünket, és evvel csak egymást idegesítettük. Nem szívesen mentem végig velük az utcán, és ma sem emlékszem vissza szívesen ezekre a sétákra. Noha sokat foglalkoztak másokkal, a velük való foglalkozás igen fárasztó volt. Esetük azt példázta, hogy a régi és az új erkölcs egyaránt kárt okozhat az embereknek. Mivel ő az előbbit választotta, így neki a régi erkölcs okozott igen sok bántalmat. Elhatározásának megfelelően később megváltozott, és egyszer önmagával számot vetve elmondotta, hogy ezután új tartalommal és új műfajban ír. Megjegyeztem, hogy a nehézségekkel való számvetésből lehet legjobban tanulni, mert régi példázat, hogy aki megszokta a kardforgatást, és arra kényszerül, hogy botot ragadjon, bizony először nem sokra megy. Erre tisztességesen azt válaszolta, hogy a botforgatást is meg kell tanulni.

Nem beszélt a levegőbe. Ezméit átformálta az új tanítások alapján, majd elhozta látogatóba hölgyismerősét, akinek Fen Tyin volt a neve. Hosszasan elbeszélgettünk, de a hölgy közömbösen hagyott. Éreztem, hogy romantikus lélek, de tetteiben gyors sikerre tör. Megtudtam, hogy ő inspirálta Zsou Si készülő regényét, melyben önmagát akarta bemutatni az íróval. Zsou Sinek határozottan kifejtet-

tem azt a véleményemet, hogy színtelenül mutatta be a leírt dolgokat, és nem titkoltam, bosszant, hogy befolyásoltatta magát idegen tényezőktől is. Pedig nem tekintettem magam csalhatatlannak, még a gyávább vagy túlon túl magabiztos fiatal irodalmárokkal szemben sem.

III.

Már a Baloldali Írók Ligájának megalakulása óta tudtam, hogy Pai Mang azonos avval a Jin Fu nevű költővel, aki a „Kalligráfia“ című lapban közölte verseit. Valamelyik megbeszélésünk alkalmával magammal vittem egy amerikai újságíró kínai útleírásának német fordítását, hogy átadhassam neki. Komolyabb célok vezettek, nemcsak a német nyelvet akartam gyakoroltatni vele. Sajnos, nem jött el. Így ennek fordítására is Zsou Sit kellett megkérnem.

Nem sokkal később tartóztatták le mindkettőjüket, és ez a könyvem is otthozott a három külföldi zászló alatt pöffeszkedő sanghaji rendőrség karmai között...

IV.

A „Holnap“ szerkesztősége egyik időszakos kiadványához Zsou Sit kérték fel szerkesztőnek. Csupán avval a feltétellel vállalta, hogy engem bíznak meg a fordítói munkákkal. Mihelyt beleegyeztek, azonmód felkeresett, és érdeklődött, milyen honoráriumot kérek a megjelenő példányok után. Eltem az Északi Új Könyvkiadóval kötött szerződéselem lehetőségeivel, és lemásoltam egy régi fordításom szövegét, azt adtam át neki. A zsebébe csúsztatta, majd sietve távozott. Azon az éjjelen, 1931. január 16-án még semmi rosszat sem gyanított, és talán arra gondolt, hogy hamarosan viszontlátjuk egymást. Pedig ez volt az utolsó találkozásunk.

Két nap múlva már börtönben volt...

Fülembe jutott, hogy ruhája zsebében megtalálták kiadói szerződésemet, és ezért az egyik nyomozó utánam is szimatoltatni kezdett. Mivel a kiadói szerződéseket értelmes emberek számára fogalmazták, semmi kedvem sem volt, hogy a rendőrségen dolgozó gyatra értelmű embereknek magyarázgassam az írottakat. Eszembe jutott, hogy a „Ping herceg legendája“ egy papról is szól, aki — mikor üldözői már-már elfogták — egy buddhista kolostor kapuja előtt mozdulatlan szoborrá változik. Mindezt gyönyörűen írja le a „Valaki keletről jött, én nyugatra megyek...“ kezdetű véda. Rabszolgák számára az az egyetlen lehetséges megoldás, ha szenvedéseikből álmaikban keresnek menedéket. Semmiféle küzdelemben nem reménykedhetnek, így jobb híján a maguk megnyugtatósára álmodoznak. Jómagam, sajnos, nem voltam buddhista pap, nem rendelkeztem az átváltozás tudományával és szabadságával sem, s kénytelen voltam a valóságos testi életbe kapaszkodni. Jobbnak láttam még idejében szép csendesen odébbállni...

Éjszaka valamennyi régi leveletem elégettem, feleségemmel felpakoltuk a gyerekeket, és egy fogadóba mentünk. Ezt követően napokig vártam az értesüléseket, vajon továbbra is tervezik-e letartóztatásomat, vagy van-e valaki, aki azt forgatja fejében, hogy eltesz láb alól. Zsou Siról is igen keveset hallottam.

Valaki azt beszélt, hogy a „Holnap“ szerkesztőségben rendőrök között látta, akik azt firtatták: valóban ott dolgozik-e. Később azt is mesélték, hogy az Északi Új Kiadóba is elkísérték, ott meg arra voltak kíváncsiak: csakugyan ő-e az, aki

Zsou Si néven írt. Kezét megbilincseltek, arcán nehéz napok nyomait viselte. Azt, sajnos, senki sem tudta, hogy mit rejtettek ezek a nehéz napok...

Amíg börtönben volt, két levelét láttam. Mindkettőt falubelijének írta. Az első még így hangzott:

„...harmincöt társammal együtt (akik közül hét nő) tegnap átszállítottak a Sanghaj déli részében levő Sárkányvirág városrészbe. Tegnap éjjel újfajta bilincsekbe vertek minket, mert jegyzőkönyvet vettek fel rólunk, ami politikai bilincseinket jelenti. Körülményeink nagyon nehezek. Öreim egyszer kivittek a börtönből és elkísérték a könyvkiadóba... Barátaim ott úgy tekintettek rám, mint ügyük képviselőjére. Most kissé jobb, mert Jin Fu barátomtól németül tanulok, amit egyszer okvetlenül el akarok mondani Csou úrnak. [Lu Hszün valódi családi neve. — Ford. megj.] Csou úrral nagyon szeretnék találkozni. Nem hiszem, hogy kivégeznének minket. Különböző biztonsági szervek többször érdeklődtek Csou úr címe után, de mindig úgy tettünk, mintha nem ismernők.

A viszontlátás reményében, üdvözléssel: Csao Sao-sziung. [Zsou Si egyik neve. — Ford. megj.] Január 24-én.

A fenti szöveget tartalmazó papírlap hátoldalán a következőt olvashattam:

*„Bádogcsajka, napi kettő-három,
de ha ez sincs: nagyon-nagyon várom.
Sorsom elcserélném!”*
Csao Sao-sziung.

E levélből arra következtettem, hogy lélekben nem tört meg, hisz volt ereje ahhoz, hogy németül tanuljon. Ennek emlékét ugyanúgy megőriztem önmagamban, mint a széles sugárutakon tett sétákat. Levelében bántó hasonlatnak tűnt az a kítétel, miszerint „bilincsbbe vertek” őket. Nekem úgy tűnt, hiába magas a rendőrség székháza, mégis a civilizációs magasabb, és talán éppen abból a jegyzőkönyvből indul ki majd a feltámadás. Ezért éreztem fogalmazását természetellenesnek.

Második levele azonban már más volt; szavai gyötrődésről árulkodtak, és Fen Tyin asszony a sírástól dagadt arccal kérlelt, hogy ne másoljam le sorait. Az üzenet tartalma kissé zavaros volt: lehet, hogy megválthatja magát, és Nankingba távozhat, de nem magyarázta meg, mit ért ezen. Több levelet kaptam, melyben felőle érdeklődtek. Édesanyja Pekingben ágyának esett, de neki is csak rövid tudósítást postázhattam húsz nap múlva.

Mire hűvösre fordult az idő, még mindig nem tudtam, hol van Zsou Si, és kap-e enni várva-várt bádogcsajkájából...

Az első megbízható hír, sajnos, arról tudósított, hogy Zsou Si és huszonhárom társát február hetedikéről nyolcadikára virradó éjjel a Sárkányvirág városrész egy laktanyájának udvarán főbelőtték. Testében tíz golyót találtak.

Ez a hír igaznak bizonyult.

Az éjszaka sötétjében kimentem a szálloda udvarára, annyira nyomasztott pusztulásuk tudata. Körülöttem aludtak az emberek, feleségem is, fiam is. Nyomasztónak éreztem, hogy elvesztettem legjobb barátaimat, és Kína elvesztette ifjúsága legjavát. Dühített és lázított, hogy a hagyományok milyen feledékennyé teszik az embereket, és indulatosan kapartam össze az alábbi sorokat:

„Mire ez a hosszú éjszaka elmúlik, őszbe csavarodik a lányok copfja. Almomban anyám könnyekből szőtt ruháját látom, a városok felett naponként cserélődő zászlókat, és utcáinkat felveri a belháborúban küzdők harci zaja. Látnom kell, hogy régi barátokból új ördögök válnak, és a rabok kardjukkal írnak új verseket.

Lidérc-képű írástudók többé semmit sem írnak, és hosszú talárjuk ott tükröződik a holdfényes víztükörben...“

E két mondatot [Lu Hszün eredeti, kínai fogalmazásában a fenti részlet két mondatból áll — Ford. megj.] utóbb nem folytattam, és végül emlékebe adtam egy japán énekesnek. Kínában úgysem lehetett volna közzétenni a legborzalmasabb megtorlások kockázata nélkül.

Emlékszem, hogy Zsou Si az év végén visszament falujába, rövid ideig ott lakott, majd Sanghajba való visszatérte után egy barátjánál kapott szállást. Elkeseredetten mesélte, hogy anyja elvesztette szemevilágát, és ha még tovább otthon marad, nem lett volna szíve, hogy eljőjön mellőle. Tudtam, mennyire aggódik anyjáért, akinek szemei kihunytak, mert Zsou Si nagyon jólelkű volt. Már akkor akartam róla írni, amikor az „Északi hadjárat“ kiadásával elkészültem, de mert semmiképp sem jutottam hozzá, csupán Käthe Kollwitz egy metszetét nyomathattam ki, melynek „Hósi halott“ volt a címe. Gyermekeit kereső vak anyát ábrázolt, melyről úgy éreztem, hogy Zsou Si halálára emlékeztet.

A másik négy szerencsétlen fiatal író közül Li Vei-linnel nem találkozhattam, Hu Je-put csak egyszer láttam Sanghajban, és mindössze pár szót beszélhettem vele. Legjobb barátom Pai Mang, azaz Jin Fu volt. Sajnos, leveleit és hozzám küldött kéziratait már sehol sem találom; elvesztek. Azt hiszem, azon a tizenhetedik éjszakán valamennyit a lángok közé vetettem, noha akkor még nem tudtam, hogy Pai Mang is a letartóztatottak között van. A válogatott Petőfi-versek kötete nála maradt, és nem tudom, hová sodródhattak lefordított részei. Csupán egyetlen vers kézírata maradt fenn, melynek német címe „Wahlspruch“ volt (kínai címe: „Kö-jen“, azaz: „Szállóige“). [A „Szabadság, szerelem...“ című versről van szó. — Ford. megj.] A tintával firkantott, négy kínai soros szöveg így hangzott:

*Szabadság, szerelem,
E kettő kell nekem,
Szerelmemért feláldozom
Az életet,
Szabadságért feláldozom
Szerelmemet.*

A papír hátoldalán három írásjelet találtam, melyekről azt gondoltam, hogy valódi nevét tartalmazzák: „Szü Pei-ken.“ [A Szü Pei-ken név valójában Pai Mang bátyjé volt, és nyilván régi címzésként kerülhetett oda ez a név. Pai Mang valódi neve Szü Pai volt, írói neve pedig Jin Fu. — A kínai kiadó megjegyzése.]

V.

Az idei évfordulón nem kellett szállodába menekülnöm, de a vesztőhelyre jutottakról mindenki megfélemedezett. Egy éve dörögtek az ágyúk, és az angol koncesszió zónájába menekültem, mostanra azonban már újra a régi lakásomban üldöghelhetek. Az emberek alszanak, feleségem is, fiam is. Nyomasztónak érzem, hogy elvesztettem legjobb barátaimat, és Kína elvesztette ifjúsága legjavát. Néha elborít a keserűség, máskor meg váratlanul kitorök, a megszokás alól feltör a borzalom. Ilyen lelkiállapotban írtam ezeket a sorokat. Le kell még írnom azt is, hogy Kínában jóformán alig lehet írni valamiről. Fiatal koromban, Sján mester „Régről...“ című írását olvastam, és még számon kértem rajta, műve miért olyan mozdulatlan

és miért mossa egybe az indokokat. Most már megértettem őt is. [A hivatkozott „Rég-ről...” című mű írója Sján mester, azaz Sján Sziu, a Csin vagy Cin dinasztia idején élt, európai időszámítás szerint az i.sz. II. században. Barátja, Ji Kang halála mély bánatba taszította, fájdalmában verset írt emlékére. — A kínai kiadó megj.]

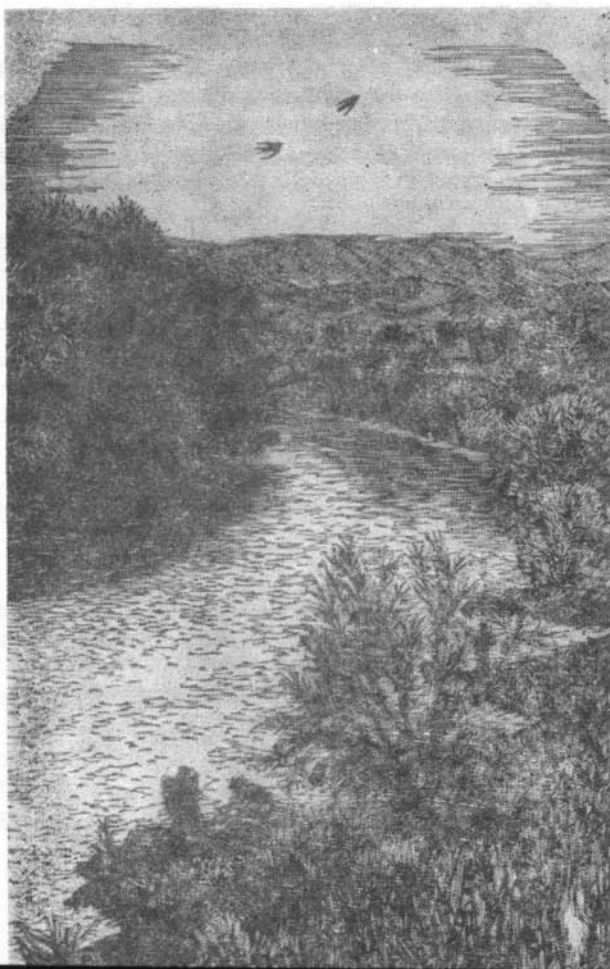
Nem tud fiatal lenni az, aki öreg fejjel emlékezést ír. Az elmúlt harminc évben tapasztalt közöny azonban visszahozta ifjúi elszánásomat, indulataim lüktetve törtek fel belőlem. Ha mindenbe beletörődnék, a lélegzésre is képtelen volnék. Borongós ecsettel firkálnék néhány cikket, belefúrhatnám fejem a homokba, és ott kiabálhatnék agóniámról és arról, hogy milyen a világ!

Azonban az éjszaka igen hosszú, hátralevő utunk is igen hosszú, és emiatt nem tudok felejteni, nem tudok másról beszélni. Persze lehet, hogy nem is érem meg emlékük feltámadását, de biztos lehetek abban: lesznek, akik beszélnek még róluk és életükről...

1933. február 7-éről 8-ára virradóra.

Herzum Péter fordítása

Megjelent az „Észak szava a déli égbolton” című gyűjteményes kötetben.

Gy. Szabó Béla:
Szamos-part

LENIN A KIS ÉS KÖZEPES ORSZÁGOK HELYÉRŐL A NEMZETKÖZI ÉLETBEN

A kis és közepes nagyságrendű országok államközi viszonylatokban játszott szerepe — a kapitalizmus válságával egyidőben megnyilvánult és a jelenkorban érzékelhető változásokra vezető — módosulásának irányzata kivételesen időszerűvé teszi Lenin elemzését ezen államok helyzetéről az imperialista szakaszban. Rendkívül fontos, hogy Lenin megfogalmazta és megvédte azokat az új, demokratikus alapelveket, amelyek a kis és közepes nagyságrendű államok valóságos függetlenségének megszilárdítását, nemzetközi hivatásuk teljes értékű betöltésének hangsúlyozását célozták.

Megjegyezzük, hogy Lenin téziseit a kis és közepes nagyságrendű országok helyéről a nemzetközi életben csak érintőlegesen tükrözte számos, a lenini nézetek külpolitikai vonatkozásait tárgyaló mű (például: *Situația internațională din primele două decenii ale secolului al XX-lea în lumina tezelor lui Vladimir Ilici Lenin*. București, 1970; *Lenyinszkaja vnyesnyaja polityika Szovjetszkoj Sztrani 1917—1924*. Moszkva, 1969; *V. I. Lenyin i szovjetszkaja vnyesnyaja polityika*. Moszkva, 1969. Kivétel egy sor tanulmány, amely Szovjet-Oroszországnak a kelet-ázsiai népek iránti magatartását tárgyalja; ezek közé számítható A. Sz. Kan: *V. I. Lenin és az európai semleges országok* című cikke is, amely a már idézett gyűjteményben — *Lenyinszkaja vnyesnyaja polityika Szovjetszkoj Sztrani* — jelent meg). Jelen közlésünk azzal kíván hozzájárulni a lenini elméleti örökség kutatásához, hogy megkísérelje elemezni Lenin általános téziseit az említett kategóriájú országok helyéről, megvilágítván — már amennyire ezt a tanulmány ökonómiája megengedi — a kérdés bizonyos délkelet-európai vetületeit is.

A kis és közepes nagyságrendű államoknak a nemzetközi életben játszott szerepére vonatkozó téziseit Lenin főként a háború előtti válság és az első világháború időszakában dolgozta ki, akkor tehát, amikor az eluralkodott elmélet és gyakorlat formailag bizonyos eltérésekkel ugyan, de lényegileg egyöntetű álláspontra helyezkedett ezekkel az államokkal kapcsolatban: elméletileg tagadták, gyakorlatilag megtagadták önálló alanyként való szereplésük lehetőségét az államközi életben. Ezen álláspont legdurvább megnyilvánulása Fr. Naumann *Mitteleuropa* című művében (Berlin, 1951. 1—2. 4. található): egész egyszerűen tagadja a kis országok és népek létjogosultságát. Az antant — egyenlőségi jelmondatok hirdetésében nagylelkű — teoretikusai és politikusai a politikai gyakorlatban szintén csak saját imperialista érdekeiknek megfelelően bántak ezekkel az országokkal. Az ilyen bánásmódban részesülő államok főként az elmélet síkján vágtak vissza és kerestek megoldást helyzetük javítására. Abban az időszakban a nemzetközi szocialista gondolkodásban sok homályosság nyilvánult meg a kis államok szerepének és jövőjének érté-

kelésében: a skála az európai kis államok kautskyánus eszményesítésétől (Karl Kautsky: *Serbien und Belgien*. Stuttgart, 1917. 90) lehetőségeik — Rosa Luxemburg, Bucharin és bizonyos lengyel, valamint holland szocialisták megfogalmazta — tagadásáig terjed.

Ezen álláspontok fölé magasodik Lenin exegézise az államközi viszonylatok szövetségéről és a kis államok helyéről e kapcsolatokban. A kérdés elemzésének egyik első koordinátája az a lenini megállapítás, amely a világ rendkívül kis számú, de óriási gazdasági és emberi teljesítőképeséggel, hatalmas pusztító lehetőségekkel rendelkező *elnyomó hatalmaira*, a nagyhatalmakra, másrészt pedig az elnyomott országokra és népekre való felosztására vonatkozik (Lenin: *Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka. Művei*. 1951. XXII.).

Az államok közötti valóságos viszonyok e keretben teljes egészében az erőargumentumra épültek, még ha a francia forradalom ki is nyilvánította a nemzetek jogegyenlőségének alapelvét, s a XIX. században elméletileg világviszonylatban el is ismerték a jogegyenlőséget (Joseph Barthélemy: *Démocratie et Politique étrangère*. Paris, 1917. 416—443; lásd még: D. Gusti: *Originea și ființa Națiunilor*, a *Politica externă a României* című kötetben. Institutul Social Român, é.n., 357). „Egész világosan feltárul a tőkés nemzetközi viszonyok lényege: a gyengék nyílt kirablása“ (*Művei*. 1955. XVII. 175), így összegezte Lenin már 1911-ben e realitás alapvonásait. Mindenható volt az erők princípiuma; meghatározta a nagyhatalmak bonyolult lépcsőzetességű hierarchiáját; a XX. század elején — Lenin osztályozása szerint — három kategóriába sorolódtak: a) teljesen független, első osztályú nagyhatalmak (Anglia, Németország, Egyesült Államok); b) nem teljesen független nagyhatalmak (Franciaország, Oroszország, Japán) és c) függőseben levő nagyhatalmak (Ausztria—Magyarország és Olaszország).

E kategóriákon kívül helyezkedtek el a nagyhatalmak és a nemzetközi monopóliumok által különféle módon kizsákmányolt, alárendelt és leigázott országok és népek. Ez a csoport a legelemibb jogoktól megfosztott gyarmati népektől (az ő esetükben teljességgel hiányzott az állami léthez való jog) a félgyarmatokon át (amelyek esetében nyíltan beismerték a függőséget a fejlett államoktól) azon államilag független országokig terjed, amelyek a nagyhatalmak gazdasági uralma alatt, a nagyhatalmak politikai és katonai konstellációiban éltek: „a valóságban... a pénzügyi és diplomáciai függőség béklyójába vert országok...“ (*Művei*. 1951. XXII. 272).

Az elnyomott országok helyzetének törekvéseik szempontjából való, gazdasági, politikai, kulturális fejlődésük fokának megfelelő megközelítése tette lehetővé Lenin számára, hogy a nemzeti felszabadulási irányzatot alapvetően haladónak, demokratikusnak minősítse, s hangsúlyozza annak szükségességét, hogy ezen országok proletariátusa támogassa a — társadalmi tartalmuk szerint — polgári demokratikus nemzeti felszabadulási mozgalmakat. Lenin több művében állást foglalt egyes szociáldemokraták azon nézetével szemben, amelyek ködösen határozták meg a nemzeti mozgalmak helyét az imperializmus korában, s hangsúlyozta a nemzeti felszabadulási harc rendkívül fontos szerepét mind a gyarmatokon, mind Kelet-Európában, ahol erős akciók folytak a polgári demokratikus forradalmak kiteljesítésére nemzeti vonatkozásban, új — független és egységes — nemzeti államok létrehozásáért. (Lásd például: *A nemzetek önrendelkezési jogáról. Művei*. 1955. XX. 417.) A délkelet-európai államok viszonylatában Lenin a következőképpen jellemezte a nemzeti felszabadulási mozgalom szintjét: „Csak a kis balkáni államokat lehet nemzeti államoknak nevezni, ugyanakkor azonban nem szabad megfélemlíteni arról, hogy a lakosság 5—10 százaléka ezekben is más nemzetiségű, hogy (az illető

nemzethez tartozók számára képest) nagyon sok román és szerb »saját« államának határain kívül él, hogy általában a Balkánon az »államalakulás« burzsoánemzeti irányban nem fejeződött be...“ (*Művei*. 1951. XXIII. 300). Egyébként az imperialista nagyhatalmak ezekkel az akciókkal számoltak, s saját céljaik megvalósítására akarták hasznosítani őket; céljaik — a kapitalizmus kialakította nemzetközi viszonyok természete folytán — alapjában ellenkeztek az elnyomott nemzetek érdekeivel. „A rothadás és a pangás fenntartásán kívül, a szabadság bürokratikus korlátain kívül semmi egyebet nem visz a Balkánra még a »legliberálisabb« burzsoá Európa sem...“ (*Művei*. 1955. XVIII. 348) — írta Lenin 1912-ben, s a következő évek történései teljes mértékben igazolták megállapításai helytállóságát.

A világháború idején a segítségben nem részesített kis szövetségesek (Szerbia, Románia) feláldozása, a nyugati szövetségesek álláspontjának hullámmása az Osztrák—Magyar Monarchiával szemben, amelynek fenntartása egyértelmű volt ama népek érdekeinek semmibe vevésével, amelyeket az antant — úgymond — védelmezett a háborúban, a „kompenzációkkal“ való manőverezés e népek terhére, a gyarmatokra és érdekszférákra vonatkozó egyezkedések — mindez és még sok egyéb feltárta a valóságos antagonizmust a nagyhatalmak és a valamilyen módon függő helyzetben levő országok kategóriájának érdekei között.

A nemzetközi viszonyok szférájában a tökéletes demokratizmusért folytatott harc szükségességét hangoztatva, Lenin az elnyomott népek lábbal tiport jogainak megvédését az öntudatos proletariátus fontos, programszerű feladatai közé sorolta. Az imperialista nagyhatalmak külpolitikájának egyik sajátossága a népek önrendelkezési jogának rosszul körvonalazott és pusztán elméleti „elismerése“ volt. Ez jellemezte azoknak a szocialistáknak a programját, akik a világháború éveiben a sovinizmus lejtőjére jutottak, s rendszerint csak az ellenséges imperialista táboron belüli elnyomott népekre hivatkoztak; mindezekkel szemben Lenin a nemzetek önrendelkezési jogát konkrét történelmi alapon vetette fel, s az önrendelkezési jog elismerését minden nemzetre általánosította, megjelölte az önrendelkezés különböző konkrét formáit, alaposan tárgyalta e jog gyakorlati szavatolásának szükségességét. E jog — kizárólag európai viszonylatú — elméleti „elismerése“ — ellentmondott az „európai összhangra“ épült reális valóságnak: a nagyhatalmak arra vonatkozó megállapodásának, hogy a kis és közepes nagyságrendű országok rovására is fenntartják az egyensúlyt. (Lásd ezzel összefüggésben Joseph Barthélemy idézett művét, továbbá R Demoulin: *Nationalité et Équilibre à L'Europe du XIX-e siècle et du XX-e siècle* című kötetben; Milano, I. 784.)

Az önrendelkezés alapelveinek megfogalmazása a szocialista programokban, kiváltképpen a nagy imperialista államok munkáspártjainak programjaiban, a lenini elképzelés szerint megfelelt e jog minden népre (tehát a gyarmati népekre) való kiterjesztése követelményének, s minden eltérés az ilyen általánosítástól bizonyos nemzetek *kiváltságai* védelmezése óhajának minősült (*Művei*. 1951. XXI. 291).

A forradalmi szociáldemokrácia programjával kapcsolatban, amelynek a nemzetközi viszonyok terén a népek elnyomása elleni álláspontra kellett helyezkednie, Lenin hangsúlyozta ezen előírás tiszteletben tartásának kötelezettségét, mind a szocialista forradalom előtt, mind a politikai hatalomnak a proletariátus által való átvétele után: „Azok a szocialista pártok, amelyek egész tevékenységükkel most, a forradalom idején, és annak győzelme után egyaránt nem bizonyítják be, hogy felszabadítják a leigázott nemzeteket és szabad szövetség alapján építik ki velük

való viszonyukat..., az ilyen pártok árulást követnének el a szocializmussal szemben" (*Művei*. 1951. XXII. 145).

Az 1917. februári forradalom idején, a forradalmi folyamat teljében Lenin számos új elemmel gyarapította nézeteit a nemzetközi viszonyokról, hiszen kezdtek kirajzolódni a lehetőségek e koncepciók anyagi erővé válására a konkrét politikai tevékenységben. A lenini program elsőrendű fontosságú pontja volt az azonnali, „annexiók és jóvátételek” nélküli demokratikus béke, ami közvetlenül érintette a kis és közepes nagyságrendű országok helyzetét. Minthogy ez a — mind az ideiglenes kormány, mind az antant támogatta — követelmény demagogikus megfogalmazásokat tartalmazott, Lenin pontosan feltárta a „demokratikus béke” jelzőjének reális tartalmát; a „demokratikus béke” fő feltétele valóban az „annexiókról való lemondás”, de nem abban az értelemben, hogy minden hatalom visszakapja azt, amit elvesztett, hanem abban az egyedül helyes értelemben, hogy mind Európában, mind a gyarmatokon minden nép „szabadságot és lehetőséget kap arra, hogy maga döntse el: külön államot akar-e alakítani, vagy pedig valamely, tetszés szerinti más államhoz akar-e tartozni” (Lenin: *A forradalom feladatai*. *Művei*. 1952. XXVI. 47; lásd még: V. Sz. Vaszjukov: *Vnyesnyaja polityika vremennogo pravityel'stva*. Moszkva, 1966. 137—138). Az antant kormányai az annexió fogalmának egész sor arra hivatott értelmezést kölcsönöztek, hogy e fogalmat teljesen megfossszák a nekik nem tetsző tartalomtól. (Ezzel kapcsolatban még a következő két műre utalunk: L. Aragon: *Histoire parallèle, I. Histoire de l'U.R.S.S. de 1917 à 1960*. Paris, 1962. 43; A. Ribot: *Lettre à un ami*. Paris, 1924. 258—259.)

Egyébként minden, az „egységes és oszthatatlan Oroszország” téziséét fenntartó orosz burzsoá párt lényegében azonos álláspontja ellenére (a kadetok az autonómiát csupán Finnország és Lengyelország viszonylatában ismerték el), az elnyomott népek felszabadulásának követelménye a forradalom kibontakozásának hónapjaiban mind nagyobb tekintéllyel érvényesült (V. Sz. Gyakin: *Russzkaja burzsuzsuzija i carizm v godi pervoj mirovoj vojni, 1914—1917*. Leningrad, 1967. 56—57). Noha lényegében az ideiglenes kormány politikáját támogató kispolgári pártok irányítása alatt működött, a pétervári küldöttek szovjetje állást foglalt Lengyelország önrendelkezési jogának megadása mellett, ami meghozta a kormány elismerését is, de csak „az Oroszországgal való szabad katonai szövetség” feltételének teljesítése esetén (*Dokumenti i matyeriali po isztorii szovjetszko-polszkih otnosenij* Moszkva, 1963. I. 35—36). Hasonló álláspontra helyezkedtek Finnország esetében is. Finnország felszabadulását azonban a mensevik vezetők tették függővé a finn szejm és az összehívandó orosz Alkotmányozó Gyűlés előzetes megegyezésétől. Ezzel összefüggésben Lenin hangsúlyozta: Oroszország népei feltétlen kiválási jogának megadása fontosabb bármely más követelménynél. Csak azután, a teljes egyenlőség feltételei közepette lehet szó megállapodásokról, az önrendelkezés konkrét formáinak megállapításáról: „Megegyezés csak egyetlen felek között jöhet létre. Hogy valamely megegyezés valóban megegyezés, nem pedig szavakkal leplezett alávetés legyen, ahhoz mindkét fél tényleges egyenjogúsága, vagyis az szükséges, hogy mind Oroszországnak, mind Finnországnak joga legyen arra, hogy ne lépjen megegyezésre” (*Művei*. 1952. XXIV. 345).

Az ily módon megfogalmazott program természetesen megfelel azon elnyomott népek óhajainak, amelyek felszabadulási harca felerősödött a háború negyedik esztendejében. (A közép- és kelet-európai népek felszabadulási harcának méreteiről, a belső tényező jelentőségéről e harcban lásd a következő műveket: *Unirea Transilvaniei cu România, 1 Decembrie 1918.*; szerkesztette Ion Popescu-Puțuri és Augustin Deac. București, 1970; *Desăvîrșirea unificării statului național român.*

Unirea Transilvaniei cu România; szerkesztette Miron Constantinescu és Ștefan Pascu. București, 1968.) Lenin mindezen népekben az orosz forradalom természetes szövetségését látta, hiszen az imperializmus volt közös ellenségünk. Lenin ezt írta 1917 júniusában: „Szövetségben az élenjáró országok forradalmáraival és valamennyi elnyomott néppel minden rendű és rangú imperialista ellen — ez a proletariátus külpolitikája“ (*Művei*. 1952. XXV. 80).

Azt a támogatást, amelyet — a cárizmus megdöntésével — az orosz forradalom a nemzeti felszabadulási mozgalomnak nyújtott, jól tükrözta a februári forradalom visszhangja a felszabadulási program megvalósításáért küzdő népek soraiban. A cárizmus, a népek elnyomója helyébe színre lépett egy olyan ország, amelyben mind erősebben hangzott a minden elnyomás felszámolására törekvő proletariátus hangja; s ez feltárta a népek előtt a szabad akaratuk kormányozta világ perspektíváját. Ez a tényező — hozzáadódva a nemzeti felszabadulási mozgalom mind erősebb fejlődéséhez — 1918-ban előmozdította a nemzeti államok megalakulását vagy kiteljesedését Lengyelországban, Romániában, Jugoszláviában, Csehszlovákiában stb. (H. Weresziczky: *L'Opinion publique en Pologne devant la chute du tsarisme*, a *Revue d'histoire moderne et contemporaine* XV. kötetében, 1968. 29; *Unirea Transilvaniei cu România. Desăvîrșirea unificării statului național român*. 75—76.; Tiron Albani: *Memorii*. București, 1960. 31—33; Th. G. Masaryk: *La Réurrection d'un état. Souvenirs et réflexions, 1914—1918*. Paris, 1930. 145; I. P. Trajnyin: *Nacionalniye protyivorecsija v Absztro—Vengrii i jejo raszpad*. Moszkva, 1947. 265.)

A demokratikus békét, az annexiókról való lemondást, az örendelkezési jog megadásának követelményét előíró lenini program széleskörűen elterjedt Oroszországban és külföldön, s — az elnyomott népek széles rétegeinek nyomására — hatni kezdett a kormányok, főként az antant kormányainak politikájára.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme nemcsak a dolgozók — társadalmi és nemzeti — felszabadulási harcában nyitott új korszakot, hanem megteremtette annak lehetőségét is, hogy az új szocialista állam alapelveiben és gyakorlati módszereiben minőségileg új diplomáciát alkalmazzon, amely különbözzék mindattól, ami e téren addig a politikai gondolkodást és gyakorlatot jellemezte. A szovjet szocialista állam vezetőjeként Lenin következetesen arra törekedett, hogy végérvényesen szakítsanak a — cárizmus gyakorolta és az ideiglenes kormány folytatta — múltbeli külpolitikával. Nemcsak a nemzetközi viszonyokkal kapcsolatos általános alapelvek kidolgozásával foglalkozott, hanem állandóan személyesen részt vett az összes külpolitikai kérdések megoldásában.

G. V. Csicserin, a kiváló szovjet diplomaták egyike a nemzetközi viszonyok Lenin megalapozta alapelveiről azt írta, hogy e „princípiumok harmonikus és kiforrott egészet“ alkotnak, „s nagyobb újítás ez, mint a szovjetrendszer a belpolitikában“ (G. V. Cicerin: *Lenin și politica externă*, az *Amintiri despre Lenin* II. kötetében. București, 1958. 224). Ezek az alapelvek a szocialista forradalom győzelme után kialakult történelmi valóság figyelembevételével a különböző társadalmi-politikai rendszerű államok békés egymás mellett élésének, a szocialista állam saját külpolitikai elvei kikristályosításának szükségességéből és lehetőségéből indultak ki, a szocialista állam és a tőkésországok viszonya új formái és módszerei kidolgozásának szükségességéből fakadtak.

A békére törekvés, a békés egymás mellett élés alapelveinek következetes érvényesítése az egész lenini koncepció középpontja és szükségyszerű következménye, s ez tükröződött már a szovjet kormány első hivatalos ténykedésében, kezdve a munkás-, katona- és parasztküldöttek petrográdi szovjetjének Oroszország polgáraihoz intézett felhívásával (1917. október 25/november 7), amely a forradalom győ-

zelmét adta hírül, s ezt hangsúlyozza minden következő, közvetlenül a külügyi szférába tartozó dokumentum: a *Dekrétum a békéről* (1917. október 26/november 8), az *Oroszország népeinek jogairól szóló nyilatkozat* (1917. november 2/15), számos felhívás a hadviselő felekhez és a breszt-litovszki konferencia előkészítésével és lefolyásával kapcsolatos több okmány (Alvina Lazea: *V. I. Lenin despre coexistența pașnică. Situația Internațională în primele două decenii ale secolului al XX-lea, în lumina tezelor lui Vladimir Ilici Lenin*, 123—177).

A békés egymás mellett élés alapelve, amely a háborúról mint a külpolitika eszközeiről való lemondást hirdette, elismervén a vitás kérdések békés rendezésének szükségességét, nyomatékmal megnyilvánul az említett dekrétumban, amely az imperialista háború meghosszabbítását az emberiség elleni bűnnek tekintette, s nemcsak a világ kormányaihoz, de népeihez is fordulva sürgette az azonnali demokratikus béke megkötését. Lenin rámutatott, hogy a demokratikus béke „annexiók és kártalanítások” nélküli béke, s széleskörűen értelmezi az annexió fogalmát; annexión „a kormány általában a demokrácia és különösen a dolgozó osztályok jogérzetének megfelelően egy kis vagy gyenge népnek valamely nagy vagy erős állammal való minden néven nevezendő egyesítését érti olyan esetekben, amikor ez a nép nem fejezte ki pontosan, világosan és önként beleegyezését vagy kívánóságát, függetlenül attól, mikor ment végbe ez az erőszakos egyesítés, függetlenül továbbá attól, mennyire fejlett vagy elmaradott az erőszakosan beolvasztott... nemzet” (*Művei*. 1952. XVI. 248). A definíció — pontos megállapításaival — leleplezte az imperialista nagyhatalmak diplomáciájának fortélyait. Ez a diplomácia megszokta, hogy a nemzeti elnyomást tartósságának „történelmi” tényével igazolja, a gyarmattartók — úgymond — „jótét” pártfogása alatt álló lakosság „elmaradottságával” vagy egészen egyszerűen azzal, hogy az illető nép nem Európában él. A *Dekrétum a békéről* kinyilvánította minden nép ama jogát, hogy szabadon intézze saját sorsát, s változatosságra hivatkozott a módzatok tekintetében, amelyekkel egy elnyomott népesség kifejezheti törekvését arra, hogy eldöntse állami keretben való léte formájának a kérdését; a dekrétum foglalkozott annak szavatolásával is, hogy az önrendelkezés az elnyomott népek által óhajtott formában valósuljon meg; tartalmazta a szabad szavazás és az erősebb nemzet csapatai teljes visszavonásának kötelezettségét, mindenféle kényszerítés eltiltását. A kérdés ily módon való megközelítésének fontossága világossá válik, ha például figyelembe vesszük az akkor osztrák megszállás alatt volt Szerbia helyzetét, Bosznia és Hercegovina helyzetét (1908-ban annektálták a Habsburgok), a három nagyhatalom által felosztott és az osztrákok elfoglalta Lengyelország helyzetét s a központi hatalmak által kétharmad részben elfoglalt Románia helyzetét. Megjegyzendő, hogy a kis és közepes nagyságrendű államok haladó erői nagyon rövid idő alatt felfogták és jól átgondolták az orosz forradalom programjának jelentőségét a nemzetközi viszonyok rendszerében elfoglalt helyükkel kapcsolatban (*Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1916—1921*. București, 1966. 73).

A *Dekrétum a békéről* egyik előirányzata — a titkos diplomácia felszámolása és a titkos egyezmények közzétételére vonatkozó határozat — ugyancsak megfelelt a népek törekvéseinek, főként azokénak, amelyeket az imperializmus valamely módon elnyomott. Lenin hangsúlyozta, hogy az az intézkedés, amely az annexiók fenntartását vagy éppenséggel kiterjesztését célzó titkos egyezmények hatályon kívül helyezésére törekedett, nem egyértelmű általában a nemzetközi jogszolgáltatás tagadásával, a szocialista állam lemondásával a tőkésállamokkal kötött mindenfajta szerződésről, csupán a „rablásokról és erőszakról” szóló pontokat utasította el (*Művei*. 1952. XVI. 254).

A titkos egyezmények gyors közzétételével (már 1917 végén megjelent a volt Külügyminisztérium Levéltárából válogatott első dokumentumgyűjtemény) a szovjet kormány aláhúzta ezen intézkedés fontosságát elsősorban a kis és függő helyzetben levő — az imperialista újrafelosztás tárgyává vált — népek szempontjából (ezért az újrafelosztásért folyt a világháború): „Világszerte tudják meg a dolgozók, hogyan sáfárokdtak életükkel a hátuk mögött, a diplomáciai kabinetekben. Elcsatoltak földeket, Skrupulus nélkül rabságba döntötték a kis népeket“ (*Velikij Oktyabr i narodi vosztoka*. Moszkva, 1957. 20).

Jellemző a lenini politika újító szellemére a *Dekrétrum a békéről* azon javaslata is, hogy azonnal kezdjék újra a fegyverszünet megkötésére irányuló tárgyalásokat, „a háborúba bevont vagy a háborúban való részvételre kényszerített kivétel nélkül valamennyi nép vagy nemzet képviselőjének részvételével...“ (*Művei*. 1952. XXVI. 249). Azokról az országokról van szó, amelyeket nemcsak elfelejtettek meghívni az esetleges béke feltételeinek megvitatására a világháború éveinek tárgyalási kísérletei során, hanem gyakran éppenséggel a „fő“ hadviselők kompenzációs ajánlatainak tárgyai voltak.

A békedekrétrumot követő egész sorozat dokumentum hangsúlyozta és továbbfejlesztette a kinyilvánított alapelveket. Jellemző e vonatkozásban a *Nyilatkozat Oroszország népeinek jogairól és A dolgozó és kizsákmányolt nép jogainak kinyilatkoztatása*. Ez utóbbit Lenin 1918 januárjában fogalmazta meg; előírta a teljes szakítást a burzsoá politikával, „amely néhány kiválasztott nemzet kizsákmányolónak jólétét Ázsia s általában a gyarmatok és a kis országok százmilliókra menő dolgozó népének leigázására építette fel“ (*Művei*. 1952. XXVI. 44). Lenin előrelátta Kelet népeinek, a többi elnyomott népnek az ébredését, felszabadulásuk lehetőségét, szerepük növekedését a nemzetközi életben. Ezek az előrelátások világosan beigazolódtak napjainkban: az államközi viszonyok előterébe került a kis és közepes nagyságrendű államok helyének kérdése a nemzetközi életben (Mircea Malița: *Statele mici și mijlocii în relațiile internaționale. Lupta de clasă*, 1968. 2. 44—56).

A polgári történetírás számos műve — a lenini külpolitika érvényesülésének rendkívül nehéz feltételeire hivatkozva (imperialista háború, kapitalista bekerítés, polgárháború, intervenció) — a szovjethatalom első éveiben kiadott dokumentumoknak általában csak propagandisztikus célt és hatást tulajdonít.

A valóságban a Nagy Október programja, a tézisek tudományos alátámasztottsága, a lenini realizmus és tisztánlátás, az alapelvek érvényesítésének következetessége igenis hatásosan befolyásolta a nemzetközi kapcsolatokat. Ez a befolyás érvényesült a breszt-litovszki béketárgyalás időszakában, amikor első ízben szembeesült a két diplomácia, a lenini s az imperialista diplomácia külpolitikai koncepciója. Az imperialista diplomácia legdurvább formája a német Reich esetében nyilvánult meg.

Noha a szovjet kormány nehéz feltételek közepette, elszigetelten kényszerült tárgyalni a német imperializmus képviselőivel, akik kedvezőbb katonai helyzetükre alapítva eldöntötték, hogy erőpozícióból tárgyalnak, a lenini diplomácia szilárd és elvi tartásával bizonyos korlátokat szabhatott a német terjeszkedési politikának. Bár mindent megkísérelt, hogy az általános elvek megvitatása elől kitérjen, a német delegáció bizonyos keretek között elfogadni kényszerült az önrendelkezés és a békekonferencia nyilvánosságának jelszavát, valamint azt a kikötést, amely előírta, hogy nem dobják át a csapatokat a nyugati frontra (*Szovjetszko-germanszkije otnosenyija. Szbornyik dokumentov*. Moszkva, 1968. I. 21; L. Fischer: *Les Soviets dans les affaires mondiales*. Paris, 1933. 24). A központi hatalmak küldöttségei, amelyek utólag minden ígéretüket megszegték, rendkívül nehéz helyzetbe kerültek saját népeikkel szem-

ben, amelyek követelni kezdték a szovjet feltételek szigorú betartását. Max von Baden a következőket írta arról, hogy Németország elutasította az önrendelkezési jog alkalmazását Lengyelország és a balti területek viszonylatában: „Jóvátehetetlen hibát követünk el. Azt a benyomást keltettük a világ és a német nép tömegei előtt, hogy — az orosz magatartással ellentétben — a mi elismerésünk a nemzetek önrendelkezése alapelvét illetően nem őszinte, hanem csupán terjeszkedési terveink leplezésére szolgál“ (L. Fischer i.m. 26—27).

A lenini program befolyásának korlátozására (hiszen nyílt elutasítása egyértelmű lett volna a kompromittálódással saját népük előtt) a központi hatalmak O. Czernin 1917. december 25-i nyilatkozatával „elfogadták ugyan“ az annexiók és kártalanítások nélküli béke formuláját, de leszögezték: ez az elfogadás csupán azokra a népekre vonatkozik, amelyek „a jelenlegi háború idején... veszítették el függetlenségüket“, vagyis semmi esetre sem alkalmazható „politikai függetlenséggel nem rendelkező politikai csoportosulások egyik vagy másik államhoz való tartozásának“ problémájára (*Dokumentii i matyeriali po isztorii szovjetszko-polszkih, otnosenijj*, 149). Ily módon igyekeztek kivonni a nemzetközi illetékességből a Habsburg-monarchia elnyomott népeinek sorsát, hogy aztán majd a monarchia keretében „oldják meg“.

A szovjet kormány az 1917. december 17/30-i *Felhívás a szövetséges országok népeéhez és kormányaihoz* című manifesztumban válaszolt erre a nyilatkozatra; ismételten felszólította az antanthatalmakat: csatlakozzanak az általános egyezményekhez „minden ország minden népe önrendelkezése alapelveinek teljes és feltétlen elismerése alapján“; az ilyen tárgyalások megteremtették volna a lehetőségét annak, hogy — az érdektel népek segítségével — a központi hatalmakat rákényszerítsék a valóban demokratikus békére (*Dokumentii vnyesnyej polityiki SzSzSzR*. Moszkva, 1957. I. 69). A felhívás leleplezte a központi hatalmak csupán látszólagos lemondását az annexiókról: az annexiók meghatározásába bevették az „új annexiók“ fogalmát; ez a háború idején történt annexiókra vonatkozott, s erről — szavakban — le is mondtak a központi hatalmak; a „régieket, az eltelt idő szentesítette annexiókat“ — mintha elévült bűnöknek tekintették volna — meg akarták tartani. A felhívás ezért jelezte: „Elszász és Lotaringia, Erdély, Bosznia és Hercegovina, Montenegro és a többi sorsát... nem szándékoznak revideálni.“

Noha a breszt-litovszki tárgyalások azzal fejeződtek be, hogy a Szovjetunió — amelyet forradalmi vívmányai és állami függetlensége elvesztése fenyegetett — elfogadta az imperialista feltételeket, a szocialista diplomácia előzőekben vázolt megnyilvánulásának nagy jelentősége volt a nemzetközi viszonyok egész rendszerének demokratizálásában; az ilyen irányú fejlődés nagyrészt a néptömegek nyomására valósult meg. A győzedelmes forradalom külpolitikai programjának mind erősebb visszhangja támadt a nagy tőkésországok néptömegeiben, még inkább azon népekben, amelyek nemzeti felszabadulásukért és állami egységük kiteljesítéséért harcoltak; a lenini tézisek, amelyeket immár egy állam hivatalos dokumentumaiként tettek közzé, politikai és diplomáciai fegyverekké váltak (E. Page Arnot: *The Impact of the Russian Revolution in Britain*. London, 1967. 97; D. Lloyd George: *The Truth about the Peace Treater*. London, 1938. I. 66.; P. Renouvin: *Histoire des relations internationales*. Paris, 1957. VII. 104). A békedekréumtól kezdve a szovjet diplomácia iratait — főként az önrendelkezési jogra, az annektálásokra, az azonnali békére vonatkozó részeket — közzétették és népszerűsítették az Osztrák—Magyar Monarchia szocialista pártjainak és elnyomott népei demokratikus szervezeteinek dokumentumaiban és sajtójában (*Documente din istoria P.C.R. 1916—1921*. București, 1966. 70). Az Osztrák—Magyar Monarchia népei rendkívül gyakori és heves

sztrájkjainak, tüntetéseinek, népgyűléseinek egyik fő jelszava a Szovjet-Oroszország javasolta demokratikus békeprogram megvalósítására vonatkozott.

1917—1918 társadalmi és nemzeti forrongásainak légkörében a nagyhatalmak — ilyenszerű megnyilvánulásokkal szemben mélységesen ellenséges érzületű — diplomáciája nem maradhatott közömbös az elnyomott népek követelései iránt. Noha a breszt-litovszki tárgyalások időszakában nem nyilvánult meg alapvető változás a központi hatalmak és az antant magatartásában a népek felszabadulási harca iránt, a kialakult konjunktúrában mindkét koalíciónak új módozatokat kellett keresnie az új helyzethez való alkalmazkodásban. „A szövetséges és társult hatalmak” hasonló reagálása tükröződött Woodrow Wilson tizennégy pontjában is, amelyet a háború utolsó évében oly széleskörűen propagáltak, s melyet a polgári történetírás jó része a nemzetközi viszonyok demokratizálása és az elnyomott népek önrendelkezési joga megadása fő tényezőjének tekint (Ch. Seymour: *Ce qui ce passa réellement à Paris en 1918—1919*. Paris, 1923. 89). A valóságban azonban, miként erre már rámutatott történetírásunk, Wilson 1918. január 8-án megfogalmazott, bizonyos demokratikus előirányzásokat tartalmazó békefeltételeit csupán félintézkedések jellemezték.

1918 nyarán — a polgári demokratikus keretek túllépésének „veszélye” közepette — a felszabadulási mozgalom arra készítette a nyugati nagyhatalmokat, hogy módosítsák álláspontjukat az osztrák—magyar állam integritásának elvét illetően; a versailles-i háborús főtanácsban elhangzott közös nyilatkozatuk kinyilvánította egyetértésüket az egységes és független lengyel állam megalakulásával, és rokonszenvüket a birodalom szláv népeinek nemzeti törekvései iránt. Elégtelen és nyilvánvalóan ködös jellege ellenére a nyilatkozat feltárta az időszerűtlen dualista birodalom fenntartásáról való lemondás jelentőségét.

Az Osztrák—Magyar Monarchiának 1917 októberében a néptömegek forradalmi harca eredményeként bekövetkezett tényleges felbomlása az egész tőkésrendszer szempontjából kivételesen súlyos helyzet lehetőségeit rejtegette: a két forradalmi zóna, Oroszország és Németország egyesülését. Ez a „veszély” volt végső soron a döntő érv az antant programjának módosítására, a beletörődésre a dualista birodalom felbomlásának befejezett tényébe, a nemzeti követelések kielégítésének elfogadására: abban a történelmi pillanatban ez állt a népek felszabadulási harcának előterében.

A saját nemzeti államok megalakulása, illetve az állami egység kiteljesülése az érdekelt népek szempontjából döntő jelentőségű volt a felszabadulás, a haladás útján. Lenin, az első szocialista állam vezetője abban a történelmi pillanatban az Osztrák—Magyar Monarchia népei felszabadulási mozgalomának fontosságát az 1918. november 3-i, a volt monarchia dolgozóihoz intézett felhívásában hangsúlyozta. Jellemző, hogy ez a dokumentum nem anticipálja azt a konkrét formát, amelyet az elnyomott népek önrendelkezési joga megvalósulásának öltenie kell; a forma megválasztása konkrét körülményeiknek megfelelően az érdekelt népeket illette meg (Miron Constantinescu: *Sur quelques problèmes d'histoire*. București, 1966. 34—53).

A kis és közepes nagyságrendű államoknak a nemzetközi életben betöltött szerepére vonatkozó lenini koncepció félreérthetetlenül megnyilvánult Lenin realista és mélységesen differenciált magatartásában Lengyelország különféle társadalmi-politikai erői iránt, amikor az ország uralkodó osztályai belesodrótak az első szocialista állam elleni intervencióba. A sajtónak adott direktíváiban Lenin a felelős tényezőket maximális körültekintésre intette a Lengyelországról szóló anyagokkal kapcsolatban: „Ne túlozzanak, vagyis ne váljanak soviniztákká, mindig különböztessék meg a pánokat és a tőkéseket a munkásoktól és a parasztoktól” (M. I.

Trus: *Vnyesnyepolityicseszka gyejatyelnosztj Lenyina. Gyeny za dnyom. 1917—1920.* Moszkva, 1963. 234).

Ugyanilyen magatartást tanúsított a szovjetállam vezetője az uralkodó osztályok álláspontjának megítélésében is. Lenin hangsúlyozta: a szomszédos kis és közepes államokban a reakciós és militarista elemek mellett vannak a polgárságnak tisztánlátó csoportjai, amelyek — a szocializmus iránti averziójuk ellenére is — felismerik, hogy a külpolitikában alkalmazott demokratikus elmélet folytán a szovjet kormány számukra kedvezőbb, mint bármely orosz polgári kormány. A lenini diplomácia e csoportosulások felé orientálódott, igyekezőn jószomszédi viszonyt kiépíteni a szomszédos országokkal. E törekvés keretébe sorolhatók Szovjet-Oroszország azon erőfeszítései, amelyek az 1920 elején Koppenhágában megtartott Litvinov—Ciotori-féle megbeszélésekben, illetve Csicserin és a román kormány az év őszi táviratváltásában konkretizálódtak (Biblioteca centrală de stat, Arhiva St. Georges, P. XCII. D. 1, Pc. XLII. D. 3; lásd még M. I. Trus i.m. 227). Noha abban az időszakban nem került sor Szovjet-Oroszország és Románia viszonyának szabályozására, a román polgárság realistább csoportjai felfogták, milyen előnyei vannak a szovjetállam külpolitikájának Románia függetlensége szempontjából, s megértették a jószomszédi viszony kialakításának szükségességét (Nicolae Iorga: *România contemporană de la 1904 la 1930, Supt trei regi.* București, 1932. 350—351). Sikerült elkerülniük a nyugati hatalmak (főként Franciaország) azon kéréseinek teljesítését, hogy az országot belevigyék a lengyelekéhez hasonló szovjetellenes expedícióba.

A kis államoknak a nemzetközi életben betöltött helyére vonatkozó lenini nézetek rendkívül rövid bemutatása is megköveteli a nemzeti és a nemzetközi összefüggéseinek kiemelését a politikában, a proletár internacionalizmus alapelvei jelentésének hangsúlyozását e koncepción belül. A proletár internacionalizmus — amely a világ minden munkása, a munkáosztály marxista pártjai közötti viszonyok útmutatója — a nemzetközi relációk területén is érvényes, a szocialista táboron belüli viszonyok esetében. Ezen alapelv alkalmazásának aspektusai nyomon követhetők azokban a testvéri kapcsolatokban, amelyek Szovjet-Oroszország és az Európában az első világháború után létrejött proletár államok, például a Magyar Tanácsköztársaság, között kialakultak.

E testvéri kapcsolatokra jellemző az az állandó figyelem, amellyel Lenin a Magyarországon zajló változásokat követte, több ízben kifejtett ama meggyőződése, hogy egy olyan ország, mint Magyarország, amelynek sokkal szerényebbek az erőforrásai, mint Oroszországnak (Művei. 1953. XXIX. 325), jelentősen hozzájárulhat a szocializmus építése tapasztalatainak halmozásához, s elégedettsége a magyar kommunisták első sikerei láttán (Művei. 1953. XXIX. 393—397). Lenin felfigyelt azokra a jelentős eltérésekre, amelyek — Oroszországhoz viszonyítva — a proletárdiktatúra magyarországi instaurálásának formáját jellemezték, s minthogy sok más lényegbeli különbséget is felismert a két ország belső feltételeit illetően, mihelyt kapcsolatba került Kun Bélával, figyelmeztette őt az orosz tapasztalat Magyarországra való teljes áttünetésének veszélyére (Művei. 1953. XXIX. 394). Továbbá: „Teljesen kétségtelen, hogy a magyar forradalom sajátos feltételei között hibás lenne a mi orosz taktikánk minden részletében való puszta utánzása. Ettől a hibától óvnom kell...” (Művei. 1953. XXIX. 225). Később nagyszerű művében — *A baloldaliság, a kommunizmus gyermekbetegsége* (1920. május) — Lenin megalapozta az általános és a sajátos viszonyának — a nemzetközi kommunista mozgalom szempontjából rendkívül értékes — tézisének a szocialista építésben.

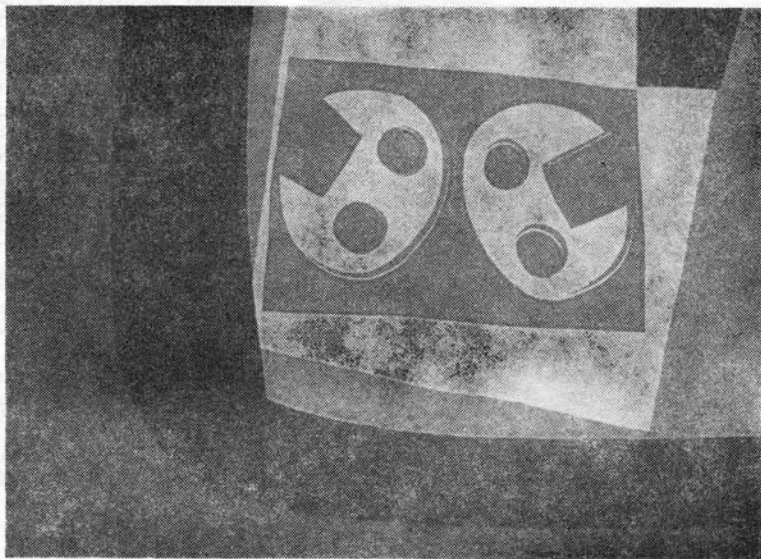
A lenini koncepció a nemzetközi viszonyokról és a kis és közepes nagyságrendű államok helyéről ebben a rendszerben, valamint a — közvetlenül Lenin irányította — szovjet külpolitika első éveinek tapasztalata a marxista gondolkodás és gyakorlat nagy kincse.

A világviszonylatú folyamatok marxista—leninista elemzéséből kiindulva pártunk és kormányunk széles körű és következetes nemzetközi tevékenységet folytatott és folytat, széleskörűen fejleszti hazánk külső kapcsolatait, aktív résztvevője az enyhülésért és együttműködésért folyó harcnak. Jellemző korunkra, hogy a nemzetközi viták megoldása már nem csupán a nagyhatalmaktól, hanem a világ minden népének aktív együttműködésétől függ: „Egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy az emberiséget foglalkoztató nagy horderejű problémák elfogadható megoldásának felkutatása elképzelhetetlen anélkül, hogy valamennyi állam behatóan részt venne a nemzetközi életben a biztonságért és békéért folytatott harcban. Minden egyes ország — függetlenül területének és lakosságának nagyságától, gazdasági és katonai erejétől — hozzájárulhat és hozzá is kell hogy járuljon az összes nemzetközi problémák építő szellemű megoldásához. Nyilvánvaló, hogy ma a világ államainak nagy többségét kitevő kis és közepes országok is jelentős szerepet játszhatnak a nagyhatalmak mellett a nemzetközi porondon, s a népek béke- és együttműködési óhajának szellemében lényegesen befolyásolhatják az események menetét“ — hangsúlyozza Nicolae Ceaușescu elvtárs (*Előadói beszéd a Román Kommunista Párt fennállásának ötvenedik évfordulóján. Előre, 7308*).

Hogy a szocialista államok érvényesítsék és fejlesszék a lenini alapelveket és módszereket a nemzetközi viszonyokban: ez manapság elsőrendű fontosságú tényezője az enyhülés, a különböző társadalmi-politikai rendszerű államok békés egymás mellett élése, a népek eszményei megvalósulása szempontjából kedvező légkör kialakulásának.

Megjelent az Anale de istorie 1971. 4. számában.

Feszt László:
Kompozíció
ipari
formákkal

ELEANOR LANGER NEW YORK-I TELEFONOS KISASSZONYOK

1969 októberétől decemberéig a New York-i Telefontársaságnál dolgoztam, az előfizetési osztályon, amelynek helyiségei a Manhattan déli részén fekvő Broadway-City Hall egyik modern, kékes ablakú irodaépületének három emeletét foglalják el. A terem, amelyben a rám kiosztott művelteket végeztem, tágas és ragyogóan kivilágított, akárcsak valamelyik nagy napilap szerkesztőségi terme. Benne körülbelül száz íróasztal, ötösével-hatosával csoportosítva egy-egy felügyelő asztala köré. Teendők: felvenni a rendeléseket új készülékek beszerelésére vagy új szolgáltatásokra, csillapítgatni tizenegy körzeti központ reklámoló ügyfeleit (körzetünk határai: délen a Lower East Side, északon a 23. utca, nyugaton a 6. Avenue).

Hatán tartozunk az én felügyelőnömhöz. Ő maga egy osztályvezetőnek van alárendelve, aki összesen négy felügyelőt irányít, tehát — ez utóbbiak közvetítésével — húsz kisasszonyt. Maga az osztályvezető két kollégájával egyetemben egy körzeti ellenőr beosztottja. Az osztályvezetők íróasztalai a nagy terem oldalsó részén, üvegfalak mögött állnak. A körzeti ellenőr a folyosó végén az egyik igazgatósági irodában dolgozik. Manhattan déli részén összesen öt körzeti ellenőr van. Ők a déli divízió főnökének alárendeltjei. De egy-egy ilyen divíziófőnök is csak egyik közkatona a divízió-főnökök hadseregének, melynek hatásköre Long Islandtól Westchesteren át az Upstate elnevezéssel jelzett kerületig elterülő öt elővárosra terjed. Az N utcában dolgozó néhány tucatnyi igazgatósági alkalmazott a Társaság New York-i ágazata igazgatósági káder-hadseregének tagja.

Ebben a — lépcsőzetes — hierarchikus rendszerben az autoritás megoszlik, mindenki csupán egy-egy kis csücskébe kapaszkodik. Például: egy telefonos kisasszony

az előfizetőnek — mondjuk — csak tíz dolláros hitelkeretet biztosíthat; felügyelőnöje már elmehet 25 dollárig; a felügyelőt irányító osztályvezető 100 dollárig; a kerületi felügyelő 300 dollárig, s így tovább. Ezek az alkalmazottak úgy viszonyulnak az American Tel and Tel (Telefontársaság) és a hírközlés iparának döntéshozatalra jogosult központjaihoz, mint a Fehér Ház őrsége Richard Nixonhoz. Mindannyian szilárdan meg vannak győződve arról, hogy „a Telefontársaság feladata az ügyfelek szolgálata”. Meggyőződésem szerint, ha valaha egyáltalán hallottak valamit az amerikai Telefontársaság és az ABM (Anti-Ballistic Missiles — Rakétaelhárító rakéták rövidítése. *A fordító megjegyzése*) összefüggéséről, akkor is azt hiszik, hogy az ABM a Gramercy—7 központ egyik nagyon kényes ügyfelének, az Associated Business Machinesnek a rövidítése.

Politikai okokból vállaltam az állást. Bizonyos voltam abban, hogy ennél a vállalatnál személyes élményt szerezhetek az „elburokratizálódásról”, az „elidegenedésről” és a „kizsákmányolásról”. Nem azért, mintha nem tudtam volna, hogy a munkások az imperialista nemzetgazdaságban betöltött valóságos szerepükről kialakult „hamis tudatuk” miatt azonosulnak elnyomóikkal. Hittem ezekben a fogalmakban, s máig sem csatlakoztam. Saját fejemmel gondolkodva is tudom, miért kellene fellázadniuk ezeknek a munkásoknak. De ahogyan én értettem a dolgokat — az a köznapni valóságot mind érthetetlenebbé tette számomra. Hát miért nem moccanak a munkások? Mi az, amiről én nem tudok, ami viszatartja őket? Egyszóval: valamit majd csak megtudok az ipari rendszer szövevényéről, arról, hogy mit jelent benne élni.

Hosszas töprengés után úgy döntöttem, hogy egy nagyon szabványosított és vég-

letesen bürokratizált intézménynél keresek állást. Jól tudtam, hogy a New York-i Telefontársaság éppen nagy adminisztratív válságban van. Ez köztudomású volt üzleti körökben, de a nagyközönség soraiban is. Sokat foglalkoztatott, vajon milyen hatással lehet az alkalmazottakra e szolgáltatási ág oly sokat emlegetett züllése.

Nem minden nehézség nélkül foglalhatam el az állást. A telefonos kisasszonyi beosztáshoz „túl magas” a képesítésem, én ugyanis bevallottam, hogy egyetemre jártam. S azokat a tesztek is, amelyeknek alávetik az újonnan jelentkezőket, a kelleténél jobban oldottam meg. Egy fikus, de barátságos vizsgáztatónő firtatni kezdte esetleges militánságom tüneteit, és felfedezett az önéletrajzomban egy néhány éves hézagot.

— Ezekben az években mivel foglalkozott? Talán kontesztálással?! — kérdezte.

— Ó, nem. Férjnél voltam — válaszoltam.

S — úgy tűnt —: ez megnyugtatta; mintha a férjezettség ténye már önmagában elegendő bizonyítéka volna a társadalmi problémák iránti közömbösségnek...

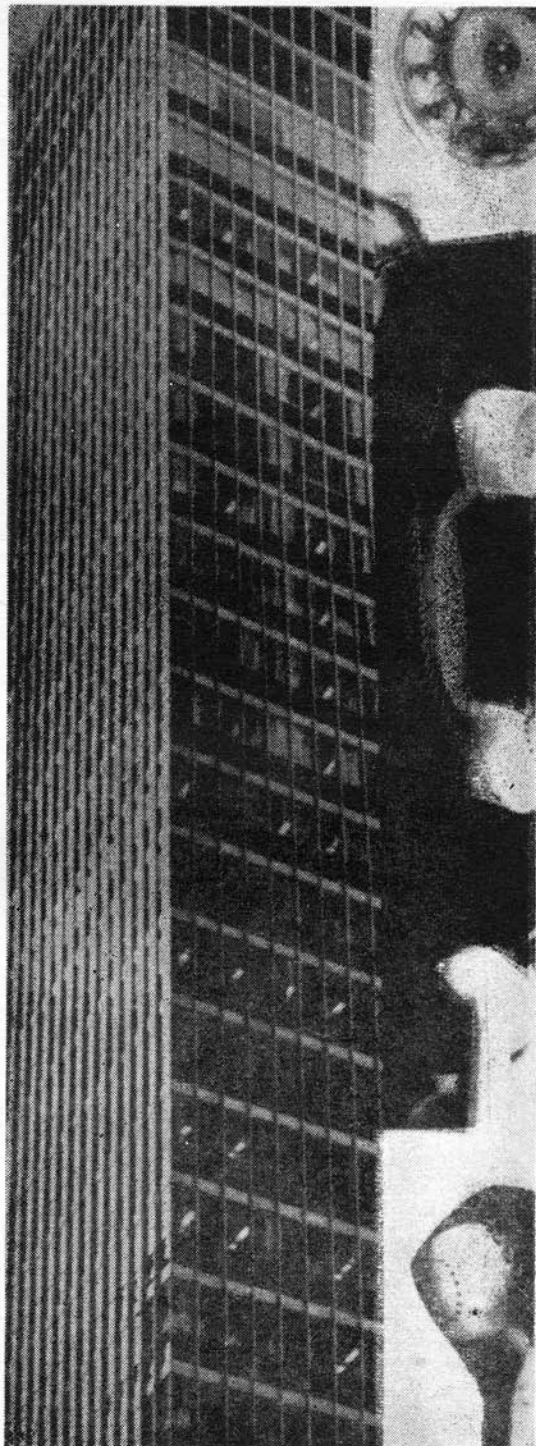
További nehézséget jelentett vizsgáztatóimat meggyőzni arról, hogy ne javasoljanak engem jobban fizetett posztra. Mindenféle históriákat kitaláltam:

— Tudja, kérem, éppen válófélben vagyok, s ez kissé zaklatottá tesz. Igazán nem is tudom, alkalmas volnék-e pillanatnyilag irányítói munkakör betöltésére.

— Ha más mondana ilyeneket, igazán nem tudom, egyáltalán tárgyalhatnék-e még alkalmaztatásáról — felelte vizsgáztatóm.

Végül is felvett. Az volt a benyomásom: tekintettel képzettségemre, gyanakvását még nehezebben értethette volna meg feletteseivel, mint visszautasításoimat.

De munkába lépésem után megfigyeltem: „jövös embernek” tekintettek, s kedvezőbb elbánásban részesítettek. Amikor felvettek, hosszasan beszélgetett velem a körzeti felügyelőnő s az osztályfőnököm is. Édeskés szölamokat mondogattak azokról a nagy lehetőségekről, amelyek a New York-i Telefontársaság „női alkalmazottai előtt nyitva állnak”. Ismételten hangoztatták, hogy az osztály többi alkalmazottjához viszonyítva magasabb kategóriába tartozom, s rajtam „az adminisztráció” szeme. Azután maga az osztályvezető vezetett be abba a tanosztályba, ahol szakmai kiképzésben kellett részesülnöm.

A tan-osztályban öten voltunk, meg az oktatónő. Angela és Katherine, két 45—50 év körüli tenyeres-talpas olasz nő. Sokéves szolgálat után a javítási részleg irodájából szándékoztak előléptetni őket a kereskedelmi osztályra. Angela szerint a javítási részlegen elvárták volna tőlük, hogy „robotát váljanak“. Egy hét múlva, miután kiderült róluk, hogy alkalmatlanok a Társaság képviselével járó munkakör betöltésére, visszahelyezték őket a javítási részlegre. Összeroppantak.

A harmadik Billy volt, egy tizenhét éves középiskolás. Nem tudni, miért helyezték a Társaság toborzói ebbe a fura női világba. Persze, még nem lehettek felnőtthöz illő tapasztalatai, emiatt képtelen volt megbirkózni akár a legegyszerűbb feladattal is. Ha például azt kellett mondania egy női ügyfélnek, hogy legyen otthon, amikor kimegy hozzá a szerelő, nem állhatta meg nevetés nélkül, mert mindig valami malacásra gondolt. A legjobban „inni szeretett a srácokkal“; egy olyan brooklyni diáktársasághoz tartozott, amely a legjobb úton haladt az alkoholizmus felé. De talán ez volt az utolsó brooklyni banda, amely még nem szívott marihuanát.

Betty huszonöt év körüli, kissé már elhízott, de azért még szépnek mondható nő. Képviselési munkakört töltött be a számlázási osztályon. Most — ahogy az ejtőernyősöknel mondják — speciális kiképzésben részesült a rendelési osztályon. Magabiztos, fegyelmezett, türelmes, jó tanuló, jó modorú. A tan-osztályon kívül számomra kissé titokzatosnak tűnt. Liberális érzelmű volt a „feketétek“ iránt, pedig „fehér középiskolát“ végzett. De ultrareakciós volt a vörösökkel szemben, holott életében még egygel sem találkozott. Tanulmányaink befejeztéig túltettük magunkat a kölcsönös tartózkodáson, s majdnem barátok lettünk. Ha van olyasvalaki a Társaságnál, akitől néha szeretnék bocsánatot kérni, mert mindig elhallgattam gondolataimat, s másnak mutattam magam, mint aki valójában vagyok, hát az éppen Betty.

Oktatónőnk, Sally, harminc-harmincöt év körüli, kellemes külsejű dundi, hajlakot használó és erősen festi a szemét. Több parókája van, az egyiket — minden mozdulatra táncot járó — tincsek díszítik. Hivatali feladata: meggyőzni bennünket arról, hogy a Társaság politikája és gyakorlata ésszerű. Híven és ügyesen végrehajtja, amivel megbízzák. Magánemberként a mágiában hisz, persze, ez csak amolyan kedvtelés, nem gyakorolja. Attól tart, ha megidézné az ördögöt, többet sohasem tudná elűzni. A

kellemetlenkedő női ügyfelet nem elnyomótnak, szerencsétlennek, szomorú életűnek vagy egyszerűen kibíráhatatlannak hitte, hanem boszorkánynak a szó szoros értelmében. Sally a demonológia fogalmai szerint értelmezte a rosszat, mert túlságosan értelmes ahhoz, hogy ezt észre ne vegye.

A képviselési munkakört betöltő személyzetnek rendezett kurzus „be van programozva“. Világos, hogy a Telefon-társaság dollármilliókat költött az új alkalmazottak kiképzésére szakosodott neves vállalatok konzultálására. Nem nehéz kikövetkeztetni a két alapismérvet. Először is a tananyagnak annyira rutinszerűnek kell lennie, hogy bármelyik alkalmazott előadhassa. Az oktatónő előadta anyag — a megjegyzésekkel és a példákkal együtt — egy nagy könyvben található, melynek lapjai kiszedhetők és behelyettesíthetők. Az előadónak híven követnie kell a könyvet. Bárki ott folytathatja az előadásokat, ahol más abbahagyta. Úgy érzem, hogy akár én is megtarthatnám a kurzust, egyszerűen csak követnem kellene a programot. A második kritérium: biztosítani az egyszer már elért eredmények újra realizálhatóságát, hogy a rendszer minden egyes eleme bármely más elem helyettesítésére alkalmas legyen. Ez a rendszer a bürokrácia szempontjából az üzemi taylorizmussal azonos. Lényege: minden műveletet parányi elemekre bontani és jegyzőkönyvbe iktatni.

A jó munka elsajátításához elegendő olvasni, a lényegyet nem fontos megérteni. (Katherine-nak és Angelának állandóan nehézségei voltak. Ők „soha sem olvasnak“, mondták. Ezért volt nehéz nekik.) Nem is az a fontos, hogy az ember dokumentálódjék, hanem az, hogy tudja, mit kell válaszolnia az ügyfélnek. Minden napnak megvolt a maga lecketerve. Az egyik a következőképpen hangzott: „Hogyan válaszoljunk az ügyfélnek, ha még nem tanítottak meg arra a válaszra, amelyet kérdésére adnunk kellene?“ Vagy ugyanennek a problémának egy még bürokratikusabb változata. Sally elmagarázta nekünk, miről van szó. Persze, ilyen esetekben az ember feltehetőleg átpasszolja az ügyfelet egy jobban képzett kolléganőnek vagy a felügyelőnőnek. Csak hogy a kliensek képesek úgy elbonyolítani a dolgokat, hogy még egy intelligensebb személy is belezavarodik. Sohasem szabad ilyesfélét mondani: „Az ördög vinné el! Ez aztán bonyolult! Halvány gőzöm sincs, mi itt a teendő. Kapcsolok valakit, aki ért hozzá.“ Persze a valóságban kapcsolni kell valakit.

Amikor cseng a telefon, ezt kell mondani: „Hallo, itt Miss Langer. Miben lehetek segítségére?” (Szabály, hogy azonnal „át kell venni a beszélgetés irányítását”, s mindvégig irányítani kell tudni, nehogy valami váratlan történjék, például személyes kapcsolat alakuljon ki a telefonos kisasszony és az ügyfél között.)

A kliens azt mondja: „Mr. Smith vagyok. Szeretnék egy falikészüléket a konyhába.”

A válasz: „Boldog volnék, ha hasznára lehetnék, Mr. Smith. De szükségem van néhány adatra. Mi az Ön telefonszáma?” (Második szabály: mindvégig éreznie kell az ügyfélnek, hogy milyen nagyon érdekli az embert a Helyzet, s egyben a megoldására irányuló teljes készséget is.)

A kliens bemondja telefonszámát, mire az ember megvallja: „Szívből sajnálom, Mr. Smith, hogy, sajnos, még nem tudom, ilyen esetben mi a teendő. Új alkalmazott vagyok. Szíves engedelmével kapcsolok valakit, aki hasznára lehet.” (Harmadik szabály: el kell érni, hogy beleegyezzenek egy ilyen megoldásba. Ilyeneket kell mondani: „Megengedi, hogy valaki mást hívjak?” „Megkérhetném, hogy várjon egy pillanatig?”)

Mind ezek a részletek abszurdok, de kötelezők. Amit az ember magától is megtenne, természetellenessé válik, mihelyt pontosan szabályozva van. Az előírások merevsége miatt a telefonos kisasszony hülyének érzi magát, ha hibázik. Íme, egy másik lecke tárgya: „Mi a teendő, ha a kliens telefonál, s egy bizonyos személlyel, mondjuk Miss Smith-szel vagy a felügyelőnővel óhajt beszélni?” Bármint legyen is, ezt kell válaszolni: „Ó, nagyon sajnálom, Miss Smith éppen foglalt; de én is ismerem az ön dossziéját; mivel szolgálhatok?” Sohasem szabad megengedni, hogy az ügyfél egy bizonyos alkalmazott nevével kösse össze ügyének elintézését. Egy lecke alkalmával Sally ezzel fordult Angelához: „Halo, Mrs. Brownnal szeretnék beszélni.” Angela természetesen így válaszolt: „Egy perc türelmet kérek, azonnal kapcsolom.” Főbenjáró bűn, amit haladéktalanul szemére is vetettek. Angela nem tudta, hová bújják szegyenében.

A Társaság propagandaszólamai szerint nem létezik ilyenszerű merevség, sőt, a képviseleti munkakörben dolgozóktól elvárják, hogy „kezdeményező készségről”, „ítélőképeségről” tegyenek tanúságot és kialakuljon egyéni nyelvezetük. Ami azt jelenti, hogy ahelyett: „Boldog volnék Mr. Smith, ha hasznára le-

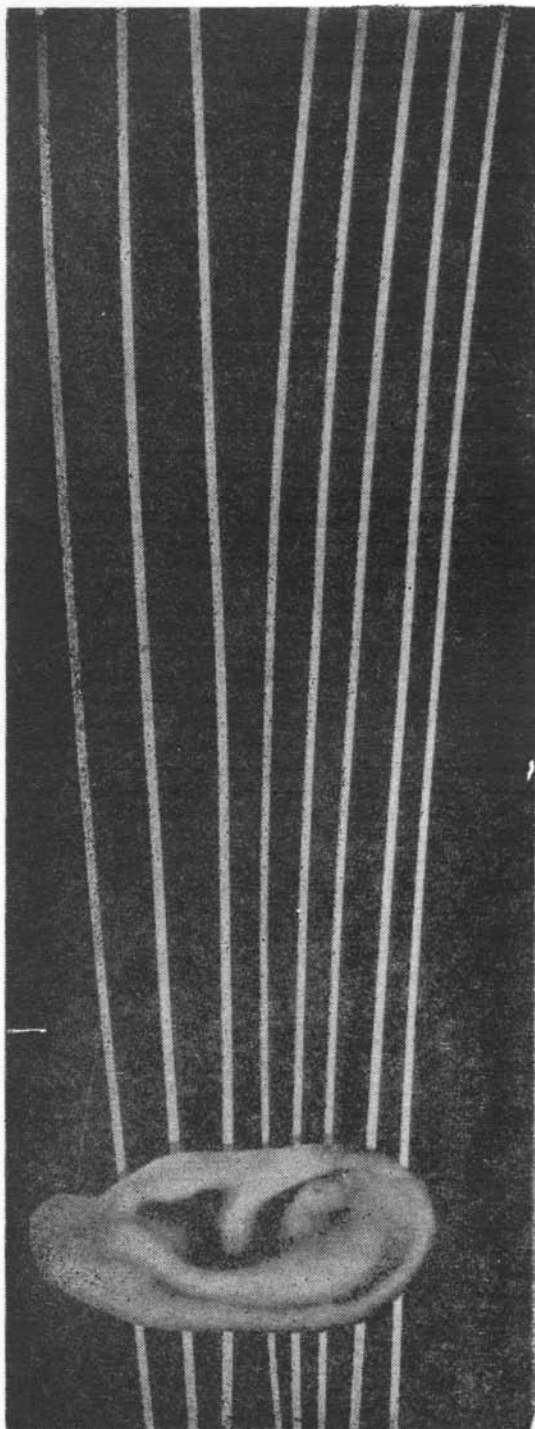
hetnék. De szükségem van néhány adatra”, megengedik, hogy az ember megalakossa egyéni variánsát. De mindenkor 1. ki kell fejteni azt az óhajt, hogy hasznos legyen az ember, s 2. közölni kell, hogy többet szeretne tudni az ügyről. Ezenfelül, miközben az ember megkapja a kért felvilágosítást, az adatokat kodifikált formában fel kell írni egy CF—1 jelzésű sárga nyomtatott papírlapra úgy, hogy a feljegyzést akár egy floridai kolléganő is elolvashassa és megfejthesse. „Hát erről van szó — mondja Sally. — Mindenütt egyformán csináljuk, éppen úgy, mint egy illinoisi vagy alaszka-i telefonos kisasszony. Egyazon nagy monopóliumhoz tartozunk.”

A kiképzés logikája: emberi lényekből gépezetté átfómálni a tanulókat. Az alapmódszer: az ügyfél bármely kéréséből kivonni a lényeges információ-elemeket, emberi problémáját a bürokrácia nyelvén megfogalmazni, hogy aztán az illetékes osztály megoldhassa. Például: felhív egy kliens: „Haldoklik a feleségem. Ma hoztam haza a kórházból és szeretnék egy készüléket szereltetni a hálószobába.” Erre így válaszolunk: „Ó, de borzalmas, uram! Remélem, segítségére lehetek. Megfelel önnek a Princess-modell, amelynek éjjel világító tárcsája van?” S már írjuk is a CF—1-re: „*KL ak Prn hálzszob sürg*”. Elkészült a rendelés; behelyezzük egy dossziéba írásztalunk jobb sarkán; egy szerényebb beosztású alkalmazott negyedóránként minden asztalról összeszedi őket.

Az a tudat, hogy állandóan figyelik az embert, arra ösztönöz, hogy minden beszélgetést egyformán és személytelenül bonyolítsunk le. Ha az ember eltér ettől, és rögtönözni kezd, megjárhatja, hogy éppen azt a beszélgetést hallgatják le. Egyébként valószínűleg nem is nagyon lehetséges különösképpen embernek mutatkozni, amikor az embernek annyira összpontosítania kell a kliens kívánságaira, s nap mint nap annyi információ-elemmel kell megbirkóznia.

A mi tan-osztályunkon egyáltalán nem rejtik véka alá a profit-motivációt, a telefonkészülék-gyártás végső értelmét. Ellenkezőleg: igazolását szüntelenül ismételtetik. A különféle termékeket azért állították elő, hogy kielégítsék a különböző „ízléseket”, a „változatosság igényét”. Hogy miért jobb billentyűze hívni a számot? Erre a következőt kell válaszolni: „ez az utolsó divat”, „gyorsabb, mint a tárcsázás”, „könnyebb kiolvasni

a betűket és a számokat“, „kellems hal-
lani a billentyűk hangját“. Megtanuljuk
felmondani, hogy a Trimline típusú ké-
szülék kisebb helyen elfér, s van rajta
valami egészen újszerű: egy gomb, amely-
lyel meg lehet szakítani a beszélgetést. a
kagyló visszahelyezése nélkül, s „kiállí-
tották a modern művészetek múzeuma-
ban az esztétikus használati tárgyak kö-
zött“. Azt szokták kérdezni, mire jó, hogy
éjjel világítson a telefonkészülék. En er-
re a legszívesebben azt válaszoltam vol-
na: „Mert nagyon jó lehet ilyen kelle-
mes fénynél szeretkezni“; de ehelyett
szépen megfogalmaztam a helyes választ:
„Mert biztonságérzetet keltő atmoszférát
kölcsonöz a hálószobának“; „Mert nem
zavarja a tévézést“. Egy szép napon meg-
látogatta tan-osztályunkat Carol Nichol-
son, az oktatás ellenőrzésével megbízott
nő. Carol a társaság tipikus alkalmazottja.
Vénlány, akinek sikerült „felemel-
kednie“ egy viszonylagos hatalmat jelen-
tő állásba. Egy magánbeszélgetés alkal-
mával megkérdeztem tőle, honnan vet-
ték oktatásunk programját. Carol elmon-
dotta, hogy a Központ dolgozta ki, de az
utóbbi időben a Columbia Egyetem két
professzora tökéletesítette. Úgy tudja,
egyikük az angol nyelv katedrájának a
vezetője, a másik előadótanár. Ha jól ér-
tettem, fő újításuk az az ajánlás volt,
hogy a kis jeleneteket, amelyeket az ok-
tatás során eljátszatnak velünk, tarkítsák
„Ki mit tud?“-szerű játékokkal.

Carol nagyon komolyan vette az okta-
tás tartalmi vonatkozásait. Minden esz-
közzel arra törekedett, hogy alaposabban
belénk oltsa az ügyfél szolgálatának —
általunk már jól ismert — ideológiáját:
az ügyfelet minden problémája megoldá-
sában segítenünk kell. Ezt mondotta: „Ha
az ügyfél azt telefonálja, hogy majd
mindjárt megmondja, mit csináljon a
kisasszony“, akkor is azt kell válaszolni
neki: „Örömmre szolgálna, ha segítségé-
re lehetnék, uram!“ Nem tudtam meg-
állni, hogy fel ne tegyek egy kézenfekvő
kérdést. Azt szerettem volna tudni, mit
ír elő a szabályzat arra az esetre, ha
az ügyfél obszcén ajánlatot tesz. De nagy
ártatlanul csak ennyit mertem mondani:
„Kérem szépen, mi a helyzet, ha az ügy-
fél olyasmit kér, amiben az ember nem
óhajt segítségére lenni?“ Carol a lehető
legkomolyabban válaszolt: „Ó, olyan
közlések soha nem futnak be a kereske-
delmi osztályra.“

Kabán József fotomontázsai

Carol szenvedélyes szeretettel látta el hivatalát. Kis szerepeket játszatott velünk. Egyik szokásos tetszje alkalmával ő maga megjátszott egy bizonyos Mrs. Van der Poolt Gramercy-Park Southból. Szerette volna megintszíttatni négy fehér és egy fakuló aranyozott készülékét. Carol látható élvezettel játszotta meg a gyűlöletes kliens szerepét. Nem lehetett megállapítani, hogy ilyenkor azonosul szerepével, vagy inkább az ilyesfajta ügyféllel szemben érzett dühét vezette le. Noha sokszor önmaga karikatúrájának tűnt, és igazán szeretett hatalmaskodni, Carol alapjában jószágos volt a tan-osztályban levő nőkhöz. Amikor egyszer Angela s Katherine arról panaszkodott, hogy nehezen megy a tanulás, Carol kis bátorító szótartot intézett hozzájuk: elmondotta, hogy ő is nagyon szerencsétlennel érezte magát a kereskedelmi osztályon, hogy bizony annak idején ő is sírva fakadt, de erőt vett magán, s eldöntötte, hogy kibírja, és igyekezetét siker koronázta.

— Sokan átestek ezen. Azt érezték, amit most maguk ketten. Folytassák csak, iparkodjanak. Fog ez menni.

Angela és Katherine nagyon hálásak voltak. A hét vége felé, amikor az elkeseredett és tehetetlen Katherine és Angela már nem bírta tovább és sírva fakadt, Sally is diszkrétén kimutatta rokonszenvét.

Ahogy teltek-múltak a hetek, tan-osztályunk valamiképpen mind ellenállhatatlanabban groteszkké vált. Sokszor az volt az érzésünk, hogy már nem bírjuk tovább, s egész egyszerűen nem voltunk hajlandók több ismeretet megemészteni. Ilyenkor aztán fantasztikus témájú beszélgetésekbe kezdtünk. Egy alkalommal egy egész délután azzal töltöttünk, hogy megbeszéltük a hét világcsoját. Felhívtuk a lapok szerkesztősegeit, hogy megtudjuk, tulajdonképpen mi is az a hét csoda. Egy másik délutánon Sally hosszasan kifejtette nézeteit a mágiáról.

Előbb azt hittem, hogy teljesen spontánok ezek a munkabeszűntések. Később azonban, miután a tanulást az előírt időn belül mégis befejeztük, rájöttem, hogy szó sincs erről: „sztrájkjainkat” is a program írta elő; a „sztrájkok” tették lehetővé, hogy az oktatónó véleményyt alkothasson nézeteinkről, magatartásunkról. Tény azonban, hogy részben a beszélgetéseknek, részben a ránkerőszakolt intenzív tanulásnak tulajdoníthatóan az osztály elvégzésekor kompakt kis csoportot alkottunk. A tanulás befejezését meg-

ünnepeztük. Vettünk ajándékba Sallynak egy üveg parfümöt, elég költséges társasébet rendeztünk némi ivással, s lelkendezve gratuláltunk egymásnak.

Mindenütt vannak besűgók.

Szinte nap mint nap egy-egy új kategóriájukat fedeztem fel.

Említettem volt, hogy minden öt-hat nő egy felűgylőnő hatáskörébe tartozik. A felűgylőnő bármelyik pillanatban rákapcsolhatja telefonkészűlékét bármelyik kisasszony beszélgetésére az ügyfelekkel. A felűgylőnő minden áldott nap egy órára visszavonul egy külön, a nagy teremtől távolabb elhelyezett szobába, ahol anélkül, hogy mi látnók őt, rákapcsolódhat a tetszése szerint kiválasztott kisasszony beszélgetésére. A kisasszonyok persze tudják, hogy mikor figyelhetik őket, de sohasem tudják, hogy éppen melyiküket figyelik.

Távolabb a nagy teremtől van egy még titkosabb felűgylő terem, amelyben — felűgylő beosztásban — nők tartózkodnak. Ezek aztán a választást a véletlenre bízva kapcsolódnak rá a kliensekkel folytatott beszélgetésekre. Legfontosabb feladatuk megbizonyosodni afelől, hogy az alkalmazottak valóban helyes felvilágosításokkal szolgálnak. De ezeket a felűgylőket is figyelik a Társaság egy más kertületben elhelyezett központjából: ez a központ azt figyeli, nehogy a felűgylők hibásnak minősítsenek hibátlan beszélgetéseket. A felűgylők feladatai közé tartoznak „a hozzáférhetősegi próbahívások”, hogy lássák: szabadok-e a vonalak az ügyfelek hívásai számára. Persze, a besűgás e struktúrája teljesen független az adminisztratív hierarchiától.

Az állandó ellenőrzés egyik következménye, hogy nem lehet tudni, tulajdonképpen meddig terjed. A Társaság politikájához tartozik az ellenőrzés korlátozott jellegének hangoztatása. De ebben a korlátozottságban nem lehetünk bizonyosak. A távközlésben dolgozók szakszervezetének függetlenített funkcionáriusai azt állítják, hogy a Társaság visszaél bizonyos kémkedési technikákkal, így például sok szakszervezeti személyiség íróasztalán a tolltartóba mikrofont szereltek. Az N utcai épületben rejtett tévékamerákat helyeztek el a hallban és a felvonókban. S mindez a lehallgató készülékekre vonatkozó erényes nyilatkozattal „koegzisztál”. Csak a felűgylőnők és az osztályvezetők jogosultak a lehallgatásokkal kapcsolatos reklamációkkal foglalkozni. A hírközlés szabadságának

sérthetlenségéről szóló szövetségi szabályok mindenütt ki vannak függesztve. Az alsóbb beosztású adminisztratív dolgozók hivatalos álláspontja a lehallgató készülékekkel kapcsolatban az, hogy egész egyszerűen törvénytelenek. Ha mégis vannak, ez magánvállalatok, bizonyos egymást vigyázó üzleti körök műve, nem pedig a kormányé.

„Ha valaki azt reklamálja, hogy lehallgatják a beszélgetéseit, egyszerűen azt kell kérdezni tőle: mért éppen az ön telefonját hallgatnák le?“ — mondja Sally.

Nem szólnak a nemzetbiztonsági szervek hírszerző hálózatáról. Rossz érzést szül, hogy a Társaság bármely pillanatban bármit kikémlelhet. Vajon a folyosón elhelyezett telefonokra is rákapcsolhat a megfigyelő osztály? Vajon a Társaság minden új alkalmazottat lehallgat? Vagy csak a gyanúsakat? A szakszervezeti vonatkozású beszélgetéseket magnószalagra veszik?

Ezekre a kérdésekre senki sem adhat pontos választ.

Sallynak két hangja volt: egy emberi meg egy gépi. Már az első napon gépi hangján magyarázta el a Társaság érveit a megfigyelés igazolására. A Teleföntársaság problémája az, mondotta, hogy „szolgáltatásain kívül más eladni valója nincs. Ha mi a General Motors volnánk, könnyen meggyőződhetnénk arról, hogy jól dolgozunk. Szétszerelnék egy taláalomra kiválasztott kocsit, és átvizsgálók minden egyes alkatrészét. Meggyőződhetnénk arról, hogy minden alkatrész ép, és az összeszerelés is hibátlan. De a teleföntársaság esetében ilyesmiről szó sem lehet. Nem tehetünk hát egyebet, önmagukat kell ellenőriznünk.“

Sally hasonlóképpen vélekedett a „hozzáférhetőségi próbahívásokról“. Ezek a hívások lehetővé tették annak ellenőrzését, hogy a vonal megfelelően működik. S Sally arra törekedett, hogy hálaérzetet oltson belénk a megfigyelők iránt: de hiszen hasznosak; „ők azok, akik lehetővé teszik munkád igazságos értékelését“.

Részletek a Les Temps Modernes 296. számában megjelent dokumentumból.

Jancsó Elemér büsége

Néhány nappal halála előtt még feljött a szerkesztőségbe, a megegyezés szerint, időre hozta kéziratát, melyet a Korunk irodalomtörténeti számába ígért. A feladatokat, tervekét előszámláló cikk alatt a név már gyászkeretben fog megjelenni, jelezve, hogy lezárult egy gazdag, saját művekben és tanítványok műveiben megvalósult, kiteljesedett irodalomtörténeti, nevelői pálya. Jancsó Elemér halálával azonban irodalomtörténetírásunknak is lezárult egy nagy, közel félévszázados szakasza: az áldozatos gyűjtőmunkáé, a közösségi szolgálat jegyében mindent-vállalásé, a súlyos egyszemélyi felelősségé. Mert voltak időszakok, amikor — némi túlzással jellemezve a feladat nyomasztó súlyát — a romániai magyar irodalom egészében Jancsó Elemér volt az irodalomtörténész, akinek meg kellett osztania alkotó energiáját a kéziratgyűjtés és

-kiadás, a tanítás, a szervezett hagyományápolás, majd az egyetem és az Akadémia között, s végig kellett tanítania a magyar irodalom történetét — egyetemi fokon! — a felvilágosodástól a XX. századig, a kortársakig.

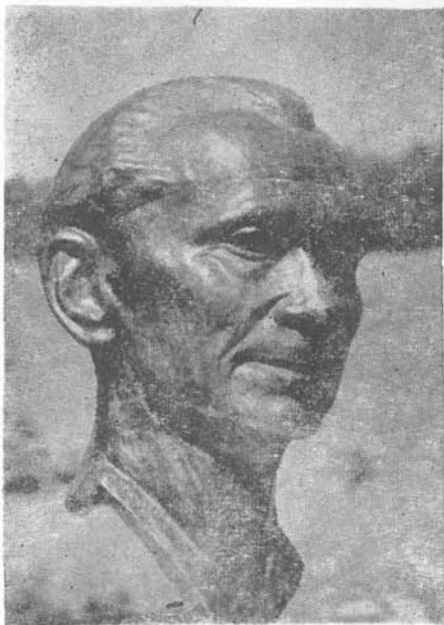
Jancsó Elemér szívesen vállalta ezt az áldozatot, hiszen egyformán szerette Kazinczyt és Adyt, egyaránt otthonosan mozgott a jakobinus-évek, az erdélyi színháztörténet s a két világháború közötti romániai magyar irodalom világában. S nehéz volna eldönteni, könyv- és kéziratgyűjtő szenvedélye volt-e nagyobb vagy az a pedagógus-hajlam és büszkeség, amellyel diákjait igyekezett megnyerni a tudományos kutatásnak. Emlékszem, hányszor hozta szóba — cikkekben és különféle megbeszéléseken (például a romániai magyar irodalmi lexikon szerkesztőbizottságában) — az államvizsga-dolgozatokat, milyen odaadással támogatta, nyugdíjas professzorként is, a tanácsért, könyvért hozzá forduló egyetemi hallgatókat, doctorandusokat. Mély tisztelet élt benne a Nagyok munkája iránt — ezért tudta becsülni a kisebbeket, sőt a kezdőket

is. Így kapcsolódott össze Jancsó Elemér tevékenységében hagyományápolás és jelen, tudományos igény és didaktika — s nem utolsósorban irodalomszeretet és anyanyelvi műveltség; Jancsó számára Aranka György kéziratossága öröksége nem maradt holt anyag, de ihletforrás mai feladatokhoz.

Sokan búcsúznak most Jancsó Elemértől, akik szóban, írásban, tudományban vagy emberi közvetlenségben annyi mindent kaptak tőle. A Korunk egyik legrégebb munkatársát búcsúztatja benne; cikkeiben, majd az egyetemi katedrán Jancsó Elemér hosszú éveken át ott állt Gaál Gábor mellett, s vállalta a folytonosságot 1957 után, a folyóirat új folyamában is — élete utolsó hetéig.

KÁNTOR LAJOS

Vox humana

Egy rokoni látogatás ifjúkorom színhelyén, Pozsonyban, alkalmat adott résztvételekre a szlovák Komenský Egyetem magyar tanszékének filológiai szimpozionján: Gaál Gábor és Fábry Zoltán barátságáról tartottam rövid előadást, s jólesett felidézni Románia és Csehszlovákia haladó értelmiségének közös antifasiszta hagyományait. A régiek közül még egy tanú volt jelen: Lőrincz Gyula festőművész, egykori társam vándorlásban és ideológiai harcban, népiségben és kommunistaságban. Előadásomat vita követte, Turczel Lajos és Csanda Sándor, az illést rendező tanszék tudományos vezetői, bőven kitértek a Sarló hagyományára is, melyet már csak egykorú forrásokból ismernek. Kerekem negyven éve, hogy ez a mozgalom az osztályharc forradalmi frontjára felzárkózott, remek dialógusban Július Fučík cseh

íróbarátunkkal, aki később a nemzetközi munkásmozgalom vértanúja lett.

Az emlékeknek ebben az özőnében jutott kezembe egy fénykép Fábry Zoltán stózi strelékéről. A pozsonyi Hét közölt már egy felvételt Löffler Béla kassai szobrászművész alkotásáról azzal a megjegyzéssel, hogy az idén, augusztus 25-én felavatott strelék bronzba öntött képmása nem a hetvenéves Fábry, hanem „összegezés” az életégésből... Nekem most ez a még közöletlen oldalfelvétel tetszett jobban, el is hoztam a mai Korunk olvasóinak. „Vox humana” — ennyi áll a név s a dátumok alatt. Nem is kell több. Öregedőn, egy távozó nemzedék felgyűlt tapasztalatából, nem mondhatok én sem

többet: ami egy-egy korszak örökségét illeti, nem lehet s ne is legyen más, mint a borzalmak és hitek mélyéből felsikoltó emberség.

Erről volt szó az Új Szó — a szlovákiai magyar nyelvű pártlap — szerkesztőségében is, ahol Lőrincz Gyulát, a főszerkesztőt meglátogattam. Folytatódott a vita Komáromig és vissza (együtt néztük meg a Dunamenti Múzeum munkástörténeti kiállítását, ismerős dokumentumok közt többnyire már elhalt, sokszor hősi halált halt barátainkat idézve), s nem maradt abba a vita a pozsonyi Kórház utca szép barokk temploma fölé emelkedő műteremben sem, ahol Lőrincz Gyula legújabb festménye is a szorongó ember magányát, mégis szívós benső tartalék-akaratait robbantja a nézőbe. Soha jobbkor: itt, a művész lelki barlangjában, idéztem újra a nagy örökséget, amit tisztán akarunk a következő nemzedékekre hagyni.

Ez a két név: Fábryé és Lőrinczé, a szókimondó politikus-tróé és a lélek mélységeiből az utolsó nagy mondandót sejtető festőművész-politikusé, egybemosódik bennem és zeng. Itthon vagyok újra, ablakomból a már ködbe merülő Házsongárd és Bükk felé esik tekintetem, s visszaidézve a pozsonyi utat, minden viták végén csak az a mementó, ami ott csillog, aranyozva, a stószí siron.

Balogh Edgár

Művészet vagy pedagógia?

Napjainkban a világ bármely részén játszott bábelőadások túlnyomó többségének a címzettje: a gyermekközönség, Az állandó bábszínházak és -együttesek működésüket a 10 éven aluli nézőkre alapozzák. Számtalan tanulmány és tudományos konferencia állapította már meg a bábjáték kiemelkedő pedagógiai jelentőségét — ebben látva e művészet igazi társadalmi hasznosságát.

De a bábszínházak többsége koncepciójában és napi gyakorlatában még most is vonakodik őszintén és fenntartások nélkül vállalni pedagógiai szerepét, mert művészi alkotómunkájának korlátait látja benne. Valóban ütközik-e egymással e két funkció? Ha igen, melyik a fontosabb egy bábszínház életében? Van-e kompromisszumra lehetőség a művészek korral (és divattal) változó önkifejezési igénye és a meglehetősen állandó gyermeknevelési szempontok között? Az évek óta élő és rendkívül összetett vitatémákból most csak három részkérdést emelnék ki — részletes elemzés helyett mindjárt kategorikus, de gyakorlaton és kutatásokon alapuló válaszokat adva rájuk. (Az élesebb fogalmazásokért előre is elnézést kérve*.)

A legtöbb belső ellentét (és az álproblémák sokasága) abból ered, hogy a gyermekeknek játszó bábszínházak igen kevésbé ismerik közönségükre gyakorolt hatásukat. Csak az előadások tapsaiból és a gyermekek spontán — sokszor provokált — reagálásából következtetnek hatékonyságukra. Pedig ez édeskevés. Hogy mi gyűrűzik tovább egy-egy bábelőadás következtében a gyer-

* A budapesti bábszínház igazgatójának előadása az 1971-es mamaiai báb-fesztiválon hangzott el.

meki lélek mélyén, hogy mi az „igazi“ siker, az füllel-szemmel, nevetésből és zajongásból nem állapítható meg.

Felkészült pszichológus foglalkoztatása egy korszerű és naponta kiskorú közönséggel találkozó bábszínháznál hovatovább elkerülhetetlen. Egy-egy új műsordarab igazi közönséghatását csak tudományos módszerekkel, a pszichológus többrétű eszközeivel lehet felmérni (közvetlen megfigyelés előadás alatt és kikérdezés, tesztvizsgálat az élmény után különböző periódusokban). Az összegyűjtött elemzésekből tud csak a színház alkotói kollektívája konkrét választ kapni: hol, mikor leng ki az adott előadás alatt a gyermeklélek szeizmográfja; helyes vagy helytelen-e egy-egy színpadi eszköz használata; éri-e a látványi vagy akusztikai hatás következtében sérülés a gyermeket, vagy az előadás éppen segíti megszabadulni traumáitól? Általában: eléri-e az előadás célját? A pszichológus egyéni és csoportos összehasonlító megfigyelései adják az alapját az előadás korrigálásának, illetve a következő bemutatóra való jobb felkészülésnek. A pszichológusnak az alkotókkal való rendszeres konzultálása biztosíték arra is, hogy a színház előre meg tudja határozni: az előadásnak milyen korú és tudatfokú gyermek a legilletékesebb címzettje — ez pedig a közönségszervezés differenciálását segíti elő.

Jó a pszichológus a háznál, de még jobb, ha az egész színház kollektívája ismeri a gyermeklélektan alaptörvényeit. Ekkor tudja csak jószívvel és meggyőződéssel vállalni azt a társadalmi feladatot, amely miatt a jelenkori bábszínházak többsége megszületett. Különösen a mi társadalmunk a báb- művészekről elsősorban a legkisebbek, az új nemzedék érzelmi neveléséhez és személyiség-formálásához vár segítséget. Minden új bábszínház „gyermek-profittal“ alakult meg. A felnőttek bábszínházi szórakoztatása ma csak másodlagos feladat. Éppen elég más kulturális és kommersz-ipari eszköz van ez utóbbira; de a kisgyermek erkölcsi-esztétikai nevelésére jóformán csak egy: a bábszínház. A lelkiismeretes bábjátékos tudja, hogy legalább olyan értékű pedagógusnak kell lennie, mint művésznek. Számára ez nem jelent lelki problémát, mint ahogy az igazi tró jó gyermektró is tud lenni. Csak a dilettáns számára antagonisztikus ellentét a pedagógia és a művészet együttes követelménye.

Korlátozzák-e a bábművészt színpadi eszközeinek felhasználásában vagy új formák kikísérletezésében közönségének életkori sajátosságai? A válasz egyértelműen: igen.

Az igazi művész nem csupán ösztönkiélést keres az alkotásban. Azért hoz létre művészi alkotást, mert tartalmi közlendője van embertársai számára. Azt is kell tudnia — vagy legalábbis sejtienie —, hogy kinek a számára teremt, és hogy közlendőjét milyen művészi forma közvetíti a legjobban. Ez utóbbi megtalálása sokszor nehéz és gyötrelmes feladat, de a kísérletezési folyamat mindenképpen a művész magánügye. Csak az eredményt teszi publikálással közügyggyé. Nem így a dilettáns, aki nem veszi számba jövőendő közönségét, számára csak az a fontos, hogy ő „jól érezze magát“ alkotás közben; jogot formál arra, hogy ne saját magán, hanem másokon kísérletezzék.

Az ilyen „alkotó“ legtöbbször visszautasítást kap az önálló értékítéletű felnőtől, de könnyen nyakába tudja sózni árucikkét a naiv és igénytelen, ízlésében kiforratlan közönségnek, a gyermeknek (aki előtt ő valóban felsőbbrendűnek tűnik, hiszen felnőtt). Ez a típus önző játszadozásához fehér egereknek használja a gyermeket, ráadásul nincs is tudatában felelőtlenségének.

Ne kísérletezzék tehát a bábjátékos? Ne „haladjon a korral“, és maradjon meg a milliószer bevált patronoknál? Nem erről van szó. De formamegújító törekvéseit előbb bocsássa a felnőttek ítélőszéke elé. S ha ott már elfogadást nyertek, akkor törje tovább a fejét, hogyan fordítsa le találmányát a gyermek nyelvére és lelkére. Hogyan alkalmazkodják közönsége — nem ízléséhez és igényeihez, de életkorából adódó pszichikai feltételeihez. Ez az adaptáció természetesen sokkal nehezebb, mint a gátlástalan önmanifesztáció.

Az utóbbi évtizedben világszerte megszapordtak az úgynevezett „leleplezett“, „dezilluzionista“, a „tiszta színházi“ vagy egyszerűbben: a „modern-kísérleti“ gyermekelőadások. El kell vetnünk a hagyományos kifejező formákat, eszközöket, mert megkötnek bennünket — vallja sok bábjátékos. De mit tenni a helyükbe? Ez a nagy kérdés; és a bábjátékosok egy része feleletért az élőszínpadhoz fordul. Korunk emberszínháza attól modern — mondják —, mert elidegenítő effektusokat használ. (Ez persze így nem igaz, de most nem ennek a kérdésnek a tisztázása a fontos.) Nosza, másoljuk az élőszínpadot, romboljuk le a bábszínpad áporodott illuzionizmusát, látványosan demonstráljuk, hogy csak színházat játsszunk — s akkor mi is korszerűek leszünk!

Először is: az utánzás nem művészi módszer. Minden művészeti ág csak belülről, a túlhaladott konvenciók belső meggyőződésből fakadó feladása révén újítható meg. A helyettük teremtett új formavilágnak azonban összhangban kell maradnia a műfaj leglényegesebb törvényeivel és a kifejezésre váró tartalom indikációjával.

Másodszor: a bábszínpad illúzióvilága a gyermek oldaláról nézve nem azonos az élőszínpad sokszor hamis illúzióival. Ez utóbbit joggal ostorozta Brecht a nyárspolgári elandalításért, a valóság meghamisításáért, a passzivitás szuggerralásáért. No de a tíz éven aluli gyermek legjellemzőbb életkori sajátossága éppen az, hogy a színpadi műalkotást — különösen a bábszínpadit — előadás közben realitásnak fogja fel. A művészi áttételezésnek számára köznapis valóságértéke van. És ebben az illúzióvilágban ő pszichikailag — sőt fizikailag — aktívan közreműködik! Ha beleléléséből kikölkentik, „elidegenítik“, akkor éppen valóságérzete szenved kárt. A gyermeknélzőnek nincs még ambivalencia-élménye, mert az előadás alatt nem működik párhuzamosan játék- és realitás-tudata. Nem tud két realitást egyidejűleg érzékelni: az ott a művészet elvont valósága, ez itt a tárgyi valóság. E kettőnek azonnali és természetes szintézise, amely a felnőtt közönség számára a műélvezet alapja, a gyermek számára megvalósíthatatlan, meghaladja érzelmi-értelmi szintjét.

Annál a bábelőadásnál például, ahol a mesebeli juhász és királylány — a két főszereplő bábu — beszélgetése azért szakadt félbe, mert a paraván fölé hirtelen kiemelkedtek a bábjátékosok, hogy a rendező zseniális ötlete szerint ők folytassák a dialógust, a gyermekközönség egy része sírni kezdett. Nem azért, mert egy andalító illúzió tűnt el, hanem mert megdöbbentette őket egy új, ismeretlen realitás, amit nem tudtak szűk, de homogén világképükbe beilleszteni. Még akkor sem érhetne volna nagyobb sokk a gyermeket, ha önfeledt labdázása közben levág mellette egy villám, vagy lezuhan az ereszcsonna.

Nincs helye tehát a V-effektusoknak a bábjátékban? A színész és az ábrázolt színpadi világ egyidejű bemutatásának? Kisgyermekeknek szóló előadásban semmi esetre sem. Persze bábszínpadon sem tartozik mindaz az elide-

genítés fogalomkörébe, ami az első pillanatban annak látszik. Például nem az a bábok között szereplő élőszínész — akár narrátor, akár Gulliver-, Nagy Iván-figura —, ha itt a színész nem önmagát mutogatja, hanem szerepet játszik, tehát átalakul. Akkor benne éppúgy hisz a gyermek, mint a bábjaiban. Ez a döntő kritérium. Viszont egyenesen károsan hat, a kisgyermek számára sérülést okoz az a gyakori bábszínházi fogás, amikor a mesterség eszközeit (a színészt is ideértve) a maguk naturális mivoltában, átlényegítés nélkül mutatjuk be, és azokat összekeverjük egy ábrázolt színpadi világ elemeivel. Sokszor még művészi-tartalmi indokoltsága sincs ennek az „újszerű” eljárásnak, csupán a művész vállrándítása: „nekem így tetszik, ez így érdekes”. Ehhez az attitűdhöz akkor volna joga, ha önmagának játszana, és nem gyermek-nézőinek.

Ennyi kizáró feltétellel érdemes-e bábjátékosnak maradni? Aki csak a kötöttségeket látja, annak nem. Korunk egyre keményebben követeli minden területen a szakértelmet és a tudatosságot. Csak a bábjátékos-pedagógusok és a pedagógus-művészek volnának kivételek? Nekik ráadásul két szakmát kell megtanulniuk, és azt nagyon alaposan. Az ösztönös, improvizáló östehetőségek kora lejárt. Gyermekeknek művészetet adni súlyos elkötelezettséget jelent. De olyat, amely emberebb emberré teszi a vállalóját éppúgy, mint munkássága eredményének élvezőit.

Szilágyi Dezső

Kórházi történet

Télvégi történet jut eszembe, az öregé, akivel titokban együtt füstöltünk a kórház aknába zárt melléklépcsőin. Ez volt a dohányzó, itt cigarettáztak a délelőtti gyakorlatukat végző medikusok is. Konyuló, ősz bajusza volt az idős mezőségi parasztembernek, meg tapadó, kurta haja, s a szeme örökké ragyogott a tréfa, az élet belső tüzeitől, időcserezte arcán mosolyogtak a ráncok. Éjszaka, mikor mindkettőnket elkerült az álom, ágyam szélére ült, s halkra fogott beszélgetéseinkkel cirógattuk egymás agyát, remegő idegzetét.

Hét évvel ezelőtt egyszer már megoperálták, ugyanítt, húgyhólyagjának majdnem felét kivágták, s az orvos, aki akkor mesteri ujjaival átmentette őt a veszélyen, most napjában háromszor is benéz a kórterembe, s igen, felismerte hajdani betegét, első ízben is nevetve üdvözölték egymást, pedig a hét év csak hét év maradt, több ezer operáció könnyebb-súlyosabb emlékeivel telítve, a doktor azonban megismerte őt, s ettől az öreg annyira megnyugodott, mintha becses ajándékot kapott volna.

Ludasról irányították most újra Kolozsvárra, ott nem tudtak mit kezdeni vele. A régi baj előjött, s az öreg szótlanul ült vonatra, nem nyugdőlődött, betegség okozta fájdalmait visszaszorítva olyan volt, mint minden más, vonaton utazó ember. Ült, szivarozott, vágató földekre figyelt, s csikorgó hideg volt, mikor egy este leszállt a nagyállomáson.

Olomlábakon lépeget ilyenkor az éjszaka, vele együtt az öreg is, ketten a nagyvárosban, akik kívülrekedtek a biztonságot nyújtó fedelek alól. Az öregnek nem voltak ismerősei, meg pénze sem volt. Kószált hát a fagyos városban át, s miután meggyőződött, hogy baját ez semmiképp sem enyhíti, visszakanyarodott az állomáshoz, szendergett, mint a nyúl, egy vászonhuzatú karosszék ülésén, a váróterem homályosabb szögletén.

Másnap hajnalban már odaállt a kórház felvételi irodájához, kezében az átutaló cédulát szorongatva. S mikor eljött az ideje, a szolgálatos orvos megvizsgálta, azonnal kiállította a beutalót, de — hely, sajnos, nincsen, zsúfolt a kórház, jöjjön hát el mindennap, csak ürrül időközben egy ágy valahol.

Ez volt a napi programja: reggel a felvételi irodába, s miután hosszas várakozása ismét eredménytelen maradt, veknit vásárolt és sajtot, azt eszegette, meg járta a várost, a télvégi utcát, tapodta a fagyos földet, nyirkos levegővel barátkozott, éjszakára meg besurrant a váróterembe.

Kétszer onnan is kirakták. Kérték tőle a jegyet, nem volt. Mutatta a beutalót, erre nyersen odaküldték, ahová az szól. Persze, úgy általában, annak a vasúti embernek is igaza volt, mert az utasítás világosan megmondja, hogy a váróteremben csak az telepedhet meg, aki vonatcsatlakozásra vár, s ezt jeggyel tudja igazolni. A beutaló, mint ilyen, nem meggyőző dokumentum. Ezt az igazságot én néha kétségesnek vélem, mint ebben az esetben is, mert a valódi igazság valahol ott mozog, rugalmasan, az átlagos és különleges esetek határán, a lelkiismeret útlevelével, ha kell — jobbra, ha szükséges — balra lép kettőt, de lába nem merevül örökös fix pontra.

Hétfőtől péntekig — nagy idő! Péntek délelőtt aztán szabadult egy ágy, a mellettem lévő. Engem egy nappal hamarabb hozott be a mentő, egyetlen telefonhívásra, s nem joggatlanul, mert napokig szenvedtem a fájdalomtól, de mikor ezt meghallottam, kényelmetlenül éreztem magam a frisshezátú ágyban, pedig csak annyi történt, hogy esetemben be tudták tartani a szabályokat, az öregnek azonban várnia kellett, mert őt nem a mentő hozta, hanem saját lábán jött el, ez pedig azt jelenti...

Magam is elmehettem volna gyalog. Am tudtam, hogy ágyat biztosan csak akkor kapok, ha mentőkocsi szállít a kapu elé — ilyen esetekre mindig vannak fenntartott helyek. A különbség kettőnk között annyi volt tehát, hogy az öregnek erre nem adódott lehetősége. Mindez nem kritika, hiszen nagyon valószínű — és valós dolog, hogy egy kórház tele van beteggel. Hogy nincs mindig hely. A rosszérzés ennek ellenére sem múlik el belőlem, mert a tények — tények maradtak, s az öreg szövetkezeti paraszt kóborlásait lehetetlen meg nem törtéنتté tenni. Van itt valami, ami az objektív körülményeken túl az egyes emberen múlik: elmerülni az egyéni gondok, esetek vizsgálatába is. A döntés, a megoldás nehéz, akadnak néha pokoli „fejvakartató“ helyzetek, de a mások baja iránt érzékeny — nem a „fizetéses“, a „hivatásos“ — ember a legparányibb utat is meglátja.

Mindezt nem tudtam elfelejteni, hát megtírtam. Annál is inkább, mert időközben megtudtam, hogy az öregnek, akivel titokban együtt füstöltünk a kórház aknába zárt melléklépcsőin, rákja van. Most lekaszálták udvarunkon a fűvet, a szikkadó szénát veri a nap, illata belengi a szobákat — s nekem csak ez a télvégi történet jutott eszembe.

Cseke Gábor

Vadsztrájkok

Az IG Metall becslése szerint 1970 októberében a nyugat-német fémipar 560 000 munkása és alkalmazottja vett részt az egyes szövetségi államokban (landokban) érvényes szerződésekkal kapcsolatos vadsztrájkokban. Széles körű vadsztrájkok zajlottak le Angliában is. E mozgalom figyelemre méltó újjáéledés az után a vadsztrájkhullám után, mely 1969-ben indult ki a nyugatnémet fémiparból, és hamarosan más iparágakra, sőt a közalkalmazottakra is áttért.

Kétségtelenül rendkívül jelentős a nagy szakszervezeti harcok újrafellobbanása olyan országokban, amelyekben hosszú ideje „társadalmi béke“ honol, mint például Nyugat-Németországban és Svédországban, vagy amelyekben nem volt béke ugyan az üzemekben, de a legtöbb ágazatban csupán *hagyományos* ellentét uralkodik a tagság és a szakszervezeti csúcsszervek között, mint például Angliában. Nyilván el-sietett volna ezekből az eseményekből arra következtetni, hogy a szóban forgó országokban szabályszerű társadalmi válság érlelődik, annál is kevésbé, mert hiszen mind az érdekelt kormányok, mind pedig a vállalkozók bebizonyították, hogy képesek az ilyenszerű megmozdulásokat hathatós beavatkozással, különféle manőverezésekkel elfojtani, mégpedig éppen a harc legelőrehaladottabb mozzanatai során, például az 1969. szeptemberi nyugatnémet sztrájkokban, a svéd bányászok 1970. januári, az angol dokkmunkások 1970. szeptemberi és a belga bányászok tavalyi és idei sztrájkjában. Ennek ellenére Nyugat-Németország, Nagy-Britannia, Belgium, Skandinávia (s még inkább Francia- és Olaszország) vonatkozásában felmerül a kérdés, vajon — katonai szakkifejezéssel élve — e munkáscsatározások nem jelentik-e — legalábbis potenciálisan — egy „háború“ kezdetét.

Nyugat-Európa „vaddá“ lett?

Ezt a kérdést már nagyon komolyan feltette önmagának az európai kapitalizmus. Erre utal többek között a vállalkozói szervezetek élén bekövetkezett számos változás, valamint új stratégiájuk több országban (Olaszország, Franciaország, Nyugat-Németország), továbbá a nemzetközi polgári sajtó fokozott erőfeszítése a szakszervezeti harcok elemzésére.

Az európai burzsoázia riadalma először is annak a körülménynek tulajdonítható, hogy vadsztrájkokról van szó: 1969-ben és 1970 elején csaknem minden nyugat-németországi, belgiumi és skandináviai sztrájk a szakszervezeti vezetőség beleegyezése nélkül folyt le. Mindaddig a vadsztrájkok úgy tűntek, mintha Nagy-Britannia sziget-voltából következő kiváltságának, a „shop steward“-ok (üzemi bizalmiak) „fegyelmetlenségének“ volnának a következményei. Paradox módon ugyan ezeknek a bizalmiaknak azt a képességet tulajdonították, hogy — miközben nem tartják be a játékszabályokat — munkások millióit tudják megmozgatni. Ez azon-

ban nem adott magyarázatot arra, hogyan szaporodtak el ennyire a vadsztrájkok Angliában: míg a háború utáni első években az összes munkakonfliktusok fele vezetett vadsztrájkhoz, 1968-ban már 95 százalékuk. Most pedig — a *La Stampa* című olasz lap szerint — egész Nyugat-Európa „vaddá” lett.

De az európai baloldal egy része is, s nem csupán az, amely magát „parlamenten kívüli”-nek nevezi, a jelek szerint kimagasló jelentőséget tulajdonít a harcok „vad” jellegének. Vitathatatlan, hogy ebből az alkalomból a szakszervezeti formák a maguk egészében válnak kérdésessé; üzemi és összviszonylatban egyaránt, a szakszervezet és a munkások közötti viszony, a mozgalom és a szerződéses kötöttségek, a munkakörülmények, a technológia, a munkaszervezés és a gazdaságpolitika között fennálló viszony leglényegesebbnek mondható kérdéseiben. Az is nyilvánvaló, hogy a vadsztrájkok felborítják a szakszervezet és a munkások közötti viszonyt ott, ahol ez a munkások harci készségére fékezően hat, s ezáltal a szakszervezeti struktúrák egész nagy problémakörét is felvetik. Elsősorban azonban egy ennél is alapvetőbb kérdést vetnek fel: a munkásnak az üzeméhez, a technológiához és a korszerű munkaszervezéshez való viszonya kérdését, márpedig ez alapvető problémája a munkások társadalmi szerepének.

Objektív okok

Az angolok, akik alapos elemzéseket készítettek a vadsztrájkokról, nem véletlenül írták már 1968-ban: a „shop steward”-ok e harcokkal bizonyos szükségszerűségnek tettek eleget, hiszen az ipar fejlődésével jár, hogy a szakszervezeti vezetőknek sokkal nagyobb szervezeteket kell vezetniük, mint azelőtt, ami a vezetőség és a tagság kapcsolatait megnehezíti, a különféle iparágak közti érdekösszeütközéseket kielezi, a tárgyalási eljárást elnyújtja, a kollektív szerződéseket átfogóbbá, ugyanakkor kevésbé egyöntetűvé teszi, s fejtegetéseiket azzal a megállapítással végzik, hogy a vadsztrájkok paradoxálisak ugyan, de (s ez a vállalkozóknak szól) jobb „velük megalkudni”, mert különben „ártalmasabb harci formákra” kerülhet sor, és a jövedelmi politika már nem volna keresztmúlthető (*Trade Unions and Industrial Relations*. London, 1968). A nyugatnémet fém munkások múlt őszi vadsztrájkjainak jellegére vonatkozó elmékedésekben a külföldi szemlélők hangsúlyozzák, hogy az NSZK-ban most — 1969-cel ellentétben — már nem hártják a felelősséget az állítólagos „felforgatókra”, nem törnek ki felháborodott méltatlankodásban, hogy kialakult a vadsztrájkok szilárd „intézménye”, és lényegében „tudomásul vették” az új való-ságot.

A *Welt der Arbeit*, a Nyugatnémet Szakszervezeti Szövetség lapja 1970. október 2-án Georg Benznek, az IG Metall egyik vezető funkcionáriusának tollából az alábbi értékelést közölte: „Meg kell szoknunk a jövőben elfogadni ezeket a vadsztrájkokat és más hasonlókat, kell ha kellemetlenek is. A folyamatban levő »bérmenetektől« függetlenül a tudomány és technika eredményeinek az üzemekben történő gyors alkalmazása olyan összeütközésekhez vezet, amelyekre a szokásos kollektív szerződések nem adnak választ, és amelyek alapot szolgáltatnak a munkások spontán reagálásának. Így például gyakran egyik napról a másikra munkások ezreit helyezik át egy más (alacsonyabb) bércsoportba.” Ehhez még hozzátennénk: ma elsősorban a sztrájkoknak vállalati síkon való megszervezése és demokratikus vezetése a feladat. Günter Triesch, az Ipari Intézet (egy vállalkozói szervezet) vezetője a közelmúltban jelentette ki a nyugatnémet Kereszténydemokrata Unió társadalompolitikai bizottságában: igaz ugyan, hogy „a rendes játékszabályokhoz igazodó szakszervezeti politika kielégítő alapot nyújtott a vállalkozóknak az üzemi költségek

előzetes kiszámítására", de ugyanúgy igaz az is, hogy „az utolsó tizenkét hónapban (vagyis az 1969-es vadsztrájkok óta) ezek a játékszabályok elégtelennek bizonyultak". Más szavakkal: az üzemi harcok megkívánják a szakszervezeti mozgalom autonómiáját bérkérdésekben, és áttörik a vállalkozói program határait.

Régi problémákat újra átgondolni

Lényegében tehát azt mondhatni, hogy a régi típusú „társadalmi béke" nem lehet tartós, mert a korszerű termelés-szervezés törvényszerűen váltja ki az efféle üzemi, sőt részlegszintű sztrájkokat, szoros összefüggésben a munkakörülményekkel. Sokáig úgy tűnt, mintha éppen a termelés korszerű tőkés szervezése volna a legjobb táptalaja a munkásosztály beilleszkedésének, melynek tipikus kifejezése a szociáldemokrata beállítottágú szakszervezetek égisse alatti hosszas közép- és észak-európai „társadalmi béke" volt. A hagyományosan osztályharcos szakszervezeti mozgalom veresége Franciaországban és Olaszországban az ötvenes évek közepe óta látszólag egybeesett a modern kapitalizmus kifejlődésével ezekben az országokban, sőt, ennek folyamányaként könyvelték el. Nem kétséges, hogy a bérharc ügye a korszerű tőkés termelés-szervezés adottságai között új alakban jelentkezik, s hasonlóképpen a szakszervezet és a munkásság viszonya is, amint ezt elsősorban az olasz szakszervezeti mozgalom gazdag tapasztalatai tanúsítják. Ám a marxista „baloldal" soraiban is megvolt a hajlandóság annak a feltételezésére, hogy az imperializmus anyaországában már nem a közvetlenül termelő munkásokból kisajtolt haszon áll a tőkés gazdaság középpontjában, hogy a munkásosztály veszített súlyából és már nem a hagyományos marxista meghatározás értelmében zsákmányolják ki, ezért a bérharc veszít jelentőségéből.

Ma azonban éppen ezekben a kérdésekben a tények felülvizsgálatra kényszerítetek, s ez még a szociáldemokrata szakszervezeti vezetőkre is érvényes, akik pedig a legtovább voltak meggyőződve az osztályellentéteknek az ún. „érett" kapitalizmusban bekövetkező elhalásáról vagy legalábbis fokozatos gyengüléséről.

Eppen ezért érdemes új megvilágításban szemlélődéseink tárgyává tenni régi problémákat, például az ún. jövedelmi politikát is. Egyébként, hogyha „általánosságban" szólunk arról, hogy egész Európában kudarcot vallott a jövedelmi politika, ez csak félig igaz. A helyzet nyilván változott, miután a vállalkozóknak sok országban sikerült a jövedelmi politikát hosszú ideig alkalmazniuk, különösen ott, ahol kevés szó esett róla (Nyugat-Németország, Svédország). Ugyanakkor azonban a központi bérszerződés révén a szakszervezetek is kivették részüket a jövedelmi politika alkalmazásából, néhol kifejezett módon, mint például Svédországban, másutt meg hallgatólagosan, mint Nyugat-Németországban. Azonban a jövedelmi politika mind alaki, mind ténybeli válságában a döntő mozzanat nem a mennyiségi — a megengedhető béremelések mértéke —, hanem a minőségi vetület: a jövedelem-politikát illetően a szakszervezetek két tekintetben is eltávolodnak a munkások tényleges igényeitől: először annak a különbségnek a következtében, mely a szakszervezeti bérminimumok és a valóságos bérek között fennáll, másodsor a bérszínvonal és a munkakörülmények elválaszthatatlansága folytán.

A válság okai

Az a körülmény, hogy az egyezményes bérek — amelyeket az olyan rendszerekben, ahol „társadalmi béke" és „jövedelempolitika" uralkodik, a szakszervezetekkel folytatott tárgyalásokon állapítanak meg — nem azonosak a vállalatok által

valóban fizetett bérekkel, s nem is függnek össze a munkakörülményekkel, hosszú ideig hatalmas előnyt jelentett az európai kapitalizmus számára. Sikerült a szakszervezeteket olyan tárgyalásokra készíteni, melyek nagymértékben látszólagosak voltak és a politikailag fékező kormánybeavatkozások jegyében álltak, másfelől a vállalatokban jórészt szabad kezük volt a vállalkozóknak, hogy a valóságos bérekkel és a munkafeltételekkel manőverezhessenek.

Ez, s nem annyira a hivatalos — közmegegyezés szerinti — s főleg nem a kormányok megszabta béremelések mennyiségi korlátozása volt a jövedelempolitikát és társadalmi békét hirdető összes rendszerek fő támasza. Mármost épp ez a támasz ingott meg, s a vállalkozók éveken át habozás és minden erkölcsi meggondolás nélkül éltek ezzel a lehetőséggel. Csúcskonjunktúrák idején az üzemi és személyi bérjavítások mindenkor magasan meghaladják a díjszabás szerinti béremeléseket, sorozatosan több éven át is. Nyugat-Németországban 1966—1967-ben a díjszabás feletti béreket (melyek ott 20—60%-kal haladták meg a bérminimumot) messzeemenően és kíméletlenül megnyirbálták. S a bérek körüli mesterkedésnek a hatása még megsokszorozódott a munkakörülmények körüli fondorlatok következtében.

Tendencia tanácsok létesítésére?

Az események elsősorban harcosabb magatartásra és a munkásokkal való közvetlenebb érintkezésre készítetik a szakszervezeteket. Valószínű, hogy többé már nem válnak a tárgyalási bürokrácia túltengéseinek áldozatává. Elegendő arra emlékeztetnünk, hogy a svéd bányászsztrájk hónapokig tartó tárgyalások után tört ki; a tárgyalások Stockholmban, tehát a sarki övezet bányavidékétől több mint ezer kilométerre folytak anélkül, hogy egyetlen szakszervezeti képviselő is közvetlen kapcsolatot létesített volna a munkásokkal. Vagy: a nyugatnémet acélmunkások 1969 szeptemberében sztrájkba léptek, amikor látták, hogy a gépészek számára egy, az ősszel lejáró díjszabáshoz hasonló béregyezményben a nyári szabadságok időszakában alkudtak meg a felek, amikor tehát a munkások nagyjából távol voltak.

A szakszervezetekre azonban nem csupán az a feladat vár, hogy harcosabb magatartást tanúsítsanak a hagyományos bérkövetelések kapcsán és hogy kevésbé bürokratikusán folytassák a bértárgyalásokat. A Nyugat-Németországban, Nagy-Britanniában és Skandináviában szerzett tapasztalatok arra tanítanak, hogy nem egy konfliktus megoldható ezen az úton, és hogy a kormány és a vállalkozók, ha sztrájk tör ki, késznek mutatkoznak előzékenységet tanúsítani a szakszervezetek iránt, s a hagyományos harcok (vagy pusztán demagóg) szakszervezeti vezetőtípus kedvéért mellőzni az „újtól”, a „technikától” és „közgazdaságtantól” eltelt szakszervezeti funkcionáriust. Tapasztalt szakszervezeti vezetők, akiknek jobb a kapcsolatuk a tömegekkel, megfigyelték azonban, hogy az utóbbi évek harcai másfajta problémákat vetnek fel, mert a szakszervezeteket arra szorítják, hogy a tényleges bérek és a valóságos munkakörülmények szintjén avatkozzanak be.

Ha azonban az általános bérköveteléshez az üzemi és személyi tényleges bérek ellenőrzésének és ezek szerződéses kikötésének követelése járul, s ha azt még a munkafeltételek ellenőrzésének és megjavításának az igényével tetézik, akkor a szakszervezeti vezető jól tudja, hogy mindezt csak igen nehezen lehet felülről elintézni, hogy új viszony alakul ki a tagság és a szakszervezeti csúcsok között, s azt is, hogy a harc átterjedhet a kapitalizmus „érinthetetlen” előjogaira is.

Ilyen összefüggésben túlzás volna ugyan szabályszerű „tanácsi tendenciáról“ beszélni, de kétségtelen, hogy erőteljes tendencia jelentkezik itt is — s nem csupán a harcok idején — a szakszervezeti mozgalom demokratizálására. A társadalmi béke rendszerébe illeszkedő olasz üzemi bizottságok és a nyugatnémet üzemi tanácsok típusához tartozó hagyományos üzemi képviselők megfelelő voltának kétségbe vonása meglehetősen általános jelenség, és a küldöttség-típushoz tartozó közvetlen képviselő kibővítését célozza. Nem véletlen, hogy a négy és fél millió nyugatnémet fém munkás választotta szakszervezeti küldöttek száma az utolsó két évben 88 000-ról 112 000-re emelkedett, hogy Nagy-Britanniában figyelemre méltóan újraeled az üzemi bizalmiak tevékenysége, hogy a svéd bányászsztrájkot heves vita kísérte a hiteles munkásképviselő mibenléteről (nem is szólva az olaszországi munkásküldöttek mozgalmáról és a spanyol munkásbizottság nagy fontosságú tapasztalatairól). Bizonyára nem véletlen az sem, hogy minden európai országban, ahol a vállalkozók új vezetőkre találtak, megpróbálnak olyan politikát keresztülvinni, melynek kapcsán feladják a múltbeli, otromba módon egymás fölé helyezett keret-bérdíjszabások rendszerét, viszont ragaszkodnak ahhoz, hogy a szakszervezet elhatárolja magát az üzemi munkaszervezés ügyeiben megnyilvánuló vállalkozói abszolútizmust támadó sztrájkoktól, vagy hogy legalábbis ne támogassa ezeket.

Új nemzetközi akcióegység

Nagyon nehéz ezeket a jelenségeket közös nevezőre hozni, és igen nagy a gépies általánosítás veszélye. Ennek ellenére kétségtelen, hogy ezek a tendenciák adottak, legalábbis abban az értelemben, hogy az operatív demokrácia jegyében új fogalmazást kapjon a dolgozók és a szakszervezet viszonya, annak a tendenciának az értelmében, mely a munkások reagálásából fakad a mai tőkés termelési módban uralkodó valóságos bér- és munkafeltételekkel szemben; ez a reagálás kétségkívül nehézséget jelent Nyugat-Európában a hagyományos szerződésrendszer számára. Nem állíthatjuk, hogy e tendenciák elég erősek volnának ahhoz, hogy a nyugat-németországi, nagy-britanniai, skandináviai és németalföldi szakszervezeteket válságba döntse, s hirtelenében alapvető megújulást váltsanak ki a szó osztályharcos értelmében. De új problémák kerültek felszínre, és csak vajmi nehezen tűntethetők el.

Hosszú évek óta mindenképpen ez az első eset, hogy európai viszonylatban napirendre került a bérharcok további távlatainak, valamint a szakszervezetek osztályharcos értelemben vett megújulásának a témája. Ez objektív módon megfelel azoknak a kérdéseknek, amelyekkel szemben találják magukat a munkások a mai kapitalista kizsákmányolás következtében.

Ami ezt a valóságot illeti, a munkásmozgalomban rendkívül korlátozott a tényekről szóló hírközlés s a szóban forgó kérdésekről folytatott vita. Valamely európai ország egyszerű szakszervezeti tagja gyakorlatilag képtelen kellően tájékozódni más országok munkásainak harcairól: megismerni a mélyebb okokat, a követelések tartalmát, a harci formákat, az eredményeket. A nemzetközi szakszervezeti híryanagok forrásai csaknem kizárólag a nagy polgári lapok. A különböző országokbeli szakszervezeti aktivisták számára rendezett összejövetelek és viták a munkások valóságos problémáinak érdemi és összehasonlító vizsgálatáról túlságosan ritkák, mégpedig nemcsak olyankor, amikor a különböző nemzetközi szakszervezeti központok részvételével folynak, hanem az egyes központokon belül is. Márpedig a kölcsönös információ, elemzések és javaslatok, a munkásosztály valóságos ügyeiről folytatott módszeres tanácskozások rendszere elengedhetetlen feltétele a nemzetközi akcióegységre, a politikai követelések összehangolására és a munkások szak-

szervezeteikkel való demokratikus viszonyának elérésére irányuló kezdeményezéseknek.

A „társadalmi béke“, a „jövedelmi politika“, a munkásharcnak a „pluralista“ társadalom „konfliktusosságára“ való leegyszerűsítése: ezek voltak — gyakorlatban és elméletben egyaránt — az ötvenes évektől kezdve a hatvanas évek végéig az európai szociáldemokrata szakszervezetek hitcikkelyei s egyben az európai szociáldemokrácia politikájának alapja, melynek szemszögéből a párt és a szakszervezet között, miként a múltban, most is szoros összefüggés áll fenn. Ennek következtében nem beszélhetünk szakszervezeti önkormányzatról, ha nem vesszük tekintetbe, hogy Nyugat-Európában az ilyen természetű autonómia szükségszerűen maga után vonja az NSZK-ban, Nagy-Britanniában és Skandináviában túlsúlyban levő szociáldemokrata szakszervezeteknek azoktól a pártapparátusoktól való megszabadulását, amelyek ezeket a rendszerhez láncolják, mert csak így — elsősorban a bérharcban — válhatnak annak a válasznak közvetlen és szabad kifejezésévé, melyet a munkások a tőkés kizsákmányolás jelenlegi formáira adnak. Ez azonban annyit is jelenthet, mint az osztályok döntő összeütközését kiváltani és a munkásosztály hagyományos szervezeteit bevonni a szociáldemokrácia és a kapitalizmus harcába és kétségbevonni annak a nagy háború utáni kompromisszumnak a jogosultságát, melynek ideológiai és politikai kifejezője ma az osztályharcnak az ún. érett kapitalizmusban történő legyengüléséről szóló elmélet és gyakorlat.

Nyugat-Európában, ahol ezt a kompromisszumot a munkásmozgalom erős szakszervezeti és politikai egysége, valamint a párt és a szakszervezet közös szociáldemokrata vezetése szavatolja, a szakszervezeti mozgalom válsága és megújulása a szakszervezeteket ellenőrző és jelenleg éppen vezető szerepet betöltő munkáspártot is azonnal, méghozzá alapvetően érintené. Ez olyan körülmény, amelyet figyelembe kell venni.

Sergio Garavini

A Wiener Tagebuch 1971. 1. számában megjelent tanulmány nyomán

Az írkérdés történelmi háttéréről

Belfastban, Londonderryben és másutt bombák robbannak, autóbuszokat borítanak fel, üzleteket és hatósági épületeket gyújtanak meg. Egyes városok-nyegedek külső képe ostromállapotra emlékeztet, barikádok zárják el az útkeresztesződéseket, melyeken őrségek teljesítenek szolgálatot, az úttesteken katonai, rendőri és más karhatalmi osztagok cirkálnak. A hírek szerint a katolikusok protestáns templomokat gyújtogatnak, a protestánsok meg katolikus létesítményeket támadnak meg. S még fájdalmasabb, hogy az anyagiaknál sokkal értékesebb emberi életek pusztulnak-vesznek, polgárháború szedi áldozatait.

Hogyha hasonló értesüléseknek nem vagyunk híjával, mégis a harcok okairól, mibenlétéről, a szembenálló erőkről és azok céljairól viszonylag keveset tudunk. Sokszor meg egészen hihetetlennek hangzik, hogy a tudatunkban középkorhoz kötött vallási villongások olyan erővel lángolnak fel az 1970-es évek egyik nyugat-európai államában.

Hogy valamennyire is megközelítsük a kérdést, a mánál mélyebbre kell hatolnunk, a *Zöld sziget* évszázados történelmi fejlődésére kell utalnunk, melynek világánál az itteni rendkívül sokrétű kérdés talán érthetőbbé válik. Hiszen előre bocsáthatjuk: nem csupán vallási villongásokról van itt szó, hanem számos más ellentéttről, mely régóta fennáll, újabb és újabb változatban jelentkezik, időnként letompul, elhalványul, majd ismét fokozódik, bonyolódik, s olykor éppen robbanásához vezet.

Lássuk hát: mit mondanak a történelem annalesei.

Az Ír-szigetet benépesítő lakosság világos születési bizonyítvánnyal rendelkezik: a körülbelül i. e. IV. század óta itt lakó kelták leszármazottja. A skótokkal együtt az írek egy része napjainkig beszéli az örökségként rászállott, kelta nyelvek sorába tartozó ősi gael nyelvet. Az ír szigetlakókat nem érintette sem a rómaiak britanniai hódítása, sem az angolszász és más germán törzsek betelepülése. Persze az ír fejedelemségek azért mindent megtettek a kellemetlen római szomszéd gyengítésére. Az V. századtól, amikor Szent Patrick hittérítő munkája nyomán az itteni kelták felvették a kereszténységet, az iskolák és az egyház révén erősen hódított a latin nyelv, és fokozatosan behatolva a gael nyelvbe, a kettő összeolvadásából kialakult az ír nyelv.

807-ben a kiváló hajósok, a vikingeknek nevezett normann hódítók hatolnak be az Ír-szigetre, nevükhöz fűződik többek között az ír főváros, Dublin alapítása (841). Hatalmuk 1014-ben omlott össze véglegesen, mikor az ország Brian Boru, a „legfőbb király“ feudális királyságában egyesült. Másfél század múlva a normannok a II. Henrik vezetése alatt álló angolokkal összefogva ismétlik meg támadásaikat az írek ellen. Az angol király az 1155. évi pápai adománylevelél értelmében Írország urának nyilvánítja magát, és 1171-ben már ténylegesen a szigetország keleti része urának tekinthető.

Ilyenformán a kis számú ír nép immár több mint 800 esztendeje folytatja önállósági harcát az angol uralom ellen. Az egyetemes történelem évlapjait forgatva bizton állíthatjuk, hogy ha a harc nem is mindig nyíltan, fegyveresen folyt, hanem többnyire békésebb eszközökkel, de nem szünetelt egy pillanatig sem.

A XII—XV. század folyamán az írek eredménytelen ellenállásai közben az angol uralom egyre jobban megszilárdult, az földesurak érkeztek, bevezették az angol törvényeket, elterjedtek az angol szokások, az országot vezető testület döntéseiben a bennszülötteknek egyre kevesebb volt a befolyásuk, szavuk. Nem kerülhették ki a két rózsza harcát sem; az írek egy emberként a fehér rózsza (a York-dinasztia) oldalán harcoltak a címerében piros rózsát viselő Lancaster-család ellen.

Az angliai beháború kedvezett egyes ír földesurak fölemelkedésének, így jutottak 1468 után az ország élére a csaknem királyi hatalommal rendelkező Kildare grófi család tagjai. Mikor azonban a rózsák hosszú háborújában a két család jóformán kiirtotta egymást, s 1485-ben VII. Henrik személyében helyüket egy győztes harmadik: a Tudor-dinasztia foglalta el — Írországban ismét igyekeztek helyreállítani az abszolutisztikus angol fennhatóságot, megtörni az ír kiskirályok hatalmát.

VIII. Henrik, a kegyetlen és szeszélyes zsarnok uralmával az angol fennhatóságot vallási elnyomás súlyosbította. Mikor ugyanis az élesesű uralkodó országa önállóságát úgy igyekezett biztosítani, hogy az angliai katolicizmust a pápai alá-

rendeltségtől elszakította és önálló anglikán államegyházat szervezett, az ír—angol viszony ismét kiéleződött. A tizenöt tájékozatlan ír püspök kezdetben elfogadta ugyan a király által dublini érseknek küldött, az írek által katolikusnak vélt angol George Browne-t, de mikor VIII. Henrik 1541-ben felvette az *Írország királya és egyházfejedelme* címet, és náluk is az anglikán vallást vezette be — nyíltan kitört az ellenségeskedés. A győzedelmeskedő VIII. Henrik és utóda, VI. Edward az anglikán vallás terjesztésének ürügyén megkezdte a katolikus ír birtokosoztály kiszájtását és az ősi hitéhez körömszakadtáig ragaszkodó ír nép fokozódó elnyomását.

A vallással súlyosított nemzeti elnyomás Erzsébet korában két nagy ír felkelés kirobbanásához vezetett. Az első felkelésnek kedvezett V. Pius pápa bullája, mely Erzsébet királynőt kiközösítette, és szentesítette az ellene kitört ír lázadást. A Fitzmaurice vezette ír sereg ügyét segítette 1579-ben Nicholas Sanders angol jezsuita, aki a pápa nevében kegyelmet ígért mindenkinek, aki „Erzsébet, Anglia állítólagos királynője” ellen fegyvert fog. Elfojtása során nemcsak az írek ezrei pusztultak el, hanem legyilkolták a pápától segítségükre küldött 800 olasz lovagot is. Az 1594—1603 közötti széles körű angol-ellenes felkelés is sikertelenül végződött. Megtorlásképpen a felkelőket megfosztották földjüktől, ezt a hűséges angol nemeseknek adományozták. A megtört ír uralkodóosztály jelentős része kénytelen volt elismerni az angol fennhatóságot, és 1640-ig lojális maradt az angol koronához. Ekkoriban alakult ki, főleg Észak-Írországban, az ír-angol származású, hitére nézve jórészt katolikus és angolul beszélő nemesi vezetőréteg. A kérdés az volt, hogy létezését hogyan lehet összeegyeztetni a felsőbbség protestáns kormányával.

A vallási kérdésekben mérsékelt I. Jakab (1603—1625) korában, ha az ír katolikus párt ellenállt is az angol-protestáns behatolásnak, csak alkotmányos eszközökhöz folyamodott. Ennek eredményeként a régebbi központokban sikerült katolikus városatyákat élre juttatnia. Az egyre jobban terjedő puritanizmus azonban türelmetlenül igyekezett tért hódítani Írországban. Az ír—angol ellentét mindinkább vallási köntösbe öltözött, és katolikus—protestáns összeütközésben nyilvánult meg. Egyik legexponáltabb fóruma az Erzsébet alapította dublini egyetem (1591), az anglikán *Trinity College* volt. Bár a királynő és utódai ezzel a főiskolával az angolokhoz és a protestantizmushoz akarták édesgetni a katolikus-ír vezetőréteget, az szívesebben küldte fiait külföldi stúdiumokra, mint a gyűlölt dublini „eretnek-kollégium”-ba, sőt az itt végzeteket kizárta az ír társaságokból. Ennek ellenére nem vitatható az a jótékony szerep sem, amit a dublini egyetem az ír művelődés fejlődésében játszott.

Az ír vezetőréteg ellenállása a XVII. század elején súlyos csapást szenvedett. 1607-ben ugyanis az összeesküvéssel gyanúsított Tyrconnell grófja mintegy száz katolikus nemesel együtt az angol hatalom elleni tiltakozás jeléül elhagyta az országot, s jó részük Franciaországban keresett menedéket. Ezzel nemcsak az ír ellenállás marad egyidőre politikai vezetés nélkül, hanem halálos csapást szenved a katolicizmus éppen a birtokos, gazdag réteg soraiban, a gael nyelv és irodalom egyre jobban háttérbe szorul, és később az észak-írországi kelta Ulster válik a legbritebb tartománnyá. Az angol kormányzat az emigráns nemeseket árulóknak nyilvánította, birtokaikat törvényesen elkoboztatta. Ulster tartomány hat grófságának hatalmas birtokai aztán angol vállalkozók és nemesek, skót katonák és szolgálattelvők, valamint lojális helybeliek kezébe kerültek, mégpedig különleges feltételek alapján. Az adománybirtokkal ellátott angoloknak kötelezettséget kellett ugyanis vállalniuk, hogy birtokaikat nem adják bérbé íreknek. A skót szolgálattelvőknek ezt megengedték ugyan, de csak úgy, ha magasabb bérösszegre kötelezték őket. Az ír őslakóknak birtokaik után kétszer akkora bérletösszeget kellett fizet-

njük, mint az angoloknak. Egyes ír nemescsaládok elég nagy földbirtokkal túléltek ezt a nehéz korszakot, de a gazdasági-politikai vezető szerep átcúszott az angol telepesek, adománybirtokosok kezébe. A föld nagy része angol-skót kézbe került; birtokosaik nemcsak törvényes tulajdonosok voltak, hanem ténylegesen is gazdálkodtak.

Az országot gyarmatosítókként előzőlő idegen telepesekkel szemben az ír lakosság egy része a hegyes, terméketlen földekre szorult vissza, s várta a kedvező alkalmat a harc újrakezdésére. Nemcsak Ulsterben, hanem Írország más megyéiben is eluralkodtak az angol földbirtokosok, s a régi ír nemesek egy része csak földjei bérlőjeként maradhatott meg; nemegyszer tulajdonosként angol vállalkozók és új nemesek vertek fészket otthonukban. Hogy az angol nyomástól szabaduljon, sok ír nemes áttért a protestáns hitre.

Amikor törvényesíteni akarták az országra kényszerített helyzetet, az 1613—15. évi parlamentben az angoloknak néhány szótöbbséggel sikerült megszavaztatniuk az *ulsteri telepítések* cikkelyeit. A főleg régi írországi nemesekből álló kisebbség (köztük „régik angolok“, kiket „írré vált angoloknak“ is neveztek) küldöttséget mentetett a királyhoz a sérelmek orvoslására. I. Jakab király azonban ezt válaszolta nekik: „A pápa a ti apátok *in spiritualibus* és én csupán *in temporalibus*. Ti csupán fél alattvalóim vagytok és ilyenformán csupán fél privilégiumra számíthattok.“

Az 1640 után kibontakozó angol polgári forradalom feltételei között az írek ismét megkísérik az angol iga lerázását. A felkelés (1645—1652) élén Owen O'Neill állott, aki ír tömegek mellett pápai segítséget is igénybe vett. Sikerült szétzúzni az angol hadsereget, s rövidesen a felkelők kezére került Dublin, miután meghiúsultak az írek megosztására irányuló kísérletek. Az írek a kivégzett király fiát, a walesi herceget, II. Károlyt ismerték el királyuknak, és az angol köztársaság ellen fordultak. Az Írország ellen irányuló angol hadjárat mégsem tekinthető egyszerűen a királypártiak és „reakciós pápisták“ elleni fellépésnek, hanem sokkal inkább az angol újnemesek és burzsoák meggazdagodására s az ír nép elnyomására és kifosztására irányuló akciónak.

Az írek elleni hadjárat vezetését a „vaskezű“ Oliver Cromwell személyesen vállalta magára. 1649. augusztus közepén szállott partra Írországban, és először Dublint foglalta el. Szeptember 3—11. között került sor a hadjárat legborzalmasabb eseményére — Drogheda várának bevételére. A tüzérség és flotta támogatásával lerombolt vár 3000 főnyi helyőrségét az utolsó emberig lemészárolták. „Nem hiszem, hogy megmenekült közülük 30 is“ — írta Cromwell Bradshaw-nak, az Államtanács elnökének. A polgári lakosság egy része a templomban és toronyban pusztult el, melyet ágyúval lőttek; a romok közt menedéket kereső 1000 főnyi katolikus polgárt könyörtelenül legyilkolták, még a csecsemőket is kardéle hányták. Az ostromlók első dühétől megmenekülteket a Nyugat-indiai-szigeteken adták el rabszolgának. Gowran várát ostromolva Cromwell súlyos hitszegéssel mocskolta be nevét. Amikor az ír helyőrség szabad elvonulás mellett feladta a várat, Cromwell elfogatta és főbelövette a csapataikkal távozó tiszteket, a papokat pedig felakasztatta. Az Angliába távozó Cromwell utódjául kijelölt hadvezérek még évekig folytatták Írország hódoltatását. Az írek csapatokba („tories“) szervezkedve erdőkből és mocsarokból törtek az angol seregekre, és szüntelenül pusztították őket.

1652. augusztus 12-én az eddig használt módszerekhez méltó módon az angol parlament feltette a koronát az írországi irtóhadjáratra: megszavazta az *Act of Settlement for Ireland* törvényt. A leigázott ír lakosságot tíz osztályba sorolva mérték ki a bosszú- és hódoltatási célzatú büntetéseket. Az első öt osztályba soro-

zottakat (a felkelés aktív résztvevőit) fő- és jószágvesztésre ítélték, a valóságban az idetartozó mintegy 150 000 embernek csak kis részét végezték ki. Más büntetett íreket előzésre és vagyonuk $\frac{2}{3}$ részének elkobzására ítélték. Sokakat (akikre nem lehetett rábizonyítani a felkelésben való részvételt) megfosztottak földjük egy részétől. A birtokukban meghagyott földet azonban nem lakóhelyükön, hanem más területeken jelölték ki számukra, jórészt Connaughtban, ahol rossz minőségű földeken kellett gazdálkodniuk.

Marius és Pompejus példájára, Cromwell a legyőzöttek javaiból jutalmazta a győzőket. Az 1653. szeptember 26-án megszavazott törvény értelmében az elkobzott írországi földek felét kiszolgált angol katonáknak adományozta, ezzel földbirtokossá tette őket Írországban, de egyben rájuk bízta a sziget fékentartását. Az ír földek másik fele az állami hitelezőknek jutott. Jelentős földek kerültek angol vállalkozók, spekulánsok és kalandorok kezébe, akik gyors meggazdagodásra törekedve még kíméletlenebbül szipolyozták az ír parasztokat és bérlőket. A törvény főhatása abban jelölhető meg, hogy új angol és puritán nemességet kényszerítettek Írországra, s az ország földterületének mintegy háromnegyed része angol birtokosok tulajdonába ment át. Ilyenformán érvényesült Christopher Hill, az angol forradalom nagy történetírójának megállapítása: „Írország meghódítása, földbirtokosainak és parasztságának megfosztása az angol imperializmus első nagy győzelme és az angol demokrácia első nagy veresége. Mert a hadseregben levő kispolgárság, sok leveller vezető intelme ellenére, eltekintett attól, hogy saját szabadságjogainak megszilárdítását követelje Angliában, és — vallási jelszavaktól félrevezetve — azon volt, hogy az írek szabadságjogait pusztítsa el. Sokan telepesekként Írországba költöztek át.“ Az elnyomott és kifosztott írek pedig a végsőkig meggyűlöltek az angolokat, akiket rabszolgatartóiknak tekintettek. Az angolok kegyetlenkedése és törvénytelenkedése a forradalom alatt és után egyik főforrása annak az ellenséges érzületnek, mellyel az írek ma is viseltetnek az angol birodalommal szemben.

A monarchia visszaállítása után, különösen a katolikus II. Jakab idején, az angol elnyomás enyhült, sőt az uralkodó intézkedéseivel igyekezett megnyerni az írek rokonszenvét. Így történhetett, hogy 1689-ben a visszatért Jakabnak — aki vallásszabadságot és az *Act of Settlement* visszavonását ígerte — sikerült a hatalmat kezébe ragadó protestáns Orániai Vilmos ellen a katolikus íreket csatasorba állítania. Az ún. dicsőséges forradalmat képviselő Orániai Vilmos azonban 1690. július 12-én Londonderrynél leverte az írekre támaszkodó II. Jakabot, és az angol polgári-földesúri osztályokat jó ideig Írországra kényszerítette. Ez a gyűlölt dátum egyben az írek számára függetlenségi harcuk nagy tragédiáját, az angol elnyomók és a protestantizmus győzelmét jelképezi. 1691-ben végleg leverték az íreket. Az új király az *Articles of Limerick*ben hajlandó volt szavatolni a vallásszabadságot és a hűségesküit letevő ír felkelőknek kegyelmet adni. Mintegy 7000 felkelő azonban — soraiban az ír vezetőréteg számos tagja, a birtokososztály színe-virága — megtagadta a megalázó hűségeskü, és inkább választotta a franciaországi száműzetés keserű kenyerét. Ennek következménye újabb 750 000 acre-nyi ír föld elkobzása és új angol birtokosoknak való átadása lett az 1699. évi törvény értelmében. Egyetlen század alatt ez volt Írország földbirtokainak harmadik felosztása. A legnagyobb ír nemescsaládok eltűntek, és a megmaradtak az ország földterületének már csak $\frac{1}{7}$ -ét birtokolták. Más intézkedések még jobban meggyűlöltették az angol uralmat. A katolikusoknak — lényegében az íreknek — megtiltották, hogy fegyvert viseljenek, nyilvánosan tanítsanak és bíraskodjanak.

Ilyenformán az angol forradalom semmi jót nem hozott az íreknek, sőt a brit gyarmati uralom teljessé vált Írországbán. Egyre határozottabban érvényesültek a tőkés fejlődési tendenciák. A birtokokon racionális módszerek terjedtek el, korszerűbb mezőgazdasági módszerekkel folyt a művelés, a hűbéri viszonyokat tőkés kapcsolatok kezdték felváltani, ugyanakkor az iparban a manufaktúrák léptek az elavult kézművesműhelyek helyébe, az ír kikötők bekerültek az angol világkereskedelem vérkeringésébe. A telepített angolok árnyékában az elszegényedett ír nemesség helyett ír kereskedő-tőkés réteg kezdett felemelkedni. A polgári fejlődés útjára jutott ír nép a XVIII. században új fegyverekkel lépett harci sorompóba, annál is inkább, mert a Hannoveri-dinasztia türelmesebb vallási-nemzeti politikája lélegzethez juttatta. Gael nyelven írott új népi költészet fejlődött ki, mely az ír szabadságról és az angol elnyomás lerázásáról álmodik. Rövidesen az új korszakra jellemző *titkos társaságok* alakulnak, amelyek felkeléseket szerveznek az ország legkülönbözőbb területein. A felvilágosodás századának végén a forrongás csaknem állandósult, és jelentős angol fegyveres erőket kötött le. Ennek tulajdonítható, hogy az észak-amerikai függetlenségi háború idején az angol kormányzat kénytelen alkotmányba foglalt bizonyos szabadságjogokat adni az íreknek (1782). Formális eskü letétele esetén az írek vezetőtisztvisztségekhez juthattak, az ország önálló törvényhozó testületet kapott.

A francia forradalom viszonyai között William Pitt Jr. angol miniszterelnök további engedményekre kényszerült. Az 1793-ban megszavazott ún. *Relief Act* (Alap-törvény) eltörölte a katolikusokkal szemben alkalmazott szigorításokat, biztosította vallásgyakorlásukat és iskolázásukat, valamint részvételüket az ír parlamentben. A katolikusok államköltségen saját királyi papneveldét kaptak Maynooth-ban (1795), s így az íreknek nem kellett szeminaristáikat Franciaországba küldeniük vagy templomaikba francia papokat befogadniuk. Az 1782—1800 között érvényben levő ír Alkotmány értelmében működő parlament biztosítani igyekezett az ország önállóságát, de kísérlete meghiúsult az angol vezető réteg ellenállásán.

Így a békés, parlamentáris eszközök a fegyveres harcra adták át helyüket. A nemzeti mozgalmaknak lendületet adó francia forradalom idején, 1791-ben megalakult az Egyesült Írek (*United Irishmen*) titkos szervezete. Az ellenforradalmi beállítottságú ír katolikus papság tiltakozásával mit sem törődve, a szervezet 1798 májusában angolelles felkelést kezdeményezett. A Hoche tábornok vezetésével a felkelők segítségére siető francia hajóhadat azonban szétszórta a vihar, a függetlenségi-köztársasági felkelést pedig az angol hadsereg leverte. Pitt miniszterelnök az ország leigázásának törvényes látszatot akart adni. Azért egymillió font sterlinget fizetett ki ír képviselőknek, hogy parlamentjükben 1800-ban megszavazzák az Anglia és Írország uniójára vonatkozó törvényt, az önálló ír törvényhozó testület megszüntetését. A politikai-közigazgatási intézmények vonalán az ír önállóság utolsó maradványait is felszámolták, s alapján véve ez a helyzet maradt érvényben egészen 1920—21-ig.

Vallási-művelődési téren azonban az írek kezdtek előretörni. Kezdték nagyobb számban látogatni a dublini Trinity College-ot, jogot nyertek arra, hogy ügyvédek és orvosok lehessenek. Erős ír középosztály alakult ki, amely fiatal és öntudatos értelmiségtől vezetettve indított harcot a katolikusok teljes egyenjogúságáért. Élűkre O'Connell állott.

Daniel O'Connell (1775—1847) ősi, katolikus ír nemescsaládból származott, akit dominikánusok és jezsuiták neveltek, így már otthonról és iskoláiból magával hozta a protestánsok elleni gyűlöletet. Saját szemével látta Dublinban a felkelést követő angol megtorlást, az ír parlament erőszakos megszüntetését. Már ekkor filippikában

gúnyolva az angol elnyomókat, az ország önállósága elnyeréséért emelt szót. Ettől kezdve több mint négy évtizeden át, családi vagyonát feláldozva lakadatlanul küzdött az írek ügyéért. Személyisége egy népvészér tulajdonságait egyesítette. Kiváló szónok volt, közel tudott férkőzni a nép lelkéhez, beszédeit szenvedély és irónia hatotta át, szavai ébren tartották a nemzeti érzést. Ha O'Connell és társai harcának vallási árnyalata volt is, a katolikus emancipációt írva zászlajukra, mégis lényegében az írek nemzeti egyenjogúságáért küzdöttek. Vágyuk az volt, hogy népüket a polgári fejlődés és az önálló állami lét útjára vezessék. Kezdeményezésükre alakult meg 1823-ban az Ír Egyesület, amely a papság bevonásával minden katolikust igyekezett beszervezni. Az egyesület tevékenységének nagy szerepe volt abban, hogy az angol parlament 1829-ben kénytelen volt kimondani a katolikusok emancipációját (*Emancipation Act*), ami az ír egyenjogúságot hozta meg az államéletben. 1832-ben már 41 ír-katolikus képviselő vonult be az angol parlamentbe. Az új helyzetben, O'Connell 1840-es programjában már az Angliától független Írországiért szállt síkra, megígérve az ír paraszt-bérlőknek, hogy felszabadul országuk parlamentje majd földhöz juttatja őket. Polgári-nemzeti eszméit tízezreket megmozgató népgyűléseken (meetingeken), találkozókön, ünnepeken terjesztette. Mikor azonban 1843-ban az angol kormány betiltotta a dublini nagygyűlés megtartását, O'Connell engedelmségre szólította fel a lakosságot. Így éppen a döntő pillanatban hátrált meg, akkor, amikor az írek el voltak szánva akár a fegyveres harc megvívására. Lépésével O'Connell önmagát tette alkalmatlanná az ír szabadságharc irányítására, és népszerűségét elvesztve fokozatosan háttérbe szorult.

A szabadversenyen alapuló kapitalizmus és az ipari forradalom kibontakozásának feltételei között az ír társadalomban is nagy változások mentek végbe. A parasztok java része nagybirtokok felaprózott parcelláin, kis gazdaságában bérlőként tengette életét. Egy ilyen önálló bérleti farm elnyerése volt a vágya a földesurak szolgálatában dolgozó agrárproletárok mindegyikének; a konkurrencia magas bérletösszegekhez és szörnyű nyomorhoz vezetett.

Hatalmas vándormozgalom indult meg két irányban. Az életlehetőségétől jóformán megfosztott falusi lakosság egy része az ipari forradalom teljében levő Angliában keresett megélhetést, az angol gyarmati gazdaságpolitika következtében Írországiiban ugyanis alig volt ipar. Az angol tengeri kereskedelmet gyámolító *hajózási törvények* teljesen tönkretették az ír hajótulajdonosokat, amit súlyosbított az az 1721-es törvény is, amely megtiltotta nekik, hogy Indiával, Kínával és Perzsiával kereskedjenek. Vámpolitikájával az angol kormányzat hozzájárult az ír gyapjúipar hanyatlásához. A tőkés nagyipar feltűnő módon főleg az angol-protestáns többségű Észak-Írországiiban fejlődött ki, jórészt itt épültek a vasútvonalak is. Az ország többi része viszont erősen lemaradt a gazdasági-technikai haladásban. Az ír nincstelenek nagy tömege vándorbotot véve a kezébe, az angol gyárvárosokba és kikötőkbe özönlött, azok szélén valóságos ír nyomornegyedek alakultak ki (1830-ban például Londonban 120 000, Glasgow-ban 40 000 ír élt). *A munkásosztály helyzete Angliában* című, 1845-ben megjelent könyvében Engels élénk színekkel ecseteli

az ír elvándorlás okait és az angliai írek szörnyű nyomorát. A koldusszegény ír munkás éhbérért volt kénytelen Angliában munkát vállalni, és nemegyszer akaratlanul akadályozta az angol proletariátus magasabb bérért és jobb életfeltételekért vívott osztályharcát. „Minden nagyváros legrosszabb negyedeiben írek laknak... A pincelakó családok többsége majdnem mindenütt ír eredetű” — írja Engels.

Az ír kivándorlók másik része az „ígéret földje”, Amerika felé vette útját. 1950-es demográfiai felmérés szerint az Amerikai Egyesült Államok lakosságának 9,3%-a ír származású. Ha ehhez hozzáadjuk az itt nem szereplő észak-írországi íreket is, részarányuk jóval meghaladja a 10 százalékot.

Írország népének kivándorlása a XIX. század közepén és végén az emberiség történetében eddig ismeretlen arányokat öltött. Az 1800-as 4,5 millióról természetes szaporodással 1841-ben 8,5 milliónyi népességre duzzadt Írország néhány évtized alatt lakossága felét elvesztette. A kivándorláson kívül ebben szerepe volt az 1846—49-es rossz burgonyatermés következtében előállott éhínségnek és járványoknak is.

A kivándorlásnak lendületet adott az 1848 júliusában kirobbant ír nemzeti felkelés vérbefojtása. Ennek vezetésében a főszerepet az 1842-ben — Mazzini példájára — létrehozott *Ifjú Írország* titkos szervezett játszotta, melynek *Nation* néven saját lapja volt. A felkelést követő angol megtorlás után még hangsúlyozottabban érvényesült az ország demográfiai hanyatlása.

Az amerikai kivándorlás kiszélesítette az ír nemzeti mozgalmat. Ezután nemcsak otthon, Írországban alakultak nemzeti felszabadító szervezetek, hanem az „újhazában” is. 1858-ban az amerikai írek létrehozták a féniek mozgalmát. A kispolgári „féniek szövetsége” 1867-ben Írországban anarchista-terrorista módszerekkel előkészített sikertelen felkelést szervezett. Leverése után a felkelés három vezetőjét még az év november 23-án Manchesterben kivégezték. Ez a nap azóta nemzeti gyásznappal Írországban.

1869-ben Dublinban megalakult az I. Internacionálé írországi tagozata. Ezzel a proletariátus legjava saját társadalmi felszabadulását a nemzeti felszabadulás ügyével igyekezett összekapcsolni, és az ír mozgalomnak egészen új irányt szabott. Ez a kettősség később más, szocialista tendenciájú szervezetek harcában is megfigyelhető.

Az ír nemzeti mozgalom új és új harci formákat alkalmazott. 1873 novemberében létrejött a Home Rule egyesület, mely 1877-ben Ír Nemzeti Párttá alakult át. Határozott társadalmi követelésekkel kezdett fellépni a demokrata M. Davitt-tal az élen 1879-ben megalakult paraszti tömegszervezet, az Agrárszövetség (*Land League*), amely nemcsak bojkottálta az angol landlordokat, hanem egyenesen kiszármazásukat követelte. Akciói annyira veszélyessé kezdtek válni az angol tőkésföldesúri elnyomó rendszerre nézve, hogy 1881-ben a parasztligát feloszlatták, vezetőit pedig börtönbe zárták.

A tisztánlátó angol államférfiak előtt egyre világosabbá vált, hogy a robbanás elkerülése végett az írkérdést törvényesen kell rendezni. Ezzel magyarázható, hogy a liberális W. E. Gladstone miniszterelnök 1882. május 2-án kilmanhaimi börtönben felkereste Ch. Parnell ír vezetőt, és megegyezett vele az ír autonómia megadásában. Négy nap múlva ír terroristák meggyilkolták Cavendish-t, Írország első angol államtitkárát és helyettesét. Gladstone így sem tett le végleg a békés megegyezésről, s 1886-ban és 1893-ban ismételten javaslatot terjesztett az angol törvényhozás elé az ír önállóság ügyében. De javaslata megbukott a lordok ellenállásán.

Az ír nemzeti függetlenségi mozgalom ugyanis egyre erőteljesebben beleütközött nemcsak az angliai, hanem az írországi angol tőkés-földesúri osztály heves ellenállásába, mely Írország önállósulásától saját gazdasági-politikai vezető szerepét féltette (megjegyzendő: ma is ezek az erők az észak-ír kérdés megoldásának fő akadályai). Elsősorban Észak-Írországban, Ulster tartományban erős angol-protestáns „unionista” mozgalom bontakozott ki, mely az ír törekvésekkel szemben az Angliával való államszövetség gondolatát képviselte.

Az ellentétes politikai álláspontok kikristályosodásaként két párt állott egymással szemben: a függetlenségi-nacionalista íreké és az „unionista” angoloké. Az ír nemzetiek ügyét segítette az 1896. május 29-én J. Connolly vezetésével megszerzett köztársasági Szocialista Párt, amely a függetlenség ügyét összekapcsolta a társadalmi felszabadulásért, a szocializmusért folytatott harccal. A hatalom birtokában levő angol „unionisták” mindent megtektek az ír mozgalom ellensúlyozására. Így ütközött össze egymással egyre élesebben a főleg szegényparaszti, munkás és kispolgári rétegekre támaszkodó ír nemzeti mozgalom a gazdag nagybirtokos, kereskedő és ipari tőkés elemekre támaszkodó, írországi protestáns angol vezetőosztállyal és kapott a nemzeti harc mindinkább társadalmi tartalmat, öltötte magára az osztályharc határozott jegyeit. Ezen mit sem változtat az a tény, hogy az 1905-ben szervezett *Sinn Fein* („Mi magunk”) párt inkább kispolgári, értelmiségi és burzsoá vezetés alatt állott. Hiszen ez a párt hazafias jelszavaival, az angol gazdag réteg ellen uszítva igyekezett levezetni az ír szegénységben felgyülemlett társadalmi elégedetlenséget.

Az ellentétek ismét annyira kieleződtek, hogy a helyzet robbanással fenyegetett. Végül az első világháború előestéjén, 1914. május 24-én, két évi vita után az angol parlament kénytelen volt elfogadni az ír autonómiát biztosító *Home Rule*-törvényt. Jellemző, hogy az észak-írországi angol „unionisták” azonnal harcba fogtak a törvény életbeléptetésének elodázására, s ezzel a polgárháború veszélyét idézték fel. Az angol kormány a feszültséget úgy igyekezett levezetni, hogy a világháborúra való hivatkozással a törvény alkalmazását elhalasztotta.

A lépés természetesen az íreket tüzelte fel, olyannyira, hogy azok 1916. április 24-én az amerikai honfitársaik támogatásával, J. Connolly, R. D. Casement, P. H. Pearse és M. Collins baloldali simfeinisták vezetésével Dublinben felkelést robbantottak ki. A felkelés a független ír köztársaság kivívását tűzte zászlajára. Hét napig tartó véres harcokban az angol hadsereg felülkerekedett ugyan, de a brit hatóságok többé nem voltak képesek úrrá lenni a mindjobban erősödő népi mozgalmon, mely több helyütt partizánharcokat eredményezett. Az ír hazafiak alakulatai angol katonai posztokat és rendőrörsöket támadtak meg, protestáns-angol városokat, negyedeket és létesítményeket gyújtottak fel.

1918—1921 között az írkérdés újabb fordulópontjához érkezett. 1918. január 21-én a westminsteri parlamentben Írország számára fenntartott 102 képviselői mandátumból 73-at a Sinn Fein párt szerzett meg. Az 1919-ben Dublinban összeült önálló ír parlament kinyilvánította az ország függetlenségét. Megalakult a Sinn Fein párt titkos katonai szervezete, az Ír Köztársasági Hadsereg (IRA), s De Valera vezetésével forradalmi kormány létesült.

Az ír felszabadító háború nyomása alatt az angol kormánynak engednie kellett. 1920. december 23-án az angol parlament törvényt fogadott el (*Government of Ireland State*), majd javaslatot terjesztett az ír nemzeti mozgalom vezetői elé, hogy Írország kormányzását bízzák két egyenlő hatalommal vezető parlamentre és kormányra, az egyik Észak-Írország hat megyéjét (Ulster tartomány) igazgassa, a másik pedig az ország többi 26 megyéjét alkotó Közép- és Dél-Írországot. Egy

év múlva, 1921. december 6-án Nagy-Britannia és Írország képviselői szerződést írtak alá, melynek értelmében Írország Ír Szabad Államként domíniumi státútumot kap, és a Brit Nemzetközösség tagjai sorába lép. Észak-Írország azonban, politikai vezetőtestületekkel az élén, közvetlen brit fennhatóság alatt maradt.

A rendezés idején a Sinn Fein párt jobb- és baloldali szárnyra szakadt. Az utóbbi De Valera vezetésével az egyezményt nem ismerte el s az IRA támogatásával harcba kezdett Észak-Írországnak az Ír Szabad Államhoz való csatlakozásáért és a köztársaság kikiáltásáért. A tényleges hatalom a jobboldali sinnfeinisták képviselője, W. T. Cosgrave, az ír végrehajtó tanács elnöke kezében összpontosult, amely leverte a népi erőket. Röviddel azután, 1923. december 3-án az Ír Szabad Állam, Észak-Írország és Anglia szerződése révén szentesítették a két Írország létezését.

A fegyveres harcban vereséget szenvedett De Valera, szakítva előbbi, radikális politikájával, parlamentáris útra tért, ellenzékbe vonult, és létrehozta a *Fianna Fail* („Sorstársak“) nevű köztársasági pártot, mely követelte az angol királynak tett eskü elutasítását. Programjával az 1932. évi választásokon győzelmet aratott. Őt év múlva, 1937. december 29-én az Ír Szabad Állam független és szuverén állammá nyilvánítja magát. Később az ír parlament formálisan is megszüntetett minden alkotmányos kapcsolatot Angliával, a II. világháború idején pedig semleges maradt. Végül 1949. április 18-án az ír parlament kimondta az Ír Köztársaság megalakulását, és kilépett a Brit Nemzetközösségből. 1955-ben Írország az ENSZ tagállama lett. 68 895 km²-nyi területén mintegy 3 millió lakos él, fővárosa Dublin.

Nem tartozik történelmi áttekintésünkhöz Észak-Írország jelenlegi helyzetének vizsgálata. Egy-két vonásra, tendenciára mégis rámutatunk mint a történelmi fejlődés szükségszerű következményére.

Írország napjainkig kettéosztott állapotban maradt. Az elnyomás hosszú évszázadai alatt az Ír-sziget lakosságának többsége átvette az angol nyelvet, és csak kis része (főleg az eldugottabb vidékek parasztsága) őrizte meg anyanyelveként az ősi gael nyelvet. De bármelyik nyelvet beszélték vagy beszélik, a nemzeti eszményekért folytatott harcban az ír tömegeket a katolikus hit közössége és az angolgyűlölet tartotta össze. A protestáns angolokkal szemben az írek katolikusok, és a katolikus egyházukért, mivoltukért vívott harc lényegében egyik ősi intézményükért folyó fanatikus küzdelem: a kiváltságos, elnyomó angolokkal szembeni fellépésnek tekintik a protestantizmus elleni támadást. Az északi-írországi katolikus—protestáns ellentétnek tehát történelmileg kialakult nemzeti-nemzetiségi összefüggései vannak.

Nem szabad elfelejteni, hogy az Egyesült Királysághoz tartozó Észak-Írország (fővárosa: Belfast) 13 564 km²-nyi területén mintegy másfélmillió ember él, ebből egymillió protestáns mellett félmillió katolikus. A belfasti kormány autonóm kormányzati jogokat gyakorol széles hatáskörrel, de a honvédelem, külügy és gazdasági élet feletti ellenőrzés révén Észak-Írország Londontól függ. Itt 50 év óta protestáns hatalom érvényesül, a gazdag réteg jórészt protestáns-angol, kis részben ír, a katolikusok nagy része pedig a szegényparasztság, agrár- és ipari proletariátus és kispolgárság sorába tartozik. A protestánsok $\frac{2}{3}$ -os arányuknál jóval nagyobb többséggel (46 képviselő) rendelkeznek az északi-írországi parlamentben, az $\frac{1}{3}$ -ot kitevő katolikusok egyhatodnál is kevesebbel (9 képviselő). A helyi igazgatási szervezetben a helyzet még igazságtalanabb, itt a választójog erősen kedvez a földtulajdonosoknak, a gazdag polgárságnak, és kizárja a munkanélkülieket, nincsteleneket. A megkülönböz-

tető jogi helyzet tulajdonképpen az angol-protestáns szupremácia legfőbb biztosítója. A katolikus munkanélküliek száma kirívó módon háromszorosa a protestánsokénak, a katolikus többségű Londonderryben (52 000 lakos, ebből 30 000 katolikus) a helyi kormányzás hagyományörző módon protestáns kézben van. A helyi törvények a protestánsoknak kedveznek, igazságtalan módon juttatják őket többséghez a grófságok és városok tanácsaiban. Ezért a katolikusok főkövetelése One man, one vote (Egy ember — egy szavazat). A politikai egyenjogúságért küzd a Polgári Jogok Egyesülete (*Civil Right Association*), mely óriási tömegeket mozgat meg. A katonasággal, rendőrséggel és más karhatalmi erőkkel rendelkező angol protestánsok egyelőre kezükben tartják a hatalmat. A karhatalmi alakulatok közül az írek előtt a legyülöltebb a protestáns önkéntesek részvételével szervezett, a rendőrséget kiegészítő ún. *B-special* formáció.

Észak-Írország földrajzilag az Ír-sziget szerves része, egykor pedig politikailag-államilag Írországhoz tartozott, demográfiai, nyelvi és vallási jellegét hosszú évszázadok alatt erőszakos módon, telepítésekkel változtatta meg az angol királyság. Az írek még így is a lakosság egyharmadát alkotják, s rohamos szaporodásuk alapján sokan azt jósolják, hogy rövidesen utolérik az angolokat. Az ír nacionalisták azért harcolnak, hogy Észak-Írországot az Ír Köztársasággal egyesítsék. Így pl. a Sinn Fein párt, melynek fegyveres szervezete az IRA. Kétségtelen, hogy az egységmozgalom a széles ír-katolikus lakosság támogatását élvezi.

A nacionalista irányzatok mellett egyre erőteljesebben érvényesül egy szocialista tendencia, amely nem a mindenáron való egyesítést akarja, hanem más gazdasági-társadalmi alapért küzd mindkét Írországban. Olyan irányzat ez, amely a vallási megosztottsággal szemben a ninestelenek egységét hangsúlyozza. Azt vallja, hogy a szegényeknek — akár katolikusok, akár protestánsok — semmit sem nyújt a polgári Írország. Az irányzat egyik vezetője Bernadette Devlin, „Észak-Írország Jeanne d'Arc-ja“, ez a 24 éves diáklány, Londonderry katolikus munkásnegyedének képviselője, aki szocialistának vallja magát. Küzd „az összes jogfosztottakért“, a „munkásosztályért“, Észak-Írország gazdagok uralta állama, annak erőszakszervezete, kormánya, parlamentje, jogfosztó alkotmánya ellen. Bár katolikusnak vallja magát, nem a katolikusokért és a protestánsok ellen harcol, hanem mindkét Írország „igazságtalan rendje“, a tőkésrendszer ellen, „egy jobb életért“ és az „igazságért“.

A munkásosztály legjava a főleg angol uralkodó osztály vallási-megosztó politikájával szemben hangsúlyozza az elnyomott, kifosztott tömegek osztályharcát az angol és ír nagyburzsoázia ellen, olyan állam létrehozásának szükségességét, amelyben egyenjogúság van, a jog, emberség és igazság érvényesül.

E különböző társadalmi-politikai alapon álló ír mozgalmakat egyaránt veszélyesnek tartja az angol-protestáns polgárság. Ian Paisley, a militáns protestáns klérus egyik szélsőséges képviselője a „katolicizmust, ortodoxizmust, pacifizmust és kommunizmust“ egy kalap alá veszi.

Az észak-írországi harcok ma is többnyire vallási köntösben, katolikus—protestáns ellentét formájában jelentkeznek, másrészt ír—angol nemzeti ellentétek vonásait viselik magukon. Egyre határozottabban kirajzolódik azonban a harcok vallási-nemzeti ellentéteknél mélyebb, osztályellentétekből eredő társadalmi tartalma.

Csetri Elek

A kolozsvári Munkás Szabadiskola

A munkásmozgalom fejlődését jelezte nálunk is az első román és magyar nyelvű olvasókörok és munkásklubok megalakulása, valamint a szakszervezetek keretében szervezett kölcsönkönyvtárak. Kolozsvárt az első munkás szabadiskolát 1905 körül szervezték meg a szakszervezetek, s a történelmi materializmusról, a szocialista mozgalom történetéről, a marxista közgazdaságtanról és a darwinizmusról tartottak előadásokat.

Az első világháború lehetetlenné tette a nevelőmunka folytatását, utána azonban a kolozsvári munkásság újra rendezte sorait. A húszas évek elején a munkások sztrájkjai egymást érték, de a politikai és gazdasági harc közepette sem feledkeztek meg a kulturális munka jelentőségéről. Szükségessége nyilvánvaló volt sok szervezett munkás számára, hiszen az átlagos iskolai végzettség 3—4 elemi osztálynál nem volt nagyobb, de sok esetben az írástudatlansággal is számolni kellett. A szakszervezetekben kibontakozott művelődési tevékenység tehát a legelemibb ismeretekből kiindulva általános műveltséget igyekezett nyújtani a szakszervezeti tagságnak.

A kolozsvári szakszervezetek kulturális bizottsága 1921. november 3-án alakult meg, s gazdag, sokszínű programmal indult. A *Szabadiskola* már 1921 novemberében megkezdte működését, s hetenként, illetve kéthetenként elhangzott egy-két ismeretterjesztő előadás. A szakszervezetek vezetősége ehhez a munkához megnyerte a haladó értelmiségiek legjavát. A *Szabadiskola* keretében a román és magyar nyelvű természettudományi, társadalomtudományi és művészeti előadások egymást váltották; a hallgatók valóban megszerezhették az általános műveltséget biztosító ismereteket.

A *Szabadiskola* 1921. november—1922. februári programját érdemes teljes egészében közölni (a *Romániai Népszava* és a *Keleti Újság* közlései alapján):

- 1921. november 3. Dászkál Gyula: A történelmi materializmus, Darvas Simon: A történelmi materializmus
- 1921. november 10. Dr. Gelei József: Mi a biológia?, Seprődi János: A zene eredete és társadalmi szerepe
- 1921. november 24. Vita: A társadalmi fejlődés irányai a) a keresztényszocialista és b) a liberális álláspont, képviseli: Balogh Arthur, c) a polgári radikális álláspont, képviseli: Kádár Imre, d) szocialista álláspont, képviseli: Dászkál Gyula
- 1921. november 30. Emil Isac: A mai román irodalom, Dienes László: A világnézetek fejlődése, Kürtös János: A hatásfok
- 1921. december 1. Götz Irén: Adhatnak-e a természettudományok világnézetet?, Antal Márk: A jövő iskolája
- 1921. december 8. Román Valér: A földkérdés Romániában, Ligeti Ernő: A mai európai irodalom

1921. december 15. Sas László: Upton Sinclair, a munkásélet írója, Emil Hagiánu: Mit jelent az egységesítés a jogban?
1921. december 22. Kertész Jenő: Nemzet és nemzetköziség
1921. december 29. Dienes László: Művészeti izmusok
1922. január 5—6. Vita: A szocializálás tudományos problémái a) liberális álláspont, képviseli: Ligeti Ernő, b) polgári radikális álláspont, képviseli: Kádár Imre, c) szocialista álláspont, képviseli: Dáskál Gyula
1922. január 12. Vita: Az irodalom és a művészet társadalmi szerepe; előadók: Emil Isac, Kádár Imre, Kovács Jenő, Székely Béla, Dáskál Gyula
1922. január 19. Ormos Ede: Mezőgazdaság és szocializmus, Kaczér Illés: Ady Endre és a mai magyar irodalom
1922. január 24. Ládai István: A bűnözés társadalmi okai, Gelei József: A fejlődés a természetben
1922. január 31. Darvas Simon: Az ipari termelés a céhrendszertől a trösztökig, Madzsar József: Az ipari megbetegedések
1922. február 7. Hollós József: A tüdővész gyógyítása, Elekes Miklós: Munka és idegrendszer
1922. február 14. Paál Árpád: A pacifizmus
1922. február 21. Székely Béla: Vallások és osztályok, Emil Panaitescu: Coşbuc
1922. február 28. Darvas Simon: A marxizmus mint világnézet. Kovács Jenő: A modern dráma;

A *Szabadiskola* első évének teljes műsorát vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a témaválasztás igényessége és a sokszínűség jellemezte. Az előadók mindegyike tekintély volt a maga területén, így a munkáshallgatók a legjobb szakemberek szavai nyomán ismerkedtek meg a különböző kérdésekkel. Marxisták és a szocializmust jól ismerő radikális értelmiségiek nemcsak a történelmi materializmus elméletének ismertetésével, hanem gyakorlati alkalmazása lehetőségének elemzésével is növelték az érdeklődést. A modern szocialista irodalom problémáit szintén megismerte a munkásság. A természettudományi előadásokat az akkori kolozsvári tudományos élet legjobbjai tartották. Az előadások sorába beiktatott vitaestek érdekes és hasznos megoldásnak bizonyultak. A különböző politikai, gazdasági és művészetpolitikai álláspontok mérkőzése, az érvek és ellenérvek összevetése révén a hallgatóság meggyőződhetett a szocialista álláspont igazáról. A történelmi materializmusról tartott előadásokról Benamy beszámolt az *Új Kelet* olvasóinak. A beszámoló szerint Darvas Simon a történelmi materializmust az emberiség történelme „végigreflektorozásán” át mutatta be, Dáskál Gyula szocialista képviselő pedig a jelenkori társadalmi fejlődés folyamatában a „Darvas is, Dáskál is nagy készültséggel és az objektív munkástanítás szempontjából egyedül helyesen: tudományosan beszélt. Egyik sem agitált a maga igaza mellett, de mindkettő alkalmat adott a hallgatóságnak arra, hogy a dolgok felett gondolkodjék, saját életében figyelje meg az eseményeket és józan belátása szerint bírálja.”

A *Szabadiskola* első szakasza sikeresnek bizonyult; a már kialakult formát használva 1922 őszén új előadásorozat indult. A *Romániai Népszava* beszámol az új évad megnyitásáról, az előadók figyelmét azonban arra hívja fel, hogy igyekezzenek népszerűbb nyelvezetet használni, mert a hallgatóság általános műveltsége még nem elég magas a tudományos szaknyelv befogadására. Különben ez a tény ad magyarázatot arra is, hogy a szabadegyetem hallgatósága ebben az évben csökkent 1921-hez viszonyítva. Íme néhány, ebben az időszakban elhangzott előadás címe: Vértes Oszkár: A nő és a fizikai munka; Román Valér: A szakszervezeti mozgalom jelentősége; Ligeti Ernő: Az európai kultúra halála; Román Valér: Mit jelent az internacionálé?; Lőrinczy Sándor és Dominic Stanca: A nemi betegségek szociális kihatásai — 60 vetített kép; Dienes László: A szabadság filozófiája; Kertész Jenő: Társadalomtudomány; Gelei József: Élettudományi kérdések; Kürtös János: A villamosság szerepe a termelésben.

A Szabadiskolában fokozódott a marxista nevelés. Dienes László, Kertész Jenő és Román Valér említett előadásai mellett Dászkál Gyula *A szocializmus és pacifizmusról*; Rozvány Jenő *A marxista értékelméről*, Székely Béla pedig az amerikai munkásköltészetéről és a német kommunista író, Ernst Toller drámáiról beszélt. A csökkent hallgatóság azt jelentette, hogy az eddigi 400—500 hallgató helyett 250—400 ember jelent meg az előadásokon.

„Mindinkább fokozott érdeklődés mellett tartja előadásait a szakszervezetek Kultúrbizottságának szabadiskolája — írja a *Keleti Újság* 1922. november 15-én. — Minden szerdán 350—400 hallgató látogatja a szabadiskolát, melynek újszerű programja teljes megértésre talált. Az összes tudományokat szintetikus rendben egymás után sorakoztató módszer folyton fokozza az érdeklődést a hallgatók körében. Az elmúlt szerdán Husz Ödön igazgató tartott előadást *Allattan* címmel, mely cím alatt az előadó bekapcsolódva az előző előadások anyagába, az állatvilág fejlődését ismertette. A kiválasztódás kérdésének kapcsán a darwinizmust, az állatvilágnak a létért való küzdelme kapcsán pedig Kropotkinnak a kölcsönös segítségről szóló elméletét érintette. A két órán át tartott, vetített képekkel illusztrált előadás igen nagy tetszést váltott ki.“

Kolozsváron 1922. november elején nyolc erdélyi város szakszervezeti kulturális bizottságai Papp Aurél festőművész elnökletével kongresszust tartottak, hogy egységes irányító szervet létesítsenek a munkás kulturális mozgalom irányítására. A kongresszuson kimondták a *Szakszervezetek Kultúrbizottságai Országos Szövetségének* megalakítását. Egyben elhatározták, hogy minden ipari városban szabadiskolát létesítsenek, s előadókról a központ gondoskodik.

Az 1923—1924-es év első előadását Berkovics Simon tartotta a történelmi materializmusról. A *Romániai Népszava* beszámolója szerint „nagy számú munkás és munkásnő“ vett részt az előadáson, az előadó „népszerűen és érthetően fejtette ki a nehéz tudományos problémát“.

Ebben az évben különben a történelmi materializmus szemléletét alkalmazva Dienes László — a *Korunk* alapító szerkesztője — a nyugati kultúra válságáról, Kádár Imre a demokrácia erkölcsi és szellemi erőiről, Erdélyi Kálmán a revizionizmus és marxizmus viszonyáról, Kertész Jenő, Ormos Ede és Székely János a marxizmus közgazdasági kérdéseiről, Imre Sándor színházi rendező a színház és munkásság, Papp Sándor pedig a művészet és szocializmus kérdéseiről beszélt. Orvosi és egészségügyi előadásokat is gyakran tartottak. Irodalmi kérdésekről haladó polgári írók beszéltek: Lucian Blaga a román irodalomról, Kuncz Aladár pedig a magyar irodalomban megnyilvánuló demokratikus eszmékről.

A Szabadiskola művészeti programját egészítették ki azok a színházi előadások, amelyeket a szakszervezeti munkásság számára rendezett a kolozsvári Magyar Színház. Ebben az évadban például G. Hauptmann *Takácsok*, *Téli ballada*, Bernard Shaw *A sors embere*, Ibsen *John Gabriel Borkman* és Molière *Dandin György* című darabjait mutatták be, valamint Caragiale egyfelvonásosait. Ugyanakkor Csokonai Vitéz Mihály műveiből irodalmi estet rendeztek. A bevezető előadásokat leggyakrabban Lucian Blaga, Dienes László, Kádár Imre és Imre Sándor tartotta.

Ebben az évben indult meg a szakszervezetek román nyelvű Szabadiskolája is. A történelmi materializmusról Zaharia Pop, a modern kapitalizmusról Leon Geller (Iași), a régi Románia szocialista mozgalmanak történetéről I. Ghelerter, a munkabiztosításról N. Ghiulea bukaresti egyetemi tanár, a szociális védelem kérdéséről J. Horodiceanu ploiești-i szocialista orvos tartott előadást. De a szabadiskolában megjelentek és előadtak az akkori haladó román kultúra képviselői is: Bogdan-

Duică a román nép és a szocializmus, Virgil Bărbat szociológus az erkölcs, Lucian Blaga az irodalom és Emil Hațieganu a jog fejlődésének kérdéséről beszélt.

Az 1924 őszén induló szabadiskolai előadások első felét a természettudományoknak szentelték. Monoki István a csillagászati földrajz, Cseke Domokos a fizikai és politikai földrajz, Balogh Ernő a geológia, Valentin Elvira a növénytan, Husz Ödön a darwinizmus, Tulogdy János az őslénytan, Götz Irén a fizika, végül ismét Monoki István a geometria és matematika eredményeivel ismertette meg a munkáshallgatóságot.

Meg kell említenünk, hogy 1925 elején a hatóságok nem adtak engedélyt egyes előadások megtartására, az év január 4-én viszont felavatták az Építőmunkás-otthon, és ez kedvező körülményt jelentett a további munka szempontjából.

A természettudományok és a társadalomtudományok közötti átmenetet képviselte Tulogdy János előadása az emberiség őstörténetéről. „Ez az előadás már csak azért is elsődrendű fontosságú a tanulmánygyó elvtársak részére, mert bevezetését és alapját képezi a szociológiai előadásoknak” — írja a *Romániai Népszava* 1925 január 11-én. Egy hét múlva az előadásról írt beszámolóban ezt olvassuk: „Az érdekes, vetített képekkel kísért előadást a Redout nagytermének zsúfolt közönsége hallgatta meg és az előadót lelkesen megtapsolták.”

Az első társadalomtudományi előadást Ligeti Ernő tartotta az emberiség történetéről. A beszámoló méltatásából tudjuk rekonstruálni az előadás lényegét, amely „egy lépéssel előbbre vitte hallgatóit azon cél felé, amelyet a szabadiskola létesítésével a kultúrbizottság maga elé tűzött... A történelmet az iskolában is tanultuk, de az a kép, amelyet ott nyertünk, nem mozdította elő történelmi tudásunkat és ugyancsak nem segítette elő szocialista öntudatunk kialakulását. Az iskolai történelem szemzőgéből tekintve az emberiség marakodó fejedelmekből és urakból állott, és az emberi haladás néhány névhez fűződik. Ma már tudjuk, hogy az emberiség fejlődése, a kultúra haladása kollektív folyamat, amelyben tevékeny részt vesznek a tömegmilliók. Sőt ma már többet is tudunk. Azok, akiknek dicsőítésében kifogyhatatlan az iskolai történelem, legnagyobb részét a valódi haladás megakasztói voltak, míg a haladás harcosai börtönükben szenvedve és szenvedésteli életüket a bitófán végezve törtettek előre a magasabbrendű ember, az emberi testvériesülés, a szocializmus felé. Ezeknek az előharcosoknak tevékenységéhez, küzdelméhez fűződik az emberi haladás története, amint azt a szabadiskola előadásán Ligeti Ernő kifejtette“ (*Romániai Népszava*, 1925. január 25).

Ligeti Ernő előadását követte az Aradi Viktoré a szociológiáról mint az emberi társadalom kutatásának tudományáról. „Az előadó röviden ismertette a hivatalos tudománynak a társadalomtudományokra és a társadalomra vonatkozó, a lényegét megkerülő meghatározását, azután áttért a társadalom alakulásának tárgyalására. Részletesen kifejtette a termelő- és kulturális csoportok alakulásának körülményeit és azután kimutatta, hogyan alakul ki ezek természetes összeolvadásából a termelőtársadalom.”

Kertész Jenő a jogtudomány fejlődéséről beszélt, Székely János az ipar, kereskedelem és közgazdaság fejlődését vázolta. A legszínesebb előadásokat Dienes László tartotta. Előbb a filozófia fejlődéséről és lényegéről szólt, kiemelte a történelmi materializmus és a filozófia kapcsolatát. Második előadásán a művészetek fejlődéstörténetét tekintette át: „A jövő művészetének lényege a tömegek kollektív érzéseinek kifejezője lesz, mely már magában rejti a művészet igazi szépségeinek mindenki számára való megközelítését s nem lesz csupán lélektelennek tartott dísz a kiváltságok előkelő lakásainak“ (*Keleti Újság*, 1925. január 28). Dienes László harmadik előadásában a népkönyvtárak szerepével foglalkozott. Központi gondolata az volt,

hogy a könyvtárak nem maradhatnak meg az utókor számára könyveket elraktározó intézményeknek, hanem a mindennapi élet szükségleteinek kielégítésére szolgáló eszközökké kell válniok.

A *Szabadiskola* lehetőséget adott más világnézetet valló emberek nézeteinek kifejtésére is. Így Makkai Sándor a vallás történeti fejlődéséről tartott előadást. Ezt ellensúlyozták a darwinizmusról s a társadalmi harcokról szóló előadások. Antal Márk 1925 tavaszán a rabszolgafelkelésekről, a jobbágymozgalmakról és a polgári forradalmakról, Kádár Imre az utópista szocializmusról, Berkovics Simon pedig a tudományos szocializmusról beszélt.

A *Szabadiskola*, mely 1921—1925 februárjáig a Redout termében tartotta előadásait, 1925. február 8-tól az Építőmunkás Otthonban folytatta tevékenységét. A székhely-csere lendületesebbé tette a munka menetét. De tevékenységére nemsokára a hatóságok is felfigyeltek. A zaklatások egyre sűrűbben zavarták meg a munkát. A szakszervezetek művelődési bizottságait azzal a váddal, hogy politikai propagandát folytatnak, 1926 őszén felfüggesztették. A törvénytelen beavatkozás ellen a szakszervezetek választmánya több ízben tiltakozott a kolozsvári városi tanácsnál, és visszautasította a törvénytelen eljárást.

A szakszervezetek kulturális bizottsága az ellenséges intézkedés ellenére is tovább küzdött a munkásművelődésért. A zilált programú 1926-os év után, 1927-ben már ismét rendszeresen folytak az előadások. Az előadók között találjuk ekkor Antal Márkot, Dienes Lászlót, Ligeti Ernőt, Salamon Lászlót, Lobstein Sándort és Halász Józsefet. Az előadások zömét a politikai gazdaságtan tárgyköréből vették, de a szocialista irodalom és világnézeti problémák szintén helyet kaptak. Különösen Antal Márk és Aradi Viktor ideológiai előadásai hatottak, de mind több irodalmi téma került vitával egybekötött előadássorozatba. Salamon László Zoláról és Anatole France-ról, Lakatos Imre Bernard Shaw-ról, Halász József Jack Londonról és Upton Sinclairről, Becski Andor pedig a modern irodalmi irányzatokról beszélt. (*Magánalkalmazott*. 1928. november 9—10.)

1928—1930 között az előadások tematikai összetétele az előző évekhez hasonlóan minden területet felölelt. Irodalmi előadásokat Becski Andor, Salamon László, Lakatos Imre, Gaál Gábor; természet- és orvostudományi előadásokat Balogh Ernő, Tulogy János, Bródy Andor, Pop Livius, Kiss Árpád, Lőrinczy Sándor, Cseke Domokos; társadalmi és politikai előadásokat Antal Márk, Ferenc Simon, Aradi Viktor, Turnowsky Sándor, Déry Gyula és Hoffer Géza tartott.

A harmincas évektől a szakszervezetek kulturális bizottsága átadta a szervezési munkát az egyes szakszervezeti bizottságoknak, a kommunisták egyes tömegszervezetekben, a szociáldemokrata párt pedig a létrehozott Kautsky- és Dobrogeanu Gherea-körben folytatta az ideológiai előadások szervezését. Az össz-szakszervezetek szervezte *Szabadiskola* ily módon beszüntette működését és átadta a munka folytatását a szakcsoportok művelődési harcosainak.

A *Szabadiskola* egyévtizedes működésének értékelése során megállapíthatjuk, hogy általában betöltötte hivatását. Színes, sokrétű program alapján igyekezett a munkások műveltségét gyarapítani, olyan előadókat nyert meg az ügynek, akik tudásuk legjavát adták át a tanulni vágyó munkás-hallgatóságnak. Az előadók egy része nem tartozott a szocialista értelmiségiek köréhez, nem beszélhetünk hát az előadások állandóan következetes marxista jellegéről. Mégis azáltal, hogy oktattak, hogy ismereteket adtak át, hogy a tudomány legújabb eredményeit közvetítették, hogy a művészetek értésére oktatták a szervezett munkásokat, hathatósan hozzájárultak nevelésükhöz, a tudás fegyverét adták kezükbe, azt a fegyvert, amely a politikai és gazdasági harc során is hasznosnak bizonyult.

Kádár Bogárka

*Munkások és értelmiségiek
Nagy István önéletrajzában*

Felfokozott érdeklődéssel olvastam Nagy István önéletrajzi regényének *Hogyan tovább?* című harmadik kötetét. Azóta is mélyen foglalkoztat. Polemizálok magamban szerzőjével és azokkal, akik szóba hozzák: elismerően vagy elutasítóan. A könyv — tudniillik — nemcsak maradó élményt nyújt a maga történelmi dokumentumszerűségében, hanem egy korszakról és embereiről alkotott ítéletével vitára is ingerel. Állásfoglalásra készíteti főként azokat, akik tanúi voltak a megjelenített éveknek és küzdelmeknek. Ez az ösztönzés indította el bennem is az emlékek, a gondolatok láncreakcióját. Megjegyzéseim, persze, nem a kisebb vagy nagyobb horderejű események, tények pontos rögzítésére vonatkoznak. (A kortárs bírálók java része ugyanis ezekre a mozzanatokra helyezi — tévesen — a hangsúlyt. Kifogásaik nem csupán irodalmon kívüliek, hanem szem elől tévesztik a könyv társadalmi jelentését.)

Nem vagyok hivatott a könyv esztétikai elemzésére. Eszrevételeim talán mégsem illetéktelenek, mert részben kortárs is volnék, részben valaminő szakkompetenciával rendelkezem, hisz évek óta foglalkozom — többek között — az értelmiség kérdésével. Márpedig a munkásmozgalom és az értelmiség viszonya, az úgynevezett munkásértelmiségiek kialakulása központi helyet foglal el a *Hogyan tovább?* oldalain. Éppen ebben látom a harmadik kötet jelentőségét — örömdetesen gyarapodó hazai memoár-irodalmunkban.

Az irodalomtörténet felmérte már a *Hogyan tovább?* szerzőjének életművét. Értékét úttörő teljesítményhez kötötte: Nagy István legjobb írásaiban jelenik meg nálunk először hitelesen és magas irodalmi igényrel a modern munkásosztály, új korszakot nyitó harcaival. Szociográfiai tudósításai a két világháború közötti évek külvárosi proletárjainak életkörülményeiről és törekvéseiről immár a műfaj klasszikus alkotásai közé tartoznak. Önéletrajzi regényének első két kötete (*Sáncalja* és *Ki a sánc alól*) drámai vallomás a XX. század első évtizedeinek munkásnyomoráról, a romániai dolgozók öntudatra ébredéséről, szervezkedéséről, majd a kommunisták pártjának kezdeti erőfeszítéseiről.

Nagy István önéletrajza újszerű adalékokkal gazdagítja a romániai magyarság történetét is. Visszaemlékezéseinek kollektív hőse: a munkásosztály és a munkásmozgalom az elnyomott kisebbségek következetes

védmezőjének, szövetségésének bizonyult. A magyar munkások pedig, akik szakmai és politikai szervezeteikben vállvetve harcoltak román, német, szerb, zsidó, ukrán és bolgár társaikkal, nemzetiségük alapvető létérdekeit és jövőjét hordozták. Ők fejezték ki legkorszerűbben az évszázados együttélésből származó törekvést az egységre, amely egyben a romániai magyarság létének és fennmaradásának döntő követelménye.

Számos könyv és tanulmány, legutóbb pedig Kacsó Sándor nagy emberi szépséget sugárzó memoárja (Virág alatt, iszap fölött, 1971) már fel-elevenítette az úgynevezett kisebbségi létet. Ezek az írások társadalom-politikai és kulturális vetületeiben elemezték a nemzeti elnyomás rendszerét, vagy a kispolgárság, az értelmiség és a parasztság akkori helyzetéről tudósítanak. Nagy István önéletrajzában aránylag kevés közvetlen utalást találunk a nemzeti kérdésre, de senki sem mutatta még be oly megjelenítő erővel az elproletarizálódó tisztviselők és kisiparosok, a nyelvvizsgákkal zaklatott magyar dolgozók kálváriáját, mint ő, akinek életre szóló élményt, tanulságot jelentettek a dunai hajógyárban, a bukaresti műhelyekben eltöltött esztendőik, valamint a román proletariátus legjobbjával testvéri szolidaritásban végigharcolt sztrájkok és politikai csaták. Senki sem elevenítette még fel ilyen valóságúséggel a forradalmárok — munkások és értelmiségiek — internacionalista közösségét, amelyben — nemzeti hovatartozásra való tekintet nélkül — csak az ember, a hareos áldozatkészsége, hűsége és felkészültsége számított.

Ebben az összefüggésben kell most már részletesebben szólnom a magyar munkásértelmiségieket megrajzoló arckép-sorozatáról, mindenekelőtt pedig önmaga hivatásos forradalmárrá, íróvá érésének felidézéséről. E portrék körvonalazásával és egyéni-szellemi curriculum vitae-jének megírásával Nagy István történelmi-társadalmi tudatunkba emelte a munkásértelmiség szerepét, s megfelelő súlyt biztosított számára a honi magyarság önismeretében.

Engels annak idején méltatta az angol munkások fogékonyságát a tudomány, a kultúra iránt, és elismeréssel adózott a német proletárok elméleti érzékének. A fiatal munkásmozgalom első vezetőinek és teoretikusainak megjelenésében pedig a szocializmus előrehaladásának egyik biztosítékát látta. Később, Bebel szerepével kapcsolatban, Lenin megjegyezte, hogy az ilyen kaliberű vezetők, illetve publicisták nem úgy lépnek színre, ahogy Minerva Jupiter fejéből kipattant, hanem a proletársors, az osztályharc és a mozgalom termeli ki őket. Nos, Nagy István legújabb önéletrajzi kötetében nyomon követhetjük in vivo a klasszikusok jelezte folyamatot, ahogyan az nálunk a két világháború között kibontakozott. Harcostársai korabeli tevékenységének felvázolásával meg-elevenednek előttünk azok az erdélyi forradalmárok, akik céltudatos önképzéssel, rendszeres olvasással és sok irányú tájékozódással, gyakran a börtöncellákban rögtönzött tanfolyamokon áttörték az uralkodó osztályok monopóliumát a művelődés területén. A szakszervezetek előadásán, a szabadegetemenek, a fél-legális vagy illegális szemináriumokon előbb mint hallgatók, később mint előadók elsajátították, illetve terjesztették a marxizmus—leninizmus eszméit, megismerkedtek a természettudományok eredményeivel. Szavalókórusok, kísérleti színpadok és irodalmi törvényszékek — sokszor tömegeket mozgósító — közvetítésével szétvitték a világirodalom haladó értékeit, a forradalmi költők és írók alkotásait

a dolgozók soraiban. Éltették azt az ösztönző szellemi közeget, amelyben Nagy István is íróvá, irodalomtörténeti jelenséggé nőtt.

Talán nem véletlen, hogy szinte egyidőben önéletrajzi regénye harmadik kötetének megjelenésével a kutatók figyelme újra és erőteljesen a munkáskultúra, a szocialista irodalmi hagyaték felé fordult. Ezzel összefüggésben szeretném értékelni Csehi Gyula nagy kompetenciával megalkotott vállalkozását e hagyaték feltárására. Külön kiemelném kísérletét, hogy elméletileg is megragadja a munkásértelmiség típusát: „... iskolai végzettségétől, hivatásától, foglalkozásától, az adott társadalmi hierarchiában elfoglalt helyétől függetlenül értelmiségi mindenki — írja —, akit érdeklődése, olvasmányai, kialakult készségei képessé tesznek arra, hogy a kor nagy kérdéseiben tájékozódjék, és ezt a tájékozódást, a mindennapos empiriát túlhaladva, elméletileg is tudatosítsa, vagyis hogy élő műveltség birtokába jusson. Az értelmiségi jellegnek e dinamikus értelmezése alapján joggal beszélhetünk a munkásértelmiségi típusáról...” (A szocialista irodalmi hagyaték kutatásáról. A Hét, 1971. 34.)

Nem tudom, olvasta-e Csehi Gyula a *Hogyan tovább?*-ot, mielőtt papírra vetette meghatározását. Biztos azonban, hogy döntő mértékben munkásmozgalmi tapasztalatai és tudományos kutató tevékenységének eredményei tették számára lehetővé ennek az elméleti általánosításnak a megfogalmazását. Bizonyos ugyanakkor az is, hogy Nagy István önéletrajzát értékes forrásműként hasznosíthatják majd mindazok, akik a romániai magyar munkásértelmiség történetét kívánják a jövőben tanulmányozni.

Ha a fellegvári barlanglakásból, a „sánc alól” kitörő Nagy István pályafutása sok tekintetben rendhagyó is, a maga egyediségében kivételes teljesítménnyel példázza e réteg sok jeles tulajdonságát. A hazai munkásértelmiség alakulása is kifejezi azt a folyamatot, amelyben a proletariátus „önmagában lévő” osztályból „önmagáért lévő”-vé válik. Nagy István — önéletrajza tanúsága szerint — valamilyen sajátos szellemi „ontogenezisen” áthaladva bejárta ennek az útnak szinte minden stációját. Átélt a társadalom perifériájáról felemelkedő autodidakta összes gyötrelmeit, hogy eljusson az alkotásnak arra a magaslatára, ahol egyéni emancipálódását osztálya törekvéseinek szolgálatával ötvözve, ő maga is e fejlődés tudatosítójává, serkentőjévé válik.

Az önalakításnak ebben a benső kételyeket, megtorpanásokat és külső akadályokat legyőző menetében találkozunk a *Hogyan tovább?* szerzője a haladó, a munkásmozgalommal rokonszenvező, illetve a forradalmi szervezetekben küzdő írástudókkal. Ők ugyanis azok, akik az említett kedvező kulturális környezetet létrehozzák és táplálják, éppen ama szerepük teljesítésében, amelynek kiemelkedő eredményeit a tudományos szocializmus nagyjai oly sokra becsülték.

Mint ismeretes, Kautsky nyomán Lenin rámutatott arra, hogy egy bizonyos szakaszban az elnyomottakhoz csatlakozó értelmiség viszi be kívülről a tudományt és az ideológiát a spontánul növekvő munkásmozgalmába, s ezzel történelmi missziót tölt be. Nos, a húszas-harmincas években nálunk is tevékenykedtek azok az entellektüelek, akik — az

adott mostoha viszonyok között — egyéni képességeik szintjén közvetítettek Marx, Engels és Lenin tanait, Zola, Upton Sinclair, Jack London és más haladó írók könyveit a művelődni vágyó munkásoknak. A magyarországi proletárdiktatúra bukása után Romániába emigráló forradalmárok, orosz hadifogságból, külföldi tanulmányok után hazatérő tanárok, orvosok és mérnökök vagy az itteni mozgalomban felnövő tisztviselők és diákok sorából kerültek ki Nagy István útítársai, támogatói is. Önéletrajzának számomra legnagyobb szellemi izgalmat s egyben a legtöbb kérdőjelet támasztó részei éppen azok a visszaemlékezések, amelyekben e kategóriához fűződő konfliktusos kapcsolatairól számol be.

Tudjuk, a munkásmozgalom és a vele — bizonyos történelmi szakaszban más és más hőfokon — azonosuló értelmiség viszonya nem volt elmentmondásoktól mentes. (Egyébként ma sem az.) Különböző országok munkásmozgalmaiban, eltérő időpontokban, kisebb vagy nagyobb heveséssel fel-felütötték fejüket az értelmiséggel szemben elutasítást kifejező irányzatok, sőt az írástudókat egyértelműen a kizsákmányolók táborába taszító nézetek is. Elmaradottság, szektarianizmus, ultra-baloldaliság jellemezte őket (ouvrierizmus, mahajszkizmus és hasonló), kialakulásukhoz pedig majdnem mindig hozzájárult az ingadozó, az elbürokratizálódás, az opportunizmus lejtőjére jutott, gyakran értelmiségi körökből származó vezetők okozta csalódás. Táplálta e fenntartásokat a kétkedői dolgozók történelmileg megrögződött, szinte atavisztikus bizalmatlansága is „az urak”-kal azonosított szellemi emberekkel szemben. Az emlékiró Nagy István nyilván nem sorolható be egyértelműen egyik kategóriába sem. Tény azonban, hogy néhány kivételtől eltekintve, önéletrajzának ebben a kötetében alig akad írástudó, akivel szemben — legalábbis kezdetben — ne élt volna gyanúperrel, fenntartással. Becsületességét, erkölcsi erejét és önkritikai készségét tanúsítja viszont, hogy legtöbb esetben, éppen az elmúlt évtizedek során szerzett tapasztalatai alapján, visszaható jelleggel is árnyalta, korrigálta akkori megítéléseit. „Mélységesen tévedtem — írja például Gaál Gáborral kapcsolatban —, amint-hogy később több más, hozzá hasonló munkatársára s a Korunk nem egy értelmiségi barátjára nézve ugyancsak módosítanom kellett szektás előítéletemet.”*

Hasonló elfogultságból (vagy értetlenségből) fakadó elutasítás jellemzi a Hogyan tovább? írójának viszonyulását a korabeli értelmiségi körökben felkapott freudizmushoz és avantgarde-törekvésekhez.

Nem arról van szó, hogy Nagy Istvánnak ne lett volna vagy ne lenne oka és joga fenntartással élnie bizonyos vidékies avantgarde-kísérletekkel vagy a divathóbortként elparlagiasított pszichoanalízis megszállottai-val szemben. Érhatték kisebb-nagyobb sérelmek sznob szalon-kommunisták részéről, akiktől egyébként valamennyien viszolyogtunk. Mindez mégsem igazolhatja — anno 1971 — a memoáríró, akinek lényegében változatlan optikája elferdítve jelenít meg olyan tudományos és művészi áramlatokat, amelyekhez lehet, sőt kell is kritikailag közeledni, de nem lehet őket a XX. század haladó művelődéséből kitudni. Az ocsút — gondolom — mindig el kell tudnunk választani a tiszta búzától.

* Csak fájlalni lehet, hogy Nagy István képtelen volt változtatni a Chereșteșiu Victorról és Deheleanu Margitról, e két önzetlen, a szocializmus eszméinek egy életre elkötelezett kiváló értelmiségiről kimondott, bántóan igazságtalan szentenciáján.

Hangsúlyozni szeretném ugyanakkor, hogy Nagy István önéletrajzá-
nak harmadik kötetében találunk őszinte, elismerést kifejező, sőt szere-
tettel megrajzolt értelmiségi-portrékat is (például az Aradi Viktorét vagy
a Nass-házaspárét). Megnyilvánul a szándéka, hogy leküzdve „gögös sér-
tődöttségét“ és „nyersségét“, tárgyilagosan ítéljen. E törekvés annak
idején jótékony ösztönzésre talált Józsa Béla bölcsességében és humá-
numában.

*

Memoáriródmunk felvirágzása több tényezőre vezethető vissza. A
megfelelő történelmi távlat és a kedvező alkotási feltételek mellett ser-
kentően hat az a társadalmi rendelés, amelyben a jelenhez vezető múlt
kritikai felmérésének igénye munkál. Nemzetiségi viszonylatban pedig
sajátosan érvényesül a teljes múlt birtokbavételének követelménye, s
ez — nyilván — szintén elválaszthatatlan a bíráló víziótól. Nem csupán
a tegnap vagy a tegnapelőtt embereinek és küzdelmeinek a felidézése
van tehát szükség, noha kétségtelenül forrásértékűek maradnak a ténye-
ket, az eseményeket pusztán rögzítő emlékezések is. Katartikus hatást
azonban — meggyőződésem szerint — csak az önrevízióra képes me-
moárirók érhetnek el. Csupán azok a felidézések válhatnak a jelen-
ben hatékony és jövő felé mutató erkölcsi erővé, amelyek a múlttal való
szembesítés során eligazíthatnak az értékek mai átértékelésében. Az új
nemzedékek csak abban az esetben bizonyulhatnak fogékonyaknak elő-
deik — ha úgy tetszik: a múlt — romantikája iránt, ha felelevenítése
mai dilemmáik megoldásában segít. Főként e funkciójában érvényesül a
memoáriródalom korszerűsége.

Nagy István önéletrajza nincs híján e kvalitásoknak. Jelentkezik
benne az említett szándék az önküigazításra, amelyet a korabeli mozga-
lomnak néhány, a gyermekbetegségek tünetesoportjához tartozó megnyil-
vánulásával szemben megfogalmazott kritikája mélyít el. A realista író,
az ízig-vérig forradalmár nem hallgatja el az elmaradottabb, a lét-
bizonytalanság és idegen hatások alatt időnként meghátráló munkáska-
tegoriák gyengeségét sem.

Mindig mélyen tragikus embernek, írónak éreztem azt a Nagy
Istvánt, aki öngyötrőn öröklődik egyrészt valóságérzéke, becsületessége és
elvhűsége, másrészt pedig ama képtelensége között, hogy megszabadul-
jon bizonyos megkövesedett sztereotípiáktól és elfogultságoktól. Ez a
benső konfliktus nyomja rá bélyegét önéletrajzában arra a képre is,
amelyet az értelmiségről fest. És ez nem csupán a múlt viszonylataiban
torzít, hanem akarva, nem akarva a jelen összefüggéseiben s a jövő
távlatában is téves következtetésekre vezethet.

Várhatjuk-e ennek az ellentmondásnak a feloldását Nagy István
önéletrajzi regényének következő kötetétől?

Remélni szeretnők.

Székelyi Emi

téka

Kunovits András művészi öröksége

Lászlóffy Csaba

Négyszemközt a szürke fallal

A fiatal szerző huszonegy novelláját és karcolatát olvashatjuk a Cseh Gusztáv illusztrálta kötetben. Fiatalság, szerelem, szép „megtisztulások”, kiábrándulások, egyszóval a mindennapi élet jelenségei, hétköznapi, közülünk való hősök bukkannak fel a könyv lapjain; az író kerül minden csinált beállítást, stílusa pártosztmentes, de sajnós, a szerkesztés és az élmények irodalmivá érlelése még kívánivalót hagy maga után — túlságosan is a felszín dominál az inkább kívánt mélységek helyett. (Dacia, 1971.)

Montherlant

Spanyolország bíborosa Don Juan

A 30-as években regényeivel nagy sikert elért szerző két, 1957-ben írt színművét jelentette most meg a kiadó a népszerű Drámák-sorozatban. Mindkét főhős klasszikus értelemben vett hős; egyéniségük és a társadalom közti ellentétből az utóbbi kerül ki győztesen. „Abban akarnak meghalni, amik”, de ez csak Don Juannak sikerül, a bíborosnak nem, mivel két, merőben ellentétes szenvedély rabja, akár a francia klasszicizmus nagy színpadi figurái... A drámákat fordította és az utószót írta Deák Tamás. (Kriterion, 1971.)

Benkő Samu

Sorsformáló értelem

Az értelemnek mindig meg kellett küzdenie az értelmetlenséggel. Ennek a küzdelemnek a hazai, szorosabban erdélyi vonatkozásairól szólnak Benkő Samu szerényen dolgozó toknak nevezett tanulmányai. Mind a tizenkettő a tudomány, a nevelés, az íráskultúra múlt-

Önarckép

Egy poros erdélyi kisváros alig nemzedékváltásnyi időben két szuggesztív hatású, ám derékba tört élet-pályájukat tekintve tragikus sorsú művésszel ajándékozott meg. Az író Sipos Domokos az egyik, Kunovits András, a festő, a másik.

Kísért a gondolat, hogy kettejük útját összemérve valami sorsszerű elrendeltséget lássunk pályájuk alakulásában, azonosságot a visszahúzó erőkben, életművük befejezetlenségében is. A Vágtat a halál írója egy merőben új irodalmi formanyelv felé vonzódik, prózáját itt-ott a húszas évek expresszionizmusával szoktuk rokonítani. Fiatalabb sorstársa a kubista formabontás hívének vallja magát — tágabb értelemben az avantgarde-szellem és gondolkodás hívének —, s ennek itt nálunk élvonalbeli propagátora lesz. Mindketten egy kisváros mikrotársadalmában, e társadalommal szemben vívják ki létezésük jogát. Kunovits András egy társadalmat megváltoztatni kész filozófia nevében és vértetében hadakozik, s míg írói társának jelentkezése környezetében ellenérzéseket szül — a fiatal festőé botránnyt. Kunovitsnak kevesebb elismerés jutott. Igaz, kevesebb ideje is maradt a teljesítményre.

Dicsőszentmárton. Kisküküllő megye központja a századfordulón. „Áporodott, félig-meddig a földesúri időkben felejtett nagyközség” — jellemzi Szentimrei

Jenő, de a változás, a robbanás, amit a bevonuló gyáripar okoz, nem soká várat már magára.

Módos polgárcsalád fiaként születik itt 1910. július 26-án Kunovits András. Apja a Balázsfalva—Parajd vasútvonal főmérnöke; „Bandi” után még két gyermeket, két fiút nevelnek és taníttatnak. Kunovits Rudolf felvilágosult ember (a polgárok szemében talán túlságosan is az), tanulóléveiben Budapesten a Galilei Kör tagja, itthon a Korunkot járatták, a gyermekeket sem tiltják az ilyen olvasnivalótól. Akkoriban még az emigránsok *Bécsi Magyar Újságjához* is hozzájutottak; nem csoda, hogy a felcseperedő gyermekek Gábor Andor gyűjtő hatású cikkeire emlékeznek. A három fiú között kicsi a korkülönbség, egyikük az apa hivatását választja, a másik jogi pályára lép.

Eleinte nem tűnik rendhagyónak András esete sem. Befejezi a négy polgárit, majd a szülők — ez is dicsői polgári hagyomány — a medgyesi német

téka

jába vezet vissza. Bod Péter, Benkő József, Bolyai Farkas, Bölöni Farkas Sándor mellett névtelen tanítók, tanárok, mezőgazdák, technikusok, a fejlődő világi értelmiség sorának formálódásáról kapunk töredékes képet húsz év terjedelemben. Maga a dolgozatokat összefűző gondolatmenet jellegzetesen nonkonformista: séma és sablon helyett a szerző csak a feltárt elsődleges adatokhoz igazodik és meggyőződésére hallgat, a végén a provincializmus vádját is vállalja. Aki azonban végigolvasta a könyvet, az láthatja, hogy itt nem vidékies elmaradottságról, hanem a provincializmus fogalmának újraértékeléséről van szó. Mert a szerző szerint — s ezt példákkal igazolja — európai is csak az lehet, aki saját provinciájába ereszt minél mélyebb gyökereket. (Kriterion, 1971.)

Victor Eftimiu

Prométheusz

Veress Zoltán fordításában immár másodszor kerül a romániai magyar olvasóközönség kezébe a XX. század román drámatrodalmának jelentős alkotása. 1919-ben első volt azok közt a modern román alkotások között, melyeket a hazai magyar színházlátogatók, irodalomkedvelők megismerhettek. Megírása után két évvel Kádár Imre tolmácsolásában mutatta be a kolozsvári Magyar Színház, majd a Román Drámatrók Könyvtára harmadik köteteként nyomtatásban is napvilágot látott. A darab írója az emberiséget a tűzzel, a tudással megajándékozó titán legendájával az első világháború utáni értelmiség problémáira próbál feleletet keresni. Bár az első világégés arra figyelmeztetett, hogy a civilizáció önmaga ellenségévé tette az embert, s a prométheuszi eszme visszajára for-

Meditáció (1935)

téka

dult, a dráma főhőse nem a megalkuvás útját választja, hanem a küzdelemét, a cél: „Boldoggá tenni mindenkit.“ Az új fordításnak sikerül visszaadnia az eredeti szöveg költőiségét, tartalmi, formai értékeit. (Kriterion, 1971.)

Ion Rotaru

O istorie a literaturii românești I.

Ahogy az alcím is jelzi — De la începuturi până la 1900 —, ez az új irodalomtörténeti mű a nyelvemlékektől és a krónikáktól, a XIX. századi hőskoron át Vlahuță és Coșbuc nemzedékétől az Eminescu utáni megújulásig tárgyalja a román irodalom történetét, a kiemelkedő egyéniségeknek természetesen nagyobb teret szentelve, s a különböző behatásoknak, áramlatoknak is kellő jelentőséget tulajdonítva. Reméljük, nemcsak a szakembereknek, de diákságunknak is hasznos olvasmánya lesz. (Editura Minerva, 1971.)

Octavio Paz

Fekete sugarak

A szerző Mexikó szülötte, a Költészet Nemzetközi Nagydíjának 1963. évi nyertese, a jelenkori modern költészet egyik kiemelkedő egyénisége. A mexikói forradalom hagyományaiból fogant lírája korunk feszítő kérdéseire, gondjaira keresi a választ — a szó, az idő, a szerelem, a lét végső titkaira. Monumentális látomásában összefonódik az amerikai mítosz az európai antikvitással, amelyben a múlt, a jelen és az élet fölötti elmélkedései középpontjában maga az Idő áll. És az időben az önmagát megváltoztató ember: „az idő megragadása” alkalmas „tudat és kéz”. Octavio Paz költészetének kiálló ismerője és tolmácsolója,

Egy lány portréja

gimnáziumba íratják. Elhatározása, hogy a művészpályát választja, itt érik véglegessé. A család persze szerette volna, ha valamilyen „komoly foglalkozása” lenne, be is íratják a budapesti felső építészeti iskolába, de ez meddő próbálkozásnak bizonyult. Semmilyen iskolát nem lehetett elvégeztetni vele — az érettségi vizsgákat sem teszi le.

Egészen alacsony, barna, konok, de szeretetre méltó fiúra emlékeznek egykori barátai. Kifőnően zongorázott, a gimnázium élsportolója volt. Tiszteletre méltó bátorsággal védelmezi álláspontját a családdal szemben, amelyet — ez az igazsághoz tartozik — külső történések, lét- és tudatalakító körülmények is befolyásoltak. A háború első éveitől iparosodó város erősen megéri a gazdasági válságot. Megszűnőben van az a békés, patriarkális hangulat, mely a húszas évek végéig még érezhető volt Dicsőszentmártonban. Radikális eszmék kezdenek terjedni, ami a polgárságot is erősebb önvédelemre készítette. Anyagilag szintén nehezebbé vált a szülők helyzete, festészetből megélni lehetetlennek látszott. „Még a medgyesi gimnáziumban is — emlékezik Kunovits András egyik iskolatársa —, még ott is, ahol igazán családi szellem uralkodott, és nem nézték, magyar, román vagy zsidó-e valaki, egyszerre csak más szelek kezdtek fújdogni. A hitlerizmus még nem jutott hatalomra, de eszméi érződtek már.”

E feszültségektől és konfliktusoktól terhes környezetből kiszakadva indul el a művészpályán. Dés-re megy. Rövid ideig a Szopos-féle rajziskola növendéke. Mit lehetett itt tanulni? Precíz, kimunkált rajzot, a perspektíva és színtávlát törvényeit. Este modellt állítottak be, kroit rajzoltak. A növendékek, ha szárazon, fantáziátlanul, de megkapták az alapokat. Barátságok is szövődtek Désen. Kunovits az iskola kurzusain ismerkedik meg Katz Mártonnal, akivel később Nagybányán is együtt vannak.

Dés után Brassó a következő megálló: Mattis Teutsch műterme. Huzamosabb ideig marad itt, s nem kétséges, mestere az avantgarde művészetek iránti vonzalmat táplálja benne.

Már néhány éve Nagybányára és Balcicra jár, amikor a család 1934-ben Kolozsvárra költözik. Festeni, rajzolni Takáts Zoltán műtermébe jár el. „A Peielle-házban, a mai Május 1. utca színház felőli sarkán laktam alberletben — emlékezik Takáts Zoltán —; az a szoba egyben a műtermem is volt. Moldován István, egy Grünfeld nevű kolléga és Bandi járt ide festeni. Volt modellünk is, egy Csóka nevű cigánylány... Tudtuk, hogy Bandi a kubizmus felé húz, de itt inkább a naturához közelebb eső képei készültek. Kubista munkáin szögletesített, nem is volt az igazi kubizmus. Viszont bármilyen témához nyúlt, rendkívüli formaérzéssel tette.”

Aztán Szolnay Sándorhoz járt fel, olykor csak beszélgetni. Balázs Péter meséli, hogy mindig hozott fel Szolnayhoz valamit, pálinkát, szalonnát... Hogy miért, arról egy riportban Szilágyi András tudósít: „Szegényes műtermében szalonnát esznek ebédre a festőnövendékek és — teát főznek, ha van miből. S mégis Szolnay az összekötő kapocs, a gyülekező hely, ahol nemzeti különbség nélkül összegyűlnek Erdély legkülönbözőbb vérmérsékletű fiatal festői, grafikusai és — néha költői is.”

Vizválasztót jelent Kunovits András pályáján találkozása a marxizmussal. Hitvallása lesz a marxista filozófia. Szenvedélyes tudnivágyása vonzza a mozgalmiakhoz. Karpf Ferenc közlése szerint „késztelen, hogy 1930-ban már kommunista volt. Cél tudatosan lett az. Itt Kolozsváron járt is egy szeminariumra”.

Baloldali írók, művészek társaságát kereste, eljárt a Gaál Gábor-féle Dumaposta asztalához. Csehi Gyula emlékezéseiből idézzük: „Ő a nagyon látó emberek közé tartozott. Kolozsváron gyakran naponta összejöttünk. Társaságunk állandó tagja volt Korvin Sándor, Brassai Viktor, Kovács Katona Jenő, Jordáky Lajos. Nem tudom, hogy párttag lett volna, de meggyőződéses kommunistának ismertük.”

A budapesti főiskolára már ilyen kialakult művészetestétikai és világnézeti alappozással érkezett. Néhány töredékes levélrészleten kívül alig tudunk valamit az itt töltött másfél esztendőről. Rudnajt nem tartja elég modernnek, tanulmányait Aba-Nováknál folytatja, de sokat tanul Vaszarjótól is. Hogy utóbbihoz pontosan mikor és mennyi ideig járt, arra nehéz választ kapni. Tény, hogy nagy hatással

Somlyó György, remek fordításával újabb spanyol-amerikai költőt ismertet és szeretet meg a magyar verskedvelőkkel. (Európa, 1971.)

Ma
1916—1925

Páratlan vállalkozás Kassák Lajos művelődés-, irodalom- és művészettörténeti jelentőségű folyóirata tiz évfolyamának faksimile-kiadása. A XX. századi művészet, nem kis mértékben a harcos, szocialista művészet számos kiemelkedő alakja a Ma munkatársa volt. Cikkek, kiáltványok, versek, képzőművészeti reprodukciók, sőt eredeti kották válnak e kiadással újra hozzáférhetővé a szakemberek számára. A magyar és a nemzetközi avantgarde hatalmas galériája vonul itt fel, természetesen Kassáktól Bartókiig és Picassóig. Fontos szerepet játszottak a folyóiratban romániai művészek is, főképpen Mattis Teutsch János, Kahána Mózes, Reiter Róbert. A négy nagy kötet nyomdatechnikailag a magyarországi könyvkiadás dicsőjeje. (Akadémiai Kiadó, 1971.)

Crearea Partidului Comunist Român (Mai 1921)

A Ion Popescu-Pușuri és Augustin Deac szerkesztésében több szerző közreműködésével íródott könyv bemutatja azt a mintegy százéves objektív és komplex fejlődési folyamatot, amely Románia munkásmozgalmában végbement, s a forradalmi fellendülés éveit — 1918—1921 — harcainak betetőzéseként elvezetett a Román Kommunista Párt megalakulásához. Jól megrajzolt képet ad a hazai munkásmozgalom saját tapasztalatainak felhalmozódásáról, nemzetközi kapcsolatairól, valamint a kommunista párt megszületése kiváltotta romániai és világszerte

téka

jelentkező visszhangról. Bőséges dokumentációval bizonyítja, hogy a marxi-lenini új típusú párt megteremtése történelmi fordulópont országunk munkásmozgalmának fejlődésében, amely új, magasabb szintre emeli a munkásosztály és valamennyi demokratikus, haladó erő harcát. A hazai munkásmozgalom fejlődéstörténetét követve, e könyv meggyőzően mutatja ki, hogy mai szocialista jelenünk megvalósulása a Román Kommunista Pártnak, hazánk dolgozó társadalmi és nemzeti felszabadulásukért vívott sok évszázados küzdelmei folytatójának köszönhető. (Editura științifică, 1971.)

Drew Pearson

Senatorul

Fehér holló a román műfordítás-irodalomban: a tudományos-fantasztikus regények politikológiai ihletésű változata, amelyet még mindig csak idegen szóösszetétellel, a political-fictionnal jelölhetünk, talán azért, mert Nagy Dániel Cirksza óta ilyesfajta nemigen művelünk, tehát nem volt mit beszkatulyáznunk műfajilag. Pearson könyve ráadásul még kulcsregény is. Megfejtése azonban az Egyesült Államok társadalmi-politikai viszonyait kevésbé ismerők számára sem túl nehéz feladat: a hősök ugyanis típusa egyénítettek, egyéniséggel megáldott „politikai robotportrék”. Az egyikben, például Harold Kretz elnökben, Hoover-tól Eisenhowerig minden elnökből van egy adag, de Kretz azért maga Kretz is. A Fehér Ház és a Capitolium élete — ismerői szerint — kitűnően kirajzolódik a regényben. Persze a falra festett örök feketeségének árnyalati problémái ez alkalommal is vitathatók, hiszen Pearson mégiscsak pamflet-író „fene-

lehetett fejlődésére, hiszen Vaszary éppen az avantgardizmus iránti fogékonyságot táplálta növendékeiben.

Tizenegy külföldi jelentkező közül másodmagával veszik fel a pesti főiskolára. A siker szárnyakat ad a további munkához. Ítéletei biztosak, saját vérmérséklete vonzásához vagy taszításához igazodva választja meg példaképeit. Grecót, az expresszionizmus előfutárát csodálja határtalanul, de hat rá Cézanne s a majdnem-kortársak közül Rippl-Rónai. Az *Expresszionista franciák csoportkiállításáról* küldött tudósítása sok mindent elárul művészetelméleti igazodásáról: „Ez szerintem ma tematika, esetleg filozófia vagy bármi más, de nem művészet, és bár a modern francia művészet ideálom (értsd alatta Matisse, Braque, Derain, Picasso művészetét), ezt az egész társaságot, vezetőjünkkel, Paul Valaussal együtt, rögeszméseknek tartom. Nagyon csúnya dolog volt. Azért legjobban ma is Greco tetszik, a festők festője.”

1931 tavaszán vagy nyarán jött Kunovits először Nagybányára. Többnyire a nyarakat tölti itt. Hogy művészi fejlődésében mit jelentettek ezek a nagybányai hetek, arra csak következtetni lehet. Annál hangsúlyosabb és hatásosabb viszont az a szerep, amit művészeti és politikai elveinek újszerűségével, személyes varázsának „kellékeivel” mint szerző, rendező és szereplő játszik a művészkolónia színpadán. Kunovits András fellépése a nagybányai festők társadalmában *kommunista sejt létrehozását eredményezi*, s ha a lázadás magvát talán nem ő hinti el a fiatalok között, de ő tudatosítja bennük a felismerést: lázadásuk törvényszerűen kétirányú — művészi és egyben társadalmi is. Nagybányai művészársai emlékezéseiből idézünk.

Balázs Cs. Lilla: „Vidám volt, rendkívüli jóbarát. Szeretett nagyokat névni, sportolni, muzsikálni, olvasni, szenvedélyesen vitatkozni. Remek előadó volt, rendkívül művelt... Ahogy szóba elegyedünk vele, öt percen belül elváragszolt minket. Aztán elkezdett rajzolni, s akkor meghökkentünk. Nemcsak fölényes tudásától, hanem újszerűségétől. Sokat mesélt utazásairól, a modern művészetről, politikáról, a kommunizmusról. Egy órán belül hívei lettünk életrehalálra.”

Agrikola Lídia: „Katz Mártonnal laktak együtt a Fűrész utcában. A ház Vida Gézáék akkori lakásának tőzsomszédságában volt... Hozta a *Korunkot* olvasni. Emlékszem kirohanásaira a l'art pour l'art művészet ellen. Fennen hangoztatta, hogy a művészetbe tartalmat kell vinni. Többnyire kubista képeket festett, de akadt köztük más is.”

Balázs Péter: „Ziffer nagyon szerette. Elnézte neki, hogy nem jár rendszeresen korrektúrára. Gyakran tájképezni ment — a Zazar partján láttam festeni —, eljárt a Bergerbe, vagy nem csinált semmit. Könnyedén dolgozott, játszott az ecsettel. Egy délelőtt megfestette a modellt. Szép aktjaira emlékszem. Tájékozott volt az európai művészet dolgaiban, s emellett aktívan politizált.”

A történet folytatása Nagybánya irodalmából ismert. A rebellis fiatalokat a helybéli állambiztonsági szervek követelésére eltávolítják az iskolából. E bal-

oldali fiatalokból alakult csoport, Vida Géza, Agrikola Lídia, Kazár László, Csizér Lilla, Pittner Olivér, Katz Márton, Kahán Sára a Liget melletti Munkaházban a Párizsból hazatért Klein József, majd Ziffer Sándor korrektúráján nevelődik. Ziffer a rendőrség megismétlődő zaklatása után is vállalja a tanítást. Velük tart Kunovits András, aki nyaranként újra meg újra visszatér ide.

1936-ig marad együtt a csoport, Kunovits egy évvel korábban távozik Nagybányáról. „1935 őszén találkoztam vele utoljára — írja Balázs Cs. Lilla —, azt hiszem, túl volt a katonaságon... Valahogy csendesebb volt, s végtelen szomorúság áradt belőle, amit csak egy nő tud megérteni. A fölényes, magabiztos, vidám fiú mögött ott rejtőzött mindig a másik, a szomorú, didergő árva lélek. Mikor később halálhírét hallottam, nem is nagyon csodálkoztam. Öngyilkos lett.“

Hogy jutott el e végzetes tettig ez az életkedvtől sugárzó, alig huszonnyolc éves fiatalember? Nehéz erre válaszolni. A család nem sokkal azelőtt költözött vissza Kolozsvárról Dicsőszentmártonba. Budapestről jövet fiuk is ide tér haza. Természetétől egészen idegen, nyomott hangulatban telnek napjai. Csak szűkebb baráti köre tudott gyógyíthatatlannak vélt betegségéről. Még kevesebben tudtak arról a szenvedélyes érzésről, amely itthon egy szegénysorsú lányhoz fűzte — a házasságot azonban a család határozottan ellenezte.

Ez lenne tehát a lélektani pillanat, amely a gyilkos fegyvert a kezébe adja? Kétségtelen, ez a tettét közvetlenül kiváltó lelki motiváció. Csakhogy van egy másik is, amiről kevesebb szó esett. Hadd emlékeztessünk Csehi Gyula jellemzésére: „Ő a nagyon látó emberek közé tartozott!“ 1938 januárja volt. Nyugaton a fasizmus előretörése csökkenti a világ megváltoztathatóságában hívők reményseit — itthon egy félfasiszta kormány. Mintha csak előre megsejtette volna, hogy talán rá is a bátyja sorsa vár majd, a német koncentrációs táborban elpusztult Kunovits László mérnök sorsa. Búcsúlevelének egy mondata olyan politikai éleslátásról vall, amilyen keveseknek adatott meg akkor: „Nem akarok koncentrációs táborba kerülni...“ — írta 1938-ban.

„Megrendült lélekkel jelentjük a hírt, amit pénteken, 7-én reggel már mindenki szájról szájra adott: Kunovits András, vagy ahogyan általában ismerték, Kunovits Bandi és Szakács Irma kerelőszentpáli 17 éves hajadon közös elhatározással eldobta magától a teherré vált életet. Előbb a lány, majd saját halántékába küldte meghasonlott lélekkel a gyilkos golyót...“ — olvasható a helyi *Heti Újságban*. Mayerlingi tragédia egy kisvárosban.

A baloldali *Független Újság*, Ligeti Ernő lapja személyes hangú írásban búcsúzik Kunovits Andrástól: „...Nemcsak a képek szépségéért rajongtál. Te az életet is szépnek akartad látni... De az Élet, a környezet formálása nem a Te dolgod volt, az a Sors dolga.“

Lehetetlen kísért, aki a megmaradt művek ismeretének birtokában próbál képet adni Kunovits András fejlődéséről, képírói tehetsége sajátos vonásairól. Festményei, rajzai közgyűjteménybe nem kerülhet-

téka

gyereke“ volt az amerikai újságírásnak, mégha a legkiválóbbak közé tartozott is. A román fordítás és a mű szellemes értelmezése Felicia Antip, a Lumea kütűnő kommentátorának érdeme. (Editura Univers, 1971.)

Peter Weiss

Vitairat Vietnáról A luzitán madárijesztő

Figyelmeztető és emlékeztető Peter Weiss két újabb darabja. Korunk szégyenét idézi fel, Európát tanítja az emberiség oszthatatlan felelősségére. A luzitán madárijesztő oratóriumszerű felépítése formailag új elemmel bővül: a pantomimra alapozott elgondolással és a verses statisztikai adatok kihangsúlyozásával. A Vitairat Vietnáról valójában tömör lecke. Félelmetes és véres évszázadokról, egy nép szakadatlan küzdelméről, szűvös helytállásáról a szabadságért. Görgey Gábor (Vitairat Vietnáról) és Garai Gábor (A luzitán madárijesztő) remekeltek fordításaikkal. (Európa, 1971.)

I. Mitran

Structura socială a României Socialiste

A szocialista forradalom és a szocialista társadalom felépítésének megvalósulása mélyreható mennyiségi és minőségi változásokat idézett elő a romániai társadalom szerkezetében. Melyek a modern román szocialista társadalom szerkezeti alkatelemei e változások nyomán, milyen viszonyban állanak ezek egymással és mi a jelenlegi társadalmi struktúra fejlődési tendenciája? — ezekkel a kérdésekkel foglalkozik az I. Mitran gondozásában nemrég megjelent tanulmánykötet. A könyv konklúziója: komplex társadalmi folyamatnak vagyunk részesei, melynek koordináta-tengelyét a román társadalom szerke-

téka

zeti homogenizálódása alkotja, s ez egyben a román társadalom politikai és erkölcsi szilárdágának, sokoldalú fejlődésének további biztosítéka is. A kötet jelentősége nem annyira a komplex társadalmi kérdések szisztematikus bemutatásában, mint inkább azoknak az égető társadalmi problémáknak az őszinte megvilágításában rejlik, melyek megoldása sürgős társadalomszociológiai kutatásokat és szilárd elvi alapokon kibontakozó tudományos eszmecserét igényel. (Editura politică, 1971.)

M. C. Stănescu

Mișcarea muncitorească din România (1921—1924)

A szerző részletesen ismereti a Román Kommunista Pártnak a megalakulást követő években, legális körülmények között folytatott tevékenységét. Behatóan elemzi a párt erőinek növekedését és a hazai társadalmi-politikai életben játszott szerepét. Különös erénye, hogy történelmi irodalmunkban először mutatja be azt a visszhangot, amelyet a kommunista párt létrejötte, majd törvényen kívül helyezése (1924) és a fokozódó kommunistaellenes terror váltott ki az akkori hazai társadalom különböző osztályaiiban és rétegeiben, valamint a világ közvéleményében. (Editura politică, 1971.)

Sigmond István

Egy panaszgyűjtő panasza

Sigmond István kisregényének a szerző második kötetének) alaptételét így fogalmazta meg Lászlóffy Aladár a bevezetőben: „...nincs, nem lehet olyan képlete a társadalmi létnek, ahol a humánus és az értelem fogalma ne maradjon ugyanaz és ne lenne elpusztíthatatlan.” Az elképesztő cselekmény torz, háttorzongató

tek. Ami szétszórtan fennmaradt gyűjtőknél, magán-személyeknél, az nem mindig a legjobb termésből való.

Elkísérő emlékek, biztos fogódzónak Mattis Teutsch tanítása marad meg tanulóéveinek kezdetéről. Szűk sikátor, középkori utca hangulatát árasztja egyik, Brassóban készült rajza. Vonalvezetése biztos, kifejező, fantáziában már több annál, amit a dési iskola akadémizmusa nyújthatott. Egy másik rajza — egész biztosan későbből — Mattis Teutsch szobrainak és grafikáinak szilfid férfialakjait vetíti vissza: bár-jelenetet ábrázol, ahol a zenekar tagjai mintha Mattis Teutsch könyvének, a *Kunstideologie*-nek mértani ábráiból léptek volna elő.

Szolnay hatását fennmaradt képei közül egyetlen egy őrzi. Kolozsvári utca, sete-suta házakkal, a lilás-szürke éggel az aszfalt és házfalak barnái és meleg okkerei feleselgetnek. A háttérben monumentálisan emelkedik ki a Szent Mihály-templom tornya.

Nagybányáról több kubista képe lappang magántulajdonban. Az egyik fatelepet ábrázol, a témához jól illő szögletesítéssel. Kubista portréja inkább dokumentálja, hogyan festettek ebben a szögletesített modorban a harmincas évek elején a nagybányai csoport tagjai. A bányai nyarak festményei vázlat-szerűek, egy-két kivétellel elnagyoltak, inkább részleteikben érdekesek. A kubizmustól, bár szenvedélyes hívének tudták, el-eltért néha a valósághoz közelebb álló festészet kedvéért, holott azelőtt mélységesen elítélte azt a piktúrát. Időlegesen más avantgarde irányok eredményei kötik le. Erősen hatott rá Grosz és Kollwitz grafikája, általában a német expresszionizmus művésze. Közeli ismeretsége, majd barátsága Klein Józseffel nyomatékosan ebbe az irányba terelik érdeklődését. Jóléttől dagadó tőkés és nyomorgó munkanélküli párosa jelenik meg egyik rajzán — félreismerhetetlenül Grosz és Kollwitz stílusában. Mintha bravúrt űzne abból, hogy egyetlen lapon magáévá tudja tenni e két nagyhatású mester eszközeit. Egy másik, 1935-ből keltezett rajzán a magas művészet szintjére emeli az expresszionizmus mestereitől tanultakat. Egyéniségének hordozója ez a kép, s egyben bizonyíték: aki így tud rajzolni, az nem vész el az avantgarde külsőségeinek csábításában. E portré az expresszionista művészetszemlélet lényegét hordozza, a „kifejezés szubjektivitására” alapoz.

Több önarcképe maradt meg, portréin, még női képmásain is, önarckép-elemeket fedezhetünk fel.

Egyik legszebb képét festi, halála előtt nem sokkal, Szakács Irmáról. A lélektani beállítás egészen nyilvánvaló. Ha semmit sem tudnánk róla, erről a képről megismerhetnők ezt a törékeny, nagyon érzékeny és gyöngéd lényt; Kunovits a portréval el tudja hitetni, hogy ez a lány vállalta a közösen elkövetett öngyilkosságot.

Pályatársai balcic-i képeire emlékeznek. Tengerparti tájakra, ahol a napfényben izzó sziklák vakító fehérsége egybeolvad a mélykék vizekre boruló ég koloritjával. A festészetben nem politizált, azt tartotta, erre csak a grafika alkalmas.

Visszatérő, kínzó gondolatok gyötörték: vajon képességeiből futja-e, amire készül? Lesz-e elegendő

energiája, lesz-e majd elegendő tehetsége tervei megvalósításához? Talán vele is a kétség mondatta el, mint mesterével, Vaszary Jánossal: „O santa e miracola pittura! Hogy lehetne ezt megtanulni, hogyan lehetne végre festeni megtanulni?...”

Murádin Jenő

A francia szociológia antológiája

Nem ritkaság ma már a szociológiai kiadvány könyvesboltjaink kirakataiban; kiadóink évről évre növekvő számban adnak ki eredeti kutatások eredményeit és esszéket tartalmazó köteteket, sőt külföldi munkák fordításait is. Az élénk kiadói tevékenység közepette is jelentős esemény a francia szociológia román nyelvű antológiája*, amelyet a két válogató szerző, Ion Aluș și Ion Drăgan mélyen-szántó tanulmánya vezet be. Ismert szakemberek munkáját kaptuk kézhez: Ion Aluș a kolozsvári egyetem eminens szociológusa, Ion Drăgan a fővárosi egyetem szociológiai tanszékének vezetője. A kötet jelentősége meghaladja, úgy hiszem, a szigorúan vett szakmai érdeklődés kereteit, s a szakemberek számára értékes munkaeszköz.

Korunkban — a második világháború óta eltelt több mint negyedszázadban — világszerte megnőtt az érdeklődés a szociológia iránt. A szociológia mind intézményi síkon, mind kutatásainak volumene, eredményeinek társadalmi értéke síkján hatalmasan fejlődött. Valóságos „szociológiai robbanás” jött létre, amelynek nyomán a szociológia a társadalom elméleti öntudatának előterébe, arra a helyre emelkedett, amelyet egykor a társadalommal foglalkozó diszciplínák sorában a történelemfilozófia foglalt el. A bevezető tanulmány szerzői — helyesen — sajátos szociológiai érveléssel magyarázzák a szociológia iránt mutatkozó növekvő érdeklődés társadalmi okait a háború utáni Franciaországban; a jelenség azonban — országunként fontos eltérésekkel — egyetemes jellegű. Soha nem látott méretű társadalmi átalakulások és mozgalmak korában, amely egyúttal a győzelmes tudomány kora is, nagyobb az igény a társadalom tudományos jellegű tanulmányozása iránt, növekszik a társadalom égető kérdéseire adandó tudományos értékű válaszok szükséglete. Elsősorban ezért haladja meg a szakmai érdeklődés szűk kereteit egy olyan szociológiai traktátus, mint amelyről e sorok szólnak, mert valójában — antológia képében — traktátust kaptunk.

Bevezető tanulmányukban a szerzők nemcsak arra szorítkoznak, hogy feltárják a mai francia szociológia

*Sociologia franceză contemporană — Antologie în-tocmăită de Ion Aluș și Ion Drăgan. Editura politică, București, 1971.

téka

környezetben bonyolódik, de az embernek mindig, minden körülmények között önmagának kell maradnia. Bizonyos esetekben viszont az ember fizikailag szinte képtelen elviselni mindazt a megaláztatást, aminek embersége, méltósága ki van téve. Mégis, a gondolkodás és etikai tartás minden-nél erősebb lehet. Ezért — le-győzhetetlen az ember. Sigmond könyve állásfoglalás, figyelmeztetés — „az őrt álló harcossal lelkiismeret jegyében fogant”. (Dacia, 1971.)

Pintér Tamás
Marihuána

„A tisztességes, igaz könyveket szeretem. Ilyen könyveket szeretnék írni” — mondja a szerző. Vera, a tehetséges, fiatal kutató felesége nehéz választás előtt áll. Férje ösztöndíjjal egyéves tanulmányútra ment Miami-ba, és úgy határozott: nem jön haza. Hívja Verát, menjen utána. De az asszony nem tud dönteni. Éppen a habozás perceiben jön rá arra, hogy férje mindig önző volt, elvárta és elfogadta, hogy kedvéért a felesége lemondjon önálló céljairól. A véletlen összehozza egy fiúval; megszereti, úgy érzi, társa, támasza lehetne. Csakhogy a fiú alkalmatlan erre a szerepre. Valójában nem is Vera a régeny főhőse, hanem ez a céltalanul hanyódo, felszínes, felületes fiatalember, aki az élet természetes erőfeszítéseit nem vállalva csak művi környezetben — egyik barátja Balatonmenti villájában, a Marihuánában — érzi jól magát, könnyű szerelmek és italok felkábulatában. A tanácstalan és magára maradt asszony öngyilkos lesz. Milyen hatások formálták ilyen tartalmatlan-ná ezt a jellemet? Erre a kérdésre is válaszol a könyv. (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1971.)

téka

John Updike

Ilyen boldog sem voltam

A Kentaur, a Nyúlcpó, a Szegényházi vásár és A farm című kitűnő regények szerzőjétől 27 mesterien megírt elbeszélést olvashatunk ebben a kötetben, amelyben Updike új oldaláról mutatkozik be. Nem sorsdöntő élethelyzeteket ír meg, inkább az élet apró és jelentéktelennek tűnő pillanatait rögzíti, kiváló érzékkel, találó jellemzésekkel. Nyelvezetének gazdag és sokrétű árnyaltsága, metaforáinak tömörsége, bőszége és változatossága, a jelzők pontos illeszkedése, finomsága és liraisága rendkívüli érzékenységre vall. Bámulatosan sokrétű az az írói-emberi valóság, amelyből merít, amelyet döbbenetes, teleplező erővel felmutat. (Európa, 1971.)

Gh. I. Ioniță

P.C.R. și lupta maselor populare

A szerző az RKP Központi Bizottsága levéltárában folytatott kutatómunkájára eredményeként részletes és gazdagon dokumentált leírást ad a kommunista pártnak a falu lakosságával és az értelmiséggel kiépített kapcsolatairól, azok elmélytéséről, a párt konkrét és egyben mind áthatóbb mozgósító-szervező munkájáról. Külön-külön foglalkozik a kommunistáknak a demokratikus, antifasiszta szervezetekkel való együttműködése, valamint a különböző politikai pártokkal kötött megállapodásai kérdéseivel, és részletesen kitér az RKP nemzetközi kapcsolataira. A könyv értékét jelentősen növeli, hogy sok, eddig egyáltalán nem vagy csak alig ismert dokumentumot tár a szakemberek és a széles olvasóközönség elé. (Editura științifică, 1971.)

elméleti gyökereit a megelőző korszak francia szociológiai gondolkodásában és a szociológiai eszmék egyetemes fejlődésében, hanem a vizsgált eszméket átfogóbb összefüggésbe helyezve, a francia szellemiség általános fejlődésének és a jelenkor legfontosabb eszmeáramlatainak távlatiba ismertetik, értékelik. Kiemelik elsősorban a marxizmus befolyását a francia szociológiára, ismertetik a legjelentősebb francia társadalomtudósok viszonyát a marxi tanokhoz, felfedik a francia szociológia sokrétű kapcsolatait korunk legjelentősebb filozófiai áramlataival és a társadalommal foglalkozó szaktudományok háború utáni fejlődésével.

Mind a bevezető tanulmányban, mind magában az antológiában szerencsésen ötvöződik a széles szellemi látókör és a szigorú szakmaiság. A csaknem ezer lapos kötet a jelenkori francia szociológia teljes panoramikus képét nyújtja — teljeset, legalábbis a szerkesztési munka befejezésének időpontjáig. A közölt szövegek módszeresen mutatják be a szociológia tárgyát és a többi társadalomtudományhoz (történelem, etnológia, demográfia, lélektan) fűződő viszonyát, a szociológiai metodológiát és episztemológiát, a vizsgálatok módszereit és technikáját, valamint a szociológiai kutatás és elmélkedés legfontosabb szakterületeit: munkaszociológia, város- és faluszociológia, család- és szociológia, politikai, jogi, kriminológiai szociológia. Ezért mondhatjuk, hogy valóságos szociológiai traktátust kaptunk kézhez, amely bevezeti az olvasót a modern szociológia laboratóriumába, szilárd kiindulási pontokat kínál számára ismeretei további bővítéséhez, szemlélete csiszolásához. Természetesen egy antológiába felvehető szövegrészek sosem pótolhatják az eredeti munkák teljes ismeretét; de ez a reprezentatív szöveggyűjtemény nemcsak a nem szakember vagy a kezdő számára hasznos, hanem a szakavatott olvasó számára is, különösen, mert jobbra egyébként nehezen hozzáférhető anyagokat tartalmaz. Értékét növeli a kitűnő tudományos-kritikai apparátus, amely a francia szociológia és társadalomlélektan szelektív, témakörök szerinti könyveszetét és francia szociológusok életrajzi adatait tartalmazza, valamint gazdag adatokat közöl a szociológiai kutatások problematikájáról, a fontosabb kutatóintézetekről, a kutatások mennyiségi és strukturális fejlődéséről és a szakkiadványokról.

Adalékok ezek egyszersmind a francia szociológia szociológiájához. Megemlítjük, hogy a bevezető tanulmány bőszeges utalásokat tartalmaz minden tárgyalt kérdés hazai — háború előtti és főleg jelenkori, marxista — irodalmára, s ezzel is hozzájárul az olvasó tájékoztatásához, megkönnnyíti számára a francia szociológiai szövegek kritikai értékelését.

A panoramikus kép, bármily teljes legyen is — és persze mindig csak viszonylag teljes —, nem nyújt eo ipso egységes szemléletet egy olyan sokrétű és egyben ellentétes nemzeti szociológiai iskoláról, mint amilyen a francia, ahogyan a szakszociológiák összege sem alkotja, önmagában, a mai társadalom általános szociológiai lenyomatát. Az olvasót nem lehet és nem is szabad felmenteni az önálló kritikai gondolkodás terhe alól. Az antológia bevezetőjének szerzői azonban segítséget nyújtanak az alkotó hozzáálláshoz,

téka

Kolozsvári
Grandpierre Emil

! Keresztben az úton

A rendkívül termékeny írónak, aki nevével is vallja, hogy városunk szülőtte, nyolc írását tartalmazza legújabb prózakötete. A figurák többnyire tisztviselői vagy műszaki állást töltenek be, amíg el nem kezdenek zörögni a veseköveik (Versenyben a szebb jövőért), hogy azután egy kórházi „munkaversenyben” gyógyuljanak fel, olyanforma jelszavakkal teleaggatott körtermekben, mint: „A haldoklás magánügy, ne hörögjünk!”; vagy amíg arra nem ébrednek, hogy ők tulajdonképpen egészen mások, mint amik köznapi életükben (A lengőajtó). A hősök életének színtere az ötvenes évek nagyvárosa, és mindegyikük sorsa valami rettenetes víziónt át vezet valahova, ahol emberek, kapcsolatok, tárgyak és gondolatok egyaránt elveszítik valóságos értelmüket, a kor szellemének megfellelően fétissé változnak, fenyegetően hatalmasodnak az ember fölé. A szerző egy szaloníró könnyedségével csevegi át a rémségeket. Az irodalmi „pozitív hős”-sel való társalgás ilyenformán hangzik: „— Remélem, tudja, hogy tudatomat létem határozza meg? — Irigylésre méltó tudata lehet” — sóhajt fel a szerző. Valamint az olvasó. (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1971.)

Tamács Mária

Milyen vagy, Amerika?

A negyven évvel ezelőtt kivándorolt nagybácsi kíséretében az írónő széltében-hosszában bejárja Amerikát: a mait és — néha gondolatban, összehasonlítóképpen — a negyven évvel ezelőtti is. Mindenhez „van szeme” és főként tehetsége; az élet egészét igyekszik átfogni tekintetével, a nagy

amennyiben a válogatásban helyet kapott irányzatokat bíráló elemzésnek vetik alá, szilárd és egyben árnyalt marxista elvi álláspont alapján. Megemlíthetők példaként — anélkül természetesen, hogy a kérdések tartalmi vizsgálatába bocsátkoznánk — azt a körültekintő módot, ahogyan a szerzők elhatárolják álláspontjukat a mai francia strukturalizmusétól, hangsúlyozva egyben annak tudományos eredményeit, vagy — más összefüggésben — az empirikus kutatás és az elmélet viszonyának vizsgálatát a jelenkori szociológiában, s közben kiemelik a marxista, a materialista társadalomszemléletben foglalt metodológia elméleti fölényét és gyakorlati hatékonyságát. A bemutatott anyag a maga egészében — a kifejezett elhatárolásokon messze túlmenően — bizonyítja a marxista gondolat befolyásának fontosságát a nemzetközi szociológiai mozgalom egészében.

Bevezető tanulmányukban a szerzők e befolyás előzményeit és jelenlegi körülményeit kutatják a francia szociológia viszonylatában. Feltárják ugyanakkor a francia szociológiai iskola sajátos vonásait — már amennyire egységes nemzeti iskoláról egyáltalán szó lehet az áramlatok sokféleségében és ellentétességében. E sajátos vonásokat szerzőink a francia szellemiség általános jegyeivel hozzák összefüggésbe, kiemelik a haladó francia kultúra hagyományos racionalizmusát, harcos társadalmi ethosát; megjegyzik ugyanakkor — s e megjegyzés, úgy hiszem, lényeges, a marxista értékelés szempontjából —, hogy egy nemzeti szellemiségre vonatkozó minden ilyesfajta ítélet *cum grano salis* kezelendő, igazságtartalma csupán általánosságban s nem minden egyedi esetben helytálló.

Jó szolgálatot tett Ion Aluș és Ion Drăgan a hazai szociológiának. A munka könyvüzleti sikere bizonyítja, hogy széles olvasótáborra van ma már az igényes, magas színvonalú tudományos irodalomnak. A kitűnő kezdeményezés hasonló minőségű folytatást kíván.

Roth Endre

A három diktatúra

Pătrășcanu életműve — amelynek elemzése bonyolult kutatói munkát követel — szervesen illeszkedik be kora szellemi életébe. Minden művében polemizál, de teljes tudományos fegyverzetben és akadémiai tarrással. Munkássága, amely nemcsak a polgári történetírás és szociológia problémáival foglalkozik, hanem a Román Kommunista Párt ideológiai kérdéseit is mélyrehatóan vizsgálja, példás ötvözte a pártosság és a tudományos objektivitásnak. Olyan életmű ez, amelyben a politikai cselekvés szervesen fonódik össze a tudományos kutatómunkával, mert mindkettő azonos célt szolgál.

Pătrășcanu vázolja könyvében*, hogy Románia gazdasága az 1929—1933-as gazdasági válság után szer-

*Lucrețiu Pătrășcanu: *Sub trei dictaturi. Editura politică. București, 1970.*

téka

dolgoktól az apróságokig. A címben feltett faggatózó kérdésre maga a könyv a válasz, s ez a felelet nagyon rokonszenves: nem vállveregető, nem okoskodó, hanem nagyon is reálisnak tűnő, fény—árnyék-egyensúlyú, kikristályosodott véleményt tükröz. A tartalmiakon kívül említésre méltó a könyv stílusa: színes, eleven, olvasmányos, sőt helyenként — ha tárgya megengedi — egyenesen költői. Az író nő szándéka célba talál: sikerül olvasóival megosztania a világlátás örömét. (Kriterion, 1971.)

1933. Luptele revoluționare ale muncitorilor ceferiști și petroliști

A könyv az RKP Központi Bizottsága mellett működő Történelmi és Társadalompolitikai Intézet egy széles körű munkaközösségének kollektív alkotása. Nyomon követi a kommunista párt legális és illegális harci-szervezeti formákat egyaránt felhasználó tevékenységét, amelynek eredményeként a munkásosztálynak egyre újabb osztagait tömöríti maga köré és mozgósítja harcra. A világkapitalizmusnak az 1929—1933-as években kirobbanó túltermelési válsága Romániában is az osztályharc kiéleződésével, heves osztálycsatákkal járt együtt; ezeket elemzi ez az alapos monográfia. A hazai történelemben játszott szerepük mellett — gazdaság dokumentációra támaszkodva — bemutatja e megmozdulások nemzetközi jelentőségét is, kidomborítva, hogy az 1933-as romániai nagy munkás-megmozdulások világvizsgonylatban az elsők közé tartoznak, amelyek közvetlenül az után robbantak ki, hogy a hitlerizmus hatalomra került Németországban, s bátor megnyilvánulásai voltak az ellenállásnak a fasiszta veszéllyel szemben. (Editura politică, 1971.)

kezetileg módosult. Új tőkés-csoportosulás jött létre II. Károllyal és az „ifjú liberális” Gheorghe Tătărescuval az élen. Célkitűzésük a nehézzipar erőteljes fejlesztése volt. Ez a vállalkozás azonban az állam nagyarányú segítsége nélkül megbukott volna. Tătărescu protekcionista vámrendszerral védte a nehézipar termékeit a külföldi konkurrenciától, felemelte az árakat, óriási állami megrendeléseket adott. E népszerűtlen politika következtében az 1937-es parlamenti választásokon megbukott.

Pátrășcanu különleges jelentőséget tulajdonít ezeknek a változásoknak, amelyek hű képet nyújtanak a politikai erőviszonyok alakulásáról. A király következetesen védi csoportja érdekeit. Mivel egyetlen párt vagy koalíció sem jut abszolút többséghez, a király Goga—Cuza profasiszta csoportját bízza meg kormányalakítással, hogy aztán 1938 elején félreálítsa őket az egyre növekvő káosz miatt. Az adott társadalmi-politikai helyzetben a polgárság is a királyi diktatúrát látja a legmegfelelőbb megoldásnak.

Pátrășcanu módszeresen megkérdőjelezi a diktatúrának ezt a — német vagy olasz példától eltérő — formáját, s párhuzamot von a két fasiszta diktatúra létrejöttének strukturális okai és a délkelet-európai társadalmi szerkezetek között. A német, illetve az olasz burzsoázia érdekeit a hagyományos kormányzatok nem tudták hatékonyan védelmezni, kénytelenek tehát nyílt, fasiszta diktatúrát hatalomra hívni, Kelet-Európában azonban a burzsoázia beérhette a hagyományos kormányzási elvek brutálisabb bevetésével.

II. Károly kétéves diktatúrája folytatta a már említett gazdaságpolitikát. Az alkotmányt felfüggeszti, a pártokat betiltja, és megalakítja a diktatúra egyetlen hivatalos pártját, a Nemzeti Újjászületés Frontját. A történelmi pártok behódoltak, s a Vasgárda ellenzékbe vonul, mert úgy érzi, őt illette volna a kormányalakítás joga. Ellentmondásos korszak kezdődik, mert amíg korábban minden kormány, a király beleegyezésével, nyíltan vagy burkoltan támogatta a Vasgárdát, és szemet hunyt terrorselekményei felett, most a királyi megtorlások olyan méreteket öltöttek, hogy nagymértékben legyengítették az 1940 őszen hatalomra jutott Vasgárdát. Pátrășcanu nem tekinti egyértelmű intézkedésnek a legionáriusok hatalomra lövését. Szerinte arról van szó, hogy a király ebből a politikai viszályból rendőri intézkedésekkel, és nem politikai módszerekkel akart győztesen kikerülni. Bebizonyítja, hogy a király nem is használhatt volna politikai módszereket, mert akkor a Vasgárdát le kellett volna lepleznie totalitarizmusa, a tengelyhatalmak politikája előtti vak behódolása miatt, de ezt csak demokratikus, hitlerellenes platformról tehette volna meg.

II. Károly áldozata lett saját következetlen, kétkulacsos politikájának. 1940 őszen már mindent megtett volna, hogy mentse a trónját, de Berlin nem bízott többé benne. Hitlernek nem szövetségesre volt szüksége, hanem szolgálatkész eszközre, ezért támogatta Antonescu zöldinges kormányát a király ellen.

Pátrășcanu megkülönböztetett figyelemmel követi nyomon a Nemzeti Parasztpárt tevékenységét. Ez a

párt, megalakulása óta, demokratikus programmal lépett fel minden választáson, és hatalmas tömegbázisra tett szert. Kétszer bízták meg kormányalakítással, de semmit sem váltott be a tömegeknek tett ígéreteiből. Ugyanakkor a burzsoázia is bizalmatlanlann vált vele szemben elvtelen, kapkodó, sikertelen kormányzási stílusa miatt. Később jobbra tolódott, és a 37-es választáson már xenofób tételek vannak jelen programjában. Megakadályozza az antifasiszta blokk létrejöttét, amiért az RKP és más demokratikus csoportosulások küzdöttek. Programjával zavart keltett saját táborában is, s ebből a legionáriusok húztak hasznot.

Pátrășcanu politikai szakértőként elemzi kora politikai harcait: feltárja a Nemzeti Parasztpárt valamennyi baklövéését, és vázolja azt az utat is, amelyen (saját ideológiáján belül) haladnia kellett volna ahhoz, hogy sikert érjen el. Pátrășcanu azonban politológusként sem közömbösen elemez, hanem a demokratikus, antifasiszta platform megteremtésének lehetősége szempontjából.

A szerző a legtöbbit a fasizmus hazai változatával foglalkozik. Alapvető vonása a demitizálás: nem elégszik meg a szokásos kifejezések ismételtetésével, hanem megvizsgál minden történelmi vagy szervezeti tényezőt, amely közrejátszott a legionárius mozgalom létrejöttében és kibontakozásában.

Károsnak tartja azt a meglehetősen elterjedt és kényelmes magyarázatot, amely szerint a Vasgárda Hitler romániai ötödik hadoszlopa lett volna. Ha csak politikai céljait és hatalomra jutásának politikai eredményeit vesszük figyelembe, valóban az volt: ha azonban ideológiáját, módszereit, társadalmi szerkezetét, a hatalomhoz fűződő kapcsolatait vizsgáljuk, az azonosságok mellett felfedezzük a jellegzetesen hazai elemeket is. Pátrășcanu az autochton és az importált elemek szétválasztását a hazai, valamint a német és olasz fasizmus közötti párhuzam vizsgálata közben végzi el. Az olasz és a német fasizmus a városra támaszkodott, a legionáriusok tömegbázisa pedig a parasztság volt, különösen az 1938-as megtorlásokig. Az olasz, de még inkább a német fasizmus elhatárolta magát a hivatalos egyháztól, vagy éppenséggel támadta; a legionáriusok a legszorosabb kapcsolatban álltak az egyházzal. Ideológiának nem nevezhető jelmondat- és frázisgyűjteményeiket a legmisztikusabb, legirracionalisabb vallásosság jellemezte.

Pátrășcanu alaposan, meggyőző erővel boncolgatja a Vasgárda társadalmi összetételét. Megállapítja, hogy a legionárius mozgalom három társadalmi réteg soraiból toborozza híveit: a kispolgárságból, a lumpenproletariátusból és a lecsúszott arisztokráciából.

A kispolgárság és a lumpenproletariátus Vasgárdabeli, viszonylag nagy arányszámának magyarázatakor mélyebb gyökerekhez nyúl. Az első világháborút követő konjunkctúra és a politikai élet demokratizálódása elindította a falusi lakosság városba áramlásának folyamatát. A bevándoroltak a faluról hozott státusuknak megfelelően vagy a kispolgárság, vagy a lumpenproletariátus soraik növelték. Ez a két réteg Németországban és Olaszországban is a fasizmus melegágya volt.

téka

Clara Cușnir Mihailovici —
Florea Drajne —
Gheorghe Unc

Mișcarea muncitorească
din România 1916—1921.
Crearea Partidului
Comunist Român

A monografikus jellegű feldolgozás nyomon követi a romániai szocialista és munkásmozgalom ideológiai, politikai és szervezeti megerősödésének folyamatát, ami a szocialista pártnak kommunista párttá történő átalakulásában, 1921. május 8-án éri el betetőződését. A könyv mélyreható tájékozottsággal mutatja be az RKP alakuló kongresszusát. Az egész munka — de különösen az I. kongresszus dokumentumait, a lezajlott vitát tartalmazó rész — széles körű érdeklődésre tarthat számot. (Editura politică, 1971.)

Mikel Dufrenne

Pentru om

Napjaink számos nyugati filozófiai orientációjában találkozzunk azzal az elszomorító, de valóságos jelenséggel, hogy az ember filozófiai problematikájának tudatos elhagyását, a szellem művelésének korszerűtlenségét fejezi ki, s a filozófiai antropológia művelését felcseréli a dolgok, tárgyak, a fizikai környezet fetiszizálásával. A filozófiai technokratizmus valóságcsönkítő és -szűrítő világában Mikel Dufrenne ismert francia filozófus könyve bátor bizonyágtétel és tudományos manifesztum a filozófia igazi hivatásáról — az emberért. A szerző szubjektív álláspontja mögött világosan kivehető a fenomenológiai iskola hatása. Ebből adódik M. Dufrenne sajnálatos tartózkodása a marxizmus általános ontológiai és axiológiai rend-

téka

szerének objektív alkalmazásától, s annak csupán az ismeretelmélet területére való leszűkítése. E szemléletbeli korlátok ellenére is M. Dufrenne érdeméül kell felhoznunk az ember meghatározása, a filozófia és tudomány viszonya, a nyelv szerkezete és rendszere, a kultúra és érték, valamint a modern művészet helyének vizsgálata irányában tett erőfeszítéseit. A szerző — bár számos és igen sokszor egymásnak ellentmondó, ellentétes alapállású kérdések és megválaszolások nehezítik meg a fenti kérdések tanulmányozásában — mindeniket a dialógus megkövetelte tisztelettel és objektivitással ismerteti, nem akar igazságot tenni; az olvasóra bízta a döntést. (Editura politică, 1971.)

Benedek Marcell

Arany János

Jelképesnek tekinthetjük, hogy Benedek Marcell munkás élete éppen annak a költőnek szentelt tanulmánnyal zárul, akit a legközelebb érzett magához, akinek költészete és esztétikai elvei olyannyira összecsendültek az övéivel. Közös volt kettejük felfogásában az irodalom népszerűsítésének, terjesztésének vágya is. Ez az utolsó, kétszáz lapnyi mű ebben a szellemben s ama törekvésben fogant, hogy a kort, a személyiséget s az életművet egységbe fogva mutassa be. Nem készít vitairatot az Arany-problémákról, inkább összegez, s mindenekfölött kedvet ébreszt a további olvasáshoz, az eredeti művekben való elmélyüléséhez. (Gondolat, 1970.)

Az arisztokrácia az első világháború után sokat veszít gazdasági erejéből, és politikai pártja is fokozatosan szétesik. Politikai hatalmát a jobboldalhoz való csatlakozás útján reméli visszanyerni. Bár anyagilag merőben más szinten állt, mint a lumpenproletár, bosszúvágya és elvárásai hasonlóképpen nyilvánultak meg.

A parasztság a legionárius mozgalom első, 1938-ig tartó szakaszában tömegesen csatlakozott a Vasgárdához. Később azonban felismerte e propaganda hazug voltát, és nem támogatta többé.

Különösen fontos szerepet játszottak a mozgalom történetében az egyetemi hallgatók. A legionáriusok „helyet az ifjúságnak” jelszóval e csoport érdekeinek képviselőiként léptek fel, de nem riadtak vissza a szegény diákok zsarolásától sem. Pátrășcanu elemzi a legionárius diákság társadalmi összetételét: a kispolgári, a kulák és falusi értelmiségi szülők (elsősorban papok) gyermekeit találja abszolút többségben.

Hogy teljessé váljék a kép, elemzi a Vasgárda öt hónapos kormányzását. „Nem időszúke miatt nem sikerült a Gárdának megvalósítania programját, hanem maga a program hiányzott, amiből kiderülhetett volna, hogy valójában mit is akar megvalósítani” — mondja a szerző. Annyit mindenesetre már az első napokban sikerült nyélbeütnie, hogy kiszolgáltassa az országot a hitlerista csapatoknak. Belpolitikai téren fő tevékenysége az állami és a magántulajdon válogatás nélküli fosztogatása volt. 1941 januárjában, a Vasgárda háromnapos zendülése idején, olyan gazdasági és politikai zűrzavar keletkezett az országban, hogy a burzsoázia kénytelen volt utolsó, még szét nem züllesztett támaszához, a hadsereghez folyamodni. A hitleristák számára is kényelmetlenné vált a legionárius rezsim keltette zűrzavar, ezért a hadsereget képviselő Antonescut támogatták.

Könyvével Pátrășcanu felvilágosítani, demitizálni akart. Ez a szándék tudományos igénnyel párosult, az események logikáját tükrözi, s ez időtállóvá avatja könyvét. Csak annyi bizonyítékot használ, amennyire szüksége van, nem tobzódik a jelentés nélküli empirikus anyag halmozásában. A legszembetűnőbb a társadalmi erők politikai-gazdasági súlyának megítélésében tanúsított józan arányérzéke. Soha nem mulasztja el megvilágítani egy-egy csoport politikai cselekvésének gazdasági hátterét. Azt is nagyon jól tudja, hogy a gazdasági motiváción belül létezik egy bizonyos „játék”, amely a politika belső természetéhez tartozik. A gazdasági determinizmus szem előtt tartása megóvja attól, hogy az erkölcsöt a politikába keverje; ez ellen több esetben kifejezetten tiltakozik.

Ítéletei helytállóak: elkötelezettsége könyve minden oldalán lényegbeli — de sehol sem hivalkodó —, az RKP vezette antifasiszta front megteremtéséért folytatott harc következetes kifejeződése.

Rostás Zoltán

Előre- és visszapillantás

A történelmi gyakorlat bizonyítja, hogy a munkásosztály a társadalom legforradalmibb osztálya. A szocialista építés során vezetőszerpe egyre inkább növekszik. „Mi a munkásosztályt nem csupán a határozatok megvalósítására hivatott tömegnek tekintjük — hangsúlyozta pártunk főttkára júliusi expozéjában —, hanem vezető osztálynak, amely tudatában van történelmi szerepének.“ S társadalmunk alapvető osztálya nemcsak forradalmi változásokat visz végbe, hanem maga is fejlődik, társadalmi kategóriákat olvaszt magába, élcsapatának irányításával egyre bővül politikai, műszaki, kulturális látóköre: elengedhetetlen feltételeként a társadalom korányzásának.

E mélyreható változásokat elemzi cikkében Dimitrie Ancuța (LUPTA DE CLASA, 1971. 9). Rámutat, hogy az utóbbi két évtizedben a munkásosztály számszerűen jelentősen gyarapodott. 1950-hez viszonyítva a munkások száma 1970-ben háromszorosára emelkedett. E gyarapodás a szocialista szektorban következett be, amelynek részaránya az 1950. évi 26,5%-hoz képest a múlt évben 94% volt. A lakosság szerkezetének társadalmi kategóriánként való összehasonlító vizsgálatából kiderül, hogy 1956 és 1966 között a munkások részaránya a lakosság egészében 24%-ról közel 40-re emelkedett, a szövetkezeti parasztoké pedig 7,2%-ról 38,6-ra. A termelőerőknek az ország területén történő ésszerű elosztása nyomán a munkásosztály osztagai minden megyében gyarapodtak. Ezt szemléltetik a következő adatok: 1960-ban még csak 7 megyében volt 100 000-nél több alkalmazott, jelenleg már 18 megyében tartanak nyilván 100 000—200 000 alkalmazottat, akiknek a többsége munkás. A munkások számának emelkedése az ország minden közigazgatási zónájában számottevően hozzájárult az illető helységek egész lakossága öntudatának növekedéséhez, a szövetkezeti parasztsággal való szövetség erősítéséhez, a falusi munkások kialakulásához.

A szocialista építés éveiben a munkásosztálynak nagy gazdasági egységekbe történő koncentrációja ment végbe, s így hatalmas munkásosztagok jöttek létre, amelyek nemcsak az anyagi javak termelésében vesznek részt, hanem az illető egységek gazdasági tevékenységének vezetésében is. E szempontból sokatmondó, hogy 1950-hez viszonyítva a 100 munkást foglalkoztató vállalatok részaránya 28%-ról 5-re csökkent, a 2000-nél több munkást foglalkoztató üzemek részaránya 3,5%-ról 17,8-ra emelkedett. A köztársasági érdekeltségű iparban dolgozó munkásoknak több mint 52%-a 2000-nél több alkalmazottat foglalkoztató vállalatnál helyezkedett el.

A továbbiakban a szerző rámutat, hogy a munkásosztály szerkezetében bekövetkezett változások számottevően befolyásolják a munkások szakmai és kulturális felkészültségét. Idevágóan figyelemre méltó, hogy a nemzetgazdaságban foglalkoztatott munkások 81,6%-a volt 1968-ban szakképzett, 1963-ban csupán 62,1. A munkásosztály szakmai és műszaki ismereteinek gazdagodása, kulturális látókörének bővülése saját munka- és életkörülményeinek lényeges módosulását eredményezi, hozzájárul a fizikai és a szellemi munka közötti alapvető különbségek fokozatos megszüntetéséhez.

Ismeretes, hogy a munkásosztály feltöltődése jelentős mértékben a szövetkezeti parasztság soraiból történik. A szerző véleménye szerint e folyamat velejárait gazdasági, társadalmi, de még politikai szempontból sem tanulmányozzák kielégítően. A statisztikai adatok azt mutatják, hogy az utóbbi húsz évben a mezőgazdaságban dolgozó lakosság az egész foglalkoztatott népesség 74,1%-áról 49,1-re csökkent; évente körülbelül 100 000 paraszt lépett a munkásosztály soraiba. A falusi lakoságnak e városba települési folyamata elkerülhetetlen, sőt kívánatos, mert jelzi a mezőgazdasági termelékenység egyre növekvő műszaki-anyagi lehetőségeit, az iparosítás fejlődését, az urbanizálódás kiterjedését. Az előrejelzések szerint két évtized múlva az ország foglalkoztatott lakosságának körülbelül 80%-a a nemzetgazdaság nem mezőgazdasági ágaiban dolgozik majd. Ez tagadhatatlanul számos problémát fog felvetni a beilleszkedés folyamán.

A munkásosztály szellemi fejlődése a szocialista építés során, gondolkodásának, tudatának változásai az objektív helyzetében, társadalmi funkciójában bekövetkezett módosulások eredményei — fejtegeti a cikkíró. Az, hogy kizárólag az anyagi javak termelőjéből az egész társadalom termelésének szervezőjévé és vezetőjévé vált, szükségszerűen megköveteli politikai tudatának fejlődését, a marxiz-lenini ideológia egyre mélyebb elsajátítását. Ez az igény annál hangsúlyosabb, minél inkább tekintetbe vesszük a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom építésének feladatait.

*

A forradalmi munkásmozgalom minden szakaszában voltak olyan fizikai dolgozók, akik nehéz körülmények között is széles körű olvasottságra, ideológiai-politikai tájékozottságra tettek szert. A szocialista irodalmi hagyatéak kutatásáról című cikksorozatában (A HÉT, 1971. 35—37). Csehi Gyula idevágóan éppen azt jelenti be, hogy irodalomszociológiai ankétot kezdeményez, amelynek célja szocialista mozgalomunk még élő résztvevőinek emlékezéséből minél több adatot gyűjteni a két világháború közötti időszakról, a szocialista ideológiát valló olvasók ízléséről, olvasmányaik hatásáról, valamint azokról a forrásokról, ahonnan a haladó szellemű könyveket, sokszor illegálisan megjelenő kiadványokat megszerezték.

„Elsősorban azokra gondolok — írja Csehi —, akik a két világháború között mint a kommunista vagy szociáldemokrata párt tagjai, e pártok által irányított tömegszervezetek, különösképpen a szakszervezetek, a Vörös Segély, a Munkássegély, a különböző antifasiszta és háborúellenes mozgalmak és csoportosulások aktív résztvevői vagy rokonszervezői (szimpatizánsai) e tevékenységük vagy érdeklődésük során kapcsolatba kerültek a munkássajtóval, baloldali kiadványokkal, folyóiratokkal, könyvekkel. Ezeknek az olvasmányoknak olyan hosszú idő után felidézett emlékei, amennyiben a gondosan megfogalmazott kérdőív valóban elősegíti felidézésüket, objektív felvilágosítást adhatnak a kommunista és szocialista kiadványok, a forradalmi szépirodalom elterjedtségéről, olvasottságáról és közvetve hatásáról is.

Mivel annak idején az olvasás volt az eszmék és ideológiák terjedésének fő formája, és azok a formák, amelyek azóta az audio-vizuális civilizáció kibontakozásával előtérbe léptek, akkor még csak mint kezdemények, mint a későbbi formák csirái léteztek (főként a film és a rádió formájában), ankétom fő figyelmét elsősorban az olvasmányokra összpontosítja.

E vonatkozásban két fő kategória iránt érdeklődöm:

- a) ideológiai-politikai és általános műveltségi olvasmányok;
- b) szépirodalmi olvasmányok.

A vizsgálódás választ kér az ankétalanyoktól a munkásság kulturális mozgalmasban való részvételükről is, irodalmi emlékeikről a börtönből, koncentrációs táborokból, internálásból, s kapcsolatukról a munkásfolklorral.

L. J.

96 MONDAT A HALÁLRA ÉS A SZABADSÁGRÓL

(Praxis, 1971. 1—2.)

Lehet-e 96 mondatban, mégha oly tömören és bővített mondatokban fogalmazva is, amint azt Pavel Apostol a Praxis Hegelt ünneplő számában teszi, összefoglalni az emberi lét két alapvető kérdése, a halál és a szabadság filozófiai problémáját? Pavel Apostol 96 aforizmája, a szerző tudatos anti-aforizmusa ellenére, magában foglalja a filozófiai eszmét teljessé tevő rendszer lényeges elemeit. Az aforizmban rejlik többértelműség kétségtelenül utat nyit az értelmezések széles mezejére; az igaz és hamis közti logikai és etikai meghatá-

rozatlanság — ingadozásra csábít. Ennek a felismerése jegyében, Pavel Apostol a filozófiai diskurzusban alkalmazott aforizma dialektikus lényegére mutat rá: az aforizma önmaga tagadásának képességére — az egyedülálló kijelentés rendszert igénylő hiányára.

A 96 aforizma lényegét a következőkben foglalhatjuk össze: bármilyen, az ember ontológiai státusára vonatkozó állítás szükségszerűen magában foglalja a szabadság fogalmát. Az emberi lét eseményeiben, az egyén és közösség, csoportok, osztályok és társadalmi rendsze-

rek életében döntő módon mindig a *szabadság ügye* forog kockán. A szocializmus és kapitalizmus, az individualizmus és kollektívizmus, a demokrácia és szocializmus megvalósításának különböző útjai alternatívájában, a háború és béke kérdésében való döntés, a tudomány és technika forradalmának kiteljesedése által létrejött egzisztenciális körülmények magát a szabadság kérdését teszik korunk emberének drámai feszültségekkel telített ügyévé. A kérdés: *hogyan lehetünk szabadok, végső elemzésben így tevődik fel: hogyan lehetünk emberek?* „*Nem a külső szükségszerűség felismerésében (ez csak alávetettség volna), hanem a cselekvés immanenciájának, az emberi lét immanens szükségét kifejező módnak a felismerésében és uralmában áll az ember szabadsága*“ (27. aforizma). Pavel Apostol szerint a szabadság kérdésének filozófiai vizsgálatát a terminus szemiotikai dimenziói közti értelmezési zavarok nehezítik meg, s ezért

módszertani elve az, hogy mellőz minden olyan nézetet és értékelést, amely nem a *cselekvésre*, a szabadság fogalmát legjobban kifejező területre vonatkozik. Csak a cselekvés ad ontikus értelmet a szabadságnak.

Az ember halandó — közhely, de tartalmában egy tény, a *lét determináltsága* fejeződik ki. A halál az ember ontológiai státusának alapvető dimenziója. Marx szerint a halál a faj kemény győzelmét hirdeti a determinált egyén fölött. Pavel Apostol — saját szubjektív élményvilágából kiindulva — az elmulás gondolatával, a halállal szemben való érzéketlenség, a halál megértését segíti elő. Ellentétben Heideggerrel (csak a *halálért való szabad létezés ad a létnek célt*), még kevésbé Cioran útján (*minden, ami a halált előrevetíti, új minőséget ad az életnek, módosítja és teljesebbé teszi*), a szerző Marxnál talál választ: *Az élet meghalhat, de a halálnak nem szabad élnie.*

KOMMUNISTA ESZMÉNY ÉS PÉLDAMUTATÁS

(Revista de filozofie, 1971. 8.)

Hegel, az uralomrajutott, de belső erőforrásaiból kiüresedett, új rendet konszolidáló polgárság szellemi géniusza sem bizonyult mentesnek a moralizáló utópizmustól akkor, amikor mint erkölcsi axiómát állítja kortársai elé az ember, a cselekedeteiben, aktuusaiban realizálódó *külső ember*, és a belső lelkivilágot, érzelmeket, eszményeket, a szellemi habitust hordozó *erkölcsi én* tökéletes azonosságának követelményét. A szó és a tett, a gondolat és cselekvés abszolút egységének követelményét felállítani abban a korszakban, melynek erkölcsi alappillére a magántulajdonon alapuló tökéletes kizsákmányolás, a kérlelhetetlen konkurrenca szülte *bellum omnium contra omnes* — illuzórikus moralizálásnak bizonyult. Nicolae Bellu a *Modelul omului comunist. Aparență și transparentă* című tanulmányában világos okfejtéssel választja szét a kapitalista társadalom *reális erkölcsét* a kor hamis tudatából születő erkölcsi imperatívuszról — a *sein-t* idealizáló hegeli *sollen-től*.

Hegel nem jutott el az erkölcs duplicitását, avagy a duplicitás erkölcsét megtestesítő polgári társadalom tagadásáig. N. Bellu a kapitalista társadalom erkölcsének történelmi expanziójából arra a következtetésre jut, hogy egy adott társa-

dalom — gazdasági alapjának jellegétől függetlenül is — magában hordozhatja az előző társadalom termelési viszonyai-
ból származó erkölcs maradványait, és számolni kell a *viszonylagosan autonóm* má váló erkölcsi maradványok újjáéledésével, továbbszaporodási lehetőségével. Ebből származóan, ami a múlt társadalomban *okozat* volt, adott helyzetben, megváltozott társadalmi-gazdasági feltételek között mint *ok* jelenhet meg. Ez annál is inkább lehetséges, mert a társadalmi fejlődés következtében állandóan terebélyesedő, több dimenzióban kibontakozó, bonyolult emberi kapcsolatokban sokszor észrevétlenül burjánzanak el és hódítanak teret maguknak a régi morált kifejező elemek. Ezt nem tudomásul venni, sőt úgy gondolni, hogy az új társadalmi rendszer jellegéből objektíve, spontánul új morál és új emberi magatartás jön létre — a valóságot sembevevő, utópisztikus dolog lenne. Éppen ezért tisztában kell lennünk a polgári erkölcs maradványai elleni *tudatos* harc szükségével. A szocialista társadalom építésének feltételei között is még fellelhető retrográd mentalitás különböző konkrét magatartásformákban és cselekedetben érezteti hatását. Hogyan veheti fel a harcot eredményesen mindezzel szemben az *újat*, a magasabbrendűt kép-

viselő kommunista? Hogyan valósul meg nemcsak az egyén, hanem az egész társadalom szintjén a szocialista erkölcs tudatot és magatartást formáló hatása? N. Bellu mélyeszántó filozófiai eszmefuttatása során arra a következtetésre jut, hogy a társadalom előtt a kommunista személyképet nemcsak vallani, hanem vállalni is kell, s ez nem más, mint *tudatos példaadás*. S a példaadás társadalmi hatékonyságát annak tisztánláthatósága, közvetlensége és erkölcsi vonzóereje biztosíthatja. A történelmi úttörés és példamutató szerepét vállaló kommunista forradalmárnak kettős feladattal kell megbirkóznia: egyrészt

a külső valóság tudatos, szüntelen forradalmi átalakításával, másrészt pedig a szocialista társadalom építésének folyamatától elszakíthatatlan kritikai konfrontációval.

A történelem cselekvő és tudatos szubjektumát kifejező kommunista forradalmár személyiségének igazi lényege: a valósággal való kíméletlen szembenézés. Az éles kritikai érzék gyakorlata által képes reális példaadásra a társadalomban, s ugyanakkor önnön belső, szellemi arculatának megőrzésére. A kommunista példamutató forradalmi eszmény és a hétköznapi gyakorlat egységében őrizheti meg tisztaságát és erkölcsi hitelét.

VERSEK 2000-BEN

(Kritika, 1971. 6.)

„Történészek, szociológusok, antropológusok, közgazdászok után s példájukra vajon nem próbálkozhatna-e meg az irodalomtörténész is azzal, hogy miután sikerült megvonnia, fölrajzolni az eddigi, a történelmi fejlődés főbb erővonalait, az erővonalakat mintegy a saját feje fölélt »meghosszabbítva« s a jövőbe továbbfuttatva legalábbis hipotézisként megfogalmazza, hogy a tényleges történelmi fejlődés valószínűleg ebbe és ebbe az irányba fog futni az elkövetkező évtizedekben?» — kérdezi Hankiss Elemér *Milyen verseket írnak majd 2000-ben?* című tanulmányának bevezetőjében.

Hankiss prognózisa, amennyire címével meglepő, annyira anyagszerű, a szerző előző, meggyőző strukturális elemzéseit kamatoztató tanulmány. *Kihez szól a vers?* című, 1968-as közleményének gondolatmenetét folytatva, a szerző kiterjeszti vizsgálódását az angol és a német költészetre, s a magyar anyagot is újra átnézve azt vizsgálja, hogyan változik koronként azoknak a személyeknek, illetve dolgoknak-jelenségeknek-fogalmaknak az aránya, akiket s amelyeket a költők megszólítanak a versben. 1223 angol, 1227 német és 1497 magyar lírai vers a XVI. századtól napjainkig, úgy tűnik, elégséges érvet szolgáltat Hankiss grafikonjainak hitelességéhez, valamint irodalomtörténeti, eszmetörténeti, művészetelméleti és szociológiai, kommunikációelméleti következtetéseihez. Tanulmányában ugyanis Hankiss Elemér olyan törvényszerűségeket megállapítására törekszik, amelyek a fejlődési tendenciákat minél pontosabban kifejezzék, s ezáltal módot nyújtsa-

nak a fejlődési vonal képzeletbeli meghosszabbítására.

A megszólítások tekintetében Hankiss három alapvető kategóriát különböztet meg: 1. emberekhez; 2. természeti jelenségekhez, elvont fogalmakhoz (igazság, szerencse, élet, halál, szabadság, haza, nemzet, magány, forradalom, korszak stb.); 3. senkihez sem intézett megszólítások. A grafikonokról leolvasható eredmény a következő: „Az emberekhez és a mágikus partnerekhez (második csoport) intézett megszólítások száma egyre csökken, a senkihez sem szóló versek száma viszont egyre növekszik a 18. század közepé óta.“ Hankiss felteszi a kérdést: „Azt jelenti-e mindez, hogy — legalábbis abból a szempontból, amelyet e dolgozatban vizsgálunk — az európai költészet egyre inkább elveszti közösségi jellegét (az emberhez intézett versek csökkenő száma), egyre racionálisabb lesz (a mágikus partnerekhez intézett versek csökkenő száma), és egyre magányosabbá válik (a senkihez sem szóló versek növekvő száma)?“ Persze, a jövőben érvényesülő tendenciák megállapítása érdekében további árnyalások, kiegészítések lehetségesek. Maga Hankiss említi a legfontosabbakat: a méréseket ki kell terjeszteni néhány más jelentős nemzeti költészetre (érdekes megjegyezni, hogy a magyar grafikon némileg eltérő képet mutat, ha a tendenciák azonosak is: itt magasabb az emberekhez intézett megszólítások arányszáma, vagyis a három nemzeti költészetből a magyar a „legközösségibb“); be kell vonni a vizsgálódás körébe gazdag középkori hagyományokkal rendelkező költé-

szeteket, reneszánsz előtti szövegeket tartalmazó népköltészeti gyűjteményeket. „Így nyert eredményeinket általánosítani csak akkor lehet, ha hasonló módszerekkel figyelemmel kísérjük s elemezzük a lírai vers néhány más alapvető tényezőjének, »mikrostruktúrájának« történeti változásait, fejlődését. Ha már sikerült feltérképeznünk mondjuk az európai lírai vers intonációjának és zárlatának, tematikájának, értékszerkezetének és képanyagának évszázados változásait, fejlődéstörténetét.“

E vizsgálatokból sokféle érdekes tanulság adódik. Például az egyes nemzeti költészetek eltérő fejlődésére, az egyetemes költészet jövőjére (racionalizálódására), az európai ember elmagányosodására vonatkozóan. Bár az is lehetséges, hogy műfaji-formai tisztulásról van szó

(ugyanebben az időszakban a drámairodalomban ellentétes mozgás figyelhető meg), vagy arról, hogy a tömegkommunikációs eszközök hatalmas méretű elszaporodása következtében „a költészetnek nem funkciója többé, mint volt hajdanában (sőt talán épp ellentétes funkciója van már), hogy e közvetlen közléskapcsolatokat kiépítse, ápolja“. Az interpretációs lehetőségek tehát sokfélék, egy azonban kétségtelen, épp e felmérés fényében is: „az irodalmi mű egy-egy, akár jelentéktelennek látszó részjelensége is — mint amelyen például az, hogy kit vagy mit szólít meg a költő a versben — szorosan beletartozik egy nagyobb összefüggésrendszerbe a történelmi-társadalmi mozgások összefüggésrendszerében, ahol is a részjelenség függ az egésztől, s az egész sem független a részjelenségtől.“

A MUNKA JELLEGE A SZOCIALIZMUSBAN

(*Viața economică*, 1971. 419.)

A kettős minőségű dolgozók — termelők és termelőeszköz-tulajdonosok — tudatos tevékenysége társadalmunk szüntelen fejlődésének az alapja — írja tanulmányában dr. F. Burtan egyetemi tanár. Kifejti, hogy az új rend legjelentősebb vívmánya a termelőeszközök szocialista tulajdona, amelynek belső vonatkozásai valóságos társadalmi láncreakciókat indítanak el. E folyamatban nemcsak az impulzus és az energia módosul, hanem a reakcióban részt vevő elemek természete is; minden változás a visszahatás új irányait szabja meg. Így bizonyos stabilitású és lényegileg szocialista jelenségek és struktúrák jönnek létre. Ez az átalakulás magában foglalja az egész társadalmi, gazdasági, politikai, jogi szervezést, a társadalmi tudatot, a társadalmi jelenségek értelmezési módját. Gyökereken átalakul a termék előállításával és elosztásával kapcsolatos minden tevékenység.

Igaz — hangsúlyozza a szerző —, a szocializmus nem jelent kommunizmust. A szocializmus árutermelő társadalom, és ezért magában foglal egy sereg nem természetéből eredő jelenséget is. Ezek tanulmányozása szükséges, az ellentmondásokat fel kell fedni és meg kell oldani. Ám semmiesetre sem szabad a figyelmet csak ezekre fordítani, és elfeledkezni a szocialista társadalom uralkodó sajátosságos jegyeiről. Az, ami uralkodó és sajátosságos társadalmunkban, jellemzi egész társadalmi-gazdasági szerkezetünket. Még

ha a szocializmus természetétől elütő jelenségeket veszünk szemügyre, akkor is megállapíthatjuk, hogy az egészet átható szocialista lényeg meghatározóan befolyásolja őket. Ez a helyzet a szocializmusban a munka jellegét illetőleg is. Dialektikus folyamatba olvadó realitások kerülnek egymással szembe: árutermelés, piac és tervezés; anyagi érdekelttség és szocialista tudat; a munkamegosztás keretében a szüntelen szakosodás és az általános szakmai-műszaki ismeretek szakadatlan gyarapítása.

A munka társadalmunkban új, meghatározó vonásokra tett szert, s ezek megszemenően hatnak a tudatalakulásra, jelentős eredményekhez vezetnek az anyagi termelésben. Közismert, hogy a szocialista társadalomban a termelők és a termelőeszközök közötti elkülönülés felszámolása kizárja az embernek ember által való kizsákmányolását; a munka szabaddá, egyben általánossá és kötelezővé válik. E gondolatsorban a szerző rámutat, hogy a munka kettős értelemben vált szabaddá: felszabadult a kizsákmányolástól, és szabadon értelmezett tevékenységgé lett. Az anyagi javak termelőjének termelőeszköz-tulajdonosi minősége az alapja mindama módosulásoknak, amelyek nemcsak közvetlenül a munkafolyamatban következnek be, hanem az egész szervezési, vezetési tevékenységben is, ahol a termelő szervesen jelen van. Az 1967 decemberében tartott országos pártkonferencia után minden gazdasági egy-

ségben kollektív vezető szervezetet létesítettek, minden tevékenységi területen és minden szinten intézményesítették az alkalmazottak közgyűléseit; fokozódott az alkalmazottak munkaszabály, az egész nép részvétele a társadalom vezetésében.

A termelői kettős minősége a szocializmusban több gondosságot igényel a munkástól az élő és materializálódott munka hatékonysága tekintetében, és így szüntelenül csökken a termék előállításához szükséges társadalmi munka mennyisé-

ge. A sokoldalúan fejlett szocialista társadalom építésének folyamatában a munka társadalmi jellege oly jelentős változásokon fog átmenni, amelyek erősítik az egész tevékenység szocialista oldalát, s fokozatosan közelítik majd a kommunista társadalom sajátosságaihoz. A sokoldalúan fejlett szocialista társadalom megteremtése munkát biztosít minden állampolgárnak, s lehetővé teszi, hogy mindenki értékesítse képességeit — szögezi le a tanulmányíró.

MENUHIN ÉS AZ IDŐ SZÍNE

(L'Express, 1971. 1052.)

November 21-én lesz ötven éve, hogy Yehudi Menuhin első hangversenyét adta. Ez alkalomból *A fény útja* címen filmet készítettek róla. A *L'Express* terjedelmes interjút közöl a művésszel.

San Franciscóban született 1916-ban. Legelső zenei élményei közé anyjának és apjának éneklése, gyakori hangverseny látogatás, lemezhallgatás tartozik. Élete különös és véletlen szerencséjének tartja, hogy zeneszerető szülei korán felfedezték zene iránti hajlandóságát, és az egész család biztos egzisztenciáját kockára téve átköltöztek Európába. A szomorú chasszid daloktól és a maga faragta gyermekdaloktól egyenes út vezetett a hegedűhöz, a legéneklőbb hangszerhez. Hároméves volt, amikor egy koncerten rámutatott a hangversenymesterre: „Ez az úr lesz a tanárom, és azon a hangszeren akarok játszani, amin ő játszik.” Így került Louis Persinghez, akinek az irányításával tanulta be és játszhatta el nyolcéves korában a Csajkovszkij-hegedűversenyt; ugyancsak az ő tanácsára a Prince Khevenhüller nevű Stradivariust választotta, amikor tizenkét éves korában egy bankár megkérdezte tőle, milyen hegedűt kíván magának... Hasonlóan gyors elhatározással választotta élete második rajongásig szeretett mesterét is: az Egyesült Államokban turnézó Enescunak elutazása előtt, csomagolás közben játszott, aminek eredményeképp az egész család Párizsba költözött, és Enescu, aki hallani sem akart magánórákról, amikor a gyerek Menuhin rátört öltözőjében — teljesen ingyenesen vállalta tanítását, és úgy nyilatkozott, hogy őt érte megtiszteltetés. Az Enescu párizsi lakásán és meudoni villájában tartott leckék, illetve együttműsikálások jelentették tanulóévei alapvető és legszebb idejét — vallja ma is a világhírű tanítvány.

Enescu keveset beszélt a szerzőkről, annál többet a műről. Valamit az ő tanítási módszeréből is átvett Yehudi Menuhin az angliai Surrey-ben alapított zeneiskolája megszervezésekor: a beszéd, az éneklés, hegedülés mind a látható hangjegyeken túli tartalmak megértését szolgálja. Menuhin a virtuózképzésnél sokkal fontosabbnak tartja a zenetanárképzést, hiszen korunk zeneéletének legnagyobb hibája éppen a rátermelt zenedagógusok hiánya.

A tanulás a muzsikusi életében úgysem fejeződik be a gyermekkorral, még a csodagyerek Menuhin esetében sem, sosem érezte „a felhőtlen boldogság” megsértésének, hogy napi 8—10 órát kellett gyakorolnia; tizenöt éves korában a Becsületrend birtokosa volt már, de meg sem fordult a fejében, hogy rendkívüli életet él... Ma is 5—7 órát gyakorol naponta. Miért? Mit kell még megtanulnia? „Először is az új műveket. Folyton. És a technikát. Fenntartani. És kikeresni az új megoldásokat, az új hatásokat.” Minden hangversenyen hozzáadódik valami játék közben a műhöz, gyakran születnek egyszeri, rögtönzészzerű megoldások. Ez az, amit a mű fejlődésének és a rutint elkerülő frissességnek lehet nevezni. A harminc éve játszott Beethoven-hegedűversennyel kapcsolatban érzi Menuhin a leginkább, mennyit változott keze alatt a mű. Életének nagy pillanatai közé azokat sorolja, amikor sikerült olyan kapcsolatot találnia a közönséggel, hogy az megérezze a megelőző hosszas csiszolgatás és az ihletett pillanat találkozásából születő újszerűséget. Pedáns és ugyanakkor intuitív művésznek nevezi magát Menuhin. Az első feltétel a mű megértése, tudatos felépítése; csak azután játssza a művet. És ez a lényeg: a már megtett út, az újraátgondolás szakadat-

lan megisméltése. A zenedarab belső fejlődését csakis így lehet követni.

Másfajta nagy pillanatokra is visszaemlékezik. Például, amikor az alig néhány hete felszabadult Párizsban a Mar-seillaise után a náciák által betiltott Mendelssohn-hegedűversenyt játszotta, tomboló sikerrel... A művészi és az emberi megrázkódtatások ezt az életpályát sem kerülték el. De Menuhin szerint éppúgy, ahogy a hangverseny sikerét egy sereg fizikai, lelki, hangulati és egyéb körülmény határozza meg, úgy még egyes politikai állásfoglalásokat is befolyásolhat a temperamentum. Arthur Rubinstein a fasizmus megdöntése után sem koncentezett többé Németföldre; Menuhin, talán mert minden tagja a családnak

életben maradt, másképpen döntött. Úgy érzi, hogy az NSZK-ra azok a mozgalmak jellemzőek, amelyek szembefordulnak a közelmúlttal. Az egész emberi közösség tagjának vallja magát, hiszen nincs olyan sarka a Földnek, ahol ne játszott volna. Olyan embereket sorolhat barátai közé, mint Nehru, akihez nagyrabecsülésen kívül a jogászás közös „szenvédele” is fűzte...

„A zene tükör. Az idő színe tükröződik benne. Hiszen korunk zenéje is aggodalmat ébreszt fel a maga erőszakos, zajos, nyugtalanító mivoltában. A zene maga az erőfeszítés, az út és a cél.” Menuhin hisz abban, hogy olyan jól lehet játszani, hogy hatására a világ számára elkerülhetlenné váljék a béke.

A FOGALMAZÁS AKUSZTIKÁJÁRÓL

(Tiszatáj, 1971. 9.)

Deme László elemző tanulmánya *Kinek is fogalmazunk?* cím alatt a rádió és televízió korszerű stilisztikai kérdéseibe világít be: felveti a különbséget az olvasók számára való, tehát látási ingerek útján ható fogalmazás és ama írói kifejezőtechnika között, mely eleve élőszóval való előadásra készül, vagyis felolvasásra, bemondásra. Amíg a pusztán nyomtatásra szánt szövegben számítani lehet az olvasók összehasonltabb szövegigényével, addig a fonetikai továbbításra szánt szövegnek olyan folytatólagosan kell kapcsolnia a közlés részleteit, hogy — az információelmélet nyelvén szólva — a nyitások után hamar megtörténjen a visszazárás, és az újabb részek szoros kapcsolással csatlakozzanak az addigiakhoz.

A tanulmányíró egyszerű példája ez a mondat: „Az ablaknál álló bíró mereven nézte a kalapját fejébe csapva elrohanó völegényt.” Itt az egész mondat egyetlen végigfeszülő ív, a nyitástól a visszazárásig, s írott szövegben, olvasónak szánva, hibátlan is. Ugyanez azonban felvagy beolvastva már nehézkes, a hallgatót kifárasztó, alig ér a közönség agyához. A hallgatóra való akusztikus ráhatás követelménye szerint a mondatnak inkább így kell megszövegeződnie: „A bíró az ablaknál állt, és mereven nézte a völegényt, amint a fejébe csapta a kalapját, és elrohant.” Itt négy kerek részegység kapcsolódik egymáshoz, minden egység viszonylag zárt, s az utána következő önállóan viszi tovább a közlést. A képzetek így könnyebben és gyorsabban tár-

sulnak, részekből hamarabb áll össze az egész, mint ugyanezen mondat írásbeliségre szánt sűrűbb kapcsolásai esetén.

Az íróknak ezek szerint tudnia kell, hogy olvasónak vagy hallgatónak fogalmaz-e, s ha hangban akarja elérni a kívánt hatást, jobban fel kell bontania, lineárisabban kell felépítenie mondanódját. „A túlsúfolás és túlfeszítés — írja Deme László — persze az olvasónak sem öröm; de a hallgatónak egyenest kinszenvedés. Ott röpköd a füle mellett az információ, és ő — Tantaluszként — gyakran csak foszlányokat tud elkapni belőle.”

Valóban jogos stilisztikai figyelmeztetés: a rádiózásban csak első hallás van, s az egyedül is marad, míg az olvasó bármikor újakezdheti a szövegolvasást, ha valahol belegabalyodik a mondat szerkezetbe. Elkerülni a rádiósok és tévések szövegeinek érthetlenségét s ebből fakadó monotonitását csakis úgy lehet, ha már maga a szövegező számításhoz veszi a mondatfonetikai követelményeket, s így tudatosan elkerüli a kommunikációs lánc megszakadását, vagyis a hallgató fejében beálló rövidzárlatot. Deme László fejtegetése egyben társadalmi figyelmeztetés is: „Ha a szövegalkotást nem pusztán a magunk kifejezésének tekintjük, hanem a másokra hatás, a tartalomátvitel eszköze; ha nem pusztán »magunk felől« fogalmazunk, hanem egyben »a hallgató felé«; akkor sok veszély elkerülhető. Nem is... a grammatikára kell többet gondolnunk az eddiginél, csak a bennünket terhelő társadalmi felelősségre.”

(Nők Lapja, 1971. 36.)

A magyarországi lap munkatársa a nőkérdésről készített interjút Gyurkó Lászlóval, a neves kritikussal és esszéistával, a modern *Elektra* és a Leninről írott társadalmi-történeti esszé írójával.

Arra a kérdésre, hogy milyen vonatkozásban érzi a nőkérdés megoldatlanságát, Gyurkó hangsúlyozta: a nők jogi egyenjogúsága lényegében egyetlen történelmi pillanat alatt megoldódott. Lényegesen lassabban megy azonban végbe ez a folyamat a társadalmi életben, az életlehetőségek terén. A törvény előírja ugyan, hogy a nők egyenlő munkáért egyenlő bért kapjanak. Ám a valóságban gazdasági élet- és munkafeltételeik nem azonosak a férfiakéival. Az író szerint van az egyenjogúságnak még egy harmadik területe is, ahol még rosszabb a helyzet: az egyenjogúság tudati, lélektani feltételeiről van szó, a társadalomba — és a nőkbe — begyökerezett előítélet-rendszer szívósságáról.

A nők még ma is tapasztalható kétszerezes kiszolgáltatottságáról Gyurkó így vélekedik: „Egyfelől azt tapasztaljuk, hogy a nő a társadalomban, a termelésben rosszabb pozícióban van, a férfinál kisebb erkölcsi-anyagi megbecsülésben részesül, nehezebben jut vezető posztra; másfelől — pszichológiai, érzelmi alkatát tekintve is hátrányosabb helyzetben van: fokozott érzékenysége sérülékennyé teszi... Ez a kettős kiszolgáltatottság súlyosabb problémája a nőnek, mint az, hogy ki mosogat. Nem mintha ez — szélesebb értelemben — nem lenne gond. De azért mégsem olyan egész életre kiható, sorsdöntő női probléma, mint mondjuk a magánykomplexum. Mert az a nő kiszolgáltatottságának egyik és talán legfontosabb tényezője. Nagyon sok nőt ismerek magam is, aki inkább vállal, akár hosszabb távon is, egy rossz kapcsolatot, mint a magányt.”

A család mai helyzetét, jövőjét, válságát bonyolult, fontos problémának látja Gyurkó. Szerinte a régi keretek lazulása, a mindenfelé tapasztalható társadalmi negatívum, tagadás akkor sem nevezhető

egyértelműen változásnak, ha látható volna: merre haladnak az együttélési formák, hogyan humanizálódnak a régi, kiürült, tartalmatlanná vált, társadalmilag túlhaladott kötöttségek megtagadásával az emberi kapcsolatok. Az író őszintén bevallja, egyelőre nem látja a kibontakozást.

Figyelemre méltó az, amit Gyurkó László a ma és a holnap nőtipusáról mond. Úgy véli, a holnapi nő: a mai fiatal. A fiatal lányok külső jegyekben — öltözködésben, stílusban, még szabadabb életmódjukban is — igyekeznek hasonlítani a fiúkhoz, de legfelül megőrizték a női nem ősi jegyeit. Éppoly érzékenyek, sérülékenyek, mint anyáik voltak. Ez a kettősség egy meg nem fogalmazott szabadságvágy lereagálása is lehet, de valószínűleg átmeneti jellegű.

Hiba-e vagy erény a nők érzékenysége? Gyurkó nem hibának, hanem hátránynak tekinti. De emellett az érzékenységet fogékonyságnak is tartja: *a nők egyik nagy erősségének*. Úgy látja, hogy a középiskolások, de még a huszonevesek között is a lányok általában érdeklődőbbek, nyiltabbak, mint a fiúk. A fiatal pedagógusok, könyvtárosok között vidéken is sok a lelkes, szépre szomjas, törekvő, tevékeny nő, később azonban az élet taposómalmában a férfiaknál hamarabb elfáradnak, kiégnek.

Hogyan lehetne meggyorsítani a nők teljes emberré válásának szükségszerű folyamatát? Idevágóan Gyurkó két tudati elemre hivatkozik. Az egyik a nevelés. Szerinte e tekintetben az iskola sokkal többet tehetne. A tudatformálás másik szférájának a tömegkommunikációt tartja. Úgy látja, hogy a tévé, a rádió, a sajtó többet tehetne — a nők speciális igényének, érdeklődésének ki-elégítésén túl is — az érdekükben. A társadalom egyik számottevő egyenlőtlen-sége nem szorítható bele a női rovatok szűk, gyakran prakticista keretébe. Központi politikai téma: egyéneknél a humanizálódás, társadalmilag a demokrati-zálódás alapkérdése.

LEVELEK A SZERKESZTŐSÉGHEZ

Mit kell tudnunk Károly Irén Józsefről?

Kedves Salamon Laci bácsi!

Nyíltan akkor levelezünk, ha mondanivalónk közérdekű. *Váradai eszmélkedés* című kisdíakkori visszaemlékezése a *Korunk* 1971. 5. számában az emberi létbe való visszatérésem után legelső olvasmányom volt. Mert aki egy operáló teremből nem a lábán jön ki, hanem úgy hozzák, hogy észre sem veszi, bizvást elmondhatja, megjárta azt a tájat, ahonnan Heraklész — a mítoszok és a klasszika-filológia professzorainak tanúsága szerint — Cerberuszt, az alvilág őrzőjét napfényre vonszolta. Persze, ma már mindennapos kutyahistória az efféle. Mégis az emberfiának pár napra elmegy tőle az olvashatnékja, és jó pár hétre az írhatnékja is. Pár napig a *Korunk* említett számában csak néztem, nézegettem Laci bácsi harmincas évekből származó fényképét. Mikor az a kép készült — a nemzedékek egymást követő rendje szerint — éppen én voltam egy nagy múltú gimnázium rövidnadrágos kisdíákja, s ha száz évig élnek, én is csak annyi hálával és szeretettel emlékeznek egykori tanárainkra, mint a premonstreiek professzoraira Laci bátyám most, a nyolcvanadik életévében, amely alkalomból kórházi ágyamból gondoltam szeretettel és őszinte megbecsüléssel Önre.

De két vendiák — kik egyenes gerincű professzoraiktól a férfias szemérmert hamarabb megtanulták, mint az ablatívus absolutust — nyilvánosan sem a maga baján, sem a másíken nem sokat érzékenykedik, s ha visszapillant, annak okának kell lennie.

A *Váradai eszmélkedést* olvasván, őszintén örültem, hogy a nemzetközi híró fizikus Károly Irén József (1854—1929) embernek és tanárnak is olyan kiváló volt, mint tudósnak. Salamon Lászlónak, a humanista publicistának, a gondolkodó és érzékeny költőnek, Károly Irén József egykori kisdíákjának tanúságtétele, *ami e kiváló professzor emberi jellemzését illeti, forrásmunka értékű.*

Mégis: mint a hazai, és ezen belül különösképpen az erdélyi tudománytörténet szerény lehetőségeim szerint kutatója — aki az *Új Élet* 1971. 3. számában rövid megemlékezést is írtam Károly professzorról — Salamon Laci bátyám értékelésével három szempontból nem érthetek egyet:

1. Nem helytálló az a megállapítása, amely szerint Várad „csak néhány középiskolai, hiányosan felszerelt fizikai és kémiai laboratóriummal rendelkezett“.

Ezzel szemben igaz az, hogy Károly professzornak a váradai gimnázium laboratóriumi eszközeivel 1895 tavaszán több mint húsz méteres távolságot sikerült áthidalnia vezeték nélkül, folyamatosan, a szikratávíró jeleivel. Ez akkor világrekord volt! Ő használt a világon először fülhallgatót a szikratávíráshoz, amelyet erről való közleményében ő maga „a nyitási extra áram szikráinak“ nevez. A fülhallgató bevezetése a szikratávírásban a gyakorlati használhatóság feltétele. Ez Károly professzornak az az érdeme, amelyet Marconi lelkesen elismert, és a tudománytörténet éppen úgy számon tartja, mint Edison telefonja mellett Puskás Tivadar telefonközpontját.

De menjünk csak tovább!

Köztudomású, hogy Röntgen 1896 januárjában ismertette világraszóló felfedezését. Nyolc hónap múlva (!) az 1896—97-es tanévet ebben a gimnáziumban már egy pompásan felszerelt röntgenlaboratóriummal nyitják meg. Ez a laboratórium korszerűbb a Röntgenénél! A világhírűvé vált német tudós Károly professzort kéri fel néhány kiegészítő kísérlet megtervezésére és összes kísérleteinek ellenőrző megisméltésére. Mind e feladatokat Károly professzor úr ragyogóan megoldja, mégpedig a gimnázium eszközeivel.

Ő és egy amerikai — ugyancsak vidéki! — orvos: dr. Ludlam, gondolnak először a röntgensugarak gyógyászati felhasználására. Ludlam doktor kitűnő intuícióval már 1896 januárjában a rosszindulatú daganatok roncsolására használja az X-sugarakat. Károly professzor viszont néhány váradi orvossal karöltve — de ugyan-csak a gimnázium eszközeivel! — a tudománytörténetben először csont- és tüdő-átvilágítással állapít meg betegségeket, deformációkat, töréseket. Kutatásai eredményéről maga Károly professzor számol be *A Röntgen-sugarak szerepe az orvosi diagnosztikában* címmel az *Orvos Hírlap* 1897. évfolyamának 426. lapján.

Egyébként a Jád patak vizének felhasználásával a kor legolcsóbb villamos-energiáját ajándékozta szeretett városának, és a villamosművek mérőműszereit iskolai fizikai laboratóriumában javítja és ellenőrzi, azaz, ha úgy tetszik: hitelesíti! Eb-ből a szempontból a Ganz-gyár Károly professzort állandóan foglalkoztatja, még-pedig abban az időben, amikor Déri, Bláthy és Zipernovszky, a villamosáram gazda-ságos szállítását lehetővé tevő transzformátor feltalálói (1885) is ott működnek a már akkor nemzetközi hírű gyár műszaki vezetése és fejlesztése terén.

2. Károly professzornak, amint már az iméntiekből is kiderül, bőven kijutott a kortársi elismerésből. Semmiképpen sem élt elszigetelt vidéki zseniként. Természe-tesen akadémikus nem lett, viszont az Eötvös Loránd Matematikai és Fizikai Társaságnak nemcsak tagja, de hosszú időn át elnöke volt.

3. Ami pedig az utókort illeti, e század negyvenes éveiben Milánóban, Torinó-ban és Würzburgban utcát neveztek el róla, és a würzburgi röntgenintézetben be-rendezett múzeumban a harmincas években mellszobra állott, s lehet, hogy áll még ma is. Amikor a szovjet és amerikai tudósok összeültek, hogy a Hold láthatatlan, de lefényképezett s ily módon feltérképezett oldalán a holdrajzi tereptárgyaknak neveket adjanak, Károly professzor mellett is hangzott el javaslat. Ugyanis azáltal, hogy a szikratávíró a fülhallgatóval összekötötte, ő is hozzájárult a Hold és a világűr felfedezéséhez. Itt még az a tréfa is majdnem megesett vele, hogy „Carl Ireneus“ néven jegyzik be a Hold térképére, mert külföldi leveleit „Ireneus Ká-roly“-ként írta alá. (A tévedés Marconitól ered, ő ugyanis tudta, hogy a magyar neveket fordítva írják...) Egyébként csak a XIX. század erdélyi tudósai közül három kapott helyet a Hold-térképen: a két Bolyai és Petzvál József, az akromati-kus lencse feltalálója, gyártója és a modern optika egyik atyamestere.

Károly idősebb és ifjabb kor- és honfitársai közül Eötvös Lorándtól Neumann Jánosig még kilencben kerültek a Hold-térképre, de — ami nagyon jellemző! — ezek közül a három legfiatalabb már nem a mi tájainkon tevékenykedett. Túl-ságosan költséges fiai lettek volna hazájuknak...

Jómagam, aki csak lopom az időt régi szakfolyóiratok, tanulmányok, kézi-könyvek böngészésére, őszintén sajnálom, hogy nem akad e minden elismerésünkre érdemes területeknek szakkutatója. Persze, ehhez némi szerény pénzügyi keret is kellene; de ha azt elő is lehetne teremteni, hol akad ifjú vállalkozó arra, hogy valamilyen magas szintű matematikai, fizikai, műszaki diplomával és ráadásul tör-téneti szakképesítéssel a zsebében ilyesmire vállalkozzék? A humanisztikus-iroda-lomcentrikus és másrészt a természettudományos-műszaki érdeklődési körök tapasztalható és közoktatásunkban is tükröződő polarizációjának egyenes következménye, hogy a kétirányú érdeklődést és szintetizáló készséget igénylő tudományok egyelőre háttérben maradnak.

De éppen Károly Irén József élete és munkássága egy másik problémakört is élesebb megvilágításba helyez. Köztudomású, hogy a szikratávíró, a rádió- és X-hullámok kutatása a múlt század utolsó évtizedében a fizikai tudományok élvonalát jelentette, a magasfeszültségű váltóáramnak vizerőművek útján való előállítás, transzformálása és szállítása pedig a legkorszerűbb műszaki gyakorlat volt. Csak-hogy már az első világháború előtt egyre szembetűnőbbé vált, hogy még a leg-jobban felszerelt középiskolai laboratóriumok is mindinkább leszakadtak az élvo-nalbeli stúdiumok demonstrálásától. A két világháború között fokozatosan egyre több egyetemi katedra felszerelése avult el, és a felszerelés tekintetében egyes egyetemi laboratóriumaink sem eléggé korszerűek.

Remélem, kedves Laci bácsi, nem érzi ünneprontónak a gondokat és gondolata-tokat, amelyek a *Váradi eszmélkedés* olvasása közben ott a kórházi ágyon támadtak bennem. Mentem meg is írtam volna ezt az ügyes-bajos üzenetet, de hát mindenki kerülhet olyan állapotba, mikor a lélek kész ugyan, de a test erőtelen. Ez legyen méntségem e megkésésem, de úgy érzem, közérdekű üdvözlétemért.

A régi és változatlan tisztelettel és szeretettel
Kolozsvár, 1971. szeptember.

Dáné Tibor

Tudós fiát köszöntötte Torna

Egy iskola szellemi rangját egyebek mellett az szabja meg, hogy a falai közül kikérülő tanulók milyen szinten bővítik, illetve kamatoztatják az induláskor szerzett ismereteket. Nem lehet közömbös egyetlen oktatási intézet számára sem, hogy a féltő gonddal szárnyra bocsátott növendékek milyen magasra röpfítik az iskola híret a köz javára, a társadalom, a tudomány és a technika haladása érdekében kifejtett munkájukkal.

Iskoláinkban kedves hagyomány éli reneszánszát: évfordulók megünneplésére seregenek össze tanulók, tanárok és vendiákok, hogy az időtálló értékeket teremtő múltból és a termékeny, eleven sodrású jelenből gazdag jövőt formáló erkölcsi tőkét kovácsoljanak. A tornyai általános iskola is csatlakozni kíván a maga szerény eszközeivel ehhez az örvendetesen terebélyesedő mozgalomhoz. Az iskola fennállásának 75. évfordulójára készülődvén (a ma alapépületnek tekintett iskola 1896-ban épült), jogos elégtétellel vesszük számba jelesebb vendiákjait, akiknek példája messze sugárzó erő lehet kisdíákjaink számára. Ennek kapcsán terelődött figyelmünk Greguss Pálra, a világhírű botanikusra, iskolánk hajdani tanulója. A mi földünk szülötte, a Maros mentéről indult el a világhír felé. Életét eltéphetetlen szálak kötik az alföld pereméhez, szülőfalujához és a diákkori romantikus vitorlabontás színhelyéhez, Aradhoz. Életműve elválaszthatatlanul összeforrt a Kárpátok fenyves rengetegeivel. Greguss Pált a magukénak valljuk, és művelődésünk értékfogalmainak rendszerében az őt megillető helyre emeljük.

Greguss Pál 1889. december 31-én született Tornyan, a mai Arad megye területén, nádfedeles, igénytelen külsejű házban. Szülei egyszerű, szorgos kezű falusi emberek voltak. Édesapja asztaloskodással kereste meg a család kenyerét. Születéséről Greguss Pál így nyilatkozott: „Szilveszter napján, éppen ferblire gyülekeztek apám barátai, a gépész, a szíjgyártó, a lakatos — mindenki egy zacskó diót hozott, mert dióra ment a játék —, mikor nagyanyám bábáért szaladt, mert jó anyám, született Ördög Szidónia, rosszul lett velem. Világra segítettek, s apám szaladt a plébániára, hogy gyorsan jelentse születésemet. Még aznap este bejegyeztek. Így történt, hogy 1890. január 1-én reggel már egyeztetendő voltam, noha nem voltam még egynapos sem.“

Greguss Pál öt évig tanult Tornyan, 1896 és 1901 között. Név szerint ismeri régi, tornyai osztály- és iskolatársait, ma is felsejlenek benne a szárazéri fürdőzések emlékei. Később Aradon folytatta tanulmányait. Az aradi tanítóképzőben tovább fokozódott vonzalma a természettudományok iránt, de nem lett hűtlen az irodalomhoz sem. Két tanév között Csiky Gergely tornyai éveinek nyomait kutatja, nem is eredménytelenül. Legutóbbi levelében így emlékezik vissza erre: „... annak idején a reá vonatkozó adatokat az akkori Aradi Kölcsey Egyesület titkárnak, Szőlősy István tanárnak adtam át, aki az Egyesület irattárába helyezte el. Egy botot is mellékeltem, amelyre rá volt írva: *Csiky Gergely botja*. A fabot tetején egy golyó volt. Az adatokat annak idején Gremsperger magánmérnök padlásán találtam. Gremspergerék közvetlenül a falusi orvosi lak mellett laktak, és kertjük az ott folyó szárazérre nyúlt le. A szárazéren egy fapalló volt, ezen át járt Csiky Gergely Gremspergerékhez, akikhez jóbarátság fűzte. Csiky Gergely Tornyan volt kaplán.“ Aradon egyébként ifjú korát meghazudtoló érettséggel és szakértelemmel tanítja a madártörés tudományára a tanítóképző kisebb növendékeit. Csillapíthatatlan tudásszomj hajtja a természet titkainak feltárására. A szünidőket rendszerint természetjárással tölti. Számára a tankönyvek csak halvány és elégtelen illusztrációi voltak a valóságnak, ezért faggatja a természetet türelmetlen mohósággal. Szenvedélyesen, de céltudatosan kutatja az élővilág, különösen a növény- és állatvilág rejtett jelenségeit, lappangó titkait. *Levelek a máramarosi havasokból* (1909) című, új összefüggéseket feltáró dolgozatával méltán keltett feltűnést tudományos körökben. Az országos pályázat első díja szerez számára elégtételt fáradozásaiért, s mi több: arra sarkallja, hogy búvárkodását tovább szélesítse, magasabb szintre emelje. Időközben a Déli-Kárpátokba teszi át „főhadiszállását“: a hunyadi és kudzsiri havasokat járja a fiatal tudósjelölt, és *A suriani tengersizemek kovamoszatai* című tanulmányában számol be felfedezéseiről.

Az értékes résztanulmányok Greguss Pálnak hasznos kiindulópontot, erőfelmérő előkészületet jelentettek szintézisre törő művek megírásához. Csaknem 300 könyv, illetve dolgozat került ki termékeny tolla alól. Már fiatalon kezdett foglalkozni

a szárazföldi növényvilág kialakulásának kérdésével. Ezt bizonyítja egy Drezdában, 1918-ban megjelent tanulmánya is (*Ein Gedanke zur polyphyletischen Entwicklung der Pflanzenwelt*). Behatóan tanulmányozza Darwin fejlődéstörténetét, de megállapításait nem tekinti véglegesen lezártaknak. Új, merésznek ható, meggyőző, világos okfejtéssel felépített és tárgyi bizonyítékokkal megalapozott fejlődéstörténetbe ágyazza a növényvilág kialakulását. Ezt az ifjúkori témát tovább gazdagítja *A szárazföldi növényvilág háromirányú (trifiletikus) fejlődéstörténete* című művében (1964). Fejlődéstörténeti elméletét az egész világon elfogadták.

1932-ben jelent meg *A növények csodálatos élete* című, nagy visszhangot keltő műve. Móra Ferenc ihletett előszavából idézzük a következő sorokat: „Nemcsak soha nem sejtett, pedig kézzel érinthető titkokat leplez le a növények életéből — titkokat, amelyek hol csodálattal, hol borzongással töltenek el, de senkit se hagyhatnak közömbösnek, hanem egy nagy gondolatot ébresztenek vagy erősítenek a lélekben. Azt, hogy az ezerarcú Élet csak egy, mert egy az Erő, amely kigyűjtja a nap protuberanciáit, pirosra festi a rózsa szirmát és a gyermek száját, gyarakat építet a növényvel és az emberi elmét képessé teszi arra, hogy a Kosmos minden karájában felismerje ugyanazt az erőt.“ Ebben a művében Greguss Pál azt állítja — tömérdek példaanyagra támaszkodva —, hogy az emberiség legjelentősebb találmányainak majdnem valamennyi hasonmása megtalálható a növényi test berendezkedéseiben, s a növények életműködése sok tekintetben hasonló az emberek cselekedeteihez. Ez a meghökkentő, de hiteles analógia-sorra alapozott, új távlatokat nyitó könyv az élővilág csodálatos egységének és az élőlények egymásra utaltságának elemi erejű megfogalmazása. *A növények csodálatos élete* szaktudós és laikus számára egyezre élvezetes és tanulságos, töprengésre készítő olvasmány. Megérdemelné könyvkiadásunk figyelmét is.

Fenyőmonográfiája és fenyőmetszet-gyűjteménye Greguss Pált a fenyőfélék tudósává avatta. A Pirenosoktól a Kaukázusig, Kanadától Afrikáig bejárta a világot, s közben összegyűjtötte a világ legteljesebb fenyőmetszet-gyűjteményét (550 fajta fenyőt tart nyilván). Tudásának biztonságára jellemző, hogy egy gyufaszálról megmondja, milyen fából, illetve fajfajtaból készült. Csalhatatlan biztonsággal állapítja meg a bányákban talált kővületek alapján a fát és korát. (Régészeti leletek meghatározásában is tevékenyen közreműködik.)

Könyvei közül nem egyet főiskolai és egyetemi tankönyvként használnak, többek között a Szovjetunió és az Egyesült Államok növényteni tanszékein. Csak nemzetközi levelezése mintegy harminchat kötet, ami sokatmondóan jelzi munkásságának rendkívüli arányait.

Greguss Pál nevéhez fűződik a messze földön híres szegedi fűvészkert létrehozása, amely tudósjelöltek és tudósok természetes laboratóriumául szolgál ma is. Aki szélesre tágította szaktudománya horizontját, nem lehet szakbarbár; említettük már irodalmi érdeklődését, szeretete a képzőművészetek iránt is említést érdemel. Birtokában van az egyik legteljesebb szegedi képzőművészeti magángyűjtemény, s nem hiányzik ebből Csók, Szőnyi, Mednyánszky. A sportot is beiktatta életprogramjába. Főiskolai atlétikai bajnokságot nyert, és nem is olyan nagyon régen még az egyetemi karok közötti labdarúgó-vetélkedőkön kapusként jeleskedett. Munkabíráására, fizikai és szellemi frisseségére jellemző, hogy nyugdíjasként ma is töretlen kedvvel folytatja tudományos munkásságát a szegedi József Attila Tudományegyetemen, s több könyvön is dolgozik.

Megindító szerénységgel válaszolt a tornyai tanulók születésnapjára, s megható szavakkal buzdította őket lankadatlan szorgalomra és a választott életművéhez való töretlen ragaszkodásra. Hajdani iskolájának tanulói csillogó szemmel és a jeles tudósnak kijáró tisztelettel vették birtokukba azokat a könyveket, amelyeket a nagy botanikus ajándékozott könyvtárunknak. A kör így teljessé vált: az iskolánkból kisugárzó szellemi erő meghatványozódva, új energiával telítődve, immár magasabb rőppályán érkezett vissza forrásvidékére.

Arad, 1971. szeptember

Molnár Jakab
tanár

Sumar

<i>Lukács György</i> : Munca — ca postulare teleologică	1615		
<i>Sztrányiczki Gábor</i> : Socialismul și clasa muncitoare	1627	<i>Kántor Lajos</i> : Fidelitatea lui Jancsó Elemér	1715
<i>Várhegyi István</i> : Săteni în industrie	1636	<i>Balogh Edgár</i> : Vox humana	1716
<i>Kiss János</i> : Cei în uniformă albastră	1644	<i>Szilágyi Dezső</i> : Artă sau pedagogie?	1717
<i>Traian Herseni</i> : Uzina ca educator colectiv	1648	<i>Cseke Gábor</i> : O întâmplare din spital	1720
<i>Andrei Voznesenski</i> : Poeme (trad. de Király László)	1654	VIATĂ INTERNAȚIONALĂ	
<i>Bogáthy Zoltán</i> : Învățămintele unei anchete socio-psihologice la Reșița	1656	<i>Sergio Garavini</i> : Greve „neoficiale“	1722
<i>Tar Károly</i> : Trandafiri pentru tată	1661	<i>Csetri Elek</i> : Despre fundalul istoric al problemei irlandeze	1727
<i>Csehi Gyula</i> : Dortmund Gruppe 61	1667	ISTORIE VIE	
<i>Erika Runge</i> : Protocolul de la Bottrop (trad. de Lengyel György)	1675	<i>Kádár Bogárka</i> : Universitatea Muncitorească din Cluj între anii 1920—1930	1738
<i>Imreh István</i> : Literatura crizei și tradițiile	1679	RECENZII	
<i>Lu Hsin</i> : „În amintirea celor uitați...” (trad. de Herzum Péter)	1687	<i>Gáll Ernő</i> : Muncitori și intelectuali în autobiografia lui Nagy István (Sub semnul dialogului)	1743
<i>Angara Niri</i> : Lenin despre locul țărilor mici și mijlocii în viața internațională	1697	<i>Murádin Jenő</i> : Moștenirea artistică a lui Kunovits András	1748
<i>Eleanor Langer</i> : Operatoarele telefonice din New York	1708	<i>Roth Endre</i> : Antologia sociologiei franceze contemporane	1755
		<i>Rostás Zoltán</i> : Sub trei dictaturi	1757

BIBLIOTECĂ, PANORAMĂ,
SCRISORI CĂTRE REDACȚIE

*Köszönjük olvasóink
hűségét. 1972-ben is
támogatásukat kérjük.*

KORUNK

1972

1. A könyv dicsérete
2. Erkölc a mai világban
3. Műemlékeink hétköznapijai —
hétköznapijaink műemlékei
4. A biológia változásai
5. Zenei anyanyelvünk
6. Műszaki értelmiség
és nemzetiségi műveltség

KORUNK

ÁRA 8 LEJ